

Vivo de Andreo Cseh
Ed Borsboom

ISBN 90-805651-2-1
tisk Drukkerij Bariet bv – Nizozemsko
2003

ŽIVOT ANDREO CSEHA

Ed Borsboom

Předmluva

Na začátku šedesátých let dvacátého století mě ovládla myšlenka napsat životopis Andrea Cseha. Když jsem se s ní svěřil svému budoucímu kritikovi, řekl mi: „Napiš jen pár anekdot, to lidé jistě budou číst.“ Ale já jsem se jeho radou neřídil, vtipnost ale nějak prolíná celou knihou. I esperantisté mají rádi ležérní tón a právě to odpovídá chování Andreo Cseha - radost a vtip.

Zdrojem toho byl hrdina sám. Ještě v té době žil a já z té doby čerpal informace a podrobnosti v jeho přítomnosti, hlavně o období, které nebylo zachyceno v dopisech a časopisech: jeho mládí před esperantskou činností. Doma jsem si pak dělal poznámky na jednotlivé lístky. Ale pak, když jsem chtěl poznámky využít při psaní, v letech 1998-2002, jsem ke své nelibosti zjistil, že jsem se bohužel zapomněl zeptat na mnoho podrobností. Hlavně v letech 1922-1927 jsem zápasil s bílými místy.

Velmi důležitým zdrojem byly pro mne dopisy, kterých Andreo napsal tisíce. Dopisy je možno rozdělit do tří skupin: z prvního období 1911-1929 ještě nějaké existují. Jen Zágoni v Rumunsku, nyní v Maďarsku, se je snaží zachránit a část z nich jsem naštěstí mohl použít. Druhá část 1930-1941 byla ve své době dobře archivována v Mezinárodním esperantském institutu v Riouwstrato v Haagu, ale nacisté ji zničili téměř celou v roce 1941. Třetí část 1941-1971 se nachází dosud v Riouwstrato v perfektním stavu, uspořádaná samotným Csehem. Ta byla základní pro moje dílo. Jako třetí zdroj jsem použil časopisy. Nejdůležitější byly *La Praktiko*, které vydával Andreo sám v letech 1920-1934 a kde byl redaktorem E.Privat, a *Heroldo de Esperanto* - slavné noviny Teo Junga - jsou pro budoucí analýzy esperantského hnutí bohatým zdrojem budoucích nálezů šifrovaných zpráv o tehdejších událostech. Také jsem využil desítek poznámek těch, kteří znali osobně Andrea, nebo znali jeho spolupracovníky.

Z jazykové stránky jsem si přál být věrný Andreově vyjadřování, abych v textu docílil souladu s jeho osobností. Vyhnul jsem se novějším jazykovým kořenům a vyhýbal jsem se neologismům. Jestliže jsem pozměnil několik slov, udělal jsem to jen proto, abych docílil jednoduchost. Příkladem je „transilvano“ pro obyvatele Transylvánie; stejně jako referendado místo referendario. Používám slovo „gamblejo“ pro část domu, kterou je možno vstoupit do domu zvenčí přímo pod střechu. Používám „geto“ místo „getto“, „fino“ místo „finno“ kvůli mé nechuti k dvojitým souhláskám.

Také jsem se snažil eliminovat člen před vlastními zeměpisnými jmény, např. Karpatoj, Norda Maro a u jedinečných výrazů jako je Internacia Esperanto-Instituto kaj Fera Kurteno (železná opona). Pro názvy zemí jsem aplikoval koncovku –io, která je nyní všeobecně používaná. Názvy měst jsem ponechal v původní podobě a jen ta největší jako „Londono a Varsovio“ jsem ponechal v esperantské formě, stejně jako ty, které činily problémy pro časté používání jako „Hago, Dancigo, Oksfordo“. Jména osob jsem neměnil, jen některá křestní jména jsou poesperanštěna podle toho jak je sami tito lidé používali: „Julio Baghy, Tiberio Morariu“.

Protože jsem milovník Zamenhofova *Proverbaro* (Sbírka přísloví) nezdržel jsem se, abych tuto zlatou sbírku nepoužil, někdy jsem přísloví trochu upravil. Např. „Kion Parizo mallaŭdas, Sofio aplaŭdas“ (Čemu Paříž laje, tomu Sofie tleská). Také bible, tak blízká Andreovi, mě inspirovala k citacím a slovním obrátům.

Po dobu čtvrt roku četlo několik přátel mé rozepsané kapitoly: Erwin Burg z Haagu, Adriaan den Haan ze Zoetermeeru, Frans Makkink z Wageningenu a Jean-Luc Tortel z Paříže. Sabine Fiedler z Lipska přečetla knihu na jeden zátaž, aby posoudila souvislost. Kees Bos z Utrechtu se zabýval indexem a Toon Witkam z Utrechtu se zabýval počítačovou technikou. Opravdu velmi příjemný kolektiv a spolupráce. Dík je málo!

Ed Borsboom, prosinec 2002

1. Mládí 1895-1911

V roce 1848 se převalila přes Evropu revoluce. Její vlny otřásly režimy v Paříži, v Římě, v Berlíně i v malém Nizozemsku. Tam král, který se obával o svou korunu, vyhlásil parlamentní demokracii. Ve Vídni kancléř uprchl, císař byl sesazen a nahrazen jeho osmnáctiletým synovcem Františkem Josefem. Ve Vídni byla situace obzvláště nebezpečná, protože národy v podunajském císařství usilovaly o samostatnost. Rakouské armádě se podařilo zadusit snahy těchto národů, výjimku činily jen Uhry, kde lid pod vedením hraběte Batthyanyho úspěšně vzdoroval. Nový císař požádal o pomoc ruského cara v Moskvě a ten poslal armádu. Rusové nespokojence porazili.

Přesto se situace nevrátila do stejných pořádků. Revoluční vedení podněcovalo pasivní rezistenci. Lidé bojkotovali rakouský správní aparát. Přestali používat úřední poštu. Uherští státní úředníci stávkovali. Země byla paralyzována. Vláda ve Vídni se rozhodla za stávkující dosadit úředníky z jiných částí velkého mocnářství. Byli vyzváni, kromě jiných, i úředníci z Čech.

Ve skromných lázních Bohdaneč, deset kilometrů od Pardubic bydlela rodina Jakuba Čecha. Jméno Čech pochází ze slavného slovanského rodu, který v 6.století přišel do dnešního regionu „Čechy“. Mnozí příbuzní Jakuba Čecha byli tradičně učiteli na základních školách a gymnáziích. Jakub Čech, kterému bylo asi 25 let, byl absolvent gymnázia a mluvil plynule česky a německy. Rozhodl se pro státní službu v daleké zemi. Odešel přibližně v roce 1849. Zdalí již tenkrát byl ženatý, nebo si našel manželku v novém domově, není známo. Jakub byl přidělen jako správce státní nemocnice zlatých dolů v Baia de Criș, sto kilometrů západně od Alba Julia. Toto místo se nacházelo zcela na jihu rakousko-uherského císařství a sousedilo s Rumunskem a Srbskem.

Byla to strategická provincie na okraji císařství. Měla za úkol chránit hranice proti dobyvatelům a proto již dlouho požívala dosti velkou autonomii. Pro svůj úkol byla velmi vhodná, protože na východ a jih se rozkládaly neskonalé vysoké hory – Karpaty.

Toto teritorium – Transylvánie - již od středověku patřilo maďarskému království a sloužilo jako nárazníkové místo proti loupeživým kočovníkům z východních stepí. Mnoho nepřátel sem pronikalo přes liduprázdné lesy. Maďarští králové se rozhodli toto teritorium zalidnit uherskými statkáři z klanu Szekler. Ti požívali pozemková privilegia a měli svobodné postavení při obraně svého majetku.

Ale to nestačilo. V 12.století sem byli povoláni němečtí kolonizátoři z míst kolem Mosely. Lákala je autonomie, vlastní jurisdikce a získání půdy. Němci vybudovali sedm samostatných měst, kde kvetl kulturní život a vzdělání na vysoké úrovni. Všechny názvy v Transylvánii existovaly ve třech formách – v německé, maďarské a rumunské. Nejdůležitější města z těchto sedmi se nazývala: Hermannstadt-Nagyszeben-Sibiu a Kronstadt-Brasso-Braşov. Další bylo hlavní provinční město Klausenburg-Kolozsvár-Cluj, maďarské centrální město Neumarkt-Marosvasarhely-Tîrgu Mureş a římskokatolické, arcibiskupské město Karlsburg-Gyulafehérvár-Alba Julia.

Až v 17.století začali Rumuni pronikat přes Karpaty do těchto míst, lákáni blahobytem, anebo místem azylu. Jejich počet se velmi pomalu, ale trvale zvětšoval. Patřili k chudé vrstvě obyvatel. Živili se jako rolníci nebo pastýři. Ženy se nechávaly najímat jako služky u maďarských nebo německých rodin. Maďaři měli v rukou statky a prosperující farmy a byli úředníky. Obchod, průmysl, důlní těžba a řemesla byla v rukou Němců. Čtvrtou společenskou skupinou byli Židé, kteří se nacházeli po celé Transylvánii. Přicházeli ze Španělska v 15.století, kdy je inkvizice ve velkém měřítku pronásledovala. Početně tato národnostní skupina nebyla velká, ale svým jazykem, náboženstvím a zvyky si tito sefardi, jak se nazývali židé z Iberského poloostrova, zaslouhovali pozornost. Všeobecně byli přijímáni a nebyli vystaveni antisemitismu. Získali dokonce podporu v osobě transylvánského arcibiskupa, hraběte Majlátha, který nastoupil do úřadu před Druhou světovou válkou.

Na začátku 19.století byla tedy společnost v Transylvánii takto rozvrstvena. Autonomní provincie s třemi různými hlavními etniky žila v relativním klidu, jedna vedle druhé. Ne sice zcela, protože chudá rumunská vrstva byla latentním prvkem nespokojenosti. Také závody o hegemonii mezi Němci a Maďary způsobovaly někdy ostré střety v politice. Ačkoliv zde nebyly podobné excesy jako v Bialystoku, kde mezi etniky panovala nenávisť, bojůvky, msta a pronásledování, byla situace v Transylvánii do určité míry srovnatelná s rodným městem Ludvíka Zamenhova. Otázka Edmonda Privata je platná i zde: *Na kterém jiném místě by zcela přirozeně nevyrostl člověk, jehož rozhled by se nenadnesl nad národní sobectví k jasnému světovému rozhledu?*

Takovým člověkem byl také Andreo Cseh. Později na své rodiště vždy vzpomínal, podle svého zvyku, jako na krásnější, než ve skutečnosti bylo: *Transylvánie si zasluhuje být známá ve světě pro své ušlechtilé příklady mírového soužití různých národů.*

Jedna věc byla pravdivá: Transylvánci se poučili z minulých staletí o tom, že na zranitelném pomezí kde žijí, potřebují jeden druhého. Solidarita a určitá svornost byla nutná pro přežití, a to vytvořilo toleranci mezi nestejnými vrstvami obyvatel. Každý si mluvil svým jazykem – ugrofinským, germánským, románským a vyznával vlastní náboženství. Maďaři vyznávali ponejvíce římskokatolické, Němci protestantské a Rumuni ortodoxní.

o o o

Jakub měl tři děti, dceru Aranku a dva syny. Aranka se provdala do rodiny Lehrerů. Jeden syn sloužil v rakouské armádě a mladý zemřel na bitevním poli při misi v Bosně. Druhý po skončení gymnázia pracoval jako úředník státního aparátu. Narodil se v roce 1862 a dostal jméno Otto Felix. Otec tím chtěl zřejmě manifestovat svou loajalitu k Rakousku. Dobře vybral, protože integrace Maďarů a Rakušanů potřebovala k uzrání ještě mnoho dalších desetiletí. Doma se pravděpodobně mluvilo německy a Jakub němčinu považoval za svůj mateřský jazyk. Ve škole a s kamarády mluvil maďarsky, ale maďarštinou nikdy plynne nemluvil, i když pro normální komunikaci to stačilo. Asi to byl až Otto, který změnil své české jméno na maďarsky psané Cseh.

Jakub žil dosti skromně. Je sice pravda, že otcův úřad měl nějaké výhody, získal vlastní domek, kousek půdy na pěstování zeleniny a ovoce, chov koz, ovcí a slepic, a také dostal oblečení jako uniformu. Ale plat byl velmi nízký. Třebaže chudoba cti netratí, rodinu trápila. Psali dokonce do Čech příbuzným o finanční pomoc.

Začátkem devadesátých let, snad po smrti svého otce, se Otto přestěhoval do městečka Luduş, které v té době mělo asi 1000 obyvatel. Bylo zde volné místo archiváře okresního soudu. Dostával skromnou mzdu a získal jeden z omšelých nahnutých domků, které odolaly opakovaným tatarským, tureckým a rakouským útokům. Tyto úřední chatrče tenkrát patřily hraběcí rodině Bethlen a říkalo se jim „Betlehemův dvůr“. Po nějakém čase byl Otto zaměstnán u soudu trvale a začal pomýšlet na založení rodiny. Jeho příjmy nebyly vysoké, ale byl zdravý, relativně mladý a měl dobrou perspektivu

jako státní úředník. Kde najít vhodnou nevěstu? Připravil neobvyklý plán. Následující historku jsem zapsal přímo z úst 83letého Andrea Cseha.

V Luduș vhodnou kandidátku nenašel. Slyšel ale o dívčím internátě jeptišek svatého Františka v Sibiu. Proč tam nehledat? Vypravil se tam a po krátkém hledání našel školu, kterou chovanky navštěvovaly. Vrátil se tam před koncem odpoledního vyučování a čekal blízko budovy. Když se zamřížovaná vrata otevřela, vyběhla děvčata na dvůr a starší ve skupinkách vážně vycházely po chodníku. Ty Otto pozorně sledoval. Byla mezi nimi jedna dospělá žena s hezkou tváří. Následujícího dne Otto znovu stál na stejném místě a ženy opět vycházely. Nyní následoval tu dospělou ženu až k prostému domku, ve kterém zmizela. Zřejmě tam bydlela. Co dál? Otto chtěl nejdříve zhodnotit situaci a vymyslet vhodnou strategii a odešel. Třetí den se vrátil před večerí. Zabouchal klepadlem na dveře. Objevila se žena středního věku. Prohlásil, že má vážné sdělení, které musí vyřídit a byl vpuštěn dovnitř. Sdělení bylo jen pro tři osoby: matka, 18náctiletá Gabriella a babička. Budoucí ženich se představil a krátce informoval o svém věku, rodině, bydlišti, práci a finanční situaci. Po krátké pauze oznámil důvod své návštěvy: „Protože nyní mohu uživit rodinu, hledám manželku. Žádám o ruku slečny.“

Zavládlo překvapení a úlek! Trojice hlasitě odporovala. V tom okamžiku vytáhl Otto z kapsy pistoli a položil ji na stůl. Rozčileně vykřikl: „Jestliže mi nedáte vaši dceru, zastřelím se tady před vámi!“ Ženy se strachem obrátily a matka křičela: „Dohodnuto, ožeňte se s Gabriellou.“

Jistě v tom hrála skutečnost, že cizí, dobře oblečený muž, by mohl řešit bídu, ve které žily bez pravidelného příjmu po smrti otce a manžela, bez možnosti zlepšení sociálního postavení. Svazek Gabrielly s úředníkem tedy znamenal zlepšení životních podmínek.

Ke sňatku nebyly žádné překážky. Maďarská nevěsta Gabriella Komaromy de Belényes pocházela ze zchudlé transylvánské rodiny, která odedávna žila v okolí Sibiu. Gabriella se narodila v roce 1876 a byla zřejmě hodně mladší, než její manžel. To bylo v té době obvyklé. Muž byl povinen si zajistit solidní existenci, dříve než si vyhledal životní partnerku. Oba vyznávali římskokatolické náboženství a aktivně ho provozovali. Otto dostatečně ovládal maďarštinu, její mateřský jazyk. Kromě toho bylo výhodné pro státního úředníka, pracujícího pro uherské království, oženit se s maďarskou dívkou. O svatbě bylo rozhodnuto, že se uskuteční po skončení školního roku na svátek svaté Kateřiny 24. listopadu 1894. Manželé se usídlili v Luduș, kde Otto pracoval.

o o o

Podle gregoriánského kalendáře 12. září 1895 mezi 12 a 13tou hodinou porodila Gabriella svého prvního syna Andrea. Porodník se obával o život dítěte, protože bylo velmi slabé. Ale mylil se ve své předpovědi – novorozenec ve svém dalším životě dokázal neúnavně pracovat pro vznešené ideály a dožil se 83 let.

V tehdejší Transylvánii se zapsání novorozenců do matriky konalo na církevním úřadě. Římskokatolický kněz zapsal Ottova syna pod latinskými jmény: Andreas Gregorius Joannes. Brzy se pak konal křest. Náhodou v roce 1895 od 1. října byla také zavedena civilní registrace do matriky. Ačkoliv to nebylo povinné, dítě se narodilo před tímto datem, otec dal syna zapsat ještě do matriky začátkem října v obci Luduș pod maďarským jménem András Gergely János. V roce 1896 porodila Gabriela druhého syna. Ten po méně než jednom roce zemřel na plicní infekci. Další děti se v rodině již nenarodily.

Andreo zdárně vyrůstal a nastoupil v roce 1900 do školy. V rakousko-uherské monarchii začínaly děti chodit do základní školy v šesti letech, v některých málo místech výjimečně i v pěti letech. Dítě, které projevovalo dobré znalosti, mohlo pokračovat dál na gymnáziu, které trvalo 8 let od deseti do osmnácti let. V Luduș chodil do školy Andreo jen krátce. Rodina se přestěhovala v roce 1901 do většího městečka Hațeg, sto kilometrů jihozápadně od Alba Julia. Otec pravděpodobně získal poněkud vyšší funkci. V roce 1905 zde skončil Andreo základní školu a podle jeho vysvědčení dostal ze všech předmětů výbornou.

Takový inteligentní hoch by se měl dál vzdělávat. Ale pro otce tu byl jeden problém. Nevydělal tolik, aby mohl zaplatit takové výdaje. Římskokatolická církev praktikovala systém stipendií pro talentované chlapce. Farář, ke kterému rodina Cseh patřila, zařídil Andreovi bezplatné studium. Rodiče si mohli vybrat ze sedmi katolických gymnázií v Transylvánii. Rozhodli se pro

gymnázium v Alba Julia, kam bylo železniční spojení. Vzdálenost si však vyžadovala, aby Andreo zůstal na internátě.

Jak citově byl zabarven den na konci srpna v roce 1905. A pro chlapce poněkud zarážející. Vyšel z bezpečí domova do zcela neznámého světa. Pro rodiče, zejména pro matku to bylo smutné. Tak brzo z jejich očí odcházel její syn na mnoho let a možná navždy. Rozloučení znamenalo definitivní uzavření jedné životní etapy. Tento historický moment si vyžádal něco na památku. U místního fotografa si rodina pořídila fotografii. Nevíme, jak probíhala cesta do Alba Julia. Určitě Andreo použil parní vlak a pravděpodobně Otto svého syna doprovázel do dalekého města, kde ho zanechal v internátě.

Alba Julia desetiletého chlapce okouzila. V podstatě to nebylo velké město, mělo asi 15.000 obyvatel, ale ve srovnání s vesnickými městečky Luduş a Haţeg, bylo v očích Andrea bohatou metropolí. Město mělo dlouhou historii. Již před invazí římských legií zde stála pevnost. V druhém století římská dobytá obsadili Transylvánii a ocenili strategické místo a drželi zde vojenskou posádku. Vedle pevnosti vyrostlo jejich hlavní město Apulum. Od 9.století bylo místo označováno v dokumentech jako Alba Julia – Bílá pevnost.

V době Andrea Cseha fungovalo město jako středisko římskokatolické moci v provincii. Arcibiskup, jeho eminence hrabě Majláth de Szekhély sídlil v rozlehlém paláci a blízko jeho sídla se majestátně vypínala románská katedrála. Imponovaly i další architektonické budovy: gymnázium s internátem, Batthyanyho knihovna, seminář, vysoká budova hraběte Bethlena, citadela s hradbami a velkými branami. Všechny tyto katolické stavby byly soustředěny na vyvýšenině v staré části města. Zabíraly zvláštní, trochu izolované místo vzhledem k ostatním novějším čtvrtím, které se rozkládaly pod kopcem. Náboženské centrum bylo také centrem kultury. Byl uchován historický charakter ulic a náměstí a parky a zeleň doplňovaly celkový pěkný vzhled. A ještě další překvapení čekalo na studenta. Obyvatelé nemluví jen rumunsky, ale používali maďarštinu jako matka a němčinu jako otec. Kromě toho na ulicích bylo vidět židy a relativně hodně cikánů. Cikánky hádaly z ruky, také mladým studentům. Andreo neznal takové čáry a okouzily ho. Různorodost obyvatel a jejich jazyky a zvyky ho fascinovaly neméně. Jak krásné a přitažlivé město!

O gymnaziálním období existuje jen málo zdrojů. Uchovaly se vysvědčení ze všech osmi tříd a abiturientský diplom. Studenti dostávali jen jedno vysvědčení ročně, vždy poslední dny v červnu. Hodnocení se neprovádělo bodově, ale popisem. Na zadní straně vysvědčení byly dokumentovány 4 kategorie: 1 výborně, 2 dobře, 3 dostatečně, 4 nedostatečně. Andreo dostával výborně, několikrát dobře, jen jednou z tělocviku dostatečně.

V první a druhé třídě byly vyučovány předměty v následující řadě: náboženství, maďarština, latina, zeměpis, biologie, matematika, geometrie, kaligrafie, tělocvik a zpěv. Ve třetí třídě byla přidána němčina a dějepis. Ve čtvrté francouzština jeden rok fakultativně a Andreo si ji vybral. V páté třídě přibyla řečtina a v osmé filozofie. Předměty k závěrečné zkoušce v roce 1913 byly: maďarština, latina, dějepis, matematika, náboženství, řečtina, němčina, filozofie, biologie a geometrie. Ve všech Andreo byl hodnocen výborně, jen ve filozofii dobře. Nápadné je, že se nevyučovala rumunština. Byla pokládána za nedůležitou. Andreo ji neovládal, ačkoliv doma v Puj mluvily služky jen rumunsky.

O poměrech na soukromém gymnáziu není nic známo. Jaké měl Andreo vztahy se svými spolužáky? Jen jednu věc později Andreo sdělil. O letních prázdninách v roce 1911 jel vlakem do rodného městečka spolužáků do Petroşeni. Jaké měl vztahy se svými učiteli a zdali měl možnost, během těch osmi let, promluvit s arcibiskupem hrabětem Majláthem, který byl nejvyšším šéfem gymnázia a který čas od času prováděl v gymnáziu inspekci? Andreo sdělil, že tento muž se velmi zajímal o každého studenta a každého jednotlivého znal. Ale zda došlo k rozhovoru mezi ním a Andreou? Kolik chlapců studovalo v gymnáziu a co dělali ve volném čase (dívky se tam neučily)? Mohli studenti navštěvovat sekularizované město, mimo katolickou pevnost? Tato stránka je zcela bílá...

V roce 1911 se Otto Cseh stal ředitelem katastru v Puj. Tato vesnice se nacházela v oblasti s rumunskou většinou, 18 km jihovýchodně od Haţeg, blízko pohoří a hranice Rumunska. Otec přijal toto místo v tomto dalekém okrajovém místě, aby získal samostatné postavení a vyšší mzdu. V Puj stály jen čtyři domy z cihel. U vjezdu do vesnice od Haţeg stál vlevo u cesty vysoký katolický kostel a vpravo přízemní cihlový dům, který sloužil napůl jako katastrální kancelář a napůl jako byt pro vedoucího a jeho rodinu. Dál po cestě se došlo do centra, kde byla železniční stanice a ortodoxní

kostel. V roce 1924 musel syn dojít pro hosta, který přijel o půlnoci na nádraží. O tom Andreo poznamenal: *Šel jsem na nádraží s petrolejovou lampou v ruce.*

Andreo jel o letních prázdninách v roce 1911 poprvé na toto klidné a skromné místo. Slíbil několika svým spolužákům, kteří bydleli ještě blíže u hranic v Petrošeni, že je navštíví. V ten červencový den se posadil do vlaku a tam uviděl plakát na stěně ve vagonu. Jednalo se o světový jazyk esperanto. Již dříve v Alba Julia už něco o tom četl v mládežnických katolických novinách „Naše vlajka“, ale o věc se nezajímal. Nyní ho slovo zaujalo.

V textu nabízeli objednání gramatiky a slovníku za deseti centovou poštovní známku na adrese v Budapešti. Nepředstavitelné! Andreo znal knihy v latině a němčině. Jak tlusté byly! Ve světovém jazyku musí být daleko větší a tlustější. A cena se zdála směšná. Rozhodl se tam napsat. Ale poslali mu jen obálku s Čefečovým Klíčem a esperantské noviny „Maďarský student“. Andreo si pomyslel, že ho podvedli a byl zklamán. Zásilku si ani neprohlédl a odložil ji stranou. Po několika dnech, když odpočíval pod moruší doma v zahradě, knížечku otevřel. Později řekl: *Během jedné hodiny jsem se naučil gramatiku a večer jsem přečetl celé noviny.* O těchto prázdninách se Andreo Cseh stal esperantistou.

2. Příklad za sjednocení lidstva 1911-1919

Esperanto během prvních let 20.století se dostalo z Varšavy do dalších zemí v Evropě. Objevilo se v Rumunsku, Švýcarsku a v Nizozemsku. V Rumunsku se o to zasloužil Henriko Fischer Galați, který se narodil v roce 1879 ve městě Galați. Byl volapükista. Esperanto se naučil v roce 1903 a hned začal vyučovat své známé ve městě a založil s nimi první spolek v Rumunsku. Jak se stal esperantistou vypravoval při svém vystoupení na Světovém kongresu esperanta v Drážďanech v roce 1908. Text jeho vyprávění byl vytištěn na obálce tehdejších „Esperantských klíčů“:

V roce 1903 jsem jel na východ. Seděl jsem ve vlaku z Bukurešti do přístavního města Konstantinopoli u Černého moře. V jídelním vagonu jsem si všimnul jednoho pána, který se bez výsledku snažil sdělit něco číšníkovi. Číšník se velmi snažil, mluvil rumunsky, srbsky, turecky, bulharsky a ruský. Ale marně! Cizinec nic nechápal. Přistoupil jsem, abych pomohl – kromě rumunsky mluvím také sedmi dalšími jazyky – ptal jsem se tedy německy, francouzsky, anglicky, italsky, maďarsky, potom ještě španělsky a řecky, zdali mu mohu pomoci. Nepomohlo to! Ze dvanácti jazyků cizinec nerozuměl nic.

V tu chvíli jsem se rozpomněl na novinový článek, který jsem před nějakým časem se skepsí četl a zeptal jsem se: Ču vi parolas esperante? S radostí vykřikl. „Jes, mi parolas!“ A pokračoval v jazyce, kterému jsem tenkrát nerozuměl, protože tou větou jsem vyčerpал celou znalost jazyka esperanto. Když si toho cizinec povšimnul, hned si věděl rady. Podal mi do ruky maličkou knížku v angličtině, tzv. „Esperantský klíč“, který je vydáván ve skoro všech jazycích. Tato knížka, která váží jen 5 gramů obsahuje celou gramatiku esperanta i se slovníčkem. A hned začalo vyučování. Po deseti hodinách jsme se opět viděli na palubě parníku do Konstantinopole a už se nám dařilo celkem dobře se dorozumět pomocí esperanta. Tak jsem se dověděl, že můj spolucestující je Švéd a mluví čtyřmi jazyky: švédsky, norský, dánský a finský. Tedy společně s číšníkem jsme mluvili 16 jazyky a stejně jsme si nerozuměli.

Od toho dne jsem zastáncem esperanta a jestliže jsem nyní pouze jediný esperantista v mé zemi, dnes stojím před vámi jako reprezentant 700 rumunských adeptů mezinárodního jazyka, který určitě bude triumfovat, protože je naléhavě potřebný, tak jak jsem se vám snažil dokázat svým příběhem.

Henriko Fischer Galați byl vzorem ideálního propagátora. S bezbřehým nadšením a energií založil v Rumunsku skupiny a národní spolky, inicioval vydávání novin, vydával učebnice, vedl kurzy a organizoval práci nadšených esperantistů. Kromě toho byl Henriko bohatý a mohl financovat materiální potřeby hnutí vysokými částkami. Peníze pocházely od jeho otce, který stavěl průmyslové podniky zejména v Galați. Odkázal svému synovi: domy, továrny, naftové doly. Syn část naftových zdrojů prodal a přesídlil do Bukurešti, kde se cele věnoval svým kulturním zájmům. V rumunském hlavním městě si koupil a vedl dvě velká nakladatelství: „Tiparniți“ pro obyčejný tisk a „Bibliofila“ pro luxusní knihy. Díky svému zájmu o umění a vědu – vlastnil unikátní sbírku grafik a bibliofilii – díky své vtipné výmluvnosti a výborným osobním kvalitám, štědrý mecenáš a aktivní pomocník vzdělávacích a filantropických organizací, snadno získal pro esperanto efektivní podporu. Jakým

způsobem toho dosáhl, ukazuje následující historka, kterou v roce 1935 popsal Andreo ve svém sloupku:

Před I.světovou válkou v rumunském městě Galați při Dunaji našli policisté na ulici toulajícího se muže, který nedokázal odpovídat na jejich otázky. Byl bez dokladů. Policie byla bezradná. Nakonec se rozhodli umístit ho do vězení a zaregistrovat ho na seznam nalezených věcí a čekali, zda se o něj někdo nepřihlásí.

Muž ve vězení smutně posedával, a zatím prozřetelnost pomalu pracovala. Jednoho dne seděl policejní ředitel v kavárně s větší společností. Aby pobavil společnost, vyprávěl o onom muži. Zapracovala náhoda. Ve společnosti byl také Henriko Fischer Galați. Když slyšel historku o vězněném muži, prohlásil: „Pane řediteli, ten případ by bylo možno vyřešit. Existuje nový jazyk, který vymyslel polský lékař, doktor Zamenhof. Jmenuje se esperanto. Tento jazyk je obdivuhodně jednoduchý a snadný, je možno se ho naučit za několik dní. Udělejme zkoušku: nařídte, aby se muž a jeden policista učil esperanto a uvidíte, že po jednom, nebo dvou týdnech budete moci muže vyslechnout, i kdyby ten člověk spadl z měsíce.“

„Dobře,“ odpověděl ředitel, „ale jakým způsobem budeme toho člověka učit, když nezná náš jazyk?“

„To není na překážku, protože mám sbírku „Esperantských klíčů“ skoro ve všech nejdůležitějších jazycích světa. Jsou to maličké knížečky, váží jen 5 gramů a stojí 5 centimů, přesto obsahuje celou gramatiku a slovníček. Jsou velmi vhodné k rychlému učení. Ukážeme mu mou sbírku, možná, že mezi nimi najde i jazyk, kterému rozumí.“

Policejní ředitel souhlasil s tímto originálním nápadem. Henriko Fischer předal své „klíče“ na policii. Tam policisté rozložili knížečky na stůl jako to dělají kartárky svým naivním klientům. Muž hleděl na „klíče“, ale výsledek to neměl, vůbec nereagoval. Možná si myslel, že je to nová karetní hra, nebo policejní procedura jak hledat zločince. Policejní ředitel rozčileně volal Fischerovi: „Experiment se nepodařil. Náš člověk nezná žádný jazyk, asi je z Marsu.“

Ale Henriko Fischer, vždy připravený s novými nápady odpověděl: „To nevadí, když se chce, všechno jde. Svěřte mi toho Martána a já vám to vyřeším.“

Policejní ředitel souhlasil a Henriko Fischer začal konat. Začal s kurzem podle speciálního systému, o kterém budeme mluvit na jiném místě. Jako posluchači kurzu seděli dva vážní muži, kteří seděli vedle sebe. První byl náš muž a druhý detektiv s úkolem střežit toho prvního. Oba měli úkol učit se esperanto. Kurz pokračoval a po několika týdnech učitel vítězoslavně telefonoval policejnímu řediteli: „Slib jsem splnil, ten muž mluví!“

A opravdu, policie mohla provést výslech záhadného muže pomocí detektiva, který se s ním učil. Ukázalo se, že se nejedná o nebezpečného Martána, ale o slušného člověka z nějakého zastrčeného koutu ruského impéria, který na cestě ztratil doklady a prožil tak své dobrodružství.

Henriko Fischer Galați ve dvacátých letech dvacátého století v Rumunsku umožnil neuvěřitelný rozkvět esperantského hnutí.

*Ve Švýcarsku byl založen esperantský spolek v roce 1902. K esperantistům se přihlásili dva gymnazisté z Ženevy: Hector Hodler a Edmond Privat. Založili revue „Juna Esperantisto“ a časopis „Esperanto“, kromě toho v roce 1908 tito přátelé založili organizaci UEA – Universala Esperanto-Asocio. Hodler – syn známého malíře Ferdinanda Hodlera – zemřel v roce 1920. Privat se stal vedoucím mezinárodního esperantského hnutí. Edmond podle legendy šel pěšky na první světový kongres do Boulogne-sur-Meer v roce 1905. Tam veřejně promluvil Zamenhofovým jazykem velice zrale a výmluvně. Dojmem z tohoto kongresu, z jeho vypjaté citové atmosféry, se inspiroval po celý život. V životopise „Vivo de Zamenhof“ o tom poznamenal: *Vznik nového lidstva – vůně kolébky. Přátelé prostí a upřímní. Stisky rukou. Vzájemné chápání. Promluvy skromného člověka. Velikost opravdové geniality, vycházející z našich úst. Silný duch čisté duše. Radost srdce z lidské pospolitosti. Ať toto vše mě provází až do hrobu!**

Když Privat skončil školu, cestoval v letech 1907-1908 po Anglii a USA, kde byl přijat u prezidenta Theodora Roosevelta. V letech 1909-1911 studoval beletrii na univerzitě v Paříži a získal univerzitní diplom. V roce 1912 s manželkou cestoval do Ruska, aby navštívil předsedu vlády a naléhal tam, aby byl osvobozen z vězení známý esperantista Postnikov, nespravedlivě odsouzený. V roce 1913 jel znovu do USA, kde mluvil s prezidentem Woodrow Wilsonem. V době První světové války pracoval jako válečný zpravodaj na frontách rakouské monarchie a Polska. Vedl kampaň v roce

1916 za samostatnost Polska a dva roky poté získal doktorát za téma „Polská vzpoura 1830 a její ohlasy na západě“.

V roce 1900 se v Nizozemsku v Amsterdamu se objevila učebnice esperanta třináctiletého gymnazisty J.C.Bruijna. Esperantské hnutí tam ale vzniklo až v roce 1901, kdy Dreves Uitterdijk vydal učebnici podle vzoru Francouze De Beaufronta. Ve stejném roce získal pro esperanto volapükistu Hindrika Bulthuse, který se stal skutečným motorem mezinárodního jazyka v zemi, zejména v Haagu, ve svém bydlišti. Neúnavně se zabýval propagací, vedl lekce a hlavně působil jako spisovatel. Vydal přibližně 35 knih – učební pomůcky, původní romány a překlady ze světové literatury.

V roce 1909 se do jeho kurzu přihlásila dcera bývalého volapükisty a průmyslníka F.F.A. Dirksena z Rotterdamu. Narodená 22.září 1887. Byla učitelkou na základní škole a krátce byla vdaná. Krásná Julia Dirksenová byla povahově čilá a schopná a trvale aktivní. Ve stejné skupině byl Jan Isbrucker, narozený 19.7.1889, student elektrotechniky na technické univerzitě v Delft. Byl to mírný inteligentní muž a měl smysl pro jemný humor. Mladí lidé, se stejnými ideály a schopnostmi harmonicky řešit problémy, se vzali v roce 1915. narodily se jim tři dcery: Juul v roce 1916, Ellen 1918 a Nora 1920. Julia a Jan Isbruckerovi si rychle získali mezi esperantisty renomé důležitých organizátorů.

V Transylvánii v provincii Andreo Cseha již v 19.století se nacházeli pionýři esperanta. Vynikl tam v roce 1897 polyglot a výborný lingvista Dr. Gábor Bálint. Tento Maďar se narodil v roce 1844 v transylvánské vesnici Catalina, ukončil gymnázium v Oradei a ovládal 10 jazyků. Ve Vídni a v Budapešti získal diplomy z teologie a práva, ale nejvíce inklinoval k fenoménu jazyků. Mezi lety 1871-1874 podnikl cestu do Astrachaně a Mongolska, aby zkoumal a popsal jazyky domorodců. Později se ještě zúčastnil expedice do Indie, Japonska a Tibetu, také se zaměřením na filologii. Okolo roku 1890 přednášel jako profesor na univerzitě v Aténách. V hlavním městě Řecka uslyšel poprvé o esperantu.

V roce 1893 se vrátil domů, protože speciálně pro něho byla založena katedra ural-altajské lingvistiky v Kluži. O 4 roky později ho zaujal článek Francouze Gastona Mocha a začal se vážně zabývat esperantem. Začal o něm přednášet svým žákům v Kluži o problémech světových jazyků a o Zamenhofově řešení. Vydal na hektografických listech 16 Zamenhofových pravidel a vedl také kurz. Jeden z jeho studentů, Ábel Barabás, napsal první esperantskou učebnici, ke které Bálint napsal předmluvu. Tato kniha se dostala do různých částí Uher. V roce 1911 budapešťští esperantisté vylepili plakát do vlaků. Jeden takový četl Andreo na cestě za spolužáky a inspiroval se.

o o o

Andreo šel cestou většiny mladých začátečníků. Sám se učil v každém případě pomocí Čefečova klíče. Brzy ho začal rozšiřovat a učil několik svých spolužáků a začal si dopisovat. V časopise „Maďarský student“ našel 20 adres, a jak sám řekl, napsal na všechny. A všichni adresáti odpověděli. Zda je to pravda, to se neví. Andreo rád dělal z každé události dobrodružství trochu hezčí, než bylo.

Je známo trefné konstatování Alfreda Polgara, vídeňského fejetonisty, že člověk život neprožívá nikdy správně podle pravdy a velice často o něm správně nevypráví. Andreo plně splňoval tuto kategorii, vždycky se snažil přijít s tou nejnovější anekdotou. Snadno měnil podrobnosti, aby docílil maximálního napětí a pointy.

Jisté je, že Andreo napsal čtyřem osobám. Richardovi Albiolovi, lékaři ve Valencii ve Španělsku; Andreo měl ještě v roce 1949 jeho podobenku; Antti Ráty do Kelce ve Finsku; 7.11.1946 si Ráty u Andrea objednal knihy. Rátyho fotografii Andreo ztratil během Druhé světové války; Kalle Väisälä do Göttingen v Německu. V odpovědi stojí mimo jiného: *Nejsem Němec, ale Fin z města Joensuu. Nyní žiji v Německu a studuji na univerzitě v Göttingen. Připravuji disertační práci a studuji algebraické řešení rovnic pátého stupně. Je to zajímavé.* Když se Andreo účastnil v roce 1949 esperantského kongresu v Göttingen, vzpomněl ve své řeči na tuto korespondenci: *Město Göttingen bylo moje první zahraniční město, se kterým jsem měl díky esperantu kontakt. Když jsem ještě byl chlapec na gymnáziu a novopečený esperantista v roce 1912, jeden z mých prvních přátel – korespondentů byl Kalle Väisälä.* Andreo napsal také esperantistovi na Madagaskar.

Několik poznámek. Poslední zeměpisný název ukazuje, že v roce 1911 už esperanto nebylo jen evropskou záležitostí, ale že již proniklo na další kontinenty. Kromě toho je možno konstatovat, že Andreo nikdy nezapomněl na své dávné přátele a že se velmi zajímal o lidi samotné, když žádal od nich jejich fotografie, které si schovával. Ostatně tyto čtyři osoby byly hodně exotické pro hocha z Transylvánie. Pravděpodobně si je vybral záměrně. Finsko a zejména Španělsko zůstanou v jeho životě zeměmi, ke kterým pociťoval zvláštní sympatie. Španělsko potom bude hrát v jeho životě důležitou roli při jeho kurzu „Ĉe-metoda“.

Jako všichni čerství adepti Zamenhofa jazyka, i Andreo se chtěl zúčastnit esperantských akcí. Příležitost získal o svatodušních svátcích v roce 1914. Po závěrečných zkouškách na gymnáziu v roce 1913 se rozloučil se svou milovanou Alba Julia a vrátil se domů. *Restis la kaloĉaja arĝentsonor'de l'rememor'pri l'tempoj, kiuj ĉesis. Ĝojriĉa temp'de l'knab'facilanima. Ho vivabund'en kora fund'; viv'estas ja senlima. (omlouvám se čtenářům, že tuto poetickou větu ponechám bez překladu, esperantisté to ocení...)*

Lékař v Puj poradil rodičům, aby slabého chlapce nechali doma jeden rok, aby si odpočinul a nabral nové síly. Tak se také stalo. Až do září 1914 Andreo měl málo povinností a využil příležitost a jel do Szegedu, kde se konal třetí maďarský esperantský kongres mezi 31.květnem a 1.červnem.

Andreo byl nadšen. Poprvé viděl množství esperantistů, přijelo jich 250. Seznámil se zde s vlivným katolickým prelátem Aleksandro Giessweinem, od roku 1912 předsedou Maďarského esperantského svazu. Význačný vědec s moderními názory na pacifismus a feminismus. V neděli ráno v kostele svatého Rocha celebrou mši a potom vedl pracovní schůze. Byla schválena nová pravidla pro zastřešení při sdružování maďarských esperantistů. Dlouhá diskuse byla vedena i na dalším kongresu v roce 1915, zdali pokračovat společně s Rakušany – ano či ne? Delikátní téma! Zdali by při společném jednání nepůsobilo Maďarsko jakoby bylo rakouskou provincií? Většinou bylo rozhodnuto pro jeden kongres, protože by to mohlo být oslavou bratrství. Tato myšlenka se neuskutečnila. Za dva měsíce se rozhořela světová válka.

S jedním účastníkem kongresu se Andreo zvlášť spřátelil: s Julio Baghy. Provázel jeden druhého při kongresových programech a po městě. Během jedné procházky si Baghy, náruživý kuřák, chtěl koupit cigarety. Nebyl jen náruživý kuřák, ale také herec a propagátor. V krámku talentovaně hrál roli cizince, který přišel z daleké země a mluví jen esperantem. Žádal a dotazoval se různě v esperantu a Andreo hrál roli překladatele. Julio dostal cigarety a prodavač lekcí z esperanta.

Tuto příhodu popsal Andreo Cseh jako anekdotu ve svém sloupku 5.12.1936. Ta ukazuje stránku jeho šťastné povahy. Ačkoliv inicioval skeč Julio Baghy, Andreo velmi ochotně spolupracoval. Miloval hry a mystifikace. Opakuje se to v celé jeho činnosti. Například to používá jako důležitý prvek ve své „Ĉe-metodě“. Mystifikace za účelem žertovat a bavit, stejně jako pábení. Je to pozitivní, opak je šarlatánství, pomocí kterého získá aktér pro sebe nějaký profit. Takový atribut nelze Andreovi Csehovi přisoudit.

o o o

V roce 1912 se spojily balkánské státy Srbsko, Bulharsko, Černá Hora a Řecko proti svému utlačovateli – Turecku. Zaútočily na nepřítele v říjnu 1912 a slavně zvítězily. Mírová smlouva z května 1913 trvala jen krátce, protože se členové aliance přeli o rozdělení kořisti. Následující druhá balkánská válka, do které se ještě přidalo Rumunsko, se odehrála v srpnu 1913. Tyto události zcela zbrzdily nadějný rozvoj esperanta v této oblasti, zejména v Bulharsku.

Atanas Atanasov ze Sofie popisuje své zážitky ve své knize „Rememoroj de Esperantisto“: *Celý národ se s nadšením vrhl na jih, kanóny zahřměly, válka začala řvát svou píseň. Místo abych pracoval pro esperanto v Sofii, pohybuji se v horách v neklidném kraji s puškou v ruce s tornou na zádech. Hubený, špinavý, zarostlý pochodují smrtelně unavený, spím pod širým nebem na vrcholech hor. Mám hlad, chleba máme jen nepravdělně, protože na kozích stezkách, kde se pohybuje naše jednotka, nemohou projít koně. V torně mám sešit a časopis „Internacia lingvo“. V okamžiku, když jsem v uniformě opouštěl svůj domov a naposledy líbal ruku mé maminky ve dveřích, podal mi časopis listonoš. Vzal jsem ho a přidal do torny.*

Zaslouží si poznámku, že Andreo Cseh nikdy písemně, ani ústně nezminil tuto válku. Jako 17letý gymnazista a potom doma v Puj, blízko Rumunska a Srbska, musel jistě pozorovat neklid za hranicemi, které byly tak blízko. Proč takové mlčení? Možná proto, že rakouská monarchie byla

jedinečná. Život v ní se občanům zdál bezpečný a klidný. Společně žili nejen Rakušané, Maďaři a Němci, ale také Češi, Chorvati, Rusíni, Srbové, Slováci a Slovinci. Nad jednotou vládl imperátor od nepaměti. Ale i jednota byla zranitelná. Závisela ne hlavně na pravidlech proklamací z ústředí ve Vídni, ale z mezinárodní shody, založené na určitém společném osudovém pocitu: společně pokračovat, nebo zhynout. Franz Josef symbolizoval psychologicky spojnicí celku. V této rajske atmosféře, kde válka nebo její hrozba absolutně nemá místo vyrostl Andreo Cseh.

Přesto ve světě mír dlouho nevládl. 28.června 1914 rakousko-uherský následník trůnu navštívil hlavní město Bosny, Sarajevo. Byla to nebezpečná cesta. Monarchie anektovala tuto zemi v roce 1908, přestože Srbsko si kladlo nárok na toto území. Císař Franz Josef chtěl zabránit takovému překvapivému nároku na Bosnu. Byli zde však Bosňané, kteří usilovali o integraci se Srbskem a chtěli se násilím odtrhnout od cizích vládců. Při průjezdu automobilem byl František Ferdinand se svou manželkou zastřelen. Přesto, že se nenašel důkaz o vměšování ze strany Srbska, Vídeň požadovala satisfakci. Když ta nebyla zcela splněna, monarchie vyhlásila 28.7.1914 Srbsku válku. Začala první světová válka.

Jeden stát za druhým se řítit do katastrofy. Rusko přistoupilo, aby pomohlo Srbsku, Německo přišlo na pomoc Rakousko-Uhersku, Francie aby pomohla Rusku a atd. Jako řetězovou reakcí je všechny země na zeměkouli následovaly. Ty státy, které stály na straně monarchie se nazývaly centrální mocnosti, ty na opačné straně jako Rusko, Francie, Británie, USA, se nazývaly alianční mocnosti. Jen hrstka států zůstala mimo válečnou vřavu, mezi nimi Švýcarsko, Nizozemsko a Španělsko.

Zatím se život v monarchii příliš neměnil. Jedině nápadné bylo povolávání do vojenské služby. Také esperantisté nastupovali. Například Julio Baghy, nový Andreův kamarád rekrutoval v lednu 1915. Už v září stejného roku ho Rusové na východní frontě zajali a transportovali z dalšími zajatci na Sibiř. Po šesti dlouhých letech 23.prosince 1920 se vrátil domů do Maďarska.

Andreo mohl pokračovat ve svém plánu studovat na polytechnice v Budapešti. Jel tam v srpnu 1914 a našel si pokoj v domě transylvánské mládeže. V Budapešti musel také předstoupit před vojenskou lékařskou komisi. Byl shledán příliš slabý pro aktivní boj a dostal nízkou funkci v jednom vojenské úřadě v hlavním městě. Práce nebyla náročná a mohl ji kombinovat se studiem na univerzitě. Protože pro obor inženýrství je vyžadována dosti dobrá fyzická kondice, kterou Andreo neměl, přešel po dvou – třech měsících na práva. Aby si mohl ušetřit něco peněz, hledal si ještě další zaměstnání, pracoval jako písař na ministerstvu.

Chlapec z Transylvánie hledal ve svém novém bydlišti kontakty s esperantisty. Našel Paula Balkányi, o rok staršího, který pocházel z buržoazní rodiny – jeho otec byl lékař – a pracoval v bance. Balkányi se učil esperanto v roce 1909 a od roku 1912 byl energicky na různých místech aktivní v rozšiřování mezinárodního jazyka. Pozval Andrea domů a jeho rodiče pozvali chudého hezkého studenta, aby docházel jednou týdně jíst s nimi u stolu.

Rozvíjelo se silné přátelství. Bohužel po několika měsících musel i Balkányi narukovat. Oba mládenci se neviděli po mnoho let. Paūlo Balkányi se vrátil z fronty až v roce 1918.

S Andreem se seznámil také esperantista Jozefo Popper, kterému bylo víc než 50 let. Andreo popsal své setkání s ním následovně:

Byl vlhký podzimní večer v roce 1914. Stál jsem na bulváru v Budapešti před redakcí novin „Pesti Hirlap“. Z oken redakce visely velké plakáty s čerstvými zprávami ze zuřící války. Četl jsem je a se mnou řada dalších lidí a někteří se nezdrželi poznámek na hrůzné události. Díval jsem se na ty různorodé lidi, kteří mě obklopovali. Byli tam také vojáci, ranění a uprchlíci. Můj pohled se zastavil na muži v širáku a velikém pršiplášti. Na něm měl zelenou pěticipou hvězdu. Přistoupil jsem k němu: „Dobrý večer, pane! Vidím, že jste esperantista.“

„Ano, vy také? Jsem šťastný, objevil jste se ve správnou chvíli.“ Po vzájemném stisku rukou jsem se ho zeptal na příčinu jeho radosti. Odpověděl: „Hledám kamarády pro práci na esperantu.“

„Dobře,“ řekl jsem „sejdeme se zítra ráno a prohovoříme to.“

„Zítra? Příliš pozdě! Musíme začít už dnes!“

S Popperem Andreo zažil mnoho dobrodružství. V knize „Vortoj de Andreo Cseh“ autor věnoval šest sloupců, ve kterých vzpomíná na společnou práci při propagaci esperanta. Nalepovali letáčky na všechny kandelábry a tramvajové zastávky. Žádali povolení Julia Sziniho, známého romanistu a nepřítel esperanta, aby mohli přeložit jeho knihy. Chtěli polechtat jeho ješitnost. A skutečně se podařilo, Szini návrh přijal a později se i přesvědčil o užitečnosti jazyka a učil se ho. Také

přátele vložili „Klíč“ do automatu na nádraží tak, že při zakoupení jízdenky vypadla i knížečka. Při jídle v restauraci mluvili hlasitě esperantem. Hosté si mysleli, že mluví italsky a rozčilovali se, protože Italové vstoupili do války v roce 1915 na straně aliančních mocností. Andreo o tom napsal:

„Můj přítel pak vstal a maďarsky hlasitě prohlásil: „Vážené dámy a vážení páni, upozorňuji vás, že můj přítel není Ital a že nemluví italsky.“ Na tvářích hostů se změnil výraz. Místo nepřátelství se tam objevila otázka a očekávání. Někdo řekl: „A tedy ke které národnosti on patří?“ A tenkrát můj starší přítel slavnostně s důrazem na každé slabice odpověděl: „On je Špatněl.“ „A Španělsko proti nám nebojuje.“ Jiný host mu odpověděl: „Španělsko nebojuje, je neutrální.“ V tom okamžiku se ozval potlesk a my jsme se stali centrem sympatie. Reprezentovali jsme španělskou zemi a jeho lid, ačkoliv zcela bez zásluhy.

Oba přátelé se nechali uvěznit, aby vyšel v novinách článek s titulkem: Nevinné oběti esperanta“. Jozefo Popper posílal několik týdnů v noci telegram policejnímu řediteli, který se choval k esperantu nepřátelsky. Takovými způsoby propagovali jazyk zelené hvězdy až do roku 1916.

o o o

17.srpna 1916 Rumunsko podepsalo smlouvu s mocnostmi aliance o tom, že souhlasí vstoupit do války na jejich straně pod podmínkou, že získá území na kterém žijí Rumuni. O deset dní později Rumunsko vyhlásilo válku Rakousko-Uherské monarchii. Tyto události měly vliv na Andreovy letní prázdniny v Puj, kde je pravidelně trávil.

Rodiče s ním prohodili vážnost situace. Domnívali se, že bezpečnější pro syna by bylo nevrátit se do Budapešti, ale jak pokračovat ve studiu? Jediné blízké místo je vysoká teologická škola v Alba Julia, kde prožil radostná školská léta. Andreo chtěl radu přímo od nejvyššího šéfa římsko-katolického centra, od biskupa Majlátha de Székhely, protože ho již znal a velmi mu věřil. Jeho eminence si pamatovala na inteligentního gymnazistu a přijala ho k audienci.

Hrabě Majláth byl zvláštní člověk. Spolu s hrabaty Batthyany a Bethlen patřil významným šlechticům v Maďarsku. Jeho bohatá rodina vlastnila mnoho polností a statků v Transylvánii. On sám měl neobyčejně dobré sociální vazby ve svém okolí. Miloval lidi, byl rád mezi nimi, správně je hodnotil, trpělivě jim naslouchal a pokoušel se vždy čestně posoudit jejich přání. Tento šlechtic vyznával římsko-katolické náboženství, ale v praktickém životě se projevoval jako velký humanista. Chápal jiná vyznání a jiná přesvědčení a pomohl každému bez rozdílu původu nebo jazyka. Všechn fanatismus mu byl cizí.

Rozhovor s Andreem se odehrál v příjemném duchu. Hned bylo patrné, že jejich názory jsou v souladu. Majláth pochopil Andreův problém a poznamenal, že pokud je umírněným katolíkem, může se zajímat o teologii jako o obor. Andreo se zajímal jaké možnosti se v takové profesi nabízejí po studiu. Majláth ochotně nastínil praktickou stránku po semináři, ta vede jednak ke správě farnosti, eventuelně v kombinaci s výukou náboženství. To znamená celkem samostatnou a nezávislou práci. Kromě kněžských úkolů, nepožaduje tato práce fyzické síly. Zmínil se také o mezinárodním charakteru římsko-katolické církve, jistě pro někoho to je přitažlivé, pro někoho, kdo se zabývá světovým jazykem esperanto. Pak ještě dodal, že dobře pracovat pro Vatikán je jedna věc, ale pracovat jako dobrý člověk ve společnosti je věc druhá, a neméně důležitá. Takové názory na liberální katolicismus a myšlení u význačné osoby se Andreovi líbilo. A navíc, biskup mu pomohl přejít Rubikon.

Doma rodičům sdělil svůj úmysl. Jeho pobožná matka nebyla proti, aby se její jediný syn stal knězem, ale otec nesouhlasil se synovým plánem, protože tak by vymřela transylvánská větev rodiny Cseh. Není taková cena příliš vysoká? Dlouho o tom diskutovali. Konečně Otto rezignoval a Andreo začal studovat teologii.

Přesto před odjezdem do Alba Julia přichystaly dějiny nepříjemnou událost. To co se zdálo mnohým v roce 1914 neuvěřitelné, stalo se skutečným faktem v roce 1916. Nepřátelské oddíly úspěšně pronikly do jižní části mocnářství. Rumunské korpusy hned po vyhlášení války přešly Karpaty, aby dobyly Transylvánii. 29.srpna 1916 obsadili město Brašov a postupovaly ve směru od Tigru Mureș a Sibiu. Bez čekání Němci vlakem dopravili několik divizí ze západní fronty na nové bitevní pole. Současně začátkem září maďarské vedení nařídilo evakuaci důležitých státních úřadů ze zóny před rumunskou armádou.

Otto Cseh dostal instrukce sbalit katastrální majetek v Puj a odejít s ním a rodinou do města Arad. Dostal k dispozici jeden nákladní železniční vagon. Vše se muselo udělat rychle, nebyl čas zabývat se soukromým majetkem. Dům byl ponechán ke zničení. Andreo, který byl ještě doma a pomáhal otci vyklidit archív, se zastavil až za tmy ve vagonu mezi zavazadly. Zamyslel se nad absurdní situací. Blesklo mu v hlavě, že žít a pracovat pro trvalý mír je smysluplný cíl a neocenitelným prostředkem k tomu je Zamenhofův jazyk. Zvedl dva prsty a tiše řekl esperantem: *Mi ĵuras labori, mi ĵuras batali, por reunuigi la homaron (Přisáhám pracovat, přísahám se bít za znovusjednocení lidí.)*

Rumunská fronta se nedostala až k rodnému domku. 25.září se zastavila přibližně 25 km jihovýchodně od Puj u městečka Petroșeni. Rumunská fronta se valila po linii ze severovýchodu na jihozápad pod Tigru Mureș u Praid trochu severně od Sibiu přes Petroșeni k Orșova. V říjnu německo-rakousko-maďarská armáda hnala vetřelce přes Karpaty a v listopadu centrální mocnosti zabraly Bukurešť. Otto Cseh se mohl vrátit a obnovit svůj úřad.

Přes tuto úspěšnou válečnou operaci bylo zřejmé, že se monarchie rozpadne. 22.listopadu ve 21 hodin 1916 dostalo impérium těžkou ránu. Zemřel symbol její jednoty – 87letý mocnár Franz Josef po ataku bronchitidy. Tento odchod uprostřed apokalyptické situace na zeměkouli se udál tiše, skoro nepozorovatelně. Jen to signalizovalo rozpad impéria, které již bylo v agonii.

Andreo již v té době studoval v semináři v Alba Julia, kam odjel hned po své noční přísaze. Konala se pohřební slavnost k událostem ve Vídni, ale byly i jiné starosti. Válka trvala a proto začala chybět řada nutných věcí pro život. Ceny vyskočily nahoru a Otto potřeboval peníze na každodenní výdaje. V dopise, poslaném z Puj, Andreo píše nejmenovanému esperantistovi do Rózahegy Celulóze, s datem 11.9.1917 a žádá ho o půjčku pro otce se 7% úrokem, místo 8%, které požaduje banka. Dále Andreo popisuje problémy s oblečením:

Ještě větší naše bída je s oblečením, zejména s prádlem. Už jsem zcela opotřeboval své spodní prádlo, jsou to jen hadry. Proto jsem se odvážil požádat vás o radu, protože jste odborník a jistě mi můžete doporučit firmu, nebo prodejnu, kde bych mohl nakoupit kvalitní plátno, nebo hotové spodní prádlo za nepřemrštěnou cenu, jako se nyní prodává. Možná, továrna, kde pracujete, prodává plátno maloobchodně. Vážený pane, nezlobte se na mne pro mou prosbu, vždyť já znám vaše dobré, lidské srdce. A je dobré také v duchu esperantistů být na pomoc jeden druhému.

V takových těžkých dobách ještě Andreo nemůže pracovat pro esperanto. Ve stejném dopise píše: *Také mě rozčílilo oznámení v „Pesti Hirlap“ o vyučování ida. S velikou radostí bych splnil vaše přání, pane, vytvořit koncept dopisu na obranu naší věci, ale zaprvé jsem celý den plně zaměstnán a mám sotva chvíli si vydechnout, zadruhé si myslím, že na úřadu se s tím nebudou zabývat a dopis jednoduše hodí do koše.*

Bylo by lepší začít konečně s propagační prací a tak zastavit rozšiřování ida. Přesto si ale úspěchem ida ne příliš zoufám, protože v ostatních zemích si naše věc stojí dobře, jak můžeme usuzovat podle zpráv v „Esperanto“ ze Ženevy, naše země není směrodatná v mezinárodních vztazích. Až přijde čas (po válce možná hned) pro rozhodnutí o našem jazykovém problému ve světě, tak se němečtí, britští, francouzští a ruští esperantisté určitě chopí svého úkolu a udělají vše pro naše vítězství.

Válka se táhla a hluboce podkopávala Rakousko-Uherskou monarchii. Impérium bylo vyčerpané. Vláda ve Vídni se 3.listopadu 1918 rozhodla k příměří. V Budapešti došlo k revoluci a komunisté se chopili moci. Rumunsko se rozhodlo je odstranit a poslalo opět armádu přes Karpaty do Maďarska, kde byl pak v srpnu 1919 nový proletářský režim smeten. Rumunsko se stáhlo, ale vojsko už trvale zůstalo v Transylvánii. 1.prosince 1918 uspořádalo Rumunsko manifestaci v Alba Julia, na kterou přijelo podle Rumunů 100.000 transylvánských Rumunů. Bylo vyhlášeno připojení této provincie k Rumunsku. Akt byl ratifikován na mírové konferenci v Trianonu, Maďarskem a aliančními mocnostmi v červnu 1920. Tím se připojení stalo definitivní. Transylvánie patří Rumunsku a obyvatelé se stali Rumuny.

Andreo neviděl národní demonstraci, protože hrabě Májlath přestěhoval seminář do Pécs. Úřad se vrátil do biskupského města o několik měsíců později a Andreo dne 25.července 1919 složil poslední zkoušky. Získal tak právo pracovat jako kněz a učitel náboženství v Transylvánii.

3. Vznik „Ĉe-metodo“ 1919-1922

Sice jeŝtĉe krátce pobývajiĉ ve svatyni Boha dostáváš příležiĉtost, milovaný synu, vykonávat posvěcenou ĉinnost v církvi, která je ti podle našeho uvážení prisouzena... Tak znĉl text – překlad z latiny – první věty určené epiŝtoly na den 23.srpna 1919, po které biskup Majláth ustanovil Andrea nižším knĉezem a uĉitelem náboženství ve vesnici Czikszyentgyör. Ale jen na několik týdnů. Od 17.září 1919 ho biskup poslal ve stejné funkci do jiné vesnice Ditró, pravděpodobně za chybějícího kolegu. Od 9.prosince 1919 měl Andreo definitivní místo v Sibiu. Tam sloužil rok do prosince 1920.

Sibiu bylo místo jeho srdce. Velké město se 45.000 obyvateli bylo založeno německými imigranty ve středověku jako jejich centrum. V době Andrea Cseha jeŝtĉe více než polovina z nich byla jejich potomky, kteří plynně mluvili německy. Město mělo dvě tváře. To hrálo důležitou kulturní roli. Možná i proto se zde rychle zakořenila esperantská ĉinnost již od začátku 20.století. Také průmysl se silně rozvíjel a většina obyvatel pracovala v továrnách.

Již brzy po nástupu Andrea do funkce, pravděpodobně v lednu 1920, navštívila Andrea delegace, paní a pán, kteří byli poslání od místní dělnické organizace. Došlo asi k takovému dialogu:

„Velebný pane, přišli jsme za vámi, abychom vás požádali o pomoc. V naší organizaci jsou lidé různých národností. Mluví německy, maďarsky nebo rumunsky, ale my neznáme jazyk jeden druhého. Slyšeli jsme, že vy mluvíte jazykem, kterému všichni rozumí.“

Zřejmě přišli ovlivněni reklamou na ido a proto Andrea důrazně řekl: „Ano, je to esperanto! Rád vám pomohu, ale jak?“

„Přijďte do dělnického domu, můžete vést kurz.“

„Dobře, přijďte za týden a celou věc domluvíme.“

Andreo hned došel do knihkupectví, aby objednal knihy, ale pošta jeŝtĉe nefungovala. V Maďarsku vládl chaos, který způsobil komunistický režim až do srpna 1919, a následnou okupaci rumunskými jednotkami do února 1920. Teprve od března 1920 se země začínala konsolidovat. Tenkrát byla ustavena pravicová vláda, v jejímž ĉele stál Horthy, který pak zůstal ve funkci až do Druhé světové války.

Po týdnu se dvojice vrátila. Andreo velice litoval, že se mu nepodařilo opatřit knihy a nemá žádné pomůcky k výuce. Nemohl nic dělat. Ale příchozí naléhali, aby přesto nějak pomohl. Andreo slíbil, ale opět prosil o jeden týden, aby si rozmyslel jak uĉit bez uĉebnic.

Andreo sám si vytvořil materiál na papír. Tato praforma „Ĉe-metodo“ vykazuje mluvení jako základ jeho pozdější metody. Jednotlivé lekce začínají krátkým příběhem a jednotlivé věty jsou prokládány otázkami. Tímto způsobem smĉruje přímo k didaktickému základu: rozmluvit žáky. Pro sebe si poznamenává po každé lekci seznam nových slov a naučené gramatiky.

Zachovaný „pratext“ má několik rozhodných detailů. *Tiu ĉi libro kostis 10 kronojn* bylo změněno na *Tiu ĉi libro kostis 10 leojn*. Koruna bylo platidlo v Maďarsku, lei v Rumunsku, ke kterému patřila Transylvánie od ĉervna 1920. Tedy první věta musela být zapsána před tímto měsícem.

Jiná věta: *Sur la muro estas bildo de Karlo Marx. Li estas nia majstro*. Andreo později přeškrtl; pravděpodobně ji napsal pod vlivem komunistického režimu, který vládl do srpna 1919 v Budapešti. To také svědĉí pro Andreovy sympatie k levicovým politickým tendencím. Stejně jako věta: *Ni estas socialistoj, sed ili estas kapitalistoj*. Také toto konstatování se později v kurzu neobjevuje. Tzn. že „pratext“ zcela jistě byl napsán v době před ĉervnem 1920, možná již v roce 1919.

Když konečně Andreo Cseh po dvou týdnech od svého slibu vešel do uĉebny v dělnickém domě, uvědomil si vážný fakt, se kterým nepočítal: 23 přítomných různých řemesel se vyjadřovalo různými jazyky – německy, maďarsky, rumunsky a jeden druhému nerozuměl. Text, na jehož základě bylo třeba klást otázky, nebylo možno použít. Celý systém byl k ničemu. Knĉez se odmlčel a pak se obrátil na pořadatele, který byl Němec a prohlásil, že rezignuje na vyučování. Oslovený nespokojeně vybuchl německy: *Was ist das?* A v této sekundě bleskla Andrejovi geniální jiskra. Ano, pochopitelně! *Kio estas ĝi?* Jenom otázkami by mohl uĉit. Začal první lekci. *De babelo al babilo!* (od babylonu k povídání). A následovala velká improvizace.

Záležitost se rozvinula od nejzákladnější komunikace, jako když antropologové se snaží oslovit domorodce. Uĉitel se uhodil do prsou a vyslovil své jméno a rukou vyzval žáky, aby jeden po druhém udělal totéž a potom vyslovil větu: *Mi estas Andreo Cseh*. Žáci museli opakovat. Pak uĉitel

bral do ruky předměty ve třídě a jednoduše je pojmenovával esperantskými slovy. Lidé opakovali slova, možná vyslovovali sborově. Narodila se nová metoda.

Taková konverzace nevznikla z ničeho. Andreo pravděpodobně již slyšel o Berliozově metodě. Vyučovací systém bez použití národního jazyka, kdy žáci poslouchají cizojazyčné věty a po neustálém opakování se je mechanicky naučí. Pravidelné a jasné esperanto je k tomu nanejvýš vhodné. I jiní esperantisté experimentovali v tomto směru. Henriko Fischer před rokem 1914 uspořádal v rumunském městě Galați kurs pro zadrženého, který mluvil neznámým jazykem. Fischer vyučoval podle „svého speciálního systému“, ale bohužel Andreo, který se o tom zmínil v jednom ze svých sloupků, ho nevysvětlil. Jisté se jednalo o nějakou „přímou metodu“. Aktivní učitel, Julio Baghy, vyučoval za První světové války v sibiřském zajateckém táboře. Také on vystupoval jako herec před mnohojazyčným publikem a během své produkce je přiměl rozmluvit se. Kvůli primitivním podmínkám musel hrát na jednu strunu. Použil přímou metodu bez učebnic, jako tabule sloužily pláty kamen a hruška vápna jako křída. Začátek jeho úžasného kurzu popisuje úvodní kapitola jeho neobyčejné knihy „Verda koro“ (překlad do češtiny najdete na www.esperanto.wz.cz – s názvem Srdece se zelenou hvězdou), kde popisuje toto vyučování:

„Lernoĉambro en siberia popola domo. Unu pordo, du fenestroj. La pordo estas malalta, la fenestroj estas mallarĝaj. En la lernoĉambro staras malnovaj mebloj: nigra tabulo, simpla tablo, unu seĝo kaj longaj benkoj. Sur la plafono estas elektra lampo. Ĝi ne estas bona. La plafono estas griza, la planko estas malpura. Sur la muroj estas instruaj bildoj. Ili montras objektojn, florojn, bestojn, homojn...Sinjorinoj kaj sinjoroj, ni parolas en Esperanto. Kio ĝi estas? Ĉu ĝi estas politiko? Ne! Ĉu ĝi estas religio? Ne! Ĝi estas kulturo. Sinjorinoj kaj sinjoroj, Esperanto estas homa kompreno. En la ĉambro sidas rusoj, ĉeĥo, polo, latvo, slovako, rumano, germano, ĉino kaj hungaro...“ (Třída v lidovém domě na Sibiři. Jedny dveře, dvě okna. Dveře jsou nízké, okna jsou úzká. Ve třídě je starý nábytek: černá tabule, jednoduchý stůl, jedna židle a dlouhé lavice. Na stropě je elektrická lampa. Není dobrá. Strop je šedivý, podlaha je špinavá. Na stěnách jsou obrazy k výuce. Zobrazují předměty, květiny, zvířata a lidi...Dámy a pánové, mluvíme esperantem. Co to je? Je to politika? Ne! Je to náboženství? Ne! Je to kultura. Dámy a pánové, esperanto je dorozumívání lidí, pochopení. V třídě sedí Rusové, Čech, Polák, Lotyš, Slovák, Rumun, Němec, Číňan a Maďar...)

A nyní v roce 1920 přišel Andreo Cseh, s definitivním vytvořením „přímé metody“ pro mezinárodní jazyk. Že jeho metoda se dosud vznášela v pokusné fázi dokazuje Andreův dopis Rüdigerovi Eichholzovi ze dne 10.10.1960:

Sám jsem také kdysi v Rumunsku namnožil takové lekce a rozdal jsem je po vyučování, ale výsledek nebyl uspokojivý a proto jsem s tím přestal a zůstal jsem u vyučování bez toho. Používal jsem jenom „Konversacia literaturo“ a listy s otázkami jako testy.

Andreo všude a vždy hovořil o Sibiu, které bylo průmyslovým městem a že tam vedl kurz pro dělníky v jejich dělnickém domě. Tím pádem se vytvořil chybný obraz jeho činnosti pro esperanto v Sibiu. Při shledávání faktů vidíme, že on celý rok 1920 každý týden 3-4x vyučoval skupiny i z jiných sociálních a jazykových skupin. Například vedl kurz v knihovně čitárně maďarského klubu. Pro budoucnost si vchoval pilné kolegy. Vasile Albu, cseholog ze Sibiu vytvořil jejich seznam v roce 1995: Nikolao Herman, Lajos Zélnai, Géza Túth, Kálmán Holszky, Karlo Wagner, Ludoviko Szücs, Tomaso Gärtner, Viktor Trupel, Maria Roth, Aleksandro Kusnyir, D.Goldstein.

o o o

V roce 1919 se zdálo, že válka už definitivně skončila. Už bylo přijato několik mírových smluv mezi centrálními a aliančními mocnostmi. Na zeměkouli a zejména v Evropě mohlo začít s velkou rekonstrukcí. Také esperantští vedoucí viděli před sebou stejný úkol. Bylo nutné, podle slov Edmonda Privata, aby všichni vedoucí ve hnutí se spojili s celým esperantským světem a podrobně probrali jak pokračovat ve zrychlujícím se pokroku.

K tomu bylo nutno svolat všeobecný kongres. Institucí která to měla zorganizovat byla „Trvalá kongresová komise“. V té byli neaktivnější Švýcaři, kteří zorganizovali poslední předválečný kongres v roce 1913. Zabývali se výběrem vhodného státu a města. Stát přibližně ve středu Evropy, který válka příliš neponičila, by mohl být vhodný pro setkání. Švýcarsko, kde se odehrál poslední kongres, bylo vyloučeno. Nizozemsko bez ruin a vnitřního chaosu se zdálo jako vhodné. Švýcaři,

mezi nimi E.Privat sondovali u nizozemských esperantistů a ti v Haagu úkol hned přijali: uspořádat 12.kongres 1920.

V prosinci 1919 se objevila první zmínka o kongresu v revue „Esperanto“. Andreo Cseh ji četl a rád by tam jel, ale cesta byla daleká a pobyt v extrémně drahé zemi byl pro něho nedosažitelný.

V hlavním městě Nizozemska byla čtyři esperantská sdružení: neutrální, římsko-katolické, dělnické a tramvajácké. Z hlediska reklamy na to poslední s názvem“ Ĉiam antaŭen - Vždy vpřed“ můžeme pohlížet jako na nejdůležitější, protože dokázalo seznámit s fenoménem esperanto početné funkcionáře solidní a prosperující haagské tramvajové společnosti, ale také celou veřejnost. Ředitel podniku byl nadšeným vedoucím klubu a podporovatelem užívání jazyka. Proto například všechny tramvaje v době kongresu byly vyzdobeny zelenými vlaječkami a podnikový orchestr, vysoké úrovně, hrál na jedné ze slavností.

Nejužitečnějším klubem byl neutrální klub „Fine Ĝi Venkos – Nakonec zvítězí“, který dodal hlavní členy LKK – místní kongresové komise: Jan Isbrucker jako předseda, Jakob Bruijn jako sekretář a pokladník, Julia Isbruckerová pro ubytování a stravování. Pro manžele Isbruckerovy byl rok 1920 náročný zejména proto, že Julie porodila 23.ledna dceru Noru a manželé se přestěhovali z Amsterdamu do Haagu. Místní komise se dohodla na datu od 8. do 15.srpna a počítala s účastí asi 400 osob. Počet byl reálný, protože překážky pro účastníky byly velké.

První překážkou bylo získání víza. Nizozemské vláda uplatňovala přísný systém kontroly. Každý musel mít vízum a žadatelé o něj museli žádat na vyslanectví, nebo na nejbližším konzulátu. Konzulát posílal žádost na úřad v Haagu, kde se rozhodovalo. Zejména občané z poražených zemí – z Německa a Rakouska získávali vízum velmi obtížně. Jen třem Němcům se podařilo proklouznout sítí. Jednalo se o aktivní „ĝisostuloj“ zanícené esperantisty: Augusta Bünemanna, 35letého mezinárodního obchodníka a Paula Ternowa s manželkou Annou.

Tarnow byl 39letý strojní inženýr, vedl provinční úřad v Düsseldorfu. Naučil se esperanto v roce 1906 a stal se velmi dobrým organizátorem. Založil esperantskou skupinu v Hannoveru, Lüneburgu ve Slezsku, v Elberfeldu a podílel se na založení UEA v roce 1908. Neúnavný Zamenhofův adept pokládal archivaci esperantských předmětů za svůj životní úkol. Jeho sbírka předčila sbírku mytického Davidova. Dvojice Jan a Julia Isbruckerovi na něho učinila veliký dojem.

Oficiální instance pohlížely všeobecně na Němce, jakoby byli nakažení a mohli infikovat ostatní. Edmond Privat s manželkou cestovali vlakem přes Německo do Haagu a jejich cesta byla opravdu bizarní. V jejich vlasti zabednili prkny všechna okna u vagónů, takže po mnoha hodinách až v Holandsku uviděli sluneční světlo.

Druhou překážkou byly valutové potíže. S nepříznivým kurzem k tvrdému nizozemskému guldenu bojovaly skoro všechny země jak centrální, tak alianční. Místní komise umožnila přihlášeným ze zemí se slabou valutou, jako bylo Německo, Rakousko, Belgie, Francie a všechny nové evropské státy, zaplatit příspěvek až v květnu, až možná bude kurz příznivější. Kromě byl založen garanční fond, do kterého Nizozemci uspořádali sbírku, mezi dárci haagských aristokratů byla paní S.Broese van Groenou, její příbuzná W.Broese van Groenou a haagská tramvajová společnost. Ale tato sympatická gesta příliš nepomohla.

Ještě v červnu 1920 počet přihlášených byl 201. V posledních týdnech se překvapivě vyšplhal na 408 z 21 zemí. Tento kongres byl co do počtu nejmenší v historii mezinárodního jazyka. Ale konec hrůzných válečných událostí a přeživší esperanto, víra na věčný mír pomocí slibné Ligy národů a také intimní prostředí hrstky lidí se zelenou hvězdou vytvořilo úžasnou atmosféru srovnatelnou s prvním skromným shromážděním v Boulogne-sur-Meer. Na Haagany zazářil kongres svou mezinárodností, vzácnou kvalitou po válečné izolaci, seriózností a idealismem, kterému nelze netleskat. Krátce: propagační účinek byl grandiózní. Jaký rozdíl s kongresem ve stejném městě v roce 1964!

Účastníci schůzovali a po práci je čekaly slavnostní pořady jako úžasně události po čtyřech smutných letech, užívali si pohodu. Ve čtvrtek se konal tradiční bál.

Ze zprávy v „Esperanto“ ze září 1920: *...něco se změnilo v našem hnutí: bláznivé fantaskní kostýmy, které tak rozesmávaly naše bály, se ztratily. Už nejsou černoši z Londýna, zrci z Paříže, nebo obživlí Shakespearové. Esperantisté se vrátili ke zdravým idejím a přinesli si jen své národní kroje podle dobrých propagačních pravidel.*

Nejnápadnější byla prezentace Julie Isbruckerové. Zcela nepředstavitelná pro pozdější esperantisty. Tato důstojná aristokratka tancovala v pestrém kostýmu z rybářského ostrova Marken v čepci s visícími copy na prsou. Obraz doplňovali nizozemští chlapci a dívky v národních krojích a

dřevácích. Při nočním pohoštění žádala paní Isbruckerová, aby každý z přítomných řekl větu ve své vlastním jazyku. Pro mnohé bylo velmi vzácné slyšet finštinu, velštinu, islandštinu. Do druhé hodiny noční neúnavně tančili mezinárodní páry v rytmu starých i moderních tanců.

o o o

Koncem prosince 1920 bylo přiděleno Andreovi nové pracovní místo. Musel odejít do Tirgu-Mureș, důležitého kulturního centra transylvánských Maďarů. Pravděpodobně se Andreo o novém místě domluvil s hrabětem Majláthem. Tam bydlel Jozefo Halász, který byl aktivním socialistou, pacifista a vedoucí sociálních a kulturních spolků. Šlechtný člověk, ředitel spořitelny, se naučil esperanto v roce 1915 a brzy duševně a materiálně pomohl v rozvinutí hnutí. Andreo předpokládal, že město Tirgu-Mureș je připravené pole pro Zamenhofův jazyk. Rád by spolupracoval s tímto mecenášem.

Hned po svém příchodu oba začali organizační práci. Založili esperantské centrum pro Transylvánii a připravili šestitýdenní kurz pro desítky nových adeptů. Andreo jim doporučoval dopisování a v revue „Esperanto“ se v únoru 1921 objevila žádost 25 mladých lidí o korespondenci. Mezi nimi byly dvě dcery Jozefa Halásze. Následovaly čtyři další kurzy pro začátečníky, dva pro pokročilejší a založení místní esperantské jednoty s asi stem členů. Současně také Andreo udržoval písemný kontakt s Privatem, redaktorem „Esperanto“, ale také s Lanti v Paříži, redaktorem „Esperantista labouristo“. Do této revue také Andreo pravidelně posílal během roku 1921 žádosti o dopisování svých žáků.

Zelený život kvetl v Tirgu-Mureș, ale byl ohrožován, alespoň ze strany tehdejšího armádního vedení. To vidělo mezinárodní jazyk jako paralelu komunismu, ohrožující vládu. Komunismus v Rusku po svém vítězství sklízel sympatie i v jiných státech Evropy a vzbudil chuť k napodobování Říjnové revoluce v roce 1917 také v Rumunsku. Vedoucí autority v Tirgu-Mureș pozorně sledovaly esperantské centrum a jeho „rudé“ vedoucí, i přes jejich profesní postavení kněze a bankovního ředitele. Jako první krok v dubnu bylo zakázáno veřejné vyučování esperanta. Žáci mohli studovat jen privátně. A k tomu skutečně došlo.

Ale celá věc gradovala. V Rumunsku 11.května 1921 se sešli socialisté, aby založili komunistickou stranu. Policie schůzi přerušila při diskusi o stanovách a odvezla do vězení větší část delegátů. Pro Andrea měla tato událost nepříjemné následky. Magistrát v Tirgu-Mureș žádal „nebezpečného“ kněze, aby opustil na několik dní město. Andreo o tom poslal zprávu svému biskupovi, který ho poslal do Kluže, hlavního města, ještě relativně autonomní provincie v Transylvánii. Tam měl asistovat faráři v kostele svatého Petra, ostatně jen v kněžských úkonech bez povinnosti vyučovat náboženství.

První Andreovy kroky při nástupu v Kluži 18.5.1921 vedly na ministerstvo školství. Chtěl získat oficiální povolení k přednášení v kurzech esperanta v provincii. To byl nesnadný úkol! Andreo si ještě dobře pamatoval svou návštěvu u ředitele státního lycea v Tirgu-Mureș. Ředitel souhlasil s výukou esperanta a ochotně povolil lekce ve své škole. Musel však ještě žádat o povolení na příslušném ministerstvu. Odtamtud však přišla negativní reakce a ředitel nemohl kurz mezinárodního jazyka umožnit.

Nyní Andreo stál před baštou nepřátel esperanta. Mohl zvítězit? U vchodu projevil přání o krátkou audienci se samotným ministrem. Byl zaveden do místnosti sekretáře. Měl neuvěřitelné štěstí. Ke svému překvapení se setkal s mladým úředníkem a ten byl jeden z jeho spolužáků na právnické fakultě univerzity v Budapešti, se kterým si před šesti lety krásně užíval života. Jaké setkání! Po krátkém radostném rozhovoru se Andreo svěřil s cílem své návštěvy. Sekretář mávl rukou a řekl, že hned připraví dokumenty k povolení. Pak zaklepal na dveře u šéfa, vešel a brzy se vrátil s úředním razítkem a podpisem. Překážka byla šťastně překonána. Ale byly nutné ještě další kroky.

Následující dne šel Andreo na ministerstvo vnitřních věcí. Tam mohl mluvit s generálním ředitelem. Ten skepticky poslouchal, že přichází chce pracovat pro propagaci a rozšiřování světového jazyka esperanto pomocí vyučování, výstav, kolokvií a podobných prostředků. Má jeho excelence něco proti tomu? Vždyť již ministr školství poskytl povolení pořádat veřejné kurzy a Andreo ho předložil. Tento vysoce postavený úředník nemohl vyvrátit rozhodnutí jiného ministerstva a proto vyhotovil stejné povolení. Venku pak na ulici si Andreo radostí poskočil. Nyní již se nemusel bát

podobného šikanování jako v Tirgu-Mureș. Později pak Andreo Cseh hodnotil tento dvojitý úspěch jako jeden z nejdůležitějších úspěchů pro zelenou hvězdu.

Za třetí se Andreo snažil co nejdříve uskutečnit kurz esperanta, protože starší esperantisté v Kluži neměli chuť dělat propagaci. Andreo musel zařídít všechno sám. Natiskl si letáky a několik chlapců je roznášelo mezi jiná místa i do restaurací. V době fotbalového utkání je rozdával sám. Výsledek nebyl valný. Všiml si, že kurzisté, jako například Karoly Mocsi přicházejí většinou na osobní pozvání a jeden doprovází druhého.

Začátkem července začal Andreo přednášet pro 15 sehnaných žáků. Přesto tato skupinka byla náhodou velmi hodnotná, protože jeden z přihlášených byl Tiberio Morariu, pozdější Andreův blízký přítel. První jejich setkání se přihodilo následovně: Andreo v pozdním odpolední vstoupil do haly školy, kde získal třídu. Několik osob již tam stálo a bavili se. Jeden mladík k němu přistoupil, pozdravil a zeptal se: „Jdete také do kurzu?“

Andreo přisvědčil a mladík pokračoval: „Znáte učitele?“ V tom okamžiku přiskočil šotek mystifikace a juknul na Andrea a ten mu neodolal, aby si nezahrál roli žáka. Odpověděl: „Ano, trochu“.

Druhý pokračoval: „Je přísný? Dává tresty?“

„Ano, pokud je to nutné.“

Při začátku lekce se Andreo postavil před tabuli jako učitel, ale Tiberio byl tak pohlcen osobou a didaktickým uměním pedagoga, že do další hodiny kurzu přivedl svou sestru Eugenii a bratra Vasila.

Tiberio se narodil v roce 1901 ve slovenském městě Košice, měl rumunského otce a maďarskou matku. Rodina se potom přestěhovala do hlavního města Transylvánie, kde si otec otevřel advokátní praxi. Syn studoval v lyceu a začal studovat na univerzitě literaturu, později práva. Byl to milý, mírný chlapec a příjemný kamarád. Andreo a Tiberio se stali nerozlučnými kamarády. Někdy navštěvovali operu v městském divadle. O přestávce se procházeli v hale a mluvili esperantem.

Všimli jsme si, že nás pozoruje nějaký pán. Trochu provokativně jsme pokračovali v konverzaci. Pán k nám brzy přistoupil a řekl: „Promiňte, pánové, vaše krásná italština se mi moc líbí, kde jste se ji naučili tak dobře? Vysvětlili jsme mu, že mluvíme esperantem a pozvali jsme ho do našeho kurzu.

To ten pán udělal a ukázalo se, že je to právě on, úředník z ministerstva, který zakázal vyučování esperanta v lyceu v Tirgu-Mureș. Georgo Cornea shledal svoji chybu a stal se účinným propagátorem mezinárodního jazyka.

V té době se Andreo svěřil Tiberiovi s rozhodnutím, které učinil v noci v Puj, kdy nakládal do vagonu archív, že se cítí adeptem Zamenhofových idejí a chce pro ně apoštolsky pracovat. To potvrdil již tenkrát svou přísahou. Co si o tom myslel jeho přítel? Úplně s ním souhlasil a přál si svého učitele na jeho cestě provázet. Také Tiberio Morariu skutečně přísahal pracovat za sjednocení lidstva. Od toho dne byli k sobě přikováni velkou myšlenkou.

Útok za vítězství esperanta v Kluži se neodehrával jen výukou. Andreo se pokusil navštívit prezidenta obchodní komory, který vřele hodnotil esperantské hnutí. Také opat, který slíbil na podzim pomoci a hned si koupil učebnici a slovník a také představený kolegia, ve kterém Andreo vyučoval esperanto a sloužil jako asistent. Také abatyši z kláštera Marianum, pod který spadalo 6 různých škol. to zajímalo a některé sestry se rozhodly učit. Andreo také navštívil inspektora transylvánských divadel Emila Isaca, ten byl vstřícný a celé odpoledne s ním Andreo v jeho domě diskutoval.

Ještě Andreo uspořádal výstavu v říjnu 1921, na kterou mu půjčil peníze a materiál Halász. Andreo oživil dění ve vlastní klubovně v Kluži, kam přivedl zahraniční významné osoby, aby v esperantu přednášely o svém oboru. Například Dr. Fužisaua, sekretář japonské delegace u Ligy národů v Ženevě. Tímto způsobem chtěl Andreo představit jazyk a ukázat jeho užitečnost. Zatím, co stále vedl kurzy, přicházely také problémy. *V pondělí jsem byl ve velkém nebezpečí, skoro v krizi: bezpečnostní policie mi nepovolila kurzy. Po celodenním horečném běhání se mi podařilo získat povolení. Ve volných chvílích se Andreo skláněl na Shakespearem a překládal jeho „Uragán“.* Fascinující text! *Ó hrdinný, nový světe! Ať v něm žije takový (zelený) lid!* Ostatně, rukopis se ztratil.

Hlavní město právě vzniklého Československa, před třemi lety ještě část Rakousko-Uherské monarchie, hostilo 13.Světový esperantský kongres od 31.července do 6.srpna 1921. Rok před tím Privat poznamenal, že se tam sejde asi 600 esperantistů. Nemýlil se. V Praze se konal zatím největší kongres mezinárodního jazyka. Zapsalo se 2.561 osob.

Mnoho faktorů způsobilo takový příliv. Světová válka patřila minulosti, nová idealistická vlna inspirovala k účasti na shromáždění pod zelenou hvězdou. Město bylo v centru Evropy a nebylo tam draho.

Lidem z bývalé rakouské monarchie znělo slovo Praha familiérně. A i jiné národy byly zvědavé na stav mladé republiky. Kromě toho také několik vedoucích si pozvalo své adepty: Lanti, vedoucí proletářských esperantistů je pozval do Prahy, aby zde založili „beznárodnostní“ organizaci (SAT – Celosvětová organizace bez vztahu k národnosti).

Také Andreo Cseh se rozhodl cestovat do země svých předků. Po svém prvním a zatím posledním kongresu před sedmi lety v Szegedu si velmi přál prožít tuto celosvětovou manifestaci. Potřeboval dovolenou a peníze. To mohl získat jen u svého nadřízeného. Aby žádosti dodal váhu, navrhl, že se zúčastní mezinárodní římskokatolické konference, která se bude konat hned po esperantském kongresu v Grazu. Hrabě Majláth přijel do Kluže a se svým milým žákem prohodil plán. Biskup dal svůj souhlas na obě cesty a oficiální prohlášení, že Andreo je delegátem na konferenci za jeho diecézi. A dal mu tisíc lei. Tím byla část nákladů na cestu pokryta.

Další nutné finance poskytl mecenáš Jozefo Halász. Zatím Andreo sondoval u katolických řádů, kde by mohl v hlavním městě přenocovat. Dokonce si pak mohl vybrat z dvou adres: klášter „Křížovníků s rudou hvězdou“ a u „Františkánů“. 12.července sdělil Halászovi: „*Pas je hotov, stál 50 lei. Ještě chybí vízum. To si obstarám za týden. Kongres v Praze bude jedinečný.*“

29.července nastoupil Andreo do vlaku a nejkratší cestou jel do československé metropole. Tam strávil neobyčejný týden, jak je patrné z jeho klasického textu v „Če-kurso“: „*Praha, jedno z největších a nejkrásnějších měst Evropy.*“ Vše ho hluboce okouzlo: hlavně množství esperantistů a jejich vysoká jazyková úroveň, také internacionalismus – přihlásili se účastníci z 35 zemí a ze všech kontinentů – na kongresu se podílel obzvláště Edvard Beneš, ministr zahraničních věcí. Program byl velmi bohatý a vládla přátelská atmosféra.

Andreo znal jen několik účastníků, kromě těch z Transylvánie, kterým 13.kongres doporučil. Setkal se tam se svými dobrými známými Balkányi, Popper, Halász a podle „Če-kurso“: s jedním dobrým přítelem, Španělem. Andreo využíval každou příležitost, aby poznal všechny významné osobnosti esperanta, zejména při jejich pracovních vystoupeních. Tím se mnoho naučil o fungování esperantského hnutí. Seznámil se s Johanem Dietterlem, Eugenem Lantim a sympatickým Janem Isbruckerem, který oficiálně zahajoval kongres. Za Rumunsko pozdravil kongres sám Andreo. S Lantim měl Andreo již dříve kontakt kvůli dopisování svých žáků, protože posílal jejich adresy do „Esperantista Laboristo“. Andreo měl sklon spolupracovat s levicovou „Liberiga Stelo“ v Paříži. Ale osoba tohoto Francouze se ho nějak nepříjemně dotkla a od té doby Transylvánec zcela rezignoval na styk s uvědomělým třídním bojovníkem zelené hvězdy. Imponoval mu Edmond Privat, výmluvný řečník se sladkým hlasem, který nejen působil půvabně a hezky na přítomné, ale také z něj vyzářovala suverénnost vůdce. Pro Andrea byl vzor člověka pro spolupráci na poli esperanta.

Transylvánec si užíval mimo kongresový sál také neformální kontakty s účastníky jiných národností. Procházel se s nimi Prahou, ve skupinkách navštěvovali kavárny, debatovali a diskutovali. Při jedné takové příležitosti se odehrála následující anekdota, kterou později Andreo Cseh zařadil do „Če-kurso“: *Kongres v Praze se konal v srpnu. Bylo horko. Měli jsme žízeň a proto jsme šli do restaurace. Tam byl veliký stůl a nad ním visela lampa. Okolo stolu bylo šest židlí a na nich sedělo šest mužů. Jeden byl Španěl, druhý Angličan, třetí Francouz, čtvrtý Němec, pátý Rus a šestý Číňan. Přišel číšník a zeptal se, co si přejí. Šest pánu odpovědělo „Bieron!“ Číšník se vrátil se šesti sklenicemi.*

V místnosti bylo vedro. Pánové požádali číšníka, aby otevřel okno. V ten moment vletěla do místnosti moucha, lítala okolo lampy a najednou spadla do Španělovy sklenice. Co udělal Španěl? Vzal svou čepici a odešel. Další moucha vletěla do místnosti a spadla do sklenice Angličanovi. Ten vzal sklenici, vylil ji na zem a požádal o nové pivo. Jiná moucha vletěla dovnitř a spadla do sklenice Francouzovi. Ten vyvolal skandál, nadal mouše, pivu, oknu, restauraci i městu Praze. V tom mu ale přinesl číšník nové pivo a Francouz okamžitě na všechno zapomněl. Nová moucha pronikla do místnosti a spadla do sklenice Němcovi. Ten ji rukou vyndal, hodil ji na zem a pivo vypil. A další moucha vletěla, aby spadla do sklenice Rusovi. Ten zvedl sklenici a vypil pivo i s ní. A ještě vletěla jedna moucha, aby spadla do sklenice Číňanovi. Číňan ji vylovil, snědl, zapil pivem a řekl: „Byla dobrá!“

Jen zdánlivě je to směšný žert, ale po deseti letech pro hitlerčičky trestuhodná urážka.

Zpáteční cestou do Kluže se zastavil Andreo v Graz, kde se konala mezinárodní římskokatolická konference od 10. do 15. srpna. Nebyla to specificky esperantská schůze, měla všeobecný katolický charakter. Jednalo se o mládeži, ženském hnutí, světových organizacích a jazykových problémech, vše, co se týkalo katolického světa. Kongresovým jazykem bylo vybráno esperanto a v tom právě byla mimořádná důležitost konference. Třetina ze sto delegátů tento jazyk neznala a pro ně byli k dispozici překladatelé. Čestným prezidentem byl Aleksandro Giesswein, člověk s mnoha zásluhami ve filologii, historii, náboženství, sociologii, s velkým společenským vlivem. Křesťansko-sociální strana ho například zvolila v roce 1903 do maďarského parlamentu. Po roce 1912 se nadchl pro myšlenky Ludvíka Zamenhova a od té doby podporoval „zelené hnutí“. Esperanto také zaznělo z úst preláta Maxe Metzgera z Graz, který předsedal schůzi oficiálních delegátů, jako byl Andreo Cseh, také mezi přednášejícími byl František Zelenka z Československa a Petrus Heilker z Nizozemska. Ostatně takové katolické shromáždění bylo pro Andrea v jeho životě jediné.

Andreo nebydlel dlouho v místnosti u faráře z kostela sv.Petra v Kluži. Andreovo chování ho stále více iritovalo. Jako pomocník mu nebyl moc platný, o farní záležitosti se staral minimálně, trvale se zaměstnával jen mezinárodním jazykem. Měl by se víc věnovat katolické víře, než tomu mlhavému esperantu. Večer odcházel vyučovat, ale bohužel ne katechismus. Nikdy s farářem, svým šéfem, v klidu neposeděl v pohodě u krbu. A ty jeho svobodomyšlné myšlenky! Skoro nebezpečné u představitelů církve! Proč asi byl tak náhle přeložen z Tîrgu-Mureş? To je divné! Ano, biskup ho má rád, dokonce přijel do Kluže, aby mladíka navštívil. Ne, aby ho trochu zkontroloval, ne, oni si vyšli ven a dopřávali si v lepší restauraci, místo aby slušně se najedli ve třech na faře. Farář se díval úkosem na vřelé vztahy svého nadřízeného se svým podřízeným. Dobře, to on nebude posuzovat, ale takového pomocníka ve svém domě nechce. Nejpozději koncem roku 1921 ho bude muset Andreo opustit.

Edmond Privat pracoval v té době v Lize Národů ve svém rodišti v Ženevě, jako překladatel a zástupce delegáta za Persii. Toto místo získal zásluhou svého přátelství s reprezentantem tohoto státu. Privat mohl ze své pozice podporovat věc esperanta v mezinárodních institucích. Hledal mezi delegáty ty, kteří měli pozitivní názor na esperanto. Pro jeho výmluvnou přesvědčivost byl formulován návrh rezoluce k rozšiřování esperanta v roce 1920. Návrh nebyl přijat, ale přátelé esperanta znovu přepracovaný návrh předložili a v roce 1921, a ten byl při hlasování schválen. Pak plenární zasedání Ligy Národů přijalo doporučení, aby generální sekretář provedl šetření o využití esperanta.

Aby podpořil renomé esperanta, rozhodl se Privat zorganizovat mezinárodní schůzku ve svém městě na téma „esperanto ve škole“. Dokázal, že tato konference byla svolána oficiálně pod patronací Rousseauova Institutu, sboru pro vzdělávání při ženevské univerzitě. Esperantští pedagogové a organizátoři z různých zemí se hlásili k účasti, aby se mohli podílet na tématech: „Jak zavést esperanto do výuky?“ , „Ve kterých školách esperanto vyučovat?“ , „Od kterého věku?“ , „Jakými metodami?“.

Na pražském kongresu byla Privatova iniciativa zveřejněna a také Andreo se o ní dověděl. Chtěl rozhodně na konferenci přijet, aby také sám přispěl. Lákala ho předně oficiálnost konference a zejména možnost blíže spolupracovat s Edmondem Privatem. Napsal dopis, ve kterém sděloval Švýcarovi svůj úmysl přijet a ten osobně napsal ministroví pro vzdělávání v Bukurešti, aby Andrea vyslal jako rumunského odborníka. Současně také intervenoval u Andrejova nadřízeného Zigreho, rumunského ministra pro národnostní menšiny Ionescu, rumunského delegáta Ligy Národů a Emila Isaca, vládního úředníka pro hlavní město, aby Andreovi poskytl finanční podporu na cestovní a pobytové výdaje. Nic z toho se nepodařilo. Finanční bariery se opět nepodařilo překonat. Andreo potřeboval 13.000 lei. Jeho kněžský plat byl 350 lei za měsíc, nebylo pro něj možné, aby ušetřil potřebnou sumu. Znovu žádal pomoc u Halásze s výčtem nutných výdajů pro cestu:

1. nejnižší třída vlaku
2. nejkratší spojení Budapešť-Vídeň-Salzburg-Mnichov-Stuttgart-Basilej-Ženeva
3. jídlo z domova
4. bezplatné přenocování v Ženevě
5. bezplatná víza do Rakouska a Německa; pro Švýcarsko zdarma z Budapešti díky Giessweinovi.

Zdařilo se, a tak se Andreo dostal až do Ženevy a zúčastnil se konference. Konference se konala od 18. do 21.dubna 1922 v paláci Ligy Národů po dohodě s generálním sekretářem Ligy Národů. Konference se zúčastnilo 98 osob z 27 zemí. Andreo, jediný Rumun, se sešel se svými

známými a také navázal nové kontakty, mezi jinými s Angličanem Collinsem, s Češkou Šupichovou, s Číňanem Kennem, Němcem Dietterlem, Japoncem Fužisauem, Švýcary Bovetem a Stettlerem.

Zápis z diskusí pracovní konference byl publikován v „Esperanto“ – orgánovém časopise UEA, a jsou zde zahrnuty i Andreovy příspěvky. O své metodě zde říká: „V esperantu děti samy tvoří, vytváří si jazyk“. Také nezastíral svůj katolicismus, když citoval slova transylvánského biskupa: „*Esperanto dobře přispívá křesťanským ideálům. V něm se lid může cítit dobře a bratrsky. Pomocí esperanta může pracovat i kněz.*“ Nejdůležitějším přínosem konference pro Andrea bylo, že poprvé cestoval mimo hranice Rakousko-Uherské monarchie. Byl to pro něj úvodní skok do mezinárodní činnosti, kterým začal budovat svou celosvětovou síť vztahů.

o-o-o

Přesto, že si Andreo velmi přál jet na světový kongres do Helsinek, finanční podmínky mu to nedovolily. Měl však volné ruce pro rozdmýchávání pospávajícího hnutí v Rumunsku. V roce 1909 se konal v Bukurešti první rumunský kongres, organizovaný schopným propagátorem Gabrielo Robinem. Andreo nyní plánoval zorganizovat v Kluži celostátní kongres. Chtěl zdůraznit, že kongres bude pro esperantisty ze starého rumunského království a také pro esperantisty z nového území, ke kterému nyní patří Transylvánie. Často totiž slyšel výtky, že se věnuje jen Maďarům. Dopisem informoval svého mecenáše Halásze 15.května 1922: „*Budeme mít hosty ze zahraničí mezi kterými bude pan Fužisaua ze Ženevy, který se určitě dostaví a bude přednášet o Japonsku a Lize Národů. V Ženevě jsem ho osobně pozval. Hosty přijme město, laciné ubytování poskytne univerzita. Po kongresu pojedou s hosty do Bukurešti a možná do Tirgonu. V Kluži bude koncert a ples. Prosím, pozvěte na kongres alespoň 20 osob z Tirgonu.*“

Na tento druhý rumunský kongres, v době 8.-11.července 1922 konaný pod záštitou ministra školství, se dostavilo 400 účastníků, mezi nimi bylo několik Bulharů, Maďarů, Němců, Rusů a Američanů. „Rumanlanda Esperantista Societo“ bylo reorganizováno a byl zvolen výbor. Ten se skládal z pánů: Andreo Cseh, I.Giuglea, S.Miluta, Dr. Campianu, T.Morariu, F.Engelmann, G.Cornea, major A.Hasenöhrl. O tomto shromáždění existují jen tři malé zdroje: několik dopisových fragmentů adresovaných Halászovi, zprávička v revue „Esperanto“ a vzácná fotografie kongresového výboru. Na té stojí Georgo Cornea, jediný Rumun ve skupině, I.Wohlberg, Eugenia Morariu, slečna M.Kabosová, Dr. L.Löcsey, který hrál divadlo v sibiřském zajateckém táboře s J.Baghy, A.Cseh, který drží za ruku Eugenii, Tiberio Morariu s rukou na Andreově rameni. Na fotografii je patrné, že kromě Löcseye, byli všichni mladí a Andreo a oba Morariuovi měli přátelský vztah.

Po kongresu, kterého se Halász nezúčastnil, napsal Andreo 27.července 1922: „Skutečně, dopustili jsme se mnoha chyb v uspořádání kongresu, mnoho jsme nedotáhli, pořadatelů bylo málo a také podmínky jsme neměli příznivé, ale kongres vcelku vzbudil dobrý dojem u veřejnosti. Mohli jsme zde vidět dosud největší účinnost v propagaci.“

Rumunský kněz nižšího svěcení, který mluvil esperantem na ženevské konferenci a konference s velkou návštěvností i ze zahraničí v Kluži, vzbudili pozornost průkopníka Henrika Fischera v Bukurešti. Pomyslel si, že vyšla nová hvězda na zeleném nebi. Fischer by se rád zúčastnil kongresu v hlavním městě Transylvánie, aby alespoň viděl toho Andrea Cseha, ale ve stejném měsíci byl již na cestě do Helsinek. Plánoval ale, že se při zpáteční cestě zastaví v Kluži a Andrea navštíví.

Fischer se rozhodl Andrea překvapit a neočekávaně se u něho objevit. Tak jednoho krásného srpnového dne se objevil u Andreových dveří. To Andrea vůbec nepřivedlo do rozpaků a hosta srdečně pozval do svého bytu. Dlouho a příjemně spolu mluvili. Zavládlo sbatření duší. Andreo rozvinul hostu své plány jak založit centrum v Bukurešti, podobně jako to již udělal v menším měřítku v Tigru Mureş. Fischer okouzlen Andreovým charismatem a vizí, navrhl, že opatří v Bukurešti k tomu účelu dům a poskytne kapitál. A Andrea učiní vedoucím v tomto centru. V podstatě to má být výchozí bod k posílení rumunského esperantského hnutí a k všeobecnému rozšíření jazyka. Podle dohody by mohl projekt začít začátkem roku 1923. Andreo bude muset požádat o dovolenou svého nadřízeného, hraběte Majlátha, a přestěhovat se. A skutečně, biskup Andreovi povolil, aby se po tři roky věnoval jen mezinárodnímu jazyku.

4. Vítr fouká kam se mu zachce

Henriko Fischer s manželkou se přestěhovali kolem roku 1918 z Galați do Bukurešti, kde si koupil vilu na klidném místě ve slepé ulici Alea Suter 19 končící náměstíčkem, odkud jednotlivě procházející lidé mohli sestoupit úzkým schodištěm do spodní městské čtvrti. Co se týká esperanta, našel Fischer v Bukurešti úplně jiné klima, než ve svém rodném městě. Rumunští politici pohlíželi na Francii jako na svůj vzor. Pod vlivem francouzského ministra Bernarda, který zakázal výuku esperanta, také rumunská vláda pohlížela na esperanto se skepsí, dokonce s nenávisť.

Před Fischerem se rozprostíral úhor s tvrdou půdou. Právě proto potřeboval pomocníka a proto také pozval Andrea. Mecenáš mu poskytl místnost ve své vile a další místnost jako kancelář pro nově založené „Esperanto-Centro Rumana (ECR). V tomto centru se koordinovaly všechny administrativní záležitosti pro esperantské hnutí a připravovala se propagace pro Rumunsko. Kromě toho Fischer instaloval ve své knihovně „Bibliofila“ v ulici C.A.Rossetti 2 zvláštní informační středisko pro mezinárodní jazyk.

Andreo začal ihned pracovat na svém novém místě už v prvních prosincových dnech 1922 v Bukurešti. Vcelku zde zůstal dva roky 1923 a 1924 a plnil nejrůznější úkoly: výzva ke konferenci v Benátkách, vyučování jazyka, přijímání zahraničních hostů, pomoc při kongresech v Bulharsku, pořádání rumunských kongresů. Přednášel po celé zemi, navštěvoval význačné rumunské osoby, aby je získal, např. generála Gavanescula, který ochotně zavedl esperanto do dělostřeleckého důstojnického institutu, a také generálního ředitele policie Voinescu, který vložil esperanto do programu školy pro policejní důstojníky. Zde pak byl Morariu zaměstnán jako učitel.

Bylo to tisíc a jedna věc, které se snažil udělat. 28.ledna 1924 došlo v Kluži k soudnímu procesu s mladými dělníky – esperantisty, kteří byli obviněni z komunismu. Příčinou byla chyba policistů, kteří se domnívali, že zelená hvězda je komunistickým znakem. Obhajoba si povolala vedoucí esperantského hnutí: Cseha a Morariu jako znalce k soudu. . Oba vysvětlili v soudní síni, že esperanto a komunismus jsou dvě zcela odlišné věci. Předseda soudu také zdůraznil, že esperanto je nejen užitečné, ale je také kulturním obohacením. Pouze, pokud ho někdo používá pro zakázané cíle, bude trestán stejně jako zločiny v kterémkoliv jiném jazyku. Mladíci byli osvobozeni.

Andreo také střídal tuto náročnou činnost s kongresovou prací pro UEA. Například byl zapisovatelem – sekretářem při kongresu v Norimberku v roce 1923. Při zahájení si poznamenal osoby pronášející zdravice: Jan Isbrucker jménem nizozemského ministra školství a v řadě později Julia Isbruckerová za nizozemské esperantisty. Zvláštní věc! Mezi výhradně mužskými řečníky se objevila žena, dokonce manželka reprezentanta. Ale jaká paní! Mladá, hezká a s přirozenou autoritou. Na první pohled se mu vryla do paměti. Ale Julia Isbruckerová si ještě nepovšimla balkánského zapisovatele. Ve Vídni v roce 1924 při kongresu sloužil římsko-katolickou mši v Zamenhofově jazyce. Kázal v katedrále sv. Štefana o moudrém zákonu katolické církve neuzavírat sňatky s blízkými příbuznými, ale vyhledávat rozdílné rody. Takové kombinace by mohly sloužit také jako most ke spřátelení mezi lidmi. Mezinárodní sňatky esperantistů jsou podobným jevem. Kromě toho se Andreo zabýval nespočetnými organizačními a administrativními úkoly během kongresu. Potom pak potřeboval odpočinek. Odjel k rodičům do Puj na několik týdnů v srpnu. Pro zábavu zorganizoval „zelené prázdniny“ pro 4-5 esperantistů z různých rumunských měst, mezi nimi byl Tiberio Morariu.

Důležitým Andreovým úkolem pro ECR bylo zařadit Henrikovi Fischerovi účast na obchodní konferenci v Benátkách 1923 v zastoupení UEA. Toto byla iniciativa E.Privata. Po První světové válce se mezinárodní ekonomika snažila navázat porušené vazby v obchodě. Na tomto poli mohlo také esperanto účinně pomoci. Obchodní komora v Paříži se rozhodla ohodnotit světový stav a provedla podrobnou analýzu. Následovala zpráva příznivá pro esperanto. UEA proto navrhla komoře, aby svolala mezikontinentální konferenci, ale politické poměry ve Francii tomu zabránily. Nakonec UEA sama zorganizovala konferenci od 2. do 4.dubna 1923 o společném obchodním jazyku v obchodní komoře v Benátkách. Privat se velice snažil, aby pozval co nejvíc nejrůznějších odborníků jako delegáty na konferenci v Itálii. Měl velký úspěch. Přihlásilo se 208 organizací z 23 zemí. Přijelo víc než 250 osob, které reprezentovaly 89 obchodních komor, 30 turistických agentur, ministerstev, bank atd. Přihlášky esperantských organizací nebyly přijaty, takže konference měla čistě technický charakter.

Andreo Cseh podal zprávu dopisem Privatovi 12.12.1922 o tom, že se Fischer přihlásil na konferenci a opět mu psal 14.1.1923, že Fischer potřebuje oficiální pozvání od nějakého ekonomického institutu, aby mohl získat delegování od rumunského ministerstva obchodu. To ještě Andreo opakoval 18.1.1923 a 4.2.1923. Privat, zavalený prací, nakonec pozvání zařídil, ale byla k tomu opravdu nutná velká námaha. Fischer, dobrý esperantský řečník, hrál při konferenci velmi činorodou a užitečnou roli. V Benátkách navrhl na předsedu konference významného průmyslníka Johna Merchanta. Tento Angličan mluvil plyně mezinárodním jazykem a proto se konference odehrávala výlučně v esperantu. Kromě toho Fischer udržoval trvale neformální kontakty mezi účastníky, také založil mezinárodní zboží burzu. Andreo Cseh v Bukurešti intenzivně oslovoval několik obchodních komor v Rumunsku. Ty nereagovaly. Po konferenci Andreo obdržel přihlášky z komor v Konstantě a Timișoary. Andreo požádal Privata, aby je ještě zařadil do oficiálního dokumentu konference.

Důležitá část Andreovy práce se znovu skládala z vyučování. Z jednoho takového kurzu známe podrobnosti. Andreo se sešel s ředitelem lycea Spiru Haret, který dovolil vyučování v kurzu. Andreo oznámil ve škole, že v neděli 28.dubna 1923, se uskuteční přednáška Henrika Fischera. Protože se přednáška konala odpoledne v 17 hodin, objevilo se jen několik studentů. Po Fischerově přednášce a po Andreově zkušební lekci se přátelé rozhodovali co dál. Vyplatí se investovat energii na výuku 2-3 osob? Andreo tenkrát formuloval svůj pedagogický axiom: „Jestliže by byl v kurzu jen jeden žák, musí se vyučovat, protože se v budoucnosti z toho žáka může stát důležitý člověk pro jazyk“.

V tomto případě se Andreova slova splnila vrchovatě, protože jediný žák, který přišel s vážným zájmem o esperanto, byl šestnáctiletý Sigismundo Pragano, který pak přednášel v šedesátých letech o esperantu na univerzitě v Amsterdamu.

Pragano pocházel z židovské rodiny, byl inteligentní a pilný a dokázal z jednoho šestáku udělat tisíce. Když nadešel čas maturity, požádal ho spolužák, který byl velmi slabý ve francouzštině, aby vykonal ústní zkoušku za něj. To bylo možné, protože zkoušející učitel byl velmi roztržitý a žáky nedokázal rozlišovat. Aby Pragano neohrozil sebe, přistoupil na podvod pod podmínkou, že bude u zkušební tabule před svým přítelem.

Stalo se tak. Při zkoušce Pragano udělal záměrně několik chyb, aby nevzbudil podezření. Spolužák obdržel dostatečnou a hned podvod roztroubil. Ředitel se o tom dověděl a otázal se Pragana, zda je to pravda. „Ano, pane,“ odpověděl Pragano. „Kolik ti zaplatil?“ „Nic,“ odpověděl Pragano podle pravdy. „Dobře, v tom případě dostaneš diplom i ty,“ prohlásil ředitel.

Sigismundo se rychle a důkladně naučil jazyk během šestiměsíčního kurzu dvakrát týdně. Pak se účastnil rumunského kongresu v Timișoare a koncem července s Andreem odjel na světový kongres do Norimberku. Mladíka okouzlo učitelovo charisma. Zda skutečně přísahal obětovat svůj život službě pod zelenou zástavou, není známo, ale je to pravděpodobné.

V Kluži Andreo již prezentoval návrh propagace: pozvat třeba i velmi exotického cizince hovořícího esperantem nebo o esperantu. Proto pozval v roce 1922 Fužisau z Japonska, Šimonka z USA, Toschiho z Itálie, do Rumunska. *Jejich letní návštěvy byly opravdu efektivní a já dodnes sklízím z těchto návštěv ovoce. Ale není to dostatečné, protože pan Fužisau nemohl navštívit Bukurešť.* Po dobu fungování v ECR Andreo aplikoval systematicky tuto zásadu, tak přijel do Bukurešti mimo jiných Pierre Bovet, Wong Kenn, Martha Rootová.

Hned na začátku roku 1923 sondoval Andreo u Privata, zda by byl ochoten přednášet ve francouzštině na neesperantské téma v Rumunsku. Švýcar vyzval k tomuto úkolu Pierre Boveta, světově známého psychologa a ředitele Rousseauova pedagogického institutu v Ženevě. Bovet přijel vlakem začátkem dubna do Bukurešti. O jeho úspěšné misi podal Andreo Privatovi zprávu 13.4.1923:

Po představení v novinách přednesl profesor Bovet dvě přednášky ve vědeckém institutu „Fundatiunea Carol“: „O nové výchově v Rousseauově institutu“ a „Experimentální pedagogika a esperanto ve školách“. Obou přednášek se zúčastnil velký počet posluchačů, zejména učitelů, profesorů a významných osob rumunského vzdělávání. Přišly také osoby z vyšších sociálních kruhů. Aby přednášky neměly charakter reklamy pro esperanto, profesor Bolet zmínil esperanto jen letmo, bez jakéhokoliv doporučení. Druhá přednáška však sloužila skoro celá k vysvětlení esperantského fenoménu objektivním vědeckým způsobem.

Publikum zřejmě novinky zaujaly a vzbudily sympatie, dokonce i nadšení pro věc. Po druhé přednášce se posluchači zajímali o esperanto a o pořádání kurzů. Mezi zájemci byla také sestra

rumunského předsedy vlády pana Bratianu, který si objednal kurz pro deset osob z rodiny a z královského dvora. Mezi vážné zájemce se přidala také princezna Helena, která hodlala založit výchovný institut podle principů Rousseaua institutu.

Ještě důležitější a účinnou propagací byly návštěvy kompetentních osob ve vzdělávání. Zmíňme se alespoň o bývalém ministru školství, profesoru Mehedinti, který s počátečním skepticismem přistoupil k esperantu a po seznámení s ním ho začal velmi příznivě hodnotit. Generální ředitel vysokého rumunského učení, pan Valeriu, se stal naším zapáleným členem. Paní Sadoveanu, bývalá žačka profesora Boveta, nyní ředitelka semináře pro učitele v Bukurešti, zařadila esperanto do svého programu a my u ní brzo otevřeme kurz.

Skutečně v září začalo vyučování, povinné pro vyšší třídy a fakultativní pro ostatní. Vyučování zajišťoval Henriko Fischer.

Mezi zajímavými lidmi, kteří navštívili ECR v Rumunsku byla také Martha Rootová z USA. Tato význačná bahaistka, která pracovala jako redaktorka v novinách v Pittsburghu, se ve svých čtyřiceti letech rozhodla opustit své místo a stala se nezávislou korespondentkou ze zahraničí. V té době se také začala učit esperanto a začala jezdit po světě. Její neobyčejně dynamický duch a upřímnost ji přivedly k bahaistickému náboženství, ale stala se také vlivnou propagátorkou mezinárodního jazyka. V té době se také bahajismus začal rozšiřovat v Evropě. Například v roce 1920 navštívili Nizozemsko dva Peršané jako misionáři nové víry. Jeden z nich, Ahmed Yasdani, mluvil plynule esperantem a Julia Isbruckerová je doprovázela během tří měsíců a překládala jejich přednášky. O trochu později se také Martha Rootová rozhodla jít do Evropy.

V roce 1925 cestovala po starém kontinentě a zúčastnila se světového kongresu v Ženevě. Zde se setkala Andreem Csehem a jeho charisma ji okouzlo. Setkala se také s Lidií Zamenhofovou, kterou přivedla k bahajismu. Po roce strávila nějaký čas v Rumunsku, kde mimo jiného byla pozvána k audienci ke královně Silvii. Andreovým rodičům napsala následující dopis:

V Ženevě jsem poznala Vašeho syna a dříve než opustím Rumunsko, ráda bych Vám napsala několik laskavých řádků. Každý obdivuje a miluje čistou duši Vašeho syna. Je to nejužasnější člověk, kterého jsem potkala na své cestě v Evropě. Lidé ho mají rádi nejen pro to, že je jedním z nejméně očekávaných esperantistů, ale také proto, že patří k těm, kteří velice usilovně pracují pro dobro lidstva...

Když jsem poznala pana Cseha, jsem přesvědčena, že i jeho rodiče jsou lidé s velkou duší. Můžete být nekonečně šťastní, že jste věnovali světu, ve svém synu, takovou velkou hodnotu...

Věřím, že byste také rádi věděli, že i každý v Ženevě miluje Vašeho syna. Všichni si přejí, aby tam zůstal. V každé evropské zemi, kterou navštívil, by si lidé přáli, aby se tam vrátil. Já jsem přijela z USA a pokorně Vás prosím, jestli je to možné, pošlete ho také jednou, aby procestoval moji zemi...

Martha měla Cseha, Privata a Julii Isbruckerovou za upřímné přátele v bahaistickém hnutí. Neúnavně cestovala po kontinentu a přednášela o víře a jazyku až v roce 1939 zemřela v Honolulu, v havajském hlavním městě.

„Esperanto-Centro Rumana“ v Bukurešti chtělo také podporovat esperantské hnutí v sousedních státech. Proto Henriko Fischer, Andreo Cseh a Tiberio Morariu navštěvovali bulharské kongresy. Mezi 12.-15. červencem 1923 v Tarnovu, mezi 22.-24. červencem 1924 v Ruse, mezi 19.-21. červencem 1925 v Sofii, kde ale Andreo chyběl pro zaneprázdnění, mezi 15.-17. dubnem 1925 ve Varně. Z tohoto posledního kongresu se zachovala kuriózní pohlednice, kterou poslal Andreo Privatovi. Na pohlednici byla vytištěna fotografie trojice koupající se v Černém moři: předseda bulharské esperantské organizace Aktaržiev, Cseh a Fischer. Po roce 1927 jezdil na bulharská setkání jen Fischer.

Také v Bulharsku, stejně jako v Rumunsku, sílily reakční síly a omezovaly esperantskou činnost. Ivan Serafov dokládá: *Ministerstvo školství dekretem z 10.4.1928 zrušilo esperantské organizace, zakázalo kurzy a vydávání esperantských časopisů. Reakční kruhy nechtěly tolerovat úspěchy demokratické mládeže, vzájemné návštěvy a korespondenci, rozvíjení mezinárodního citění a solidarity. Ale přes všechny překážky hnutí pokračovalo dál, žáci pokračovali ve studiu neoficiálně.*

Henriko Fischer dodával všem morální sílu a přes nepříznivé klima ve společnosti, zůstal vytrvalým pravidelným hostem na bulharských schůzích.

Další úkol, který zastával Andreo v „Esperanto-Centro Rumana“ bylo pořádání zemských setkání. Ve dvacátých letech se v Rumunsku uskutečnila série velmi úspěšných schůzí, jejichž hodnota byla především v propagaci. Tak se esperanto stalo dost známou věcí.

Andreo se snažil, aby se kongresů zúčastnilo co nejvíce lidí. Kromě toho také zval rumunské autority a zahraniční esperantisty. Zejména se snažil získávat hosty z co nejdálších částí světa, z Číny a Japonska. V roce 1923 se konal kongres v Timișoare, 1924 v Aradu, 1925 v Ploești, 1926 v Galați, 1927 – poslední v Brașově.

O kongresech není mnoho dokladů. Například o třetím kongresu v Timișoare, pravděpodobně v červenci, víme jenom, že Andreo žádal tenkrát sedmnáctiletého Mađara, Julia Csapó, který se věnoval esperantu od roku 1921, aby vedl organizaci. Byl přítomen, mimo jiných, také Ralf Bonesper, záhadný nemaďar, který vystudoval v Maďarsku a naučil se esperanto v roce 1921 v kurzu v Debrecenu. Potom strávil sedm měsíců v Rumunsku, než emigroval do USA. Dne 11.12.1953 napsal Andreovi: „*Ano, byl jsem na kongresu v Timișoare a dobře si na vás pamatuji. Tenkrát jsem byl bez jazykových zkušeností a náhodou jsem mohl s vámi prohodit pár slov při výletě do města. Hrál jsem si s bulharskými kamarády a nějak jsem se připlel a skoro před vámi upadl, že jste málem upadl také. Následovala moje omluva*“

O čtvrtém kongresu v Aradu začátkem srpna 1924 máme k dispozici jen zprávičku v „Esperanto“ od Wonga Kenna. Tento erudovaný esperantista z Číny cestoval v letech 1921 až 1926 po Evropě. V roce 1924 byl třicetiletý, stal se členem „Internacia Esperanto-Komitato“ a jako funkcionář byl pozván do Aradu.

Jen několik fragmentů z jeho textu: „*Nikde jsem neviděl takové příznivé podmínky, jako v Rumunsku. Díky organizátorské práci jak v Bukurešti, tak v Aradu, měl čtvrtý rumunský kongres velký úspěch. V čele byl korunní princ, jako patron kongresu, známý generál, byl čestným předsedou. Zastoupeny byly tři ministerstva: veřejného školství, obchodu a průmyslu a pro vnitřní záležitosti. Neuvěřitelná oficiální přízeň! Nepřekvapí vás proto, že starosta města s městskou hudbou již časné ráno vítal účastníky na nádraží. 2.srpna byl zahájen kongres. Zdravici přednesl starosta, delegáti ministerstev, reprezentanti esperantských organizací a po nich zástupci osmi různých národností, takže shromáždění bylo skutečně mezinárodní. Mezi cizinci bylo více než 50 Bulharů. V novinách byl vyhrazen velký prostor o zahájení. Na pracovních schůzích se diskuse týkaly plánů o dalších důležitých záležitostech.*“

O pátém kongresu v Ploești mezi 25.-28.červencem 1925 se objevila v „Esperanto“ obšírná zpráva. Ačkoliv se Andreo nemohl osobně zúčastnit kongresu pro své aktivity v zahraničí, jeho žák Tiberio Morariu organizoval kongres zcela v jeho duchu. Patronem kongresu byl korunní princ Karel a podpořily ho dva ministři. Exotickým hostem byl Turek Huluci, který byl delegátem tureckého ministerstva školství. Při zahájení měl krátký proslov a zmínil, že navštívil poprvé Evropu díky mezinárodnímu jazyku a díky jemu se zde cítí jako doma. Přihlásilo se mnoho Bulharů, Čechů a Maďarů. Do vedení Rumunské esperantské organizace byli zvoleni mladí Henriko Harabagiu a Sigismundo Pragano.

Později bude Tiberio vzpomínat na kongres jako na ukázkou toho, jak se politika v Rumunsku stáčela více a více doprava. Při zahájení v neděli 26.července 1925 měl Fischer slavnostní řeč, ve které předvedl snadnost a dostupnost mezinárodního jazyka. Rumunští neesperantisté rozumí 86% slovních základů. Jeho přednáška byla plná vtipných a zábavných příkladů. Následovala ještě anekdota. Jednou Fischer potkal rumunského osla, který rozuměl bulharským, srbským a řeckým oslům. Naopak jeho hospodář se se svými sousedy za hranicí nedokázal domluvit.

Na konci posluchači děkovali hlasitými ovacemi. V ten moment si Tiberio povšiml, že dva – tři neznámí chlapi opustili sál. Později pak Tiberio seděl u okna a slyšel venku hluk. Podíval se ven a uviděl, že tito neznámí chlapi stojí v hloučku fašisticky vyhlížejících mladíků. V rukou drželi obušky. Pochopil, že se chystají na řečníka za jeho žert o oslech. Varoval Henrika a zavedl ho k zadnímu vchodu z budovy, kudy mohl mecenáš odejít. Potom Tiberio volal na policii, ale ta nepřišla. Ukázalo se, že šéf bandy byl syn policejního ředitele.

Pro následující kongres bylo vybráno město Galați na Fischerův návrh. Pravděpodobně v tom hrálo úlohu pomyšlení, že kvůli jeho známosti a vlivu v jeho rodném městě, budou mít fašisté minimální možnosti. Ale politické klima se nezadržitelně měnilo. To dokazoval i návrh několika místních esperantistů pořádat kongres v Bukurešti až v roce 1929. Ale ten se už nebude moci uskutečnit pro ohrožení „Železnou gardou“.

Při šestém kongresu v Galați mezi 11.–13.zářím 1926 za účasti asi 200 osob publikovalo „Esperanto“ velkou zprávu. Vládla zde obzvlášť vřelá atmosféra. Fischer zde vedl v roce 1904 svůj první kurz, který navštěvoval i Trancu-Iași, nyní ministr práce a čestný předseda „Rumana Esperanta-Societo“.

Organizátor tohoto kongresu – Esperanto-Centro Rumana – byl postaven před nesnadný úkol: jak organizovat kongres bez místních pomocníků? Centro vyslalo svého sekretáře Moraria, aby „Ĉe-metodou“ vyučoval dva týdny před kongresem. Ten začal s 25 žáky, po třech dnech se jejich počet rozrostl na 60. Přijel Pragano z Bukurešti a převzal část úkolů. Tak vznikla skupina čerstvých pomocníků.

Zahajovací řeč pronesl Trancu-Iași: *Bud' te pozdraveni rytíři zelené hvězdy, apoštolové, trpící jako Kristus pro lidstvo bojující mezi sebou, pokrytecké a bohužel také nedostatečně znající úžasnou užitečnou hodnotu a myšlenku světového jazyka...* Pak následovala řada řečníků, mezi nimi Andreo Cseh za ICK a nový mladík Mișu Beraru. Tento zapálený jednadvacitiletý hoch se naučil esperanto v roce 1925 a již vtipně pozdravil kongres jménem bukurešťského esperantského klubu.

Sedmý kongres v Brašově mezi 13.–15.srpnem 1927 přilákal 260 osob, 10 z nich přijelo ze zahraničí. Důležitým hostem byl výborný propagandista Julius Glück. Narodil se 12.3.1877 v Čechách, které v té době patřily Rakousko-Uherské monarchii. Adeptem Zamehofova jazyka se stal v roce 1907 z iniciativy W.Oswalda. Po rozpadu impéria se rozhodl pro rakouské občanství a odmítl pracovní postavení v rodinných podnicích a začal se zabývat rozšiřováním esperanta. Populární byla jeho německá učebnice z roku 1910, která vyšla v desetitisícových nákladech.

V neděli ráno Andreo sloužil mši ve známém Černém kostele. Když vycházel z chrámu, doprovázel ho Julius Glück a komentoval ekumenické kázání: *„Právě stejná slova by mohla být kázána v synagoze.“* Toto konstatování si bude Andreo pamatovat ještě po padesáti letech.

Proslav E.Privata zazněl z gramofonu. Julio Baghy – král básníků – překvapil při hudebně literárním večeru pro tisícové publikum svou jemnou poezií. Z Rumunska se zúčastnil také básník Mișu Beraru, který se zasloužil o nezapomenutelnost kongresu svými básněmi „Spite la vivon“ (Navzdory životu):

Ni veturis trans la montoj Proksimiĝe al la celo, Neĝuante vidindaĵojn Pro senluma la ĉielo
Antaŭ la kurten' aperas -vigle kun vizaĝo viva – Tiberio por averti Pri l' program' definitiva.
Pastro Cseh rigardas blue, Ĝoja pro la verda kredo;
Streĉas la rigardon aglan, La poet' Julio Baghy;
... Malsatintoj, satiĝinte, Petolante kiel ŝafoj, Sin okupas – bagatele – Per kolekt' de aŭtografoj.

Sedmý kongres v Brašově byl poslední ze skvělé řady rumunských kongresů.

o-o-o

V roce 1924 začal Andreo pomýšlet na esperantskou práci mimo Rumunsko. Svůj úmysl poprvé projevil v dopise Privatovi ze dne 25.2.1924. Zmínil se o různých hlediscích ve vztahu ke strategii „Esperanto-Centro Rumana“: *„Mezi panem Fischerem a mnou je jistý rozdíl. On si pevně přeje uskutečnit vypracovaný plán, ale podle mého názoru je třeba aby vedoucí esperantisté nejprve věci prodiskutovali.“*

Fischer zdůrazňoval vydávání knih Centrem, přál si vydávat a připravovat esperantské knihy, ve kterých viděl základní sílu jazyka. Plánoval dokonce vypracovat ilustrovaný slovník na způsob francouzského Larousse. Andreo by se měl zabývat knižními projekty, sedět u psacího stolu, editorovat texty. Podle Andrea to nebyla nejdůležitější práce, bylo nutno především získat nové adepty, především osobním přesvědčováním. Proto napsal Halászovi 29.11.1924: „*Sděluji Vám, že jsem dostal úkol jednat s Rudolfem Mosse z Berlína o vydávání knih. Firma má v úmyslu věnovat několik stovek tisíc marek na esperantskou edici. Potěšilo by mě, jestliže byste velmi brzy mi navrhl několik dobrých nápadů k jednání.*“

Existují ještě další, hlubší důvody, proč chtěl Andreo opustit Rumunsko. Cítil se být misionářem, určeným rozšiřovat jazyk po světě. Proto jako apoštol musí jít a šířit svou vizi. Možná také ho hnaly ambice. Rumunsko nepatřilo k mocenským státům Evropy, hrálo v ní jen skromnou roli. Práce na mezinárodní úrovni znamenala přinést více ovoce a vyšší stupeň esperantského hnutí. On také nebyl Rumun, jen náhodou náhle po roce 1918 bydlel v té zemi dýní a okurek. Nemluvil rumunsky. S nostalgií vzpomínal na uspořádanou společenskou strukturu Rakousko-Uherské monarchie, kde byla jasná pravidla a neměnná hierarchie. V zemi kde nyní žil, vládla úplně jiná atmosféra. Cožpak Bonesper nenapsal několikrát: „*Měl jsem radost, když se mi konečně podařila osvobodit se z té z...země.*“

O eventuelním pracovním místě v esperantském světě mimo Rumunsko mluvil Andreo s Privatem na kongresu ve Vídni. Nastínil mu svůj plán. Chtěl podniknout dlouhou cestu po Evropě a všude posílit pozici pro esperanto. Švýcar pochopil, že nadšenec nejlépe docílí přímými osobními kontakty a přijmul jeho návrh. Domluvili se, že Andreo bude pracovat v „Internacia Centra Komitato“ (ICK). Tato instituce fungovala v zeleném světě od roku 1922 a byla autoritativním orgánem s úkolem koordinovat. ICK se skládalo ze šesti členů výboru v proměnlivém složení. Sídlo mělo stejně jako UEA v Ženevě. Předsedou byl Edmond Privat.

Podle plánu začala Andreova cesta po Evropě až od února 1925. V lednu ještě pobýval na studiu v Alba Julia. Biskup Majláth, se kterým měl Andreo stále dobré vztahy, mu doporučil teologické zkoušky, povinné pro církevní pracovníky ve funkci kněze. Ty Andreo složil 21.prosince 1924 a definitivně opustil Bukurešť. Esperantisté se s ním dojemně rozloučili. „Esperanto-Centro Rumana“ bylo reorganizováno, Fischer zůstal ředitelem, ale Morariu se volně zabýval Andreovou kanceláří a stal se generálním sekretářem ECR. Harabagiu a Pragano se stali tajemníky. Knižní službu převzala firma Bibliofila.

V časopise „Esperanto“ se v prosinci 1924 objevilo sdělení: „*Internacia Centra Komitato*“ *připravilo pro Andreo Cseha cestu po Evropě. Všechny spolky a organizace, které si přejí ho pozvat, raďte informovat ICK*“. V „Esperanto“ v lednu 1925 se píše: „*ICK jmenovalo Roberta Kreuze jako, kongresového tajemníka a Andreo Cseha jako propagandistu.*“

V únoru nastoupil apoštol esperanta svou velkou pouť z Alba Julia přes několik Rumunských měst do Maďarska a Československa, kde pobýval v březnu. V dubnu cestoval přes Německo do Bad Kreuznach, kde musel v prvním květnovém týdnu svou misi přerušit. Privat ho volal do Paříže, kde se v té době konalo několik konferencí, a projednávala se otázka společného jazyka. Také se pořádala konference o obchodních záležitostech a ještě konference o aplikaci esperanta ve vědě. Již v dubnu se zde ostatně jedna konference konala bez Andrea o výběru mezinárodního jazyka v do rozhlasového vysílání. Privat zde potřeboval mladého výřečného kněze, aby přesvědčoval delegáty. Andreo na těchto konferencích pracoval jako tajemník a pro ICK pořizoval zápisy.

Koncem května pak Andreo pokračoval na své cestě po Evropě. Nejdříve se vydal do jižní Francie a 30.května směřoval do Belgie, kde se konal národní kongres ve Verviers. Zde přednesl 3-4 přednášky. Pak cestoval vlakem přes Sársko do Švýcarska a v červnu se setkal s Privatem ve městečku Vallorbe. Oba přátelé věnovali svou plnou energii večeru na radnici a byla zde hned založena esperantská skupina. Spolu pak cestovali do Ženevy, kde se připravoval světový kongres.

Jakým způsobem ICK organizoval evropskou misi? Do kanceláře ICK přicházely žádosti z různých spolků o vyslání propagátorů. ICK připravil plán cesty a informoval Andrea. Finanční záležitosti byly prosté. Místní spolky platily cestovní výdaje z předchozího města a postaraly se o bezplatné přenocování. To často znamenalo, že Andreo bydlel u esperantisty, který vlastnil dostatečně velký byt.

Pro představu o cestě zde předkládám itinerář s důležitými městy a směrem cesty:

Únor: v Rumunsku: Kluž, Deva, OradeaMare

Březen: v Maďarsku: Debrecín, Nyiregyháza

v Československu: Košice, Ostrava, Přerov, Olomouc, Krnov, Lanškroun, Ústí, Hradec Králové, Pardubice, Praha, Jičín, Trutnov, Liberec, Varnsdorf, Skalice, Teplice, Šanov, Podmokly-Děčín.

Duben: v Německu: Žitava, Chemnitz, Annaberg, Auerbach, Plavno, znovu Auerbach, Lipsko, Drážďany, Pirna, znovu Drážďany, Freital (17.4.1925), Magdeburg, Berlín, Štětín, Postdam, Halle, Fulda, Frankfurt;

Květen: Wiesbaden, Mainz (4.5.1925), Worms, Bad Kreuznach, přerušeni v Paříži, pak ve Francii Clermont-Ferrand, Lyon, Grenoble, Annecy, Mulhouse. Dále v Belgii: Verviers (30.5.1925);

Červen: v Sársku: Saarbrücken; ve Švýcarsku Vallorbe.

Program ve všech městech byl přibližně stejný: přivítání v místním klubu, návštěva na oficiálních místech – na radnici nebo v obchodní komoře, rozhovor s novináři, ukázková lekce Če-metody a jako vyvrcholení přednáška pro neesperantské publikum.

Zde je část zprávy z Mainzu: „Pan Cseh přijel ve 4 hodiny odpoledne. Ještě stejný večer poskytl brilantní výkon při předvedení své vyučovací metody v malém privátním kroužku pana Spantze. Všichni přítomní velice litovali, zejména učitelé, že metoda nebyla dosud publikována. Zatím se sešel velký počet přívrženců esperantistů v prostorách Marienschule, kam konečně dorazil i pan Cseh, aby pronesl úvodní řeč. 5.května dopoledne navštívil pan Cseh s delegátem UEA vedoucího obchodní komory a redakci tří novin. Všude vzbudil zájem o náš jazyk. Večer se konala přednáška, sál byl zcela naplněn. Našemu řečníkovi se podařilo přesvědčit skeptiky o životaschopnosti esperanta. Pan Läufer překládal do němčiny. Pan Häuser a slečna Rappeneggerová umělecky doplnili večer zpěvem a básnickým přednesem.“

Světový kongres se konal v roce 1925 mezi 2.-7.srpnem. Záříjové číslo „Esperanto“ přineslo zajímavou, poněkud oficiální fotografií čtyřiceti důležitých účastníků. V první řadě sedí uprostřed Privat, vlevo od něho Julia Isbruckerová, vlevo Diettrle a poněkud vyzývavě tajemník ICK Kreuz. Druhý tajemník stojí skromně vzadu, je skoro neznatelný. Andreo celý tento týden pracoval při nejrůznějších kongresových pracích a v UEA kanceláři zajišťoval administrativní úkoly. Z Ženevy napsal Halászovi 16.9.1925: „Dnes posílám několik tisků a rád to udělám také příště. Není to ale snadné, protože to zabere mnoho času, je toho mnoho. Taková práce vyžaduje celého člověka. Jsem celkem zdrav. Vegetariánem jsem jen pokud je to možné, ale protože jsem hostem, často to není možné.“

17.září ho Privat poslal do Paříže, kde se konala konference o telegrafické komunikaci. ICK se snažila docílit, aby používání esperanta bylo v telegrafii povoleno. Také díky Andreovi, který informoval mnoho delegátů, se dosáhlo cíle. Z francouzského hlavního města spěchal Andreo do Londýna. Vylodil se 21.září na britském ostrově, aby pokračoval novou kapitolou své evropské mise.

Předkládám itinerář z Anglie a Skotska.

22.-25.9. Londýn, Eastboune, kde byl Andreo hostem u předsedy místního klubu, plukovníka Robinsona, který často hostil esperantisty

28.9. Bournemouth

29.9. Torquay

30.9. Plymouth

2.-4.9 Welwyn-Garden-City, kde Andreo přednášel na tehdejší „Esperantské letní univerzitě“.

5.-10.10. Londýn, Hastings, Luton, Londýn

10.10. Liverpool, 3dny v Manchesteru

15.-18.10 Accrington, Burnley

18.-25.10. Londýn; zde Andreo každý den přednášel. První den na předměstí Croydon, kde předsedal starosta, poslední proslov se uskutečnil v Hyde Parku a protože bylo hezké počasí, přilákalo to velké množství posluchačů.

26.10. West-Hartpool

27.10. New Castle, kde Andreo mluvil do rádia

29.-30.10. Sunderland

1.11. Gateshead

2.11. Bedlington

3.11. Whitley Bay, zde odpoledne měl besedu ve vyšších třídách středních škol s následnou ukázkou učební hodiny v době pravidelného vyučování. Večer mluvil v rotariánském klubu

4.11. Edinburgh, Huddersfield, Leeds, Keigley, Bradford, Sheffield, Birmingham, Bourneville, Coventry, Birmingham, Cheltenham, Whiteway, Colony, Sibford, Londýn, Tonbridge.

18.prosince 1925 Andreo Cseh opustil Británii.

o-o-o

V Německu se hnutí vyvíjelo během dvacátých let velmi uspokojivě. Několik odborných vydavatelství se zajímalo o esperanto a vydávalo série knih v esperantu. Prvním bylo nakladatelství Möller&Borel v Berlíně. Založeno bylo v roce 1903 esperantistou Jeanem Borelem, který vedl nakladatelství se svým bratrem Julesem. Jean pocházel z Couvet ve Švýcarsku, přestěhoval se do hlavního německého města a byl velmi aktivním esperantistou. V roce 1904 zde založil berlínský klub a v roce 1904 založil a vedl časopis „Germana Esperantisto“, a také napsal učebnici, která vyšla v roce 1910 v nákladu 100.000 výtisků. V roce 1909 inicioval vydání serie laciných čítanek (9x14cm) s názvem „Esperanta Biblioteko Internacia“. Sám psal, překládal a editorova texty. Mezi lety 1909-1924 vyšlo 29 svazků v celkovém nákladu 256.000 sešitů.

Stejný úspěch zaznamenal Johannes Dietterle, když přesvědčil o užitečnosti mezinárodního jazyka velké didaktické nakladatelství Ferdinanda Hirta v Lipsku v roce 1919. Hirt se rozhodl vydat v roce 1922 sérii esperantských knih s názvem „Internacia Mondliteraturo“. V dohodě s Dietterlem, který byl redaktorem, vybírali beletrii z co možná nejvíce jazyků. Celá série měla dobrou profesionální úroveň a obsahovala 20 svazků, označených 22 čísly. Vycházela mezi lety 1922-1929.

Třetí nakladatelství, které se zabývalo esperantem, byl velký, vydavatelský a reklamní podnik Mosse v Berlíně. Generálním ředitelem byl Hans Lachman Mosse a esperanto ho zaujalo na začátku dvacátých let. Zamýšlel vybudovat ve svém podniku pro esperanto oddělení a vložit do něho kapitál. Pro vedení potřeboval vhodného vedoucího. Hledal kontakty přes Fischera v ECR a později v ICK u Privata. Ten pak oslovil Andrea, který měl chuť pomoci Berličanovi, protože zde viděl velkou příležitost pro účinnou propagaci. Proto ICK „zapůjčilo“ svého tajemníka na tři měsíce – leden, únor, březen 1926 do Mosseho podniku.

Když Andreo přišel 8.ledna do Berlína, mohl hned začít pracovat, protože Mosse chtěl ještě v roce 1926 vydat první knihu ze série „Biblioteko Tutmonda“. Před Andreovým příchodem zde již pracoval jako poradce Friedrich Ellersiek. Byl to zajímavý člověk, autodidakt, s ambicemi vyniknout v zeleném světě. Narodil se 1880 v německém Calvörde, přestěhoval se do Berlína a vydělával si na živobytí jako obchodní příručí v prodejně vlny. Když se mezi léty 1907-1908 naučil esperanto, stával se stále aktivnějším. Zřídil si cestovní kancelář a organizoval početné zájezdy na esperantská setkání, stal se redaktorem „Germana Esperantisto“ a „Esperanto Praktiko“ – časopis založený v roce 1919, který vycházel s určitými přestávkami až do roku 1931. V roce 1921 publikoval očekávaný kriminální román „Pro kio“ (Proč) pod pseudonymem Argus. Měl ambice stát se esperantským vydavatelem.

S tímto člověkem, který na plány pohlížel zejména z komerčního hlediska, musel Andreo spolupracovat. To nebylo snadné, třebaže Friedrich Ellersiek byl člověk čestný a přesný, postrádal ale cit pro literaturu. Andreo to vysvětluje v dopise Halászovi 9.2.1926:

Ellersiek měří rukopisy jednoduše metrem a závažím. Jako příklad uvedu charakteristickou epizodu. Ještě před mým příchodem vybral pro první číslo novelu od Stendhala. Před nějakým časem ale napsal překladatel, že by se měl vybrat někdo jiný, protože autor není oblíbený v některých kruzích. Zjistil jsem, že toto dílo je zakázané katolickou církví a je na indexu. Upozornil jsem na nebezpečí začít vydávat sérii právě tím, protože katolické esperantské hnutí je silné a v prosincovém

čísle „Espero Katolika“ již zavedlo rubriku „Vipado“ (Bičování) proti určitým knihám. Kromě toho, pruderní Angličané a Nizozemci určitě způsobí skandál, pokud se budou vydávat pornografické zamilované povídky. Překladaťel – pan Borel – navrhl vytisknout první kapitulu Bídňiků od Victora Huga. Ale kapitola byla kratší než potřebných 64 stránek, vložilo by se resumé obsahu celého díla. Málem jsem omdlel, když jsem se dověděl o takovém neseriózním řešení. Ostře jsem protestoval. Tak Ellersiek rozhodl tisknout v prvním čísle dvě povídky od dvou různých autorů. Skoro bych se byl z něho zbláznil. Naštěstí pan Lachman Mosse se postavil na moji stranu a věc zarazil.

Andreo si přál, aby „Biblioteko Tutmonda“ vydávala vědecká nebo populárně vědecká témata. Ve stejném dopise napsal Halászovi: *Ellersiek není kompetentní, ani nemá čas na vedení redakce. Absolutně nepřemýšlí o programu, má zásadní odpor k tomu, aby se v sérii objevily vědecké knihy. Dennodenně s ním musím bojovat. Je pasivní, čeká, že mu budou posílat rukopisy, ale sám je neobjednává. Prostě chce tisknout cokoliv, co se mu namane. Opakuje stále, že je obchodník a je povolán řídit podnik, ale vydávat nebo redigovat jsou dvě rozdílné věci.*

Mosse přes úctu k Andreovi při diskusi, ale doopravdy nemohl ovlivnit spory. Andreo už nechtěl stále bojovat a rozhodl se předčasně redakci opustit. 28.2.1926 napsal Halászovi: *Musím velmi mnoho pracovat, chybějí lidé. Byl bych moc rád, kdybych to mohl předat jiným. Ale kde ti jsou? V Bukurešti to šlo velmi dobře s Tiberiem. Ale takoví lidé jsou vzácní ve vesmíru. Nyní hledám autory a překladaťele, vybírám vhodná díla atd. Ale po mém odchodu tady ta věc bude jen vadnout.*

Andreo měl pravdu. Oddíl esperanta zůstal ve firmě jen v letech 1926-1929 a po neuspokojivých výsledcích prodal Mosse výtisky „Biblioteka Tutmonda“ Ellersiekovi. Bylo to 12 knih v číslech 1-25.

- 1 Mateo Falkone Merimée, překlad J.Borel, 1925, vyšlo v dubnu 1926
- 2 – 4 La malgranda Johano, Frederik van Eeden, překlad H. Bulthuis, 1926
- 5 – 6 La arto de memdisciplino, Charles Baudouin, 1926
- 7 – 8 Norda vento, Frederiko Karintho, překlad Karlo Bodó, 1926
- 9 Songô de Makaro, V.Korolenko, překlad M.Šidlovskaja, 1927
- 10 Niĉjo Mensogulo, I.Brătescu-Voinești, překlad T.Morariu, 1927
- 11-12 Grekaj papirusoj, redigoval a přeložil Julius Penndorf, 1927
- 13-14 La vojaĝoj kaj mirigaj aventuroj de barono Munhause, překlad J.Applebaum, 1927
- 15-17 La kapitanfilino, A.Puŝkin, překlad M.Šmidlovskaja, 1927
- 18-19 La homa vivo, W.Collinson, 1927
- 20 Bonhumoraj rakontoj, J.Korczak, překlad A.Weinstein, 1927
- 21-22 Evoluo de telefono, J.Isbrucker, 1928
- 23-25 La cikoni-kalifo, Michael Babits, překlad Karlo Bodó, 1929

8.března při odjezdu do Kodaně nemohl Andreo předpokládat, že po 12 letech získá všechny esperantské Borelovy, Hirtovy i Mosseho knihy .

V prvních letech 20.století se rozvíjelo esperanto v Dánsku také díky doporučení světově známého lingvisty Otto Jespersena. Ale po roce 1907, když se objevilo ido, přešel tento lingvista do tábora idistů a počal bojovat proti Zamenhofovu jazyku. V Dánsku vznikl tak určitý počet skupin ida. U veřejnosti vzrůstal skepticismus k řešení jazykového problému světa. Byla potřeba propagační kampaň pro esperanto v zemi Kristiána Andersena. V prosinci 1925 „Aarhus-Esperanto-Societo“ dlouho diskutovalo o nejučinnější metodě, jak vést propagaci a byl zmiňován také Andreo Cseh. Ale finance spolku nebyly dostatečně silné, přesto spolek pozval sekretáře ICK.

Mezi 8.-22.březnem cestoval Andreo po Dánsku a navštívil postupně Aarhus, Grenaa, Odense, Helsingör a Kodaň. Ve dnech 17.-22.března pobýval v hlavním městě a navštívil Jespersena v jeho domě. Bohužel Andreovo charisma nemělo úspěch. Lingvista odmítal slyšet jakékoliv slovo o esperantu, sám dokonce již začal experimentovat a vymýšlet nový projekt – Novial, o kterém se snažil intenzivně informovat. Trvalé usilování o schizma! Jaké zneužití čisté, jasné myšlenky! Nebe se pro esperanto vyjasnilo, když v roce 1929 Morariu, v roce 1931 Ajo a v roce 1932 Margarete Saxlová vedli kurzy přímou metodou v různých dánských městech.

I rok 1926 byl pro Andrea obdobím cest po Evropě. Z Berlína do Dánska, odtud do Locarna, kde Privat shromáždil mezi 3.a 6.dubnem vedoucí ICKa UEA. Bylo nutné uspořádat mimořádné setkání, protože při světovém kongresu se jen stěží našlo několik hodin na klidnou schůzi. Privat chtěl

v hezkém prostředí vytvořit přátelskou atmosféru a výměnu myšlenek a nápadů a zkušeností o probíhajících slavnostech. Jeho konference se zúčastnilo 30 osob, mezi nimi Jakob, Kreuz, Cseh, Dieterle, Morariu, Ellersiek, který podal zprávu o činnosti v nakladatelství Mosse, Balkányi, Stromboli a Steiner z Vídně. Existují dvě oficiální fotografie. Jedna ze schůze v konferenčním salonu, na druhé je skupinka před justičním palácem: Kreuz, Dieterle, Privat, Cseh, Rollet de l'Isle, Jakob, Hromada. Obě fotografie byly zveřejněny v dubnovém „Esperanto“ v roce 1926.

Z Locarna cestoval Andreo na bulharský kongres ve Varně 15.-17.4. Potom byl v Edinburgu, kde se konal světový kongres od 30.7. do 7.8.1926. Tam bylo možno se setkat s průkopníky jako byl Fischer, Galati a Isbruckerovi, Lidie a Sofie Zamenhofovy a nečekaně mnoho mladých. Ostatně to byl skromný kongres z mnoha hledisek a chyběl Privat, který vážně stonal. Přesto jeho hlas zazněl z gramofonové desky. Přednesl Zamenhofovu „Preĝo sub verda standado“ a kapitulu ze své knihy: „Vivo de Zamenhof“.

Dojem učinil Jan Isbrucker, který jako obvykle vtipně mluvil při zahájení. Přirovnal esperanto k první lokomotivě Georga Stephensona: „*Když Stephenson zkonstruoval svůj stroj, jeho matka mu často říkala – to nikdy nepojede -. Ale on se nevzdával. Koleje již byly položeny a přišel okamžik zkoušky. A matka znovu prohlásila – Georgu, to nepojede -. Ale když pára pohnula koly a lokomotiva se rozjela, matka křičela: Georgu, to se nikdy nezastaví! A podobně naši kritikové, kteří nechtějí věřit, že náš jazyk může fungovat, musí nyní konstatovat, že naše hnutí už nebude možno zastavit.*“

Tato anekdota pak byla často používána v proslovech jiných esperantistů.

Andreo pomáhal při kongresu a učinil nový krok ve svém vyučování. Poprvé přednášel na letní univerzitě o didaktice a své metodě; byl to základ pro jeho pozdější semináře. Nejhlavnějším tématem kongresu byla prezentace výtisku Bible, jejíž Starý zákon přeložil Zamenhof a kontroloval Warden a její Nový zákon přeložil Rust a Wackrill. V neděli ráno v katedrále Svatého Gilese se odehrála imponující slavnost. Kněz Graham Baily z Londýna kázal a přivítal kompletní Bibli, zdůraznil historičnost překladu a poděkoval sestřám Algerině a Priscille Peckoverovým za jejich finanční podporu pro vytisknutí. Dílo nebude sloužit jen věřícím, ale i milovníkům beletrie a propagátorům.

Z Edinburgu jel Andreo pravděpodobně přes Ženevu na rumunský kongres do Galați, který se konal ve dnech 11.-13.zář. Pak si udělal prázdniny u rodičů v Puj, kde uspořádal pro Morariu, Vandora a Pokanského „zelenou dovolenou“ v říjnu 1926.

5. Veni, (g)vidi, venki 1927-1929 (přijít, (vést)vidět, zvítězit)

Začátkem roku 1927 povolal biskup Majláth Andrea zpět ke kněžským povinnostem v Transylvánii. Na gymnáziu v Alba Julia byl dlouho nemocný docent a Andrei byly svěřeny jeho úkoly. Později to, že Andreo vyučoval na gymnáziu, bude mít jisté výhody, když zlé jazyky z Německa budou rozhlášovat fámou, že kněz Cseh nemá pedagogickou kvalifikaci a Andreo může odpovědět, že svého času profesně vyučoval na gymnáziu v Rumunsku.

Po pobytu v diecézním městě napsal Andreo Halászovi 5.4.1927: „*Nyní jsem u rodičů v Puj a zítra odcestuji do Prahy na konferenci ICK, odtamtud do Gdaňsku.*“ Na pražské konferenci se sešlo u stolu v kavárně několik esperantistů. Tiberio Morariu se zmínil o Andreově práci. Podle Tiberia byl Andreo hnán trvale navštěvovat různé země nejen, aby mluvil o jazyku, ale zejména, aby jazyk rozšiřoval vyučováním. Jeden ze spolustolovníků, Švéd Sam Jansson, vřele ohodnotil takové snažení a to byla další změna v Andreově životě.

Světový kongres v Gdaňsku mezi 28.7. – 4.8.1927 byl pro Andrea přelomový. Ne proto, že by do úpadu pracoval jako kongresový sekretář, v neděli kázal při katolické mši, debatoval a rozmlouval o důležitých věcech s manžely Isbruckerovými, moderoval zahájení a pozdravy kongresmanů, ne, stalo se to ze zcela jiných důvodů.

Světového kongresu se také zúčastnil Carl Lindhagen, starosta Stockholmu. Tento výborný esperantista se snažil aktivně rozšiřovat esperanto ve Švédsku. Chtěl vzbudit pozitivní mínění o jazyku na veřejnosti tím, že přivede Andreo Cseha. Už o něm slyšel z úst Sama Janssona, eminentního pedagoga ze švédského hlavního města. Jansson vedl lyceum Berkowan ve Stockholmu, vzorovou chlapeckou školu, ve které studovali i členové královské rodiny a potomci vysoce postavených autorit

v zemi. Rektor lycea měl dobré styky a velký společenský vliv. Jansson se učil esperanto v roce 1921 ve věku 45 let a intenzivně se zabýval jeho rozvojem, mimo jiným ho i zavedl jako vyučovací předmět ve své škole. Dokonce i švédský princ Karel, esperanto vážně studoval. Rektor svým charismatem a diplomacií pracoval na různých terénech a vykonal mnoho pro jazyk svým organizačním talentem ve vedení několika esperantských organizací, písemných kurzech, při zemských zkouškách a při vzniku Švédské antologie.

Lindhagen vyjednal v Gdaňsku pro Andrea pozvání do Švédska. Ten by ochotně pozvání přijal, ale potřeboval povolení od svého biskupa. Proto by bylo dobré, aby nějaká autorita ze Švédska posílila žádost o povolení k práci ve Švédsku. Lindhagem po návratu domů ihned věc zařídil. Požádal rektora o zaslání oficiální žádosti jménem Švédské esperantské federace biskupovi v Transylvánii. Ten si pak Andrea předvolal s tím, že žádost ze Švédska nemůže akceptovat, protože také katolická církev ho potřebuje. Ale Lindhagen se nedal tak lehce odbýt a ve své funkci starosty Stockholmu požádal biskupa znovu. Biskup však opět oznámil svému podřízenému, že je třeba, aby pracoval ve vlastní diecézi a poslal odmítnutí do Stockholmu. Potřetí se Švédové pokoušeli získat Andrea. K hraběti Majláthovi se dostavil královský vyslanec švédský princ Karel. Hrabě byl v rozpacích, člověk 19.století se cítil povinován neřící „ne“ osobě ve vyšší šlechtické hierarchii. Během audience v biskupském paláci v Alba Julia cítil Andreo u svého nadřízeného pochybnosti, když se ho zeptal, zda ho poslechne, když mu nařídí, aby zůstal v Transylvánii. Tehdy Andreo řekl: „*Ano, já poslechnu, ale stejně vás poslechnu, pokud mi nařídíte jít do Švédska.*“ Biskup se usmál tak vtípné odpovědi a kapituloval.

Biskup si byl vědom, že od tohoto momentu již nebude moci povolat Andrea ke kněžským povinnostem. V následujících letech pak tři roky po sobě prodlužoval jeho dovolenou. Na slavnostní rozloučení se svým milovaným žákem sám osobně sloužil mši v katedrále Alba Julia a v ten historický den četl z Bible z evangelia sv.Jana 3-8. „*Vítr fouká, kam sám chce.*“ A právě pro hlubokou upřímnost a vřelou lidskost Gustava Majlátha zůstal i v Andreovi hluboký trvalý cit ke katolictví.

Lejzerowicz ve své humorné knížce „El verda biblio“ popisuje Andreův odchod do Švédska: ¹

„1. *Vivis viro en la lando rumana, kaj lia nomo estis Andreo Apud.*

2. *Kaj li estis homo justa en sia generacio kaj trovis plaĉon en la okuloj de l'Spirito.*

3. *Kaj la Spirito diris al Andreo Apud: Ekiru el via lando el inter via parenĉaro kaj el la domo de via patro, en la landojn, kiujn mi montros al vi.*

4. *Kaj mi faros vin granda popolo, kaj mi benos vin kaj grandigos vian nomon, kaj vi estos beno.*

5. *Kaj Andreo Apud humiliĝis antaŭ la Spirito, dirante: Sinjoro! Ja mi estas via servanto kaj miaj lumboj estas senfruktaj, kiel do mi fariĝos popolo?*

6. *Kaj ekkoleris la Spirito dirante: Senfida virinido! Ĉu mi ne estas la plej potenca? Ne malmoligu vian nukon kontraŭ mi kaj ne splitu mian volon.*

7. *Kaj humiliĝis Andreo Apud, demandante: Kien do mi iru, Sinjoro?*

8. *Kaj la Spirito diris: En la nordajn landojn, kiujn mi montros al vi, vi iros kaj vi disvastiĝos la sanktan lingvon.*

o-o-o

V září 1927 vycestoval Andreo do Stockholmu, kde dostal pokoj v domě Carla Lindhageny. Podle zprávy v „Heroldo“ 6.1.1928, Andreo přednášel veřejně a v klubech, předváděl svou vyučovací metodu ve večerních kurzech v dělnickém vzdělávacím spolku, v páté třídě lycea Beskow a v kurzu

¹ 1.V rumunské zemi žil muž jménem Andreo

2. Byl to muž spravedlivý ve svém rodu a v oku Ducha našel zalíbení

3. A Duch řekl Andreovi: Vyjdi ze své země, od své rodiny a z domu svého otce a jdi do zemí, které ti ukáži.

4. A já ti vytvořím velký národ a požehnám ti a tvé jméno povznesu a budeš požehnaním.

5. A Andreo se pokořil před Duchem a řekl: Pane! Jsem váš služebník a můj klín je neplodný, jak mohu vytvořit národ?

6. A Duch se rozlobil a řekl: Nedůvěřivý synu ženy! Zdali já nejsem nejmocnější? Nevzdoruj mi!

7. I pokořil se Andreo a zeptal se: Kam mám jít, Pane?

8. A Duch řekl: Jdi do zemí severních, které ti ukáži, tam půjdeš a budeš rozšiřovat svatý jazyk.

pro budoucí učitele kurzů. Zde ho překvapila návštěva pana Leo Belmonta, který vtipně a výřečně oslovil žáky. Mimo esperantské kruhy Andreo Cseh hovořil také s reprezentanty velvyslanectví Rumunska, Maďarska a Československa a s členy Mezinárodního klubu. V klubu účetních přednášel 3 hodiny o esperantu a obchodě. Brzy bylo možno konstatovat, že překládání nebylo zcela nutné.

Po pobytu ve Stockholmu nastoupil Andreo okružní cestu, podobné té, kterou uskutečnil v roce 1926 ve střední Evropě. I systém propagace byl srovnatelný se systémem v roce 1926. Andreo navštívil oficiální činitele, školy, poskytl rozhovor novinářům a přednášel s překladem Sama Janssona na veřejných schůzích, předváděl vzorové lekce a oživoval spolkový život svou přítomností. Koncem října Andreo opět vyjel na cestu. Jeho program:

říjen 1927 Eskiltuna, Nynäsšamn, Södertelje, Uppsala

- 15.11. Gävle
- 16.11. Skutskär, Hedesunda
- 20.11. Hudiksvall
- 23.11. Sundsvall, Hernösand
- 30.11. Falun, Örebro
- 3.12. Borlänge, Karlstadt, Skoghall, Skövde, Skara
- 12.12. Boras, Gävle, Goteborg, Uddevalla
- 19.12. Hälsingborg
- 21.12. Höganäs
- vánoce Skanio
- 28.12. Malmö
- 30.12. Stockholm

4.1.1928 Alvesta, Nässjö, Motala

- 11.1. Stockholm
- 13.11. Ludvika, seznámení s Engholmem;
Västeras, cesta do Norska,
Arvika, a znovu do Švédska.

Na tři dny zapůjčili Švédové propagátora do sousední země. „Heroldo“ 23.2.1928 napsal o norském intermezzu: „*Norská esperantská liga pozvala pana Cseha na třídní pobyt k propagaci v Oslo. Ten, vědom si, že má zde velmi málo času, předvedl více než uspokojujivý výkon. Liga rozeslala oznámení padesáti autoritám a tisku informační články a Csehově návštěvě. Pan Cseh přijel vlakem do Osla ve čtvrtek ráno 19.ledna (1928) a byl přivítán delegací esperantistů, kteří ho odvedli do hotelu. Telefonicky přivolaní žurnalisté byli přijímáni jeden po druhém v salonu hotelu. S novináři přišli i kreslíři a fotografové. Výsledkem byly velké novinové články s Csehovými portréty, příznivé pro esperanto.*

V pátek ráno pan Cseh oficiálně navštívil římsko-katolického biskupa Smita. Bylo opravdu zajímavé sledovat jejich latinský rozhovor. Jejich výslovnost se nemálo lišila, přesto si dobře rozuměli. Potom pan Cseh s esperantskými překladateli navštívil různé významné osoby, dva ředitele vzdělávacích institucí, inspektora veřejných škol, ministerského školního radu, a univerzitního profesora, současného sekretáře Akademie věd v Oslo. Ten byl nadšen literaturou, která mu byla předložena, takže hned nakoupil knihy z nakladatelství Mosse a Hirt: hlavní antologie a původní básnické sbírky Baghyho a Kalocsaye. Návštěvy prokázaly, že neúčinnější způsob, jak esperanto propagovat, je ho plynně, elegantně používat. Všichni oslovení vyjadřovali své překvapení, když viděli hladké fungování a slyšeli libozvučnost jazyka.

V pátek večer pan Cseh ve slavnostním sále univerzity na veřejném projevu promluvil na téma „Mondlingvo kaj Mondpaco (Světový jazyk a světový mír)“. Předseda Norské esperantské ligy pan Bugre Paulsen překládal hbitě větu po větě první polovinu vtipného projevu, kterými pan Cseh nastínil problémy hnutí, druhou polovinu překládal stejně hladce pan Schjerve. Základem projevu byla myšlenka, že mír je možno získat ne pouze zákony, ale hlavně transformací myšlení a názorů. Kromě toho také pan Cseh mluvil v rádiu.“

V březnu 1928 se Andreo nachází opět ve Stockholmu, kde brilantně předvedl své umění vystoupením ve švédském parlamentu. „Heroldo“ vytiskl 16.3.1928 skupinové foto a napsal: „*O stále vzrůstajícím zájmu mezi širokou veřejností (ve Švédsku) svědčí dvě diskuse o světovém problému, které se uskutečnily v Uppsale a ve Stockholmu. V obou se zúčastnil Lindhagen a Andreo Cseh.*

Návrh důležitého pracovního seskupení ve Stockholmu již příznivě projednalo vedení sociálnědemokratické strany. Obsahuje: kraj Stockholm požaduje, aby zemský kongres rozhodl a doporučit sociálnědemokratickým poslancům zavedení esperanta do škol, alespoň jako nepovinný předmět se státní subvencí na vyučovací potřeby pro učitele, a také aby strana šířila informace o jazyku a morálně podporovala esperantské hnutí.

Hmatatelným výsledkem je kurz pro poslance v parlamentním paláci. Proto už ve Švédsku není třeba snášet nepravdivé a hloupé výroky, jako jsme mohli slyšet před jistým časem z bavorského parlamentu. Další kurz se konal pro úředníky strany a odborné organizace, které se připravují pomáhat, až se stane esperanto oficiálním mezistátním jazykem. Kromě těchto dvou kurzů kněz Cseh vede dalších sedm dalších kurzů, kde se učí lidé ze všech sociálních skupin. Významné jsou kurzy, zejména ve školách, kde Cseh používá svou přímou metodu. V lyceu Bescow vyučuje v páté třídě, ve státní škole učí šestou třídu. Kurzy skončí slavnostní veřejnou zkouškou.“

O velikonocích v dubnu 1928 Andreo jakoby jel na výlet do švédské provincie Dalekarlie, aby propagoval jazyk v Strabo, Gubbo a Smedjebacken. Tam se opět setkal se Stellem Engholmem, který Andrea ideově a jazykově zaujal. Tento Švéd již v roce 1918 se trochu učil esperanto, ale do roku 1927 nebyl aktivní, což se změnilo až když slyšel na nějakém družstevním kongresu projev Edmonda Privata. Rozhodný popud k rozhodnutí věnovat se esperantu byl brilantní řečnický projev Privata a a o trochu později Andreo Cseha. Již při seznámení v lednu 1928 Engholm Andreovi překládal ve svém regionu. Při druhé návštěvě v dubnu bydlel Andreo v jeho domě v Nybergetu.

Začátkem května 1928 se ve Stockholmu zakončovaly kurzy, které Andreo začal v březnu. V „Heroldo“ 25.5.1928 píše o tom na první stránce Malmgren:

Devět kurzů kněze Andreo Cseha bylo zakončeno grandiosně veřejnou zkouškou v Koncertním paláci. Esperantské zkoušky se v takovém rozsahu dosud ve Švédsku nekonaly, protože se zúčastnilo okolo 500 osob, mezi kterými bylo mnoho pedagogů, dokonce hlavní ředitel švédských škol.

Program obsahoval kromě hudebních vložek proslov starosty Lindhagena. Cseh zkoušel třídy. Dětská třída – 13-14ti letí chlapci odvážně a dobře odpovídali gramaticky správně v esperantu. Zřejmě proto, že se nikdy neučili žádný cizí jazyk. Výsledek byl opravdu překvapující. Například použití 4.pádu, které Švédům ve švédštině působí určité problémy, chlapci výborně zvládli během krátkého kurzu v 18ti lekcích. Následovala třída patnáctiletých chlapců z lycea Neskos. a skupina dospělých, se kterými učitel čile komunikoval. Výsledek dvaceti lekcí ohromil přítomné neesperantisty.

Kurzy velice napomohly esperantskému hnutí ve Stockholmu. Počet esperantistů se zvětšil o více než 200 význačných osob. To je ve Švédsku něco mimořádného, protože Švédové se nedají snadno pro něco získat, ale toto bylo něco úplně jiného.

Vyučovací metoda kněze Cseha velice zapůsobila a také byly působivé podávané informace o úžasné struktuře a vysokých kvalitách esperanta. Je také velice důležité, že metodu mohou používat další učitelé pro výuku dětí. Výsledky jsou takové, že mohu bez rozpaků napsat, že tato metoda je revoluční; protože na pevném základě tázacích slov logicky chápou hlavní gramatické části. Kromě toho je metoda zábavná a psychologicky vtipně konstruovaná. Udržuje pozornost v trvalém napětí i u těch dětí, které bývají roztržité a nepozorné.“

Mezi 11.červnem a 7.červencem vedl Andreo ještě dva letní kurzy po deseti dnech pro učitele z celé země. Tím zatím skončil svůj pobyt ve Stockholmu. V srpnu 1928 mířil na loď do Estonska.

Ale před tím, uprostřed horečného vyučování, přichází smutná zpráva z Tígru Mureş. Jozefo Halász zemřel v 54 letech 9.června 1928. Andreo se nemohl pohřbu zúčastnit. Se svým blízkým přítelem „fokuso de homamo“ (střed člověčí lásky) byl Andreo do poslední chvíle v trvalém

korespondenčním spojení. V dopise 20.1.1926 Andreo píše: „Protože znám vaše vznešené myšlenky, předpokládám, že mi rád poskytnete hodnotné rady, které se odvažuji žádat na základě přátelství v dobách nadšené průkopnické činnosti v Tigru Mureş, které jsou v mé paměti krásným nezapomenutelným snem.“

V odpovědi z 25.2.1926 ho Jozefo informuje, že rozdal svoji soukromou knihovnu dílem do Dělnického domova, dílem do městské knihovny a do hebrejské univerzity v Jeruzalémě. Ještě v roce 1927 si oba pravidelně vyměňovali dopisy. A nyní, zcela náhle, „la patro de la Esperantomovado en Rumanio“ (otec esperantského hnutí v Rumunsku), jak ho Andreo nazýval, už není.

0-0-0

Brest-litevská mírová smlouva 3.3.1918 mezi Německem a novým bolševickým režimem v Rusku vedla brzy k uskutečnění dlouho hýčkaného snu pobaltských zemí: Estonska, Lotyšska a Litvy. Nyní tyto státy dosáhly samostatnosti. Po stoletích utlačování Ruskem se Estonci, Lotyši a Litevci stali hospodáři ve svých suverénních státech.

Jedním z problémů nových republik byla jazyková otázka. Oficiální jazyk – ruština – již tak zakořenil, že se jím v Pobaltí mluvilo všude, i doma. Druhým jazykem byla němčina, vyučovaná jako důležitý školní předmět. Přesto ale původní rodný jazyk, který byl také zakazovaný carským režimem, se nepodařilo vymýtit. Nyní se estonština, lotyšština a litevština opět staly národními jazyky. V atlasech se objevila nová zeměpisná jména: Reval se stal Tallinnem, Dorpat se stal znovu Tartu, Libau – Liepaja, Kovno – Kaunasem, Memel – Klaipedou.

V Pobaltí začala diskuse o jazycích, které mají být vyučovány vedle jazyka národního k usnadnění mezinárodní komunikace. Výběr se soustředil na ruštinu, němčinu a překvapivě na esperanto. V prosinci 1927 se konala v hlavním městě Estonska konference pedagogů cizích jazyků, aby řešila tuto záležitost. V červnu následujícího roku vedoucí tří vzdělávacích institucí znovu zasedali v Tallinnu a ještě v Kaunasu 21.8.1927. Bylo rozhodnuto obrátit pozornost na esperanto, jako na užitečný prostředek pro kontakty s různými zeměmi. Hlavní delegace, která doporučovala esperanto, byla estonská. A estonské pedagogické instituce hned doporučily zavedení esperanta do škol a organizovaly letní kurzy pro učitele, aby byly zajištěny kompetentní kádry. P.Uiga, vedoucí představitel správy vzdělávání zainteresoval do tohoto úkolu Andreo Cseha. Ten pak vedl od 2.8. do 1.9.1928 rychlokurz, subvencovaný ministerstvem pro 68 osob v Tartu. Po odchodu účastníci zařadili esperanto okamžitě do programu svých základních škol.

Ale Andreo udělal ještě víc. Současně v Tartu uspořádal i veřejný kurz. Mezi 40 poluchači byli hlavně význačné osobnosti města: policejní prefekt, ředitel pošty, právník, lékaři, prostě elita. Andreo, který cítil příznivou atmosféru pro jazyk, prodloužil svůj pobyt ještě o dva týdny v září a pokračoval v intenzivní propagační kampani. V přilehlých provinciích u místních institucí velmi výmluvně mluvil o výhodách esperanta a doplňoval svá slova vědeckými, turistickými a literárními tiskovinami a Jarlibrem UEA (ročenka Světové esperantské organizace). 4.září dorazil do pohraničního městečka Valga, kde informoval posluchače o Budapešti, příštím kongresovém městě. 8.září nadchl žákyně dívčího gymnázia v Tartu, rozdal jim adresy a vybídl je, už při začátku studia jazyka, začít se zahraniční korespondencí.

Andreo Cseh podnikl celkem třikrát – v roce 1928,1929 a 1931 – misi do tohoto severského státu. V roce 1929 jel vlakem z Budapešti přes Československo, Varšavu, Rigu do Tallinnu. Několikadenní cestu přerušil v polském hlavním městě, kde ho přijala rodina Einsteinova a kde se sešel s Leonem Zamenhofem. 2.září v 23,55 odjel z Varšavy a 4.září v 8,35 dojel do cíle.

V Tallinnu se do kurzu zapsalo 200 zájemců. Andreo je rozdělil do dvou skupin. Pracoval v přeplněné třídě a „konverzoval“ současně se sto osobami. Jaké vypětí! Mezi účastníky byly celé rodiny, manželé, matky s dětmi. Všichni věnovali kurzu po dvou hodinách během čtyř dnů v týdnu. Kurzy trvaly od 9.září do 11.října. Na konci měl projev tallinnský školní rada a řekl: „Pan Cseh je nebezpečný člověk: každý, kdo se dostane do jeho blízkosti, je nenávratně ztracen, nedokáže se již oprostít od zvláštního kouzla jeho obobnosti.“

Také se to ukázalo při jeho odjezdu. V sobotu 12.října přišla na nádraží stovka lidí ho vyprovodit a čekala trpělivě na Andreův příchod, který ale přišel na poslední chvíli a měl jen čas si uložit zavazadla a vzít si nespočetné dárky. Na sedadlech ve vagonu se tak náhodně vytvořily

maďarské barvy: bílé balíčky, rudé květy a zelený potah sedadel. Jako moře šumělo stále opakované volání: „Ĝis revido!“ (nashledanou).

Andreo ve svém otevřeném dopise v estonském časopise vzpomíná na tento pobyt a ptá se svých žáků: „*Uvažovali jste o tom, proč jste se učili esperanto? Otevřelo se před vámi široké pole kultury: pozvednout lidstvo na vyšší stupeň, vytvořit most, na kterém rozdělené lidstvo se může setkat, umožnit světu zažít harmonii a štěstí. Vy znáte ten úkol. Projevili jste to svými odpověďmi na mou otázku: Jaký bude svět za sto let? Jste velkými optimisty. Ale jedna paní optimismus neprojevovala. Odpověděla: Za sto let budou mít lidé velmi malé ruce, protože za ně budou pracovat stroje, velmi malé nohy, protože budou jezdit a také malá srdce, protože i milovat budou pomocí strojů. A nakonec řekla: Já nechci žít za sto let.*“

V roce 1931 uskutečnil Andreo svoji třetí návštěvu v Estonsku. V Haagu nastoupil do vlaku v sobotu 20.června, strávil několik dní v Berlíně a do Tartu dorazil 23.června. 26.demonstroval svou metodu v auditoriu univerzity. Bylo přítomno 260 osob, mezi nimi prorektor a 4-5 profesorů. 27.června začaly kurzy a trvaly do 16.července. Organizaci kurzů převzala Estonská učitelská společnost a získala na ni subvenci od ministerstva vzdělávání. Kurzů se zúčastnilo 150 pedagogů ze všech škol.

Andreo mnoho dokázal při svých třech pobytech v tomto baltickém státě. Stovky a stovky nových esperantistů, zejména těch relativně mladých, posílily hnutí. Základ k rozšiřování jazyka byl položen. Slovo esperanto se stalo známým a vyvolávalo sympatie. Zamenhofovo dílo přilákalo také osobnosti jakým byl Henrik Adamson, který se naučil jazyk koncem roku 1929. Státní orgány pohlížely na nový komunikační prostředek s respektem a dokonce ho pokládaly za seriosního kandidáta k řešení jazykového problému. Význační esperantisté jako Elizabeth Pähnová a Henrik Seppik byli připraveni věnovat se výuce přímé metody v rámci Mezinárodního esperantského institutu. Estonsko také dodalo prvního zemského reprezentanta pro IEI – Johannese Jaanista. Věru, bohatá úroda!

Andreo se cítil v Estonsku ve svém živlu, jako ryba ve vodě. Pracoval uvolněně s chutí. Ještě po desetiletích rád vzpomínal na svá tehdejší dobrodružství. Jak se to dá vysvětlit? Možná že to způsobila sympatie k malým státům, které byly dlouho utlačované a izolované. Ve dvou třech dopisech se Andreo zmiňoval o příbuznosti Estonců a svým vlastním maďarským národem. Možná, že právě to ho přitahovalo. Možná také hrála úlohu poloha země v severovýchodním cípu Evropy. Čím cizejší, tím větší propagační účinek. Oba argumenty platily také pro Finsko, ale odtud nepřišlo pozvání. Finové mlčeli jako „meloun na louce“. Až v roce 1964 Setälä pozve Andreovu fenomenální osobnost a Andreo se chopí příležitosti.

Pohoda, kterou zažíval Andreo v Estonsku, souvisí také se dvěma okolnostmi, spojenými se skrytým životem Andreo Cseha. Jedná se o názor na ženy a na jeho víru na astrologii. Rico Bulthuis vzpomíná: „*Ve svém mládí byl výjimečně hezkým mužem a magnetem pro ženy a Cseh se tím upřímně bavil. Měl zvyk mrkat na moji matku vždy, když nějaká dívka zamilovaně okolo něho kroužila.*“ Kdo dobře znal tohoto Maďara, věděl, že se velice opatrně stýkal s ženami. Například u Margarete Saxlové okamžitě vycítil u ní něco příliš osobního a velmi diskrétně se držel stranou.

Ale v Estonsku se krásnými dívkami v jeho kurzech jen hemžilo. Výjimečně se svěřil Baghymu, že se mu v Estonsku líbí, protože má mnoho hezkých žaček. Na společných fotografiích je skutečně nápadně mnoho krásných dívek. Dívky svůj nový idol obdivovaly a snily o něm. Desítky dívek mu posílaly své fotografie a jistě to Andreovi nebylo lhostejné, protože si je uchovával po desetiletí ve zvláštní krabici. Nyní se na nás tyto dívky z fotografií dívají roztomile, s úsměvem, klidně, svůdně, šelmovsky, vesele... Jedna se na zadní straně zvěčnila:

*Neniam pensu nun, ke vi estas sola,
se vi havas doloron, se vi havas ĝojon,
skribu al mi, venu al mi,
vi ĉiam trovos sinceran kontraŭtonon!*

(Od teď si už nemysli, že jsi sám, v bolesti, v radosti, napiš mi a najdeš upřímnou ozvěnu!)

Andreo se vždy velmi pečlivě připravoval před příchodem do další země, kde měl pracovat jako učitel. Chtěl se vyhnout všem nepříjemným překvapením, kdyby nebyl dostatečně informovaný. Jeho přípravy zahrnovaly i nezvyklá pole. Před svými odjezdy navštěvoval

astrologa, a žádal předpověď událostí v následujících týdnech. Andreo pohlížel na astrologii jako na seriózní záležitost a předpovědím věřil. Několik horoskopů se zachovalo. V nich se pojednává o ascendentu, descendentu, Jupiteru, Panně, konjunkci Marse s Venuší v osmém astrálním domě, ekliptice a konstelaci.

V Tallinnu Andreo 9.9.1929 konsultoval astrologa pravděpodobně proto, aby věděl jak má uspořádat svou propagaci v Estonsku. V Rize se radil s astrologem 2.9.1929. Ve stejný den jeho vlak z Varšavy zastavil v lotyšském hlavním městě cestou do Tallinnu. Využil snad vlakovou pauzu jednu – dvě hodiny? Byl zvědavý na dění v Tallinnu? V Nizozemsku navštívil věštkyni 9.12.1929, 5.9.1930 a 4.1.1931. Poprvé tuto ženu navštívil hned po svém příjezdu do Haagu. V následujícím roce 1930 musel učinit vážné rozhodnutí svého života a hledal pomoc ve věštbě. V lednu se připravoval na cestu do Berlína. Tam, jak se doslechl ho čekají možná nepříjemnosti. Přál si předem o nich něco vědět. V Německu si také nechal vystavit horoskop, ve kterém mimo jiné je popsán jeho osud pro rok 1940: *Velmi kritické období, všechno konání bude neúspěšné.*

Andreův sklon k metafyzice se neslučoval s direktivami římsko-katolické církve. Vatikán odmítal vliv hvězd na život lidí. Jen bůh zná budoucnost každého jednotlivého člověka. Je tedy jasné, že kněz Andreo Cseh držel své horoskopické informace v tajnosti. Přesto ale v „La Praktiko“ se čas od času objevovaly překlady renomovaných věštců, předpovídající události do nového roku.

Jen jednou, v říjnu 1929, vyučoval Andreo Cseh v Lotyšsku. Z Estonska, po skončení své mise, přijel do Lotyšska 12.října, kde učitelská organizace v Rize uspořádala kurz Če-metody. Kurz navštěvovalo 130 zájemců každý večer tři hodiny během dvou týdnů. V neděli 27. se konal večer na rozloučení a veřejné zkoušky. Jeden účastník při děkovné řeči prohlásil o znalosti esperanta, že Lotyšsko je na nejnižší příčce, ale do budoucnosti se dá očekávat, že bude na nejvyšších příčkách. Semena zde padla zřejmě na úrodnou půdu, protože i Julio Baghy zde s úspěchem vyučoval v roce 1932. 15.4.1950 napsal Andreo Miladě Jakubcové do Brna: „*Dobře si na vás pamatují z předválečné doby z báječného kurzu v Rize...Zřejmě jen náhodou nikdo Andrea nepozval do Litvy, třetího pobaltského státu a proto on nikdy nenavštívil Kaunas.*

0-0-0

Během pobytu ve Švédsku Andreo usoudil, že stav dospěl do stupně, kdy by bylo zapotřebí trvalé vyučování. Snažil se, seč mohl. To ale nestačilo. Nejel ani na světový kongres, který se konal v Amsterdamu. Přihlásil se tam jen jeho rumunský žák Sigismundo Pragano, který studoval v roce 1928 v belgickém městě. Pragano přispěl do programu jako nápověda pod jevištěm (několikrát dosti hlasitě) při prezentaci Hamleta v Zamenhofově překladu. Pragano v té době ještě student, nebyl schopen převzít část vyučování. Andreo hledal plnohodnotný zástup pro okamžik, kdy definitivně opustí severský stát. Ačkoliv měl velmi rád zemi a zdejší lidi, cítil se apoštolem s úkolem jít světem. Lákaly ho nové horizonty. Přemýšlel o svém žáku Tiberiovi Morariu. Zmínil se o něm Samu Janssonovi s dobrou odezvou. Pravděpodobně při tomto rozhovoru, Jansson – předseda Švédského esperantského institutu, navrhl Andreovi místo ředitele. To ale Andreo nemohl přijmout. Později opakoval, že myšlenku na vlastní institut, který později realizoval v Haagu, převzal ze Švédska.

Tiberio návrh na vyučování ve Švédsku přijal s nadšením. Své první dojmy popisuje ve švédském časopisu „La Espero“ listopad-prosinec 1928: „*Po prvním pozvání následovalo druhé a třetí, krátké instrukce na pohlednicích, pak naléhavé leteckou poštou, telegramy a konečně jsem tady po cestě souší i mořem, veden zelenou hvězdou.*

Srdečně děkuji rektorovi Samu Janssonovi. Nemohu zapomenout na neúnavného organizátora mého prvního kurzu v Ludvika a jsem nesmírně vděčen panu Stellanu Engholmovi, který mě neúnavně doprovázel a hbitě překládal. A také nesouhlasím. Ne s vámi, milí švédští esperantisté, ale s mým krajanem Andreo Csehem, s jeho kurzem. On tvrdí, že „Švédsko je dobrá, velice hezká, rozlehlá a ...studená země,“ s tím nesouhlasím, je vřelá. To jsem poznal v nezapomenutelném prostředí rodiny Holmströmových během měsíců strávených na prvním místě v Ludvika.

Tiberio prokázal ve svém novém domově jemný cit na společenské vztahy s veřejností. „Mladý svěží brunet“ jak ho popsal Kalocsay, ne že jen vedl kurzy, ale také střídavě přednášel o své daleké vlasti. Účinek znásoboval tím, že vystupoval v národním kroji. To lákalo! K tomu si

opatřil z Transylvánie i určitý materiál. Tiberio vlastnil poetické vlohy a používal zvláštní styl. Přeložil z rumunštiny „Niĉjo Mensogulo“ od Brătescu-Voinești v roce 1927, „Nobela Peko“ od Sadoveanu 1929, „Sonorilo kaj Kanono“ de Usac 1930. Své knihy pak doporučoval svým posluchačům.

Druhým rokem ve Švédsku Andreo od září 1928 do července 1929 horečně pracoval stejně intenzivně a systematicky jako v letech 1927-1928. Sotva vnímal, že část jeho práce převzal Tiberio. Andreo vedl kurzy v posledních měsících roku 1928 ve Stockholmu. Zde se setkal s mimořádným žákem: Lakšmisvarem Sinhou. Tento 24letý Ind přišel roku 1928 do Švédska, aby studoval pedagogiku ručních prací. Slyšel o esperantu a přihlásil se do kurzu Andrea Cseha a zelená hvězda ho nadchla. Sinha studoval jazyk hlouběji s Elli Ahlströmovou. Sinhovo nadšení ovlivnilo Andreovo charisma. Andreo podával základní informace o jazyce, ale poznat jazyk důkladně, k tomu bylo potřeba ještě učitele. Ind byl pro Andrea perfektní model pro propagaci: mladý a exotický. Od září 1929 pak uspořádali spolu velké přednáškové turné po Švédsku a Sinha opakovaně mohl vyprávět o skvostech své daleké země.

o-o-o

Hvězda Andreo Cseha ve Švédsku stoupala rychle vzhůru. V esperantském světě se stal známým. Byl pokládán za vítěze nad protivníky, za velvyslance zelené hvězdy k vysokým autoritám, byl inspirací esperantistům a v neposlední řadě kouzelným učitelem, který dokázal nadchnout neuvěřitelný počet lidí. „Li venis, (g)vidis, venkis“ (přišel, viděl, zvítězil). Celou záležitost určitě urychlila veřejná informační propagace kompetentních Švédů, mezi kterými vynikali Sam Jansson a Ernfrid Malmgren a také prestiž dalších schopných lidí jako byli Collinder, Dahl, Lindhagen, Nylén.

V severské zemi se množily hlasy, které žádaly Andrea o uskutečnění dvou věcí: především vydat texty ke svým kurzům a za druhé vyučovat metodu učitelům, kteří budou v práci pokračovat. Cseh neměl příliš mnoho chuti zvětšit svůj materiál v knize. Jeho metoda spočívala na konverzaci a ta závisela na místě, času, žácích a event. i na učiteli. Jeho vlastní výuka se vymykala stereotypu. To černé na bílém dokladuje několik pilných žáků, kteří si zapisovali kurz slovo od slova ve dvou-třech kurzech. Obsahy, jak je možno očekávat se různily méně ve vztahu ke gramatice než ke slovní zásobě. Možná se Cseh také bál, že amatéři, kteří dostanou do ruky učebnici, začnou jednoduše podle ní učit a nepochopí správně základní ideu a metodu zdiskreditují. Cseh stále zdůrazňoval, že je naprosto nutno se nejprve účastnit didaktické demonstrace. Také možná, že již Cseh pomýšlel na zneužití autorských práv.

Hlavním důvodem nevydání textů byla také pravděpodobně hrozící církevní klatba kvůli několika nesrovnalostem v použití slov nebo gramatiky. Například Cseh zavedl zjednodušení významu u párových slov „ami“ a „ŝati“ (milovat a mít rád). Podle něj není možno říci: „mi amas kafon“ – miluji kávu. Pokud se něco líbí (má rád) je třeba použít „ŝati“. Také „mi ŝatas la knabinon“, je správně, pokud máte pozitivní mínění o dívce. (V češtině je rozdíl naprosto jasný.) Tento způsob vyjádření Andreo rozšířil a v esperantu se zakořenil.

Přibývalo debat, zdali tisknout kurzové texty, nebo ne. Někteří se stavěli na Andreovu stranu s tím, že metoda je ústní a není ji možno písemně zpracovat. Přesto ale, pravděpodobně za účasti Andrea – chybí o tom doklady – bylo dohodnuto v roce 1929 vydat písemnou formu ve Stockholmu. Tento „švédský kurz“ se - proti Csehově vůli – stal známý jako vzorový „Ĉe-kurso“, a později ho „Internacia Esperanto-Instituto“ pravidelně vydával. Ale vždy bylo zdůrazňováno, že texty mají provizorní charakter a dávala se přednost množení, před řádným tiskem.

Několika příklady můžeme ozřejmit rozdíly mezi Csehovými kurzy z různých období:

1. V kurzu před srpnem 1921 chybí anekdota o mouše, protože tu Cseh prožil v době Světového kongresu v Praze v roce 1921.
2. V kurzu před rokem 1924 chybí odstavec o „ami“, protože Cseh sám prohlásil, že v Bukurešti, kdy tam působil v letech 1923-1924, ještě toto slovo nepoužíval.
3. Ve švédském kurzu z roku 1929 chybějí dvě jména koček. Cseh napsal Rudi Wapplerovi, svému žákovi v Drážďanech 6.července 1930: *Divím se, že jsi zapomněl jména mých dvou koček –*

Tasapasamasamiĉ a Cincimiciĉurmur. Lejzerowicz zmiňuje tato jména ve své zprávě pro „Literatura Mondo“ ze Světového kongresu v Krakově v roce 1931.

4. Ve švédském kurzu chybí dvojice slov „pensi - senti“ (myslit - cítit), která byla zařazena po dopise, který napsal Baghy Csehovi 29.1.1931. Cseh sám ji zařadil do 7. lekce jak je známo z Csehova dopisu ze dne 1.2.1931.

5. Při činnosti ve Švédsku do roku 1929 používal Cseh větu: *Svedio estas bela, longa, riĉa, malvarma lando*. (Švédsko je krásná, dlouhá, bohatá, chladná země). Morariu s tím nesouhlasil a koncem roku 1928 usoudil, že Švédsko je „varma lando“ (teplá, vřelá země). Následuje věta: *Kiaj estas svedaj homoj? Svedaj homoj estas bonaj, altaj, fortaj, malvarmaj homoj*. (Jací jsou Švédové? Švédové jsou dobří, vysocí, silní, chladní lidé). Zde zůstal text nezměněn.

6. Někteří si myslí, že Cseh v některém momentě použil slovo „krokodili“ (mluvit mateřským jazykem v prostředí esperantistů). Bylo by to možné, protože krokodýl jako hračka patřil do švédského kurzu. Přesto se ale tato domněnka nezdá správná. Já sám (autor knihy) jsem to nikdy od samotného Cseha neslyšel a také v „Konversacia Vortareto“, vydané v březnu 1930, které obsahuje většinu základů slov pro Ĉe-kurso a také humorné výrazy, je zmiňováno pouze podstatné jméno „krokodilo“.

Vytištění kurzu mělo velké výhody. Nyní máme k dispozici přibližný text Andreovy konverzace z let 1927-1929. Ale na druhou stranu také nevýhody, protože od té doby mluva jakoby zkostnatěla. Přirozený vývoj, třebaže ještě v rukou mistra, jako by byl zbrzděn. Ne snad hned. V oběžníku z 25.4.1931 vydaného IEI dává Cseh instrukce ke 40 modifikacím ve švédském kurzu. To pak by musel neustále dělat během volného vývoje své metody.

Při vydání v roce 1929 byla konverzace uspořádána do 20 lekcí a definitivně byly vybrány předměty k výuce: kočka, pes, slon, osel, prase, krokodýl, hodinky, stůl, židle, sklenice, barevné křídly, tabule, barevné papíry, barevné krabičky, doutník, cigareta, růže, nůž, červené a zelené srdce, klíč, knihy, obálka, tužka, pero, čokoláda, mapa světa, kalendář, mince.

Druhá záležitost, týkající se lekcí se brzy vyřešila, ne ve Švédsku, ale v Maďarsku. To se stalo ještě v roce 1929 v rámci připravovaného Světového kongresu v Budapešti. Největší učitelská organizace na světě „World Federation of Education-Associations“, která měla 200 000 členů, navrhla ve spolupráci s Rousseauovým institutem uspořádat konferenci koncem července v Ženevě. Andreo byl požádán, aby současně vedl kurz. To se však neuskutečnilo, protože Andreo již přislíbil pracovat na pořádání Světového kongresu v Budapešti. Následně proto Rousseauův institut rozhodl, s místní městskou pedagogickou vysokou školou, konferenci uspořádat v maďarském hlavním městě. Magistrát města ochotně přivítal renomované pedagogy a bohatě konferenci podpořil.

Na začátku července organizátoři zveřejnili na poslední chvíli přesné oznámení. Přihlásilo se 152 zájemců ze 12 států. Z toho bylo 80 Maďarů ostatních 72 bylo z jiných zemí. Podle počtu to byli Němci, Rakušané, Čechoslováci, Poláci, Finové, Bulhaři, Angličané (3), Švýcaři, Rumuni, Nizozemci (2) a Italové. Většina jich esperanto neuměla: 58 Maďarů a 42 z jiných zemí. Proto kurz měl hybridní podobu. Esperantisté byli zaměřeni na typickou Ĉe-metodiku, zatím co neesperantisté se zajímali o jazyk jako takový. Cseh pravděpodobně vyučoval, zatím co esperantisté byli v pozadí, a těm pak Andreo v kroužku vysvětloval a komentoval co právě demonstroval.

Kurz byl slavnostně ukončen v pondělí 23.7. v 9 hodin na vysoké škole pedagogické. Třída byla vyzdobena prapory přítomných národností a na podiu spolu visely maďarská a esperantská vlajka. V úvodní řeči přednášel Cseh v esperantu a bylo pravděpodobně tlumočeno do maďarštiny a němčiny. V řeči se dotkl problému vyučování jazykům všeobecně, mluvil o komplikovaném gramatickém labyrintu při výuce cizích jazyků o potížích i při nejjednodušších didaktických metodách, které nedávají uspokojující výsledky. Ale esperanto, zcela pravidelné, je úspěšné. Andreo nenabídl posluchačům další výuku, ani zakoupení učebnice. Vyzval je jen, aby mluvili během schůzek neostýchavě. On vlastně nevyučuje, jen konverzuje. Lekce se konaly 12 dní a skončily 3.8.1929. Veřejné zkoušky byly také pouze formou rozhovorů a 2.8.1929 byla konference zakončena.

Nejsou důkazy, zda Julia Isbruckerová byla na konferenci přítomná, ale určitě využila v Budapešti příležitost sondovat u Andrea o eventuálních nových kurzech v Nizozemsku. Andreo

po dvou úspěšných švédských letech ochotně přijal možnost jít do země pro něho neznámé. Po výuce v baltských zemích bude od listopadu 1929 k dispozici v Nizozemsku.

Budapešť se stala vrcholným bodem v Andreově životě, ne jen pro triumf na semináři, ale pro náhodu v soukromém životě. Hlavním patronem Světového kongresu byl maďarský předseda ministrů Stefan hrabě Bethlen. Tento muž, ačkoliv nebyl esperantistou, se nechal informovat o průběhu kongresu. Dověděl se o mimořádném pedagogovi, který svou metodou ohromil učitele. Navíc tento pedagog byl Maďar. Zainteresaný a zvědavý hrabě pozval Andrea k návštěvě do své pracovny. Hned při vejíti začal radostný rozhovor, kdy Andreo vyprávěl, že již jako dítě znal rodinu Bethlen podle jména. Andreův otec, úředník Rakousko-Uherské monarchie dostal domek v Luduș na hraběcích pozemcích. Jaký nepředstavitelný úspěch pro Andrea Cseha: potomek Otto Cseha, který dostal chudý domek od v pořadí druhého významného maďarského šlechtice, nyní mluví s hrabětem jako rovný s rovným.

6. Zlatý rok 1930

Ve vlaku z Lotyšska do Nizozemska měl Andreo Cseh dostatek času na čtení novin. Na všech prvních stranách byla velkými písmeny zpráva o panice na burze v Novém Yorku. Kurzy padaly od čtvrtka 24. října 1929 a k hrůze všech se pád nezastavoval. V úterý 29. se již propadly tak rychle, že na Wallstreetu zavládl chaos. Andreovi tančila slova před očima: propad akcí, bankroty, katastrofy, kolaps kreditního systému, černé úterý, pády bank, krize, sebevraždy spekulantů...

Andreo se snažil odehnat černé myšlenky představou svých kurzů v zemi, kterou ještě neznal. Pozvala ho Julia Isbruckerová, předsedkyně haagského klubu „Fine ni venkos“ (Nakonec zvítězíme). Znal ji jen povrchně, několikrát si vyměnili laskavosti během mezinárodních akcí. Jen jednou v Dancingu spolu vážně hovořili. Co se může očekávat od malé země? Jistě bude vhodná k zasetí sémě.

V sobotu 2. listopadu 1929 Andreo Cseh dojel na nizozemské hranice. Hned tam dostal ve vlaku pozdravný telegram, který zařídil pan M. Onnen. Tento delegát UEA poslal všem delegátům avízo a proto na každé stanici stál alespoň jeden esperantista, aby zamával Andreovi na pozdrav. Na haagském nádraží stála vítací delegace – příjezd exotického učitele byl mimořádnou událostí. Mezi vítajícími byli Jan a Julia Isbruckerovi a Henrik Bulthuis se synem Ricem. Ten si poznamenal o padesát let později: *On vystoupil z vagonu v kněžském oblečení a pozdravil nás všechny svým melodickým hlasem. Zpočátku on více jako by zpíval, než mluvil.* Host dostal ložnici v dvanácti pokojovém domě Isbruckerových v ulici Oostduinlaan č. 32.

Týden po příjezdu začal Andreo se svými přednáškami a propagací kurzů. Bez výjimky přednášel ve zcela zaplněných sálech v Rotterdamu, Utrechtu, Dordrechtu, Amsterdamu a Haagu. Zde se vtěstnalo v sále pro 300 osob 400 lidí a další desítky musily odejít, protože nebyla ani místa k stání. Koncem listopadu začaly samotné kurzy. Andreo vyučoval prvních deset týdnů po dvou po sobě jdoucích dnech 200 zájemců v Haagu, v Dordrechtu 125 žáků a také v Amsterdamu. v následujících deseti týdnech opakoval svůj triumf v Utrechtu se 100 žáky, v Leeuwardenu a v Arnhemu s dalším stem. Mezi těmi se také nalézal starosta S. De Mochy se svým radním pro školství B. Bakkerem.

Julia nyní mohla zcela zblízka pozorovat vyzářující sympatie a vítězné tažení Maďara. A přišla s novým nápadem. Protože Andreo měl mnoho nabídek na vedení kurzů, bylo by potřeba založit neamatérskou kancelář. Prostě centrum. To by současně stimulovalo i hnutí v Nizozemsku. Ředitelem by se mohl stát sám Andreo Cseh, kněz z Alba Julia. Ale přijal by to? Pomyslela si Julia. Jeho vlastností byla určitá forma svěží uměleckosti, součást takového stříbrného toulání, při kterém po svém odchodu zanechával esperantisty v neklidné činnosti. Uprostřed ledna se Julia svěřila Andreovi se svým nápadem. K její radosti, Andreo, nečekaně a s nadšením návrh schválil. Měl jen podmínku, aby mohl i jinde čas od času pořádat kurz.

Jaké byly důvody, že Andreo tak rychle souhlasil? Možná, že to byly alarmující novinové články o krachu na Wallstreetu, poskakující burzy v Evropě, které ho naplňovaly starostmi o budoucnost. A vlast manželů Isbruckerových měla dobré renomé dobrého stavu a finanční stability. Proč se tu neusadit?

Je tu ještě druhý důvod. Andreo věděl o dluzích, které měla UEA a v jejich návaznosti se stejnými potížemi i ICK (Internacia Centra Komitato). Tento organizační orgán zelené republiky byl přímo subvencován prvním. Proto i Andreova pozice, jako více méně zaměstnanec obou institucí, se stávala vratká. Bankrot UEA by jistě znamenal, že bude propuštěn a on by zůstal bez peněz na ulici. Proto ho návrh Julie, stát se ředitelem vlastní organizace s vlastními příjmy, velmi lákal. Vlastně přišel ve velmi vhodnou dobu.

Také si Andreo uvědomoval svůj věk. Bylo mu 37 let a stále jen cestoval. Kdy by se měl nejspíš usadit? Ano, nastal čas definitivně zakotvit.

Čtvrtý důvod byla sama Julia Isbruckerová. Stále více ji hodnotil. Tato přesvědčivá žena dosahovala svou činností konkrétní výsledky pro esperanto. Oba pracovali v souladu v oblasti jazyka a v myšlence Zamenhofova homaranismu. A taková souhra obou představovala slibnou perspektivu.

Internacia Centra Komitato, nejvyšší orgán v esperantském světě, se skládal ze šesti členů v různém složení. Na začátku třicátých let byl předsedou John Merchant a členové Julia Isbruckerová, Johannes Dietterle, Karl von Frenckell, Alfred Stromboli, Anton Vogt, Felix Zamenhof. Stejně sídlo v Ženevě měla i UEA pod vedením Roberta Kreuze. Tento třicetisedmiletý Němec hrál podivnou roli v ICK. Dalo by se o něm říci, že to byl typ neunavného samorostlého člověka. Syn rýnského námořníka trávil dětství porůznu v různých školách, ale jeho vytrvalá píle se vzdělávat ho vybavila znalostmi a úspěchy. Po kariéře v obchodu se zcela věnoval esperantu. Stal se redaktorem „Heroldo de Esperanto“ v Kolíně nad Rýnem“. Potom přešel do Švýcarska na místo sekretáře a odtud na místo ředitele.

Julia se domnívala, že je slušné Kreuze informovat o plánovaném založení institutu v Haagu. Napsala mu, že připravovaná organizace se bude zabývat pouze všemi formami vyučování metodou Ĉe. Myslela si, že sdělení je vlastně jen pro formu a nemá valnou důležitost. Dopis napsala 26.ledna 1930 a neudělala kopii. Julia se ale přepočítala. Ke svému velkému překvapení obdržela obšírný dopis 12.února 1930. Kreuz píše: *...jestliže je možno zajistit finanční prostředky na soukromý podnik, zaměřený na takové kurzy, nic nestojí v cestě k jeho založení. Ale jestliže zde bude snaha získat peníze výzvou k esperantistům, takové založení je možno si představit pouze na základě současných stanov a v kontaktu s ICK. V takovém případě by mělo ICK právo samo kontrolovat podnik...*

Tato reakce byla prvním krokem v nesnadném procesu založení Mezinárodního esperantského institutu (IEI) v Haagu.

Jakým způsobem si vysvětlit postoj Kreuze? Vlastní nezávislá iniciativa patří v hnutí k normálnímu chování. Například samostatně vedenou organizaci UEA založil v roce 1908 Hector Hodler. Teo Jung v roce 1920 noviny „Heroldo de Esperanto“. Teodoro Schwarz v roce 1922 vydavatelství „Literatura Mondo“. Je nápadné, že okolo roku 1930 zavládla atmosféra, ve které soukromá iniciativa se stávala nevídaná a esperantisté by měli následovat centrální politiku esperantských autorit.

Tento vývoj je odrazem situace ve světě. Nová ekonomika a politické poměry ovlivňovaly esperantský svět. Krach na burze v New Yorku 29.října 1929 odzvonil začátek nové periody. Tato událost vyvolala do široka a daleka nedozírné následky. Země, které dosud obchodovaly bezcelně při dovozu a vývozu zboží v nestátních podnicích a na ostatních polích ekonomického života, nyní změnilo tento systém. Byl zaveden systém řízení shora od vládních instancí. Ve druhém kroku to vedlo k národně politickému fenoménu, kdy vlády zasahovaly do struktur svobodného podnikání. Krátce: demokracie byla nahrazována částečně, někde i zcela, totalitním režimem.

ICK se stávala vedoucí instancí a usilovala o moc. Kreuz, jako odborný vedoucí se vžil do změněné situace a snažil se členy vedení – poněkud váhavě – přetahovat na svou stranu. Podle něj by ICK měla dát souhlas k projektu jako je IEI a pak by IEI mohla pracovat pouze pod dozorem ICK.

Byli ale také význační esperantisté, kteří nesouhlasili a trvale zdůrazňovali rovná práva všech esperantistů. Mezi nimi byl Edmond Privat, čestný prezident ICK, Andreo Cseh, jeho bývalý sekretář, Julia Isbruckerová a Felix Zamenhof, členové.

Kreuz si toho byl vědom, ale předseda Merchant, mírný, trvale se vyhýbající hádkám, se nechal vláčet svým ředitelem a slepě ho podporoval. Také vlivný Dietterle, ne právě Andreův přítel pro jeho učitelské úspěchy, a Vogt, člen německé nacistické strany, nekompromisně

obhajovali Kreuzovu činnost a pohled na věc. Dietterle a Kreuz se již několik let přátelili. Dokazuje to kuriózní úryvek z německy psaného dopisu ze dne 8.7.1926: „...jen pro tebe, věrného přítele, máš také stejný dojem jako já, že my Germánci v určitém prostředí nezapadáme kvůli svému tradičnímu sklonu k pořádku, práci a dobrému chování, zejména pro naši poněkud nezdvořilou otevřenost...“

Julia „s otevřeným hledí“ pracuje a 31.3.1930 posílá Kreuzovi stanovy pro rodící se Mezinárodní institut esperanta. Ten odpovídá: „...Není možné dát středisku pro organizaci kurzů *Ĉe*-metody název „Internacia Instituto de Esperanto“. Takový název může mít jen instituce založená oficiálními vedoucími se zákonným mandátem. Ostatně již existuje „Internacia Instituto de Esperanto“ se sídlem v Ženevě na stejné adrese jako my. Od kongresu ve Vídni je jeho ředitelem Prof. Dr.Dietterle, Lipsko...Jestliže se jedná o mezinárodní zájmy, kompetentnost náleží našemu výboru. Možná budete tak laskavá a zeptáte se mým jménem pana Cseha jakou formou si přeje nabídnout nám svoji spolupráci...“

Je známo, že již v roce 1907 založil Privat instituci stejného jména, která se však nerozjela, Na světovém kongresu ve Vídni v roce 1924 převzal Dietterle její vedení, ale také ji nechal spát. Proto se Julia a Andreo rozhodli pro název „Internacia Ĉe-Instituto“. Požádali o názor několik přátel a také také Sama Janssona a Edmonda Privata.

Jansson nabádal k iniciativě a dne 12.4.1930 v dopise odpověděl: „...*Ĉe*-Instituto musí být určitě založeno, protože takové kurzy jsou nejlepší a také jedinou účinnou propagační metodou. Taková organizace v sobě nese sémě vývoje...Cseh a Vy budete zavalení přílišným množstvím práce bez uspokojivého výsledku, jestliže chcete obsáhnout vše. Vaše krédo:“všechno uděláme“, moje: „začneme učit všude“.

Privat se snažil přesvědčit Merchanta a napsal mu 15.4.1930: „...Nechali jsme Institut (Privátův a Dietterleho) dlouho spát, protože chyběli vhodní lidé.Dnes je propagace pana Cseha pro naše hnutí velmi důležitá, a protože má nadšení a úspěch, musíme mu pomáhat v jeho práci a dát stranou všechny osobní nebo místní záležitosti. Není možné, abychom vše obstarávali ze Ženevy. Vídeň má své muzeum, Haag může mít svůj institut. ...“

Privat zkouší pomoci svým haagským přátelům a 25.4.1930 je informuje: „Doufám, že Dietterle ještě couvne, jako jsem já ustoupil (v případě Privat a Dietterle) a že se vše vyřeší v klidu.“ A o trochu později, 19.5.1930, informuje Julii a Andrea o své snaze sladit jejich hledisko s Kreuzovým názorem: „13.května, po obdržení vašeho dopisu jsem navštívil kancelář ICK v Ženevě, abych zde vyslechl názor na vaši věc, než vám odpovím. Tam mě však tak nezdvořile urazili, že se příště každé návštěvě tam vyhnu. Je politováníhodné, že tam vládnou takové poměry. Nechme to. Má odpověď je stejná: přijímám být v radě (IEI)...“

Zatím Julia s velkou energií pracovala na realizaci institutu. S Andreem vypracovala definitivní text stanov. Podle nich hlavním úkolem je organizování kurzů a výchova učitelů. Byla rozhozena síť na hledání finanční podpory a osoby do rady, které by morálně institut podpořily. Do rady vstoupili: Bovet, Bujwid, Cart, Collinson, Von Frenckell, Jansson, Privat, Stettler, Felikso a Leono Zamenhofovi. Nizozemská vláda 24.5.1930 potvrdila a registrovala institut podle zákona. Hurá!

Ve stejný den v hotelu „Dvě města“ se konalo veřejné zahájení historického počínání esperantské historie, za účasti zvědavých pozvaných osob a novinářů. Asistovala zde zvláštní skupina význačných osobností z nizozemské společnosti, kterou sezvala Julia Isbruckerová. V ní byli pan H.André de la Porte a pani R.vanWullfften Palte-Broese van Groenou, oba noví esperantisté a mecenáši IEI, a také pan B.Bakker, radní z Arnhemu. Julia měla proslov jako první a nastínila cíle organizace. Při čaji Andreo podrobně vysvětlil program. Vše bylo přítomnými přijato s vážností a pocitem důležitosti. Několik novinářů překvapilo svým nadšením.

V článku v „Heroldo“ ze dne 30.5.1930 se Julia vyjadřuje k zázračným úspěchům esperanta. Píše, že úspěch vyvolalo Csehovo vyučování.: *Pochopit mohou jen ti, kteří absolvovali jeho kurz od začátku do konce.*“

Teo Jung připojil otevřený dopis Andrea Cseha:

„...v posledních letech je často vyjadřováno přání organizovat ve velké šíři takové kurzy a já dostávám z mnoha stran doporučení k tomu účelu založit speciální institut.Dlouhou dobu jsem váhal splnit tato přání, chtěl jsem počkat, až metoda bude dostatečně vyzkoušená v různých zemích a podmínkách. A také jsem nechtěl podlehnout pochybným lichterům, že úspěch kurzů je

způsoben především výlučně mou osobností, ale ne vyučovací metodou samotnou. Ale v posledních letech byly stejně úspěšné kurzy mých spolupracovníků a to dokazuje, že metoda (nezávisle na mně) může sloužit pro šíření esperanta. ...Tento institut není novou věcí, jeho úkoly se plní již dva roky v několika rámcích. Velkým pomocníkem mi je můj přítel ze Stockholmu Ernfrid Malmgren, který mi ochotně a obětavě pomáhá. ...“

Julia ještě jednou v dopise 26.5.1930 vysvětluje Kreuzovi kroky k založení Institutu. Pro úplný pohled na věc ho předkládám čtenářům celý.

Milý pane Kreuzi,

dovolte mi, abych se znovu pokusila o vysvětlení ohledně našeho „Internacia Cseh-Instituto de Esperanto“, protože jsem si jista, že je zde určité nepochopení našeho cíle. Mohla bych Vám jednoduše odpovědět na Váš poslední dopis, že nemůžeme přijmout Váš návrh na založení zvláštní komise na organizování kurzů pod kontrolou a vedením ICK, zatím co my bychom mohli zajišťovat jen detaily. Ale já se domnívám, že by bylo fatální pro naše hnutí, aby se členové mezi sebou stávali protivníky. Proto Vám zcela upřímně a přátelsky chci vysvětlit naši vizi.

Především Vám chci sdělit, že tento dopis Vám piši bez vědomí pana Cseha, ale ukáži mu ho v kopii. Mohl byste si myslet, že tak činím pod vlivem někoho jiného, ale upozorňuji Vás, že je to pouze moje iniciativa. Tedy, pane Kreuzi, vězte, že na mě nedělají dojem formální dopisy s razítkem „Internacia Instituto de Esperanto“, které používáte potom, když jsme oznámili, že hodláme založit institut. Nejsme přece děti. Pan Cseh pracuje již 20 let převážně na mezinárodní úrovni a já podobně v Nizozemsku a trochu v zahraničí. Očekávám proto od Vás určité loajální chování jak se sluší na spolupracovníky.

Co na mne opravdu dělá dojem, je Vaše obdivuhodná neúnavná práce pro hnutí, Vaše obětavost a láska k naší věci, a proto odpovídám tak podrobně.

Z mého pohledu: Aby bylo možno ve velké šíři uspořádat vyučování esperanta, je třeba nadchnout lidi, tak jak to dosud dělal pan Cseh a jeho následovníci, kteří si osvojili jeho metodu. Základem musí být přátelství a vzájemný respekt. Viděla jsem, že po každé přednášce Ĉe-kurzu byli lidé ochotní věnovat se esperantu a pokračovat ve studiu. Jestliže zde bude nějaký výbor či komise pro kurzy, které nebudou přímo jednat s lidmi, kteří mají zájem a dobře hodnotí kurzy, vše zkostnatí a ustrne. Vy bohužel nemáte pochopení pro toto doprovodné nadšení, jinak byste již od počátku si pana Cseha udržel v Ženevě. To není výčitka, ale přesto mi dovolte toto vyjádření. Jistě chápete, že práce pana Cseha bude důležitou pomocí pro celé hnutí, tedy i pro ICK. Společně můžeme mnoho udělat, ale se vzájemnou nedůvěrou a nevráživostí skoro nic.

Název, který jsme dali našemu institutu je podobný již existujícímu, ale záměrem je použít název „Ĉe-institut“ snad může způsobit záměnu jen na dopisním papíře, pro veřejnost to bude prostě „Mezinárodní Ĉe-institut esperanta“. Ostatně i Vy můžete zainteresovat Váš institut, může nás to jen potěšit. Říkám to bez ironie, jestliže budeme spolupracovat, bude to jen dobře. Musíte přiznat, že Váš institut už vlastně nepracuje.

Na poznámku pana profesora Dietterle mohu odpovědět, že náš institut je opravdu mezinárodní. Jsme v kontaktu se 12 zeměmi. A konečně několik otázek. Proč nemůžeme převzít iniciativu, když jiné esperantské organizace to dělají? Kdo nám to může zakázat? Proč právě my nemáme právo oslovit esperantisty, když každý esperantista tak činí ve zcela bezvýznamných věcech? Doufám, že uvážíte věc klidně bez rozčilení a bez předsudků.

My jsme založili privátní podnik tak, jak to udělali již mnozí před námi a to nám nikdo nemůže vyčítat. Finanční podporu očekáváme z Nizozemska a doufáme, že esperantisté pochopí užitečnost našeho podniku a podpoří nás také finančně a morálně. Abychom mohli pracovat rychle a účinně, potřebujeme plnou svobodu a ne, abychom byli nuceni před nějakým rozhodnutím se zabývat žádostmi a korespondencí. Již jsme obdrželi 5 000 švýcarských franků od Haagských esperantistů bez jakékoliv žádosti z mé strany. Mohu začít pracovat v souladu s ICK a dalšími esperantskými organizacemi. Záleží to především na Vás. My budeme ochotně pravidelně posílat zprávy o naší činnosti.

Pane Kreuzi, doufám, že jste již pochopil způsob naší práce a v Oxfordu můžeme ještě vše dohovorit. Věřte, že společně můžeme dělat zázraky. Napsala jsem Vám jako člověk člověku a nejedná se o maličkosti, beru naši práci jako společnou věc.

Se srdečnými pozdravy, v úctě

Julia Isbruckerová.

Klika Kreuz, Dietterle, Merchant a Vogt svůj postoj nezměnila a vytrvale stála proti Juliině a Andreově necentralizované činnosti. Ozývá se to i v dopisech jiných esperantistů členů ICK. Například Stromboli poznamenává z 1.6.1930: „...zcela souhlasím s Vámi. Již před několika měsíci jsem upozorňoval pana Kreuze na úspěchy Ĉe-kurzů a naléhavou potřebu obnovit „Internacian Instituton de Esperanto (ICK)“. Von Frenckell poznamenává 17.1.1931: „...Váš plán (Ĉe-kurzů v Arnhemu) je výborný a velmi nadějný...Návaznost ICK a Ĉe-Instituto by byla samozřejmě vítaná, ale není nutná.“ Felix Zamenhof 3.1.1931 poznamenává: „Naprostě nemohu pochopit, proč není možné svorně pracovat. ICK říká: Chceme jen dobro pro esperanto. Vy říkáte totéž. Vy si přejete pracovat nezávisle. Proč? Cožpak může něco stát v cestě k dobru?“

Celou korespondenci, týkající se založení IEI, Andreo vyřadil z archívu do části označené „muzeum“. Je tam jen jeden jediný dopis napsaný Andreem ze dne 12.2.1931. V něm píše svůj komentář Felixovi.

Vážený příteli,

Srdečně Ti děkuji za milý dopis z 11.ledna adresovaný paní Isbruckerové. Vyjadřuješ v něm dobrou vůli být našim pomocníkem a svůj obdiv k naší skromné práci.

Společně s Tebou všichni litujeme, že naše vztahy s ICK nejsou ideální. Ale co dělat? Z naší strany jsme udělali vše loajálně a zdvořile. Naším prvním krokem před založením našeho institutu bylo informování ICK, ale bohužel podmínky, které byly po nás požadovány, nebyly přijatelné. Musíme tedy čekat.

Vůbec nechápu tvrzení, že jsme „mimo hnutí“. Co to znamená? Cožpak každý, který vede kurz je mimo hnutí? Je to pro mne velká otázka.

*Náš institut není v rámci organizovaného hnutí. Ano, ale **nemůže být**, protože současný statut hnutí (smlouva z Helsinek) to nepředpokládá. Stejně jako odborné spolky a národní instituty, stejně jako „Heroldo“ a další esperantské organizace. Cožpak tyto jsou také „mimo hnutí“? A vlastně, co znamená výraz „esperantské hnutí“?*

Musíme především vytvořit stanovy hnutí a teprve potom něco konstatovat nebo obviňovat.

Věc má ale jinou příčinu. Dosud nikdo, kdo vedl kurz, nebo zakladatel nějaké organizace, nebo pracovník pro esperanto, se neseťkal s takovými požadavky a výčitkami jako já. Proč? Je to pro mne jakési privilegium, ale není vůbec příjemné. Příčinu vidím částečně ve strachu, že se mi podaří udělat něco dobrého a důležitého, a možná i ziskového. Na druhé straně pozoruji velkou antipatii k mé věci a nedůvěru k mé práci. Proč mě tedy zvou tyto osoby ke spolupráci? Čitelnější by bylo, kdyby tyto osoby jednoduše stály proti mně.

*ICK se vyjádřila před oxfordským kongresem: „Ĉe-kurzy budou důležitým diskusním tématem na schůzi generálního vedení.“ Stejně často se tvrdí, že je moje činnost důležitá z hlediska hnutí. Přesto jsem musel v Oxfordu konstatovat, že předseda ICK se nikdy nedostavil na moji předváděcí lekci, ačkoliv jsem předváděl třikrát. Po první velké lekci jsem našel pana Merchanta – v kavárně! Omlouval se slovy, že propagoval esperanto několika mladíkům v kavárně!!! Cožpak předseda **esperantského hnutí** nemá povinnost se seznámit s důležitými událostmi v hnutí?*

Milý příteli, cožpak se musím stát objektem takové frivolní hry? Jsem připraven dělat pro hnutí vše, předat celou věc ICK nebo UEA nebo kterékoliv organizaci, ale bylo by moudré, abych věc předal do rukou někomu, kdo s věcí nesympatizuje?

Podívejme se na systém Dr.Dietterle. Hodně mluvil o mojí výukové metodě a shledal mnoho k nedoporučení. Ale při tom můj kurz nikdy neviděl. Před nějakým časem jsem slyšel, že prohlásil minulé léto, že „z principu“ nesleduje můj kurz. To bylo pro něho snadné, protože byl v Drážďanech, když jsem tam vedl kurzy. Zdá se mi, že musím na svém poli pracovat sám a čekat, až se lidé změní a stanou se trochu objektivní.

*Jsem ve velmi zajímavé situaci: dosud jsem hodně pracoval pro hnutí, byl jsem užitečný všem organizacím, vydavatelům atd. a **nežádal od nich jakoukoliv podporu**. Stále jsem jen dával. Proč se tedy rozčilují? Měli by mi jen poděkovat. Také od ICK jsem nic nežádal. Naopak, vychoval jsem mnoho adeptů esperanta. Díky kurzům přichází mnoho lidí na kongresy a finančně přispívají právě ICK, protože ICK dostává za každého účastníka kongresu 5 švýcarských franků. Jediným díkem za to je pro mne trvalé šikanování a obviňování. Ale lidé jsou již takoví.*

Milý příteli, radíš mi, abych byl k ICK loajální. To jsem dosud byl. Ale loajálnost nemůže být jen jednostranná. ICK by měla udělat dvě věci: Zaprvé připravit přesné stanovy hnutí, zadruhé se snažit být objektivní a spravedlivá a trochu zdvořilá.

Doufám, že čas přinese nějaké řešení.

Andreo Cseh.

o - o - o

Ve své vlasti pak Kreuz a jeho klika živila u esperantistů nevraživost proti Csehovi. Andreo by rád vyučoval v zemi Goetheho a Schillera. Jako Transylvánec obdivoval kulturu a precizní práci německého lidu ve své domovině. Ačkoliv se snažil o kontakt s Němci, pozvání se stále oddalovalo.

Nakonec před národním kongresem v Drážďanech o svatodušních svátcích mezi 7.-10.červnem 1930 byl požádán, aby vedl rychlokurz pro přihlášené nováčky od 1.června. Kromě toho, aby předal základní vědomosti několika školním skupinám z Čech a Německa. „Heroldo“ ze dne 20.6.1930 o tom píše: „...bylo opravdu podivuhodné, jak dobře děti ze dvou států sledovaly vyučování a obstály zkoušku kněze Cseha...“

Místopředseda Německého esperantského svazu (GEA) Vogt si ale vylil své vědro v „Heroldo“ 18.7.1930: „...V rychlokurzech v 8-10 dnech se rozšiřuje jen diletantismus, který diskredituje celý systém...Způsob, jakým je nový institut založen, v sobě skrývá nebezpečí, že zítra vzniknou kdekoliv jakékoliv instituty bez jakékoliv legitimacy od našeho oprávněného centra (ICK). Že se věc nezdaří, se dá předpokládat s jistotou...“ Tento útok vyvolal protesty všude.

Z Drážďan spěchal Andreo na sever. Po jeho inspirativních přednáškách v roce 1928 „Norvega Esperanto-Ligo“ utvořila na jaře roku 1930 výbor, i se členy z různých neesperantských organizací, aby pozvala esperantského kouzelníka do své země. Výbor přistoupil skutečně profesionálně k této nové návštěvě. 13.června předvedl Andreo v hale známé školy v hlavním městě vzorovou lekci. Přesto, že bylo dusivé vedro, hala se zcela naplnila hlavně učiteli, vcelku přišlo 130 osob. Přišli také novináři, kteří s Andreem udělali rozhovor a fotografovali ho. Místo 40 předpokládaných budoucích studentů se jich přihlásilo 90. Přišli do hlavního města z 32 míst z celé země, jeden až z Loföten a jeden z Narviku. 43 účastníků bylo profesionálními učiteli, 30 už ovládalo částečně nebo zcela jazyk. Andreo souhlasil, že bude každý den dělat dva čtyřhodinové kurzy. Mimo to mluvil v rotariánském klubu a 4.července den před koncem kurzů promluvil v rádiu. Jeho slova byla přenášena všemi dalšími stanicemi. Jeho mise způsobila renesanci esperanta v Norsku.

V té době takto pozvaní esperantisté, podobně jako Andreo, bydleli v privátu u esperantistů. Například v Drážďanech u konzula Heinricha Arnolda, v Oslo u kapitána Rolfa Bugre Paulsena.

Andreův kurz v březnu a dubnu 1930 v Arnhemu zapůsobil hluboce na starostu pana De Monchy. Ten navrhl po poradě s Julií Isbruckerovou, aby jeho magistrát uspořádal druhý pedagogický seminář vedený Andreem Csehem. Uskutečnil se mezi 17.-29.červencem a přilákal 200 učitelů z 20 států. Andreo naléhavě požádal Julio Baghyho z Budapešti k účasti, protože chtěl svého přítele získat pro práci v Institutu. A také jako spisovatel by se mohl podílet na tvorbě materiálu k lekcím. Maďar souhlasil a přišel. Zůstal do dubna 1931 a učil v Nizozemsku.

Úspěšné kurzy a seminář v Arnhemu přivedly starostu k odvážné myšlence. Proč nepřispět konkrétní pomocí Institutu a jeho kulturním cílům? Věc prohodil se svým radním Bakkerem. Bakker navrhl na schůzi rady města poskytnout haagskému Institutu statek na okraji arnhemského předměstí Presikhaaf. Město by převzalo péči o park a pravidelnou péči o budovu a nebylo by požadováno nájemné a daně. Jen vnitřní úklid a vybavení by leželo na bedrech Institutu.

S návrhem ochotně vedoucí Institutu souhlasili a přijali ten štědrý dar. Smlouva byla sepsána 18.listopadu 1930. Nyní se také ukázalo, jak bylo moudré založit Institut. Dar byl předán ne soukromníkům, ale oficiální organizaci.

A znovu na cesty! V srpnu na 22.světový kongres v Oxfordu s Julií a Janem Isbruckerovými. Přihlášek tentokrát nebylo tolik. Kongresový sekretář Goldsmith potřeboval nějaký magnet, aby nalákal esperantisty a požádal člověka, který již mnoho měsíců čeřil poklidnou hladinu zeleného světa: Andreo Cseha. Měl pravdu. Všichni, i neesperantisté, si přáli alespoň jednou vidět kouzelníka z Haagu. Sekretář předpokládal, že nebude k dispozici dostatečně veliký sál pro jeho představení. Zajistil proto halu radnice pro úterní večer. Nebyla to ale vhodná doba, protože třetina účastníků kongresu mělo lístky do divadla. I přesto byla hala přeplněná přišlo asi 1300 zvědavců, kteří slyšeli o novém Institutu a chtěli vidět konverzační lekci. Jejich počet převýšil kongresové účastníky, jejichž

počet byl 1200. Aby nepřítomní milovníci divadla nepřišli o Andreovo vystoupení, požádala Julia Goldsmitha, aby i pro ně zařídil setkání s Andreem. A tak ještě dvakrát mohl Andreo demonstrovat své lekce. Tam přišlo ještě 400 zájemců. Raymond Schwarz zkomponoval ve svém „Stranga butiko“ (Podivuhodný krámeček) šanson:

*Dek mil homoj samkiel al spektaklo
sin puŝas en lernejon avidaj pri l' miraklo,
entuziasmo kreskas, triumfa ĝojo bruas,
ĉi tie – tute simple – Andreo Cseh instruas!*

Jeho charisma mělo úžasný účinek! Jedna z přítomných, Margarete Saxlová z Berlína napsala Julii 29.8.1930: „...Protože jsem učitelkou cizích jazyků, přišla jsem do Oxfordu s vážnými pochybnostmi, dokonce s předsudky k Če-metodě. Ale přesvědčila jsem se zcela o její vhodnosti a podivuhodných kvalitách. Modelová lekce, kterou předvedl geniální kněz Cseh, mě tak nadchla, že již v Oxfordu jsem si slíbila stát se adeptkou této metody...“

V novinách stojí, že během celého týdne se stále mluvilo o Csehovi, jeho metodě a o Institutu. O Institutu byla slyšet doporučení i zamítavá hlediska. Novináři vyjádřili hledisko lapidární: *Nelze kritizovat výukový Če-systém, pokud kritik neabsolvoval alespoň jednu lekci.*

o – o – o

V posledním čtvrtletí roku 1930 už Andreo nevyjel přes hranice svého nového domova. Měl zde dost úkolů. V září se nastěhoval do bytu v ulici Delistraat 53, co by kamenem dohodil ke své budoucí kanceláři v Institutu v ulici Riouwstraat 172. Po ubytování začal sepisovat svůj učební materiál a přednášel v provinciích, dával lekce a vyučoval.

Také intenzivně korespondoval, mimo s jiným s Julio Baghy, který na jeho přání zůstal v Nizozemsku. Budapešťan našel svůj dočasný domov u manželů Moreauvých v Arnhemu, Raapopscheweg 55 a od října do dubna vedl kurzy v Amsterdamu, Arnhemu, Utrechtu, Gorinchemu, Haagu a Leeuwardenu.

Andreo vždy velmi jasně a přesně vyrovnával finanční záležitosti se svými spolupracovníky. Juliovi platilo IEI všechny cestovní výlohy a měsíční honorář 100 guldenů. To bylo rozdílné od chování Vilmore Bleiera, účetního „Literatura Mondo“ v Budapešti, který zadržoval finance jak jen to bylo možné. Julio se nad tím rozčiloval v dopise Andreovi z 25.5.1933: „Odešel jsem z „Literatura Mondo“ pro absolutní neložnost a chamtivost Blaira, který si velmi dobře bezpravně žije z práce esperantských spisovatelů a z pomsty pořád intrikuje proti mně. Proč? Protože jsem požadoval, o to, co mám od něho slíbeno na papíře? Nyní mi už dluží 450 pönge...“ Také Julia Isbruckerová neměla Bleiera ráda, jak poznamenala Privatovi: „Bleier je ten největší podvodník.“

Julio Baghy, spisovatel a umělec, byl pro Andrea výborným poradcem pro texty své metody. Aplikace materiálu pro kurzy přinesla určité problémy. Julio brzy v lekcích zjistil, že v materiálech jsou dva nedostatky: zejména byla chudá slovní zásoba. Při posledním večeru žáci ještě zápasili se slovy o každodenních věcech. Proto Julio zavedl další pojmy jako „věž“ a důležitou dvojici slov „myslet-cítit“. Z druhé bylo třeba zařadit víc vyprávění. Julio řadu přidal, např. „Ukrajinské lidové anekdoty“ a „Zrození ženy“. Umělec experimentoval jako vulkán a obohatil obsah kurzu.

Julia Isbruckerová úplně nepochopila tuto práci, která byla pro ni uličnickou ležérností a při schůzce mu to vytýkala a argumentovala tím, že takovými změnami kompromituje a podkopává autoritu Institutu. Taková pedanterie se dotkla nového člena Institutu. On potom v dopise ze dne 15.12.1930 se jí snažil vysvětlit svoje intervence do kurzu: „1. Vedl jsem kurz zcela loajálně podle metody a k osobě mého milého bratra pana Cseha.

2. Zanedbatelné nedůležité modifikace jsem vložil podle samotné metody. Nejedná se od doplňky, jsou to jednoduše jen podrobné vysvětlivky.

3. Ve dvou povídkách jsem jen opakoval probraná slova. Povídky velmi oživily lekce a žáci se velmi smáli.

4. Dovolil jsem si to udělat, protože většina žáků je inteligentní a více méně to ode mne očekávala.

Abychom se vyhnuli jakémukoliv nedorozumění v této zprávě, zdůrazňuji, že jsem zcela přesvědčen o výhodách metody a důležitosti Institutu a právě proto moje loajálnost mě nutí činit těchto několik poznámek.

Andreo, také nadaný uměleckými rysy, chápal přínos svého přítele a mírnil záležitost: „*Kurzy musí být vedeny v určitých mezích a stejným způsobem. Pokud by tomu tak nebylo, nehodily by se k nim už naše otázkové listy a „Konverzacia Literaturo!“*“ Andreo zvážil Juliovy návrhy a mnoho jich zařadil do materiálů, které ostatně byly zatím z jeho vlastního pohledu provizorní. Zdokonalování a nutné adaptace podle zeměpisu a času jsou vždy vítané. A proto Andreo nedovolil lekce tisknout, ale naštěstí se po jeho švédské misi uchovaly na rozmnožovacích blánách.

Projekt, který Andreo vypracovával s Juliem, byla série osmi knížek pro kurzy s názvem „*Konversacia Literaturo*“. Andreo napsal Juliovi o projektu poprvé 7.9.1930. Po 4 dnech žádal přítele, zdali by mohl do svazků dál přispět. Již 22.9.1930 poslal Maďar kapitolu z románu „*Nik Nek kaj Kat Jen*“ pro první svazek KL a napsal: „*Ačkoliv na začátku to vypadá velmi primitivně, doufám přesto, že se budou žáci dobře bavit. Použil jsem jen ta slova, která obsahovaly první tři lekce. Prosím, neopravujte větu: 'Miluješ čokoládu?'*“

Andreo potvrdil přijetí dopisu 26.9.1930: „*Je velmi dobrá. Jsou tam slova „již“, a „jen“, která nebyla na tom místě použita, jednoduše jsem je odstranil. Nebylo by lepší dát osobám skutečná jména?*“

Jak úzkostlivě Julio uvažoval o každém slově je evidentní z korespondenčního lístku ze dne 23.1.1931 Andreovi, kde je poznámka, aby bylo změněno ve fragmentu pro „KL 6“ „*stará slečna*“ na „*stará paní*“. Andreo souhlasil a napsal do Berlína 24.ledna 1931: „*Právě jsem dostal od paní Isbuckerové část „Nik Nek“. Je opravdu překrásná. Posílám Vám gratulaci a mnoho díky. Knížka přišla v pravou chvíli, protože dnes předám materiál druhého dílu do tiskárny.*

První díl je hotový, posílám brožovaný exemplář. Jaký je Váš názor? Zítra odešlu zásilku do Haagu, abyste mohl hned knížky rozprodat ve Vašich kurzech. Nyní jsou naléhavě potřeba další díly příběhu, protože každý týden bude vycházet jedna knížka. Celkem jich bude 7 podle plánu, který jsem Vám kdysi poslal. Asi budete souhlasit, aby Vaše jméno nebylo zmiňováno, protože téma pojednává právě o učitelích a žácích a ti by vycítili narážku. Kromě toho je záměrem, aby věc vyzněla tak, že příběh vytvořili žáci sami.“

Svazky „KL“ byly vytištěny v Berlíně a vybaveny ilustracemi kreslíře místní tiskárny. Julio napsal 29.ledna.1931: „*První díl je dobrý po redaktorské stránce, ačkoliv jsem našel dvě chyby (ne gramatické). Jednu jste udělal Vy, druhou jsem udělal já. Myslím, že je užito příliš brzy doplňkových přídavných jmen v prvním díle: 'la amo faras lin feliča' (láska ho činí šťastným). Já jsem nemohl včas opravit první kapitolu a proto v ní zůstalo slovo 'kiu' ve smyslu vztažného zájmena. Oboje je dobré pro zapamatování nových slov. Ale trochu nedoporučuji přílišné používání zpodstatněných přídavných kořenů: „bono“ a podobných. Snažme se je méně aplikovat. Máte pravdu u slov „pensas“ a „sentas“. Vložím je do sedmé lekce takto: „Kion faras la homoj per la kapo“ La homoj pensas. Per la koro? sentas.“² Opravdu jsou to užitečná slova a bohatě se dají později využít.*

*Zde Vám posílám 3.kapitolu „Nik Nek“. Myslím, že budete spokojen. Vložil jsem jen dvě nová slova, ale bylo to nutné. Ostatně si myslím, že je každý pochopí. 'La homo pensas per la kapo kaj ili sentas per la koro'.“ Jak vidíte, milý příteli, zcela vážně se snažím vytvořit **miniaturní román** (je to dvounásobné zmenšení!) a já to dělám s opravdovou chutí.*

Týden po vyjití „KL 1“, vyšla „KL 2“ 30.1.1931 a Andreo děkoval 1.2.1931 za doručení 3.dílu a přiložené humorné články pro další díly: „*Nepokládejte za chybu věty 'faras lin feliča', ani zájmeno 'kiu' v podobném použití. Obojí je správné. Trochu ale nedoporučuji časté používání tvarů sloves tvořených z kořenů přídavných jmen: 'bono' a podobných. Snažme se to aplikovat co nejméně. Máte pravdu u slov 'pensas' a 'sentas'. Zařadím je do 7.lekce takto: Kion faras la homoj per la kapo? La homoj pensas. Per la koro? sentas'.Opravdu tato slova jsou velmi užitečná a všestranně využitelná. Postupujme tímto způsobem.*

'Nik Nek' můžeme vydat jako samostatný sešit. Uvidíme. Všechny „KL“ jsou provizorní, věc musí ještě uzrát.

² Co dělají lidé hlavou? Lidé myslí. A srdcem? cítí.

V dopise z 10.2.1931 Andreo poznamenává: *V 'Nik Nek' musím udělat ještě změny, protože jste použil ještě neprobrané prvky – „sia, dimanĉo, festo“.* Také jsem ještě zjednodušil text, protože pozoruji, že mnohým žákům se nesnadno čte. Proto se musíme opravdu trochu vyhnout výrazům jako je „gastas, gravas“ a podstatným jménům tvořených z kořenů přídavných jmen. Předávejme pomocí „KL“ našim „esperantským kojencům“ pomyslné **mléko**. Zároveň v obálce posílám modifikovaný text pro 4.díl a přidávám 3., který dnes vyšel.

Chci Vás požádat, abyste byl tak laskav a do „Nik Nek“ vložil jak nejvíc to bude možné zajímavé činnosti na úkor lyrických monologů. Zejména dramatické děje s dialogy. To je výhodné pro žáky, ostatně kurz samotný je tak laděný. Z toho hlediska je velmi dobrý 3.díl s „Mate Matik“.

„KL 4.“ vyšla 15.2.1931 a v březnu byly vytištěny i další čísla. Příspěvky Julio Baghy byly důležité. Nápady, anekdoty, humor a „Nik Nek“ daly knížkám švih. Andreo 6.4.1931 píše: *„Mnohokrát děkuji za Vaši spolupráci na „Konversacia Literaturo“.* Jak vidíte mnoho Vašich textů jsem použil. Bohužel jsem nemohl použít všechno, co jste mi poslal, prostě chybělo místo a také některé příspěvky neobsahovaly učební materiál.

Obzvláště děkuji za „Nik Nek“. Žákům se líbil. Mnoho z toho jsem musel předělat kvůli zpropadené ztrátě dopisu, ve kterém jsem Vám poslal schéma.

Jednou jste psal o honoráři za „Nik Nek“ a já rád souhlasím, aby suma 100 guldenů, kterou jsem Vám předal v Amsterdamu, sloužila k tomu účelu. Souhlasíte?“

„Konverzacia Literaturo“ je pravděpodobně nejúspěšnější příručka v knižních dějinách esperanta. Svazky byly každoročně vydávány. Mezi lety 1931-1939 vyšlo kolem 360 000 výtisků a mezi lety 1948-1969 243.280, celkem tedy víc než 600 000 výtisků.

7. FORTE, KURAGE KAJ ELEGANTE 1931 – 1932

Berlín, kypící centrum konce dvacátých let, zažil také úder při krachu na Wallstreetu. Rychle rostla armáda nezaměstnaných a šířila se bída. Atmosféra v metropoli se změnila. Bída učinila lidi nejistými, nevěděli co dělat, jak se dostat do lepší situace.

Mnoho politických stran v Německu vzrušeně diskutovalo. Extrémisti věštili zázraky a tím se stávali populární. Spojovali se pod vlajkou nacistů nebo komunistů. Objevili se šarlatáni. *Poutovní vyvolávači a bubeníci vykřikovali svoje jedovatá patentovaná řešení.* Události kynuly. Zavládla nenávisť, nedůvěra, napětí a hašteřivost. Agitátoři vyprovokovali nepokoje a bitky. A v rozčilené době nikdo nenaslouchal moudrému varování.

Stejně podmínky byly i v berlínské esperantské komunitě. Bylo zřejmé ostré rozštěpení. Některé skupiny se angažovaly pod nacistickými nebo komunistickými barvami a mezi nimi stály další diferencované kroužky, ve kterých se pořád jen mluvilo a diskutovalo. I zde byla nenávisť a napětí. Hodně kroužků se přesto snažilo nějak spolupracovat a členové založili kolektiv s názvem „Gruparo“.

Přes útoky na Andreo Cseha ze strany několika německých esperantských vedoucích existovalo větší množství těch, kteří ho obhajovali. Založili „Ĉe-komitato“ za účelem pozvat Andrea do Berlína. Duší příprav byla nová adeptka jazyka a „Ĉe-metodo“ Margarete Saxlová.

Tato neobyčejná žena se narodila v roce 1891 ve Vídni v tehdejším Rakousku-Uhersku. Její otec měl důležité diplomatické postavení. Koncem 19.století byl jmenován na místo velvyslance do Německého impéria. Margarete se vzdělávala v Berlíně, kde studovala jazyky a několik semestrů strávila v Paříži a v Anglii, aby se zdokonalila v jazycích. Po 1.světové válce její rodiče zemřeli. V té době vyučovala jazyky Berliozovou metodou na soukromé obchodní škole Ernsta Rösnera v Berlíně a byla uznávaným pedagogem. V roce 1928 se seznámila s esperantem. Velká změna v jejím životě nastala v roce 1930, když byla přítomna na Andreově propagační lekci v Oxfordu. Setkání s touto metodou na ni zapůsobilo jako prozření a rozhodla se plně se věnovat vyučování metodou Ĉe.

„Ĉe-komitato“ uskutečnilo svůj plán a dosáhlo, že pruský ministr vnitra pozval učitele, aby v lednu a v únoru 1931 pracoval v metropoli. A výbor také dosáhl to, že ministerstvo bude v celé záležitosti pomáhat.

Pravděpodobně si Andreo neuvědomil vzrušení, které panovalo v Berlíně a ochromení esperantistů. Byl jen znepokojen chováním některých Kreuzových lidí. V této chvíli ještě nevěděl

o plakátech na nárožích s oznámením kurzů a s jeho portrétem v kněžském šatě s načmáranými nápisy: „pryč s židy!“ a „pověste ho!“. Andreo se ale velmi těšil na návrat do slavného centra Německa a starosti si nepřipouštěl.

Ráno 7.ledna 1931 přijel Andreo vlakem do Berlína a hned večer měl přednášku v rotariánském klubu. 8.ledna měl rozhovor v rádiu s Julíusem Glückerem a večer poprvé mluvil na veřejné schůzi v Městském paláci. Za oficiálním stolem zasedli tři zástupci „Gruparo“: Julius Glück, Arnold Behrendt – předseda GEA (Německý esperantský svaz) a Emil Dauge – vedoucí „Ĉe-komitato“. Vedle Andrea stála sympatická Margarete Saxlová a svižně překládala z esperanta.

9.ledna v Potsdamu Andreo řečnil a v sobotu 10.ledna večer se v berlínském sále konala třetí přednáška. Úspěšná reklamní kampaň přilákala více než 1.100 zvědavců. Prostory nestačily. Část návštěvníků zavedli do blízké budovy, kde pak Andreo po 22.hodině zopakoval svou přednášku.

12.ledna začaly kurzy. Celkem se zapsalo 900 osob. Kurzy trvaly 10 týdnů po dvou hodinách. V Potsdamu byla výuka zorganizována pro 70 občanů a pro 54 policistů pod vedením Glücka, který také přednášel na 3-4 kurzech v Berlíně. Všechny ostatní, včetně pro 350 policistů, vedl Andreo.

Z pohledu propagace esperanta byla akce úspěšná, protože tisíce a tisíce lidí se dovědělo z novin a rádia o mezinárodním jazyku. Státní úředníci se museli o akci zajímat a stovky lidí chodily do kurzů. Přesto pro Andrea to bylo málo. Nenavázalo se dostatek hodnotných kontaktů. Naopak, byl konfrontován s různými nepříjemnostmi i ve vztahu s esperantisty, i s „Ĉe-komitato“.

Osvětluje to dochovaná korespondence Andrea se Saxlovou. Andreo poznamenal: „*Kun Wichert mi penos konservi pacon.*“ (*S Wichertem se budu snažit udržet mír*). Saxlová poznamenala: „*Dyba, tiu malhonestulo.*“ (*Dyba, ten nečestný člověk*). Nechtěla s ním ztrácet čas. To naopak neplatilo na Behrendta, který z nějakého nejasného důvodu neměl rád učitele z Rumunska. Paní Saxlová ho vyzvala na schůzku, aby zjistila příčiny jeho antipatie a doufala, že se to urovná.

Schůzka se uskutečnila v domě pana Behrendta, kde spolu povečeřili a on „při velice zdvořilé a přátelské konverzaci“ popřel svou nechuť k Csehovi, pouze si dovolil kritiku „jeho samostatné činnosti“. No, byla to kuriózní schůzka. Paní Saxlová, která tajila své židovství, debatovala s mužem, který obdivoval nového vůdce národních socialistů, Hitlera. Behrendt se choval obezřetně, v tomto období nevystavoval na odív své nacistické přesvědčení. Margarete Saxlová nic netušíc hrála na svých prsou hada.

Kdo pozorně četl Behrendtovu brožuru o Slezku a Porúří, musel být pobouřen. I Andreo byl o něm na pochybách. Když hledal prostředníka pro IEI ve Výmarské republice, ptal se předsedy Německého esperantského svazu (GEA) na vhodného esperantistu. Dostal následující odpověď: „Je nutné, aby haagský Institut měl v Německu prostředníka... a také je nutné, aby GEA znala všechny podrobnosti o úkolech takové osoby.“ Andreo si jistě nepřál, aby se objevil před tribunálem GEA. U Behrendta je možno také vidět sklon k centralizaci až k nacizmu, který nedovoluje cizí vměšování.

Jiný berlínský esperantista, který se dostal do rozporu s Andreem, byl Dauge. Potřeboval peníze na zakoupení bytu. Andreo mu chtěl pomoci a šel s ním do banky, vybral celou sumu a půjčil peníze bez zápisu svému novému známému v hodnotě 900 guldenů se slibem, že peníze budou vráceny do prosince 1931. Ukázalo se to jako podraz. Dlužník odmítl peníze vrátit a začal s pomluvami. Až advokát, esperantista, Siegfried Liebeck, pomohl Andreovi získat alespoň část půjčky. Andreo napsal Saxlové: „*Je velice nesnadné jednat s člověkem jako je Dauge, je zjevně nenormální.*“

o – o – o

6.dubna 1931 se Andreo vrátil z vosího hnízda do Haagu. 20.června opět vyjel, nyní, do Estonska, kde zůstal do 16.července. Odtud jel vlakem přes Varšavu do Krakova, kde se konal Světový kongres. Andreo totiž dostal pozvání uprostřed června, aby v Polsku vyučoval. Do Krakova dorazil 18.července. Starosta Krakova napsal Andreovi osobní dopis, ve kterém stálo mimo jiného: „*Obracím se na Vás, vážený pane, se snažnou prosbou, aby jste přijel do Krakova uprostřed měsíce července a zorganizoval u nás kurz podle Vaší známé metody, aby se v co možná v nejširším rozměru rozšířila povědomost o esperantu mezi našimi občany. Nepochybuji, že Váš*

kurz přispěje a rozšíří kroužky těch, které se o problém mezinárodního dorozumívání zajímají a hlavně o esperanto, které je dnes nepopíratelně mezinárodním jazykem...“

19.července v 8,00 hodin se konala přípravná schůze pro krakovskou veřejnost. Profesor Odo Bujwid, rektor kurzu, uvedl hosta, který pak promluvil pomocí tlumočnicka Tadeusze Hodakowského.

Andreo plnil dva úkoly v kongresovém městě. Vedl mezinárodní učitelský kurz od 20. do 31.července nepřetržitě každé ráno ale pro velký počet - 240 zájemců – přednášel pro druhou polovinu ještě každý večer. Přibližně 90% zájemců pocházelo z Polska a z nich většina byli Krakované. Pak zde vedl Andro opravdový odborný seminář pro dobré esperantisty, kteří již jazyk používali, nebo chtěli vyučovat jeho metodou. Na tento seminář se přihlásilo 40 zájemců a uskutečnil se mezi 29.červencem až 1.srpnem 1931. V těchto 4 dnech tedy probíhaly dva kurzy a ještě seminář.

Specifickou atmosféru těchto kurzů nám vykreslí úryvky ze vzpomínek Marji Michalewiczové v „Memorlibru“, kterou vyhotovil organizační výbor a Jan Fethke a vytisklo „Literatura Mondo“ v září 1931.

Marja Michlewiczová zapsala:

Léto plné jasu...pompésní zeleň...svěže dýchající v závěru července! Univerzita, Koprnikův sál! Asi 300 „esperantských batolat“ ve věku časného jara až pozdní zimy, namačkané v dlouhých starých lavicích. Na katedře září rámeček růžových begonií a půvabných oleandrů. Všechna pozornost je věnována na kněze – Andreo Cseha. Černě oblečený, živý obličej, výmluvné ruce, vybírá z „černé tašky“ známou červenou kočku, tři různě silné tužky a maličkou čokoládu.

o – o - o

„...amas!...grava vorto...interesa vorto...sekreta vorto!“ přesvědčuje nás se smíchem otec Cseh (milovat – důležité slovo – zajímavé slovo – tajné slovo).

„Dámy a pánové, rozumíte, co slovo znamená?“

„Jes, ni komprenas.“ (Ano, rozumíme.)

„O, mi estas feliĉa. Tre feliĉa. Mi gratulas vin...sed mi ne kredas...Mi faras kontrolon. Sinjoro, ĉu vi amas?“ (O, jsem šťasten, velmi šťasten. Blahopřeji vám...ale nevěřím...Udělám kontrolu. Pane, milujete?), zazní energická otázka. Otec Cseh laskavým pokynem ruky vybízí k odpovědi mladíka, který se na moment zamyslí jak se vyjádřit korektně: „Jes, mi amas,“ pomalu odpovídá tázaný.

„Sinjoro, mi gratulas vin, vi estas feliĉa homo.“

„Mi dankas same,“ odpovídá mladík.

„Kiun vi amas?“ (Koho milujete?)

„Mi amas...fraŭlinon.“ Hlasitý potlesk signalizuje, že posluchači se baví.

„Kio estas ŝi? (Čím je?)

„Ŝi estas oficistino!“ (Je úřednice.)

„Interesa! Ĉu ŝi estas bela?“ (Zajímavé! Je hezká?)

„Jes, ŝi estas tre bela!“ (Ano, je velmi hezká!)

„Interesa! Interesa! Ho! Vi estas tre feliĉa homo! Mi gratulas!“

„Mi dankas! Same!“ elegantně odpovídá mladík.

Dlouhý potlesk. Zvědavost kněze se stále stupňuje.

„Sinjoro, diru al mi, ĉu ŝi estas en la ĉambro?“ (Pane, řekněte mi, je zde v místnosti?)

„Ne, ŝi ne estas en la ĉambro, sed ŝi estas en Krakovo.“

„Kiun amas ŝi?“ (Koho ona miluje?)

„Ŝi amas lin,“ (Miluje jeho.) s výrazem žalu odpovídá mladík. Otec Cseh se zoufalým gestem spiná ruce a vyjadřuje upřímnou soustrast a říká: „Tragedio!...Li amas ŝin...kaj...ŝi amas lin! O! Vi ne estas feliĉa homo! Vi estas malfeliĉa!“

o – o - o

„Fraŭlino, ĉu vi amas?“

„Jes, mi amas.“

„Kiun vi amas?“
„Mi...mi...amas vin!“ *prohlásí dívka. A vřelý potlesk potvrzuje solidárnost.*
„Mi ne kredas!“ *končí otec Cseh*
„Ni estas malŝelice!“

o – o – o

*De l'kurso belaj horoj
Rapide kuras for
En nia koro restos
Malĝojo kaj dolor'!*

„V mém srdci zůstane...smutek? V mém srdci nezůstane, ale **bude** smutek. Proč? Proč? Cožpak nemám mladé, zdravé srdce? Cožpak nejsem šťastný? Ale ano, jsem! Mám srdce, jsem šťastný...ale jsem smutný! Velmi smutný! Proč?
Protože...mé otázky, má slova vycházela z mého srdce...a nyní se vznáší nade mnou!
Vím, že se má slova, správně gramaticky jako ptáčkové zase ke mně vrátí.“

o – o – o

„Sinjorinoj kaj sinjoroj! Ĉu vi atentas?“ *(Dámy a pnové! Dáváte pozor?)*
„Jes, ni atentas“. *(Ano, dáváme pozor.)*
„Ĉu vi silentas?“ *(Jste potichu?)* vpadá otázka do hlučícího sálu.
„Jes, ni silentas! *(Ano, mlčíme!)*
„Mi ne kredas!“ *(Nevěřím!) V momentě je téměř ticho.*
„Atentu, atentu! Mi diras al vi novan, belan vorton. La vorto estas ...kameleono!“ *(Pozor, pozor, řeknu vám nové slovo, je krásné. To slovo je ...chameleón!)*
„Ĉu vi scias kio estas kameleono? Ĉu ĝi estas fraŭlino? Nee!“ *(Víte co je chameleón? Je to slečna? Née!)* uráží se pro svou otázku otec Cseh. „Ne, ĝi estas besto. Estas malgranda krokodilo. Kameleono estas interesa besto! Kian koloron havas kameleono? Ĝi havas koloron, sed mi ne scias kian! Inter verdaj objektoj...havas verdan koloron, inter ruĝaj objektoj...havas ruĝan koloron. Ĉu en Krakovo estas kameleonoj?“ *(Ne, je to zvíře. Je to malý krokodýl, Chameleón je zajímavé zvíře. Jakou barvu má? Má barvu, ale nevím jakou. Mezi zelenými věcmi je zelený, mezi červenými...červený. Jsou v Krakově chameleóni?)*
„En Krakovo ne estas...“
„Sed en ĉambro estas!“ *(Ale v sále jsou!)*
„Ne!??“
„Estas...estas...rigardu...rigardu. Sur nigra tabulo estas du esperantaj kameleonoj: kio? – kiu?“ *(Jsou...podívejte se...Na černé tabuli jsou dva esperantští chameleóni co? - kdo?)*
Všichni hned odpovídáme hezky a bez rozpaků: kiu – tiu, kio – tio.

o – o – o

...a nepříjemný zvuk ohlašuje přestávku.
„Ĉu vi deziras paŭzon?“ *(Přejete si přestávku?)*
„Ne, absolute ne!“
„Ne, sed...gesinjoroj. Mi deziras. Mi estas laca. Aŭskultu, aŭskultu. Mi diras al vi: ĝis revido! Mi deziras al vi grandan apetiton. Dum la paŭzo iru – sed ne hejmen – iru el la ĉambro al la koridoro kaj manĝu dolĉan ĉokoladon kaj faru grandan esperantan praktikon! Ĉu vi komprenas? Bonan apetiton!“ *(Ne, ale...dámy a pánové. Já si přeji. Jsem unavený. Říkám vám: na shledanou. Přeji vám velkou chuť. O přestávce jděte – ne domů – jděte ze sálu do chodeb a jezte sladkou čokoládu a praktikujte ve velkém esperanto. Rozumíte mi? Dobrou chuť!)*
„Ni dankas. Same.“ *(Děkujeme, nápodobně.)*

Úsměv mizí z knězova obličeje. Promluví několik slov s „panem organizátorem“ a známky předchozí čilosti vymizí, zamyslí se, a se svým nepostradatelným „nigra objekto“ (černá taška s předměty k výuce), odchází z místnosti. Je to ten stejný otec Cseh?...

o - o - o

O přestávce lidé jedí čokoládu, praktikují esperanto a španělskou etiketu... Ano, ano. Nevěříte? Poslechněte si:

„Fraŭlino, ĉu mia koro plaĉas al vi?“

„Jes, ĝi plaĉas al mi... sed ne tre!“ odpovídá slečna.

„Ĉu vi estas feliĉa?“ ptá se on.

„Jes, mi estas feliĉa!“ odpovídá ona.

Myslím si o nich: jsou to inteligentní lidé, chápou španělskou etiketu, milují otce Cseha, jejich rozhovor plyne ze srdce. Krásně...

o - o - o

Přestávka skončila. Jdeme opět do sálu. Přichází také otec Cseh. Pomalu vystupuje na katedru po schůdkách. Vidím ho dobře. Klidným pohledem přehlédne sál. Zkontroluje okna, zda jsou zavřená, má rád vzduch, ale ne hluk z ulice. Otevírá „nigran objekton“. Něco hledá... spěchá. Jeho obličej je výmluvný... v tomto okamžiku vyjadřuje víc než by řekl slovy.

„Kie estas mia kato? Mia bela ruĝa kato?“ (Kde je moje kočka? Moje krásná červená kočka?)

„Sinjoro, via kato estas en poŝo de via eleganta vesto.“ (Pane, vaše kočka je v kapse vašeho elegantního obleku.)

„Ĉu, o, jes!“ rozáří se obličej kněze.

„Mi dankas, mi dankas.“

A před námi stojí opět ten náš učitel. Impozantní a zajímavý člověk, vždy se usmívající, milující sladká tajemství ze zelené krabičky, otec Cseh.

o - o - o

„La paperoj sur la tabulo ne estas egalaj, ili estas diversaj. La homoj ne estas egalaj, ili estas malegalaj. Ĉu vi komprenas?“ (Papíry na tabuli nejsou stejné. Lidé nejsou stejní jsou nestejní, jsou různí. Rozumíte?)

„Jes, ni komprenas.“

„Unu homo havas kapon, alia homo havas kapon...unu homo havas du manojn, alia homo havas ankaŭ du manojn.“ (Člověk má hlavu, jiný člověk má hlavu...jeden člověk má dvě ruce, jiný má také dvě ruce.)

Kde je rozdíl, přemýšlím...vidím dobře? Hodně lidí v sále má rudé srdce, ale jeden člověk, důležitý a zajímavý, milovaný, náš učitel má velké zelené srdce!! Jeho srdce je mladé a zůstane mladé...a miluje všechny přátele esperanta na celém světě. Ví, že máme místo v jeho zeleném srdci a proto jsme velmi, velmi šťastní!

o - o - o

Sed de la bela kurso

Ja restos la memor'

Kaj restos ni fidelaj

Ĝis nia lasta hor'!

Ty krásné dny rychle, příliš rychle uběhly. Poslední lekce se konala v přeplněném Koperníkově sále. Po vyučovací hodině bylo rozloučení. Projevy, promluvy, básně. Smutek se vkradl do srdcí a bolel. Zamýšleně jsme seděli a hleděli jsme na černou siluetu našeho milovaného učitele, pedagogického kouzelníka, kněze Andreo Cseha...a potom srdce rvoucí „ĝis la revido...ĝis la...ĝis...“

Jan Fethke zapsal:

Přestávka! Usmívající se kněz se svou červenou kočkou Cinciminciŭrmur pod paží právě odešel ze sálu. Krásné Krakovanky se vesele usmívají. Dnes se učily španělské etiketě, kterou by rády ochotně aplikovaly na milovaného učitele. ...Přestávka skončila. Sál se znovu plní. Když umlknou ústa hovorných žaček, vznese se první otázka: „Kiu estas mi?“ A posluchači sborem odpovídají jako dobře seřízený stroj: „Vi estas Andreo Cseh!“

Nepříjemný zvuk ohlašuje konec hodiny a vzbuzuje smutek v posluchačích. Přesto, že „taga, varma lampo de la naturo“³ pálí tak, že se čokoláda – „bruna ŝlosilo de la koroj“⁴ – rozpouští v rukou otce Cseha.

Čas letí. Odpoledne je návštěva města a výlety. Večer veselé schůzky v salóncích a kavárnách. Neúnavný Hodakowski, náš organizátor, se stará o nás jako otec o své děti. Dokonce starosta nás hostí čajem a koláči v lesíku Wola. Když se tam rozsvítí „nokta malvarma lampo de naturo“⁵, odvázejí nás autobusy domů.

A ráno se shromažďují noví lidé v chodbách univerzity: posluchači semináře. Vedle Lidji Zamenhofové stojí – hurá! – Julio Baghy, kterého opět vidím po šesti letech. Po schodech utíká Scherer, světoběžník. A támhle stojí Morariu se svou mladou manželkou. Ale už nás svolává Vsej zvonek... V pátek bude konec kurzu... Může se někdo divit, že „multe da akvo venis el la okuloj“?

Andreo zůstal v Krakově, aby se mohl účastnit světového kongresu 1.-8.srpna 1931. Ale ten se tolik nelíbil účastníkům, protože při některých programech se mluvilo jen polsky. „Vane, vane oni atendis kaj sopiris iun vere esperantlingvan prezentadon“⁶. Účastníky kongresu uspokojilo až „Literatura Mateno“⁷ v pátek. Uspořádalo a platilo ho „Literatura Mondo“. Nakonec zazněla esperantská hudba a okouzila esperantská srdce. Nezapomenutelná byla řada literárních umělců se svými přednesy prózy a poezie, nebo vyprávěními. Lidja Zamenhofová, Jan Fethke, Julio Baghy, Teo Jung, Kenelm Sturmer, Tiberio Morariu a naposledy Andreo Cseh, který svým vtípným vyprávěním vybízel všechny, aby využívali esperanto nejen při obchodování, ale hledali i soukromé využití a určitě v zeleném jazyce i milovali.

o - o - o

Manželé Insbruckerovi již před závěrečnou schůzí spěchali zpět do Nizozemska, protože 11.srpna se v Arnhemu mělo konat slavnostní otevření „Esperanto-Domo“, kam bylo pozváno množství oficiálních osobností a stovky zvědavců.

Ve vlaku s nimi jel Sigismundo Pragano z Bukurešti, ale jen do Deventeru. Tam 8.8.1931 přestoupil na Arnhem a Insbruckerovi pokračovali do Haagu. Deventer byla první stanice, kterou v Nizozemsku viděl z blízka. Čistota a důstojnost ho ohromily. Tenkrát si ale nedokázal představit, že za deset let z tohoto města bude prchat ze spárů nacistů.

Pragano jel do Arnhemu na Andreovo naléhání. Cseh chtěl tím zdůraznit mezinárodnost esperanta. Také chtěl mít exotického asistenta ve své nové vlasti. To bylo podobně jako v roce 1928, když přivedl Tiberia Morariu do Švédska. Andreo se zprvu pokoušel přesvědčit jiného přítele: Julio Baghy. Ten přijal vyučování v Nizozemsku a pracoval od září 1930 do dubna 1931.

Výsledky tohoto období byly natolik pozitivní a Baghy se zde v této malé zemi cítil natolik dobře, že dokonce plánoval opustit Budapešť. Andreo mu napsal 8.4.1931: „*Máte v úmyslu definitivně zakotvit v Nizozemsku, v Leeuwardenu. Vítám váš nápad. Myslím, že je to moudré rozhodnutí. ...Napodzim by pak vaše rodina mohla přesídlit do Nizozemska.*“

³ denní horká lampa přírody

⁴ hnědý klíč k srdcím

⁵ noční studená lampa přírody

⁶ Marně, marně se očekával program plně v esperantu

⁷ Literární matiné

Věc se však neuskutečnila, protože Baghy náhle vážně onemocněl s ledvinami a měl potíže se žlučníkem, po útrapách v daleké Sibiři. Baghy napsal 2.5.1931: „*Velice lituji, že sešlo z leeuwardenského plánu, protože jsem skutečně chtěl za nějaké čas Maďarsko opustit, nedařilo se mi zde najít dobré podmínky, nutné pro moji rodinu.*“ Zůstal tedy v Budapešti a jistě důležitou roli v rozhodování měla jeho rodina.

Andreo si hledal jiného společníka. Tím se měl stát jeho výborný žák Sigismundo Pragano. Tento 24letý mladík již trochu znal západ, protože v roce 1928 přerušil studia na univerzitě v Bukurešti, aby studoval v kurzu ve svém oboru v Antverpách. Po závěrečných právnických zkouškách chtěl pokračovat raději mimo Rumunsko, protože tam politické klima pro židy začínalo být nebezpečné. V roce 1927 byla založena fašistická organizace „Železná garda“, a získávala velký vliv. Pragano proto přijal pozvání do Nizozemska a dostavil se tam přesně před otevřením „Esperanto-Domo“.

Do srpna 1931 se Julia Isbruckerová zabývala přípravami k převzetí esperantského domu. Nejprve hledala a našla hospodáře na statek. Byl jím aktivní esperantista Leo Moreau z Arnhemu. Tento 43letý muž přijal se svou ženou Hetty starost o dům vedle svého povolání učitele v základní škole. Pak bylo ještě nutno vybavit nové centrum.

Vybavily se pokoje pro 5-10 osob, 2-4 a jednolůžkové, vše s nejmodernějším vybavením, s koupelnami, ústředním topením a tekoucí vodou. Celkem bylo možno ubytovat 50 osob. V domě byla vyučovací místnost, knihovna, konverzační salon, a restaurační trakt. V příjemné, útulné jídelně byly u každého stolu 4 židle, na sole světlé ubrusy s ozdobami vyrobenými specialně pro dům. Ty byly i na všem nádobí – hvězda a nápis esperanto s linkami v zelené barvě. Vedle ubrousků a sklenic se pyšnily příbory z těžkého stříbra. Nepřekvapovalo jen vybavení, ale celek a úroveň.

K zahájení rozeslala Julia informace a pozvala oficiální instituce, 15 novinářů, velký počet vlivných soukromníků, důležité neesperantské organizace a arnhemské zednáře, všechny esperantské organizace v Nizozemsku plus ICK (které však nereagovalo) a UEA v Ženevě. Slavnost se bude konat 11.srpna 1931 v 15,30. Dům stojí na okraji stavebních pozemků a přístupová cesta bude pojmenovaná Esperantská alej. Tam se lze dopravit tramvají č.1 směrem na Huygenslaan. Na náměstí se nalézá podnik, kde je možno si najmout levně automobil. Takové informace obsahovaly Juliiny pozvánky.

O zahájení existuje jen jeden dokument: zpráva napsaná Praganem na přání Andrea Cseha, zveřejněná přesně stejně v „Esperanto“ a v „Heroldo“. Jen několik věcí z ní: *Jako znamení sympatie města, byly všechny tramvaje ozdobeny esperantskými vlaječkami. Také na různých místech v Arnhemu byly k vidění zelené prapory. Julia řídila slavnost. První hovořili jménem ministerstva vzdělávání a ekonomie vysocí úředníci. Starosta De Monchy, opravdový přítel mezinárodního jazyka a překvapil svou řečí v esperantu. V děkonném proslovu Andreo výmluvně podtrhl historičnost momentu, při kterém esperantisté přijímají viditelnou pomoc autorit. Následovaly proslovy pana Baarta de la Faille za UEA, Isbruckera za „Akademio de Esperanto“, Heilkera za „Esperanta Ekzamena Komitato“. Za zahraniční účastníky pozdravili přítomné Otomar Fischer a Sigismundo Pragano. Mezi přítomnými bylo 56 posluchačů, kteří se přihlásili do Andreova kurzu, který začal následující den. Přišli a Anglie, Rakouska, Francie, Německa, Maďarska, Islandu, Nizozemska, Rumunska, Švédsko, USA. Všichni bydleli a stravovali se jako první v novém centru.*

Fritz Hanfgarn ze skupiny prvních studentů popsal v „Heroldo“ číslo 41 z roku 1931 „Esperanto-Domo“: „*Při vstupu do domu (já, manželka a syn) jsme byli přivítáni velmi srdečně paní Julií Isbruckerovou. Bohužel jsme nemohli mluvit s panem Csehem. Po krátkém odpočinku nás paní Isbruckerová provedla domem. Je vybaven moderním nábytkem. V přízemí je ředitelství, přijímací salon, hotelová restaurace atd. V prvním poschodí je velká posluchárna pro studenty, pokoj pana Cseha a další pokoje pro studenty. V dalších poschodích je ještě hodně ložnic. Všude je vzorně čisto a pokoje jsou velmi přívětivé. Schody jsou pokryté koberci, aby se tlumil zvuk. Je zde cítit svěží dech svaté harmonie!*

Před budovou je velká terasa, kde je možno jíst a popíjet v krásné přírodě. Na zadní straně domu jsou balkony, ze kterých je vidět na jezero. Je tam možno jezdit na lodičkách. Celý dům je obklopen parkem. Stáli jsme tam a obdivovali ten krásný svět.

K vybudování domu byla vypsána loterie, hlavní cenou je 5 šestiválcových automobilů „Nah“, nejnovějších modelů. Koupili jsme si několik losů, abychom alespoň na jeden vyhráli!

o – o – o

Svisa Esperanto-Societo (Švýcarská esperantský spolek) pozval Andreo Cseha do země, aby vyučoval v různých mětech. Plán byl takový: 25.zář 1931 odjel Andreo z Haagu do Bernu, kde bydlel u G.Rotacha na Brückerstr. 15a. Kurzy byly v Bernu pro 101 žáků a ve Solothurnu pro 68 žáků. 25.října odjel Andreo do Curychu a bydlel u E. Millera na Hofackestr. 74. Kurzy byly v Curychu a v Sankt Gallen pro 94 a 102 žáků. 23.listopadu odjel Andreo do Ženevy a bydlel u Hanse Jakoba v ulici Rue des Penates 3. Kurzy byly každý večer pro 58 žáků. Všeobecně se hlásilo mnoho mladých žen, které pak samy jazyk vyučovaly. Například Alice Frühová v Sankt Gallen, Anahide Nercessianová v Arnhemu a v Ženevě, diplomovaná v roce 1932 v Če-Institutu, aktivní organizátorka kurzů. Ačkoliv Andreo plánoval navštívit rodiče, upustil od toho a 8.prosince se vrátil do Nizozemska, pravděpodobně, aby pomohl s přípravou prvního vánočního týdne v „Esperanto-Domo“.

V Bernu na informační večer přišlo asi 200 osob, mezi kterými byl nizozemský velvyslanec, náměstek ředitele „Mezinárodního železničního úřadu“ a větší počet ředitelů škol. Německy mluvil Stettler, prezident UEA a v esperantu Andreo Cseh.

Posledním městem byla Ženeva. Složitě místo, kde kosmopolitní život vyžadoval, aby se lidé učili francouzsky, anglicky a německy. Zde bylo esperanto jako pod lupou. Kurzy organizoval spolek „La Stelo“ (Hvězda) spolu s centrem UEA. V předstihu bylo vytisknuto a rozdáno 20.000 letáků, které také byly vystaveny za výlohami luxusních obchodů na hlavní třídě. Za patrony byli získáni okresní vedoucí pro vzdělávání, městští radní a nizozemský konsul. To přilákalo na veřejný večer 800 zájemců, ze kterých se pak 58 zapsalo do kurzu. Zachoval se jen jeden komentář z Andreova pera, dopis z 11.11.1931 Juliu Baghymu: „*Ve Švýcarsku jde moje práce dobře. Mnoho spících esperantistů se probudilo. Idistě práci nemaří. Jeden mi dokonce po mé přednášce řekl: Ode dneška už pro ido nic neudělám.*“

o – o – o

Andreo Cseh se setkával často s výčitkami, že se zabývá jen nejsnadnější částí výuky. Vede jen základní kurzy a vyvolává u žáků nadšení a další, náročnější práci nechává, podle svých kritiků, dalším pedagogům. Andreo se ale zabýval otázkou, jak dál pokračovat s pokročilejšími a přivádět je do hnutí. Došel k rozhodnutí, že tito žáci by potřebovali vhodné čtení pro další samostudium. Vytvořil ve velkém formátu (42x36cm) osmistránkové noviny „Konverzacia Gazeto“. V říjnu 1931 vyšlo 1000 výtisků, které byly rozdávány na konec kurzů.

Postupně dospěl k názoru, že je třeba, aby vycházela trvalá revue s didaktickou hodnotou. Zájemci o jazyk by mohli sami pravidelně pokračovat a užívat jazyk v praxi. Obsah by měl být neformální, neproblémový, výrazivo základní, vzorové. Jazykové rubriky by prohlubovaly znalost esperanta. Vše podle principu: „zábavně do mozku“. Andreo jako redaktor dbal, aby kurzisté přispívali do revue, stejně jako v „Konverzacia Mondo“. V „La Praktiko“ se v únoru 1932 objevila první taková proza. V Če-kurzech dostávali účastníci v několika lekcích listy s otázkami, na které písemně odpovídali. Například: „*Kion vi faras, se muŝo falas en vian glason?*“ (Co uděláte, když vám spadne moucha do sklenice?) A dostával zajímavé odpovědi: „*Se muŝo falas en mian glason, mi prenas la muŝon kaj portas ĝin al kuracisto.*“ (Jestliže moucha spadne do mé sklenice, vezmu ji a odnesu k lékaři.) – A.K.Berno. „*La muŝo ne havas tempo fali en mian glason, ĉar mi rapide eltrinkas.*“ (Moucha nemá čas spadnout do sklenice, já rychle piji.) – O.G.Berlino, atd.

Zadruhé se tato revue měla stát informačním kanálem Institutu. Užitečné informace o revue se objevily v „Heroldo“ a v „Esperanto“, ale v roce 1930 se tyto noviny omezily na monotonní zprávy o hromadných Andreových kurzech a nenabízely žádné novinky. Ozývaly se hlasy o nudnosti a „Heroldo“ jasně ohlásil ukončení informací o kurzech. Julia a Andreo přesto chtěli rozšířit svou činnost. Část revue hodlali obohatit fotografiemi s kompletními seznamy a daty pro uchování jako kroniku.

Zatřetí by revue mohla sloužit komerčně. IEI si přála disponovat místem pro svou reklamu na své projekty: pozvání k dalším kurzům; oznámení o shromážděních v „Esperanto-Domo“; prodej výukového materiálu, slovníky, konverzační literatura, pohlednice Esperantského domu a aktivních učitelů Če-metody, atd.

V lednu 1932 vyšel první výtisk měsíčníku „La Praktiko“, který měl 12 stran ve formátu 29,5 x 23,5 cm. Byl vtištěn ve Westerbaan v Haagu. Na titulní stránce se zářící hvězdou byl i krátký hlavní článek a toto uspořádání bylo stále stejné v Csehově redakci až do roku 1964. Všichni ale netleskali Andreově počínu. Duševní Andreův bratr Julio Baghy seřadil potíže: Kvůli krizi nemají lidé peníze; jiná periodika vidí v „La Praktiko“ konkurenci; je zaměřené na začátečníky, ale ti již pokročili a přestávají se zajímat; časopis se nemůže jazykově a obsahově rozvíjet, protože už by nebyl vhodný pro začátečníky; Andreo se zaměstnává zbytečnými starostmi.

Přes taková nedoporučení bylo vytisknuto 1000 ekzemplářů, ale nestačilo to. Počet byl hned vyčerpán a byl nutný dotisk. V roce 1932 si „La Praktiko“ objednalo 650 Nizozemců. Počet pro zahraničí není znám, ale pravděpodobně bylo expedováno stejné množství. Podle archivovaného seznamu v prvním roce si objednali měsíčník z 56 zemí a kolonií: Albánie, Alžírsko, Anglie, Argentina, Austrálie, Belgie, Brazílie, Britská Indie, Bulharsko, Československo, Čile, Čína, Dánsko, Egypt, Estonsko, Finsko, Francie, Gdaňsko, Honduras, Island, Itálie, Japonsko, Jižní Afrika, Jugoslávie, Kanada, Kanárské ostrovy, Kolumbie, Kongo, Kuba, Litva, Lotyšsko, Madeira, Maďarsko, Maroko, Mexiko, Mozambik, Německo, Nizozemsko, Nizozemská Indie, Norsko, Nový Zéland, Palestina, Panama, Papuánsko, Persie, Polsko, Portugalsko, Rakousko, Rumunsko, Sársko, Sýrie, Španělsko, Švédsko, Švýcarsko, Turecko a Uruguay.

Počet čtenářů se zvýšil v roce 1933 asi na 5000, z čehož 1300 byli Nizozemci. Od roku 1934 nastoupil mírný úbytek až do roku 1939 na přibližně 1000 výtisků a v roce 1941 to už bylo méně než 500. Po obnovení v roce 1946 opět počet výtisků trvale rostl až na vrchol 3000 na konci 50 let. Pak postupně počet abonentů klesal přibližně o 100, takže v roce 1964 to již bylo maximálně jen 2500 výtisků.

o - o - o

Další úkol – vytváření sítě učitelů - vyžadoval od Andrea mnoho času. Noví učitelé Če-metody pocházeli z účastníků mezinárodních kurzů, které se konaly v roce 1929 v Budapešti a předcházely pozdější semináře. V nich se již zkušenější esperantisté učili podrobně znalostem a vytvářeli si didaktické schopnosti pro Če-metodu.

Tito učitelé vytvořili kolem svého mistra 3 okruhy. Nejbližší k mistru byli Tiberio Morariu, Julio Baghy, Sigismundo Pragano, Lidja Zamenhofová, Margarete Saxlová a Julius Glück. Tito následovníci byli schopnými aktivními učiteli a stoprocentně byli věrní pravidlům, které vypracoval Andreo pro IEI. Všechny charakterizovalo upřímné přátelství k Andreovi a stejně jako on, pracovali výlučně jen pro esperanto.

Ve druhém okruhu byli velmi schopní a aktivní adepti, věrní IEI. Mezi nimi byli Otomar Fischer, Elisabet Páhnová, Henrik Seppik a další.

Ve třetím okruhu byli ti, kteří velmi dobře, ale jen víceméně omezeně vedli Če-kurzy, jako byli Jan Fethke, Luuk Wensing a další. Všichni se drželi doporučení IEI. Jejich počet byl velký a stále rostl.

Nejbližším spolupracovníkem Andreo Cseha byl Tiberio Morariu. Oba v Kluži svého času přísahali, že budou svůj život obětovat Zamenhofovým ideálům. V roce 1928 povolal Andreo Tiberia do Švédska, kde Rumun začal vyučovat a kde brzy v kurzu našel svou životní partnerku.

V roce 1929 v městečku Örebro docházela do kurzu Lizzy Anderssonová. Žačka rychle a seriózně začala studovat jazyk a již v březnu 1930 pomáhala přednášejícímu a překládala do švédštiny. Amor vystřelil svůj šíp! Zamilovali se, zasnoubili se a za rok 28.6.1931 slavili svatbu. Tiberio využil všechny své možnosti, aby veřejnost seznámil s hodnotami esperanta. Oznámil úřadům o unikátní svatbě a žádal je o pomoc a spolupráci, zval novináře, aby informovali veřejnost. Zde je několik odstavců vybraných ze článku v „Heroldo“ ze dne 17.7.1931:

Civilní obřad se konal podle rumunských zákonů na velvyslanectví ve Stockholmu. Zde se nacházel náhodou C.Flondor, jeden z rumunských ministrů, a úřadující atašé R.Uhrynowsky.

Svědky byli S.Jansson, zakladatel švédského hnutí a A.Larson, zástupce Švédska při UEA (čefdelegito).

Následovala církevní svatba v římskokatolickém kostele sv.Eugena v kapli pro diplomaty ve Stockholmu. Dojemného obřadu se zúčastnili všichni zaměstnanci velvyslanectví, nespočet esperantistů z hlavního města a příbuzní nevěsty. Kněz z farnosti Örebro oddal pár a ve své řeči zdůraznil, že katolická víra stojí velmi blízko křesťanskému esperantskému hnutí.

Po svatém slibu manželství Lizzy a Tiberia hosté odjeli auty do Skansenu k rodičům nevěsty na oběd. Tam se objevili také novináři a obrázek manželů byl druhý den ve všech novinách. Hodovní místnost byla bohatě vyzdobena kyticemi růží a švédskými a rumunskými vlajkami. Květinová brána nesla na svém vrcholu zelenou hvězdu. Ve slavnostním proslovu debutoval atášé R.Uhrynowsky v mezinárodním jazyku. Nový adept vyjádřil své city vřele, srdečně, plynně. Jeho slova následoval bouřlivý potlesk.

Před hostinou se četlo asi 100 telegramů a výňatky asi z 50 dopisů ze 14ti zemí. To trvalo víc než hodinu a ceremoniáře svatby Larsena to unavilo. Nakonec Lizzy a Tiberio poděkovali ve třech jazycích. Ženich podle prastaré tradice v nečekaném okanziku „ukradl“ nevěstu od stolu a mizeli spolu zasypávání rýží, aby byli šťastní a plodní.

Ačkoliv Tiberio původně přišel do Švédska na jednu sezonu, usadil se tam a zůstal do konce života.

Julio Baghy a Andreo Cseh byli přáteli od roku 1914 a měli mnoho společného. Co se týká esperanta, vyznávali aspekt „homaranismu“, zásadně používali jazyk v praxi bez neologismů a na řeč pohlíželi s vážností, s odborností a odmítali, že by se jednalo jen o koníček, tak jak se k tomu uchýlovali jiní esperantisté. Oba také sympatizovali se sociálními demokraty, rádi pobývali mezi lidmi a rádi vychovávali a v neposlední řadě se vyznačovali uměleckými sklony, zejména herectvím, které bylo velice vhodné pro jejich metodu výuky. Nápadný byl však jeden rozdíl. Andreo udržoval přísnou disciplínu. Nikdy se nezpозdil do kurzu a vždy si udržoval odstup od dívek.

Ucelená část jejich časté korespondence svědčí o jejich myšlenkách a činnostech, obsahuje komentáře ke krokům vedoucích činitelů v zeleném světě. Andreo, Julio a také Teo Jung figurovali v esperantském hnutí jako jeho neformální vedoucí. Svou popularitou ovlivňovali řadové esperantisty. Bohužel Baghy se na jaře 1931 rozhodl kvůli rodinným záležitostem opustit Nizozemsko a usídlit se znovu v Budapešti. Andreo musel zařídit náhradníka a napsal Lakšmisvarovi Sinhovi, aby přišel pracovat jako učitel Če-metody. Ind souhlasil, ale na poslední chvíli kvůli rodině se musel vrátit do své vlasti.

Julio Baghy obvykle zařizoval choulostivé věci. Informoval Andrea, že se povídá o něm, že se nechce účastnit světového kongresu v Paříži v roce 1932. Andreo mu odpověděl, že se chce vyhnout šikanám ze strany Kreuze a Merchanta. Julio si v dopise postěžoval na záplavu nových slov (neologismů) v dopise ze 13.10.1932:

„Upozorňuji na jazykovou anarchii, která ohrožuje jazyk právě v orgánu, jehož jsem hlavním redaktorem. „Literatura Mondo“ během posleních dvou let nebylo samo, které zavedlo zbytečná slova, která mají vytlačit používání předpony mal- a několik přípon –et, -eg atd. „Literatura mondo“ zabezpečuje esperantisty, že každý jazyk musí mít svou literární formu. Pro ilustraci několik řádků: Superba primavero. La descendan sunon la bruska damo de la burgo orgojle rigardas. Poste ŝi turnas sin al la streta vojo, sur kiu povra baĉeloro pigre tretas...La inĝenia ĝenio de pluraj belestristoj insinuas tian enorman eventon por nia evoluo, kiu uvros viveblecon por drogmanoj, parolantaj la kvar esperantajn lingvojn. Oldaj adeptoj ne desapontiĝu! Nia lingvo estas magra kaj ĝi nepre bezonas evolugion. Dum dekadaj ni ne delektis tian delicon, kiun apreĉi povas nur erudita dokta intelekto. Ni ne egardu la drolan popolon, kiu kultivas la zamenhofaĵon, sed ni lanĉu en ĉiu diurno novan aron da neologismoj.“ (subj.poznámka.překladatelky: takový způsob vyjadřování připomíná řeč současných českých politiků.)

Na to Andreo odpověděl: „Na zbytečné neologismy mám s panem Isbruckerem stejný názor. Pro naše hnutí znamenají opravdové nebezpečí. Jak vidíte, nikdy je nepoužívám. Musíte proti nim energicky vystupovat v „Literatura Mondo“.“

O organizačních problémech v hnutí psal Julio 2.1.1933: „Pro organizaci není problém jen vybírání příspěvků, ale hlavně otázky společenské a etické. Každý národ a jeho jazyk žije, jen

pokud žije jeho duch... Máte zcela pravdu, když říkáte, že UEA musí více pracovat, ne pro zajištění své budoucnosti, ale budoucnosti hnutí.“ Korespondenci mezi lety 1930-1934 oba velikáni pečlivě uchovali a jsou vzácným dokumentem v archívu IEI.

Sigismundo Pragano, nejmladší Andreův žák se přistěhoval do Nizozemska v roce 1931. Inteligentní, odborně vzdělaný se chtěl žít jako učitel esperanta. Vyučoval v kurzech, které poskytovaly trochu finančních prostředků, ale zaměřoval se i další esperantské terény. V roce 1932 se podílel na překladu „*Rumana Humoro*“. Dílo bylo vydáno pomocí subvence vlády v Bukurešti. Sigismundo odvedl kvalitní práci s profesionálním přístupem!

Pracoval převážně v Nizozemsku, ale o velikonocích v roce 1932 poprvé vyučoval v Barry v Anglii, v zemi, která se mu velmi líbila. Stal se tak populárním, že se tam opakovaně vracel. O trochu později v roce 1936 dobyl jižní nizozemskou provincii Limbursko pro mezinárodní jazyk. Do této katolické pevnosti to té doby nikdy ještě Andrea nepozvali. Ale Sigismundovi se podařilo přesvědčit oficiální činitele. Napsal o svém úspěchu v článku. Zde je z něj několik fragmentů:

„V dubnu (1936) jsem přišel poprvé do města Venlo. Osud chtěl, abych se v září tam vrátil, a abych provedl unikátní pokus. Jednalo se o dvoutýdenní kurz. Tyto kurzy nejsou žádná novinka v Nizozemsku. Již před sedmi lety zde začal Andreo Cseh své triumfální cesty do různých provincií. Ale je divné, že nikdo ještě neuspořádal kurz v Limbursku. Měl jsem však to privilegium, že jsem vedl ve Venlo Če-kurz zcela neobvykle. Vždycky v Nizozemsku se vede kurz tak, že se probere během jednoho týdne jedna lekce, nebo dvě. V jiných zemích, například ve Francii, docházejí žáci každý večer a tak učitel nemusí cestovat z místa na místo, ale bydlí ve městě po dobu kurzu. Tím ušetří samozřejmě za jízdné. Současně je to i výhodné z pedagogického hlediska, protože žáci nemají čas zapomenout, co se učili minulý den. Nizozemští esperantisté mi tvrdili, že není možné postupovat takovým způsobem, protože Nizozemci jsou členy různých klubů a skoro nikdo se nemůže uvolnit na všechny večery v týdnu“

Julia Isbruckerová a nezávisle na ní i Andreo Cseh si velice vážili Zamenhofovy rodiny. Oba s ní udržovali kontakty zejména s aktivními bratry Leonem a Felixem. Později se k nim připojila také dcera Lidja. Její náklonnost k bahajismu nebyla žádnou překážkou. Všichni pokládali toto náboženství za velmi blízké k myšlenkám Ludvíka Zamenhova. Zachovala se zajímavá fotografie z kongresu v Gdaňsku z roku 1927. Na fotografii je početná Zamenhofova rodina: Felix s manželkou Helenou, Leon – Adamův syn s manželkou Wandou, dcery Sofia a Lidja, mezi ně se zamíchal Edmond Privat, Jan a Julia Isbruckerovi. Fotografie vyjadřuje intimní přátelství s rodinou.

Lidja se v roce 1924 účastnila Světového kongresu ve Vídni a potom se objevovala na všech dalších kongresech. Dvacetiletá studentka práv se rozhodla věnovat svůj život do služeb otcovy myšlenky, jak později přiznala. Ve Vídni se zejména zabývala mladými lidmi. Pravděpodobně se nesešla tenkrát s manželi Isbruckerovými, ani s rumunským knězem z Bukurešti. V té době ještě nebyl známý, jeho hvězda teprve začala vycházet,

Při kongresech v Edinburgu 1926 a ve Gdyni 1927 rozdal Andreo pokročilým esperantistům po dvou lekcích své metody, které byly praformou pozdějších seminářů. Lidja, která se dověděla o jeho výsledcích, navštívila jeho demonstraci. V roce 1929 v Budapešti nestihla jeho pedagogický kurz. Protože se chtěla rozhodně účastnit zahájení Esperantského muzea ve Vídni. Zahájení se konalo ve stejném týdnu. Lidja se vážně zajímala o pedagogiku a chtěla se nové metodě naučit.

Na cestě na kongres v Oxfordu v roce 1930 přijela do Arnhemu, aby podpořila důstojnost otevření „*Esperanto-Domo*“ a také aby navštěvovala pedagogický kurz Andrea Cseha. Získala zde diplom a oprávnění pracovat na poli Če-metody. V dopise z 21.8.1930 se zmiňuje Lidja Julii Isbruckerové mimo jiného: *Vyučuji esperanto, poznala jsem všechna úskalí výuky a myslím, že jsem dostatečně kompetentní, abych mohla hodnotit kurz pana Cseha. Cítím k němu upřímný obdiv, je to geniální pedagog...*

Andreo Cseh vyslal Zamenhofovu dceru do Švédska, protože tam chyběli učitelé při velkém zájmu o kurzy. Lidja vedla kurzy v několika městech od září 1932 do ledna 1933. Hned potom zaplnila prázdné místo ve Francii.

Margarete Saxlová, nejnovější tvář prvního Andreova okruhu, organizovala vášnivě v letech 1931 a 1932 kurzy v Berlíně a navíc vykonávala své povolání. Překvapivě pro Andrea mu oznámila svoje rozhodnutí: pracovat a cestovat výhradně jen pro esperanto. Andreo si cenil

odbornou jazykovou docentku a vážně nesouhlasil, aby opustila berlínskou školu a poukazoval na riziko ztráty pevného zaměstnání. Nevěděl totiž, že Margarete jako židovka pociťovala stále víc tlak antisemitismu v Německu, a že začíná s přípravou své emigrace. Opakovaně Andrea žádala o práci v zahraničí, až Andreo obětavě esperantistce vyšel vstříc. Těsně před uchopením moci hitlerovskými hordami v lednu 1933 opatřil Andreo Margarete učitelské místo v Dánsku. Tam pedagožka s úspěchem pracovala.

V prvním okruhu Andreových spolupracovníků se nacházel také Julius Glück, který se přibližně ve dvacátých letech iniciativně aktivně věnoval esperantu. Ve stejném desetiletí se seznámil s Andreem a spolu udržovali upřímné přátelství. Glück byl Rakušan a stejně jako Saxlová žid, takže jeho osobní situace byla podobná, také se přestěhoval do Berlína po 1.světové válce. Zažil rostoucí vliv nacistů a rasovou nenávisť. V roce 1933 začal jeho závod se smrtí.

Jako bezpečné místo se mu zdála Francie. Andreo mu zařídil kurzy v Paříži. V roce 1934 vyučoval velkolepý počet žáků v Chebourgu, Toursu, Thouarsu, Elbeufu, Niortu, Rouenu, Dunkirku. Zde mu předal starosta čestnou medaili města. Glückův úspěch ve Francii byl mimořádný. Přesto si hledal bezpečnější místo. V roce 1935 začal pracovat v Nizozemsku.

Po semináři v Budapešti v roce 1929, kde Andreo poprvé zasvětil budoucí pedagogy do tajů své metody, vyšly do světa jeho noví kolegové a začali jeho metodou učit. Andreo jim ponechal úplnou volnost, ale když byl založen Institut v Haagu, Julia a Andreo to změnili. Podle jejich prvního pravidla jen osoba, která prodělala kompletní školení jím samotným a získala diplom, mohla vést kurzy Če-metodou. Počet takových učitelů se stále rozrůstal a někteří z nich byli skutečně vynikajícími učiteli. Z jejich řad Andreo navrhoval pořadatele kurzů do měst, která o kurzy požádala. Jednalo se o vybranou skupinu doporučených učitelů.

Andreo nastavil pravidla celkem volně, ale velmi rozumně. Lidja Zammenhofová psala, že Doris Tappanová z USA povede kurz a dodala: „*Má oprávnění od Institutu vést kurz Če-metodou? Pravděpodobně není nikomu zakázáno vést kurz takovým způsobem, jako to činí pan Cseh, ale když určitá osoba nemá k tomu oprávnění, nemůže prohlašovat, že takový kurz je kurzem pomocí Če-metody.*“ Také Margarete Saxlová radila, aby učili pouze **doporučení** učitelé, kteří také by měli právo pořádat kurzy Če-metodou. Andreo odpověděl, že pokud by nedal souhlas, takové osoby budou přesto vyučovat podle jeho metody. Doporučení učitelé sepsali dohodu o spolupráci s Institutem. To znamenalo, že plnili loajálně instrukce z Haagu.

Finanční pravidla byla citlivou věcí ve vztahu k Če-kurzům. Institut potřeboval finance, aby mohl fungovat. Plně zde pracovala Julia a Andreo. Julia obětovala bezplatně všechny svůj čas, její manžel Jan Isbrucker byl elektrotechnický inženýr a měl dobré postavení ve státní nizozemské telefonní společnosti. Ale Andreo potřeboval alespoň malou mzdu. Kromě toho kancelář Institutu potřebovala udržovat vybavení, psací stroje, papír, poštovní známky, telefon atd. Oba viděli možnost jak získat pravidelné finance pravidelnými platbami pomocí Če-kurzů. Ve skutečnosti Če-metoda byla vytvořena Csehem, tedy by měl právo na autorská práva. Nejen na písemný text, ale také skutečné vedení kurzů touto metodou. Možno porovnat např. s komponováním symfonie a její veřejnou produkcí. Jestliže byl kurz realizován přes Institut a získal finanční profit, organizace byla povinná platit 10% daň městu Haagu. Tak vznikl zárodek konfliktu.

Oba vedoucí Institutu dohlíželi pečlivě na pravidla, ale v řadě klubů na to nahlíželi jako na Andreovo obohacování. V hrubých rysech esperantská veřejnost žila v pionýrské epoše, kde každý zapálený esperantista pracoval jen vlastními prostředky pro krásný ideál. Odbornost a profesionalita byly pro ně jakoby neznámá slova. První pokus proti Institutu vyšel ze Švýcarska, ze země, kterou Andreo miloval. Od ledna 1932 pan Malmgren ze „Sveda Esperanto-Instituto“ chtěl najmout učitele. Žádal Andrea, aby mu poslal učitele, ale bez jakýchkoliv finančních podmínek. Když Andreo nesouhlasil, Malmgren jednoduše učitele pozval a kurz pomocí Če-metody se uskutečnil. Tento učitel nahradil Julia Baghyho, který s nepříjemným pocitem, po Andreově vysvětlení, loajálně na své místo rezignoval.

Jiný příklad pochází od Szilagyiho, doktora práv, který však již několik let byl bez práce. V polovině roku 1932 dostal Maďar nabídku k vyučování ve Švédsku. Etiketou Če-kurzu označil vlastní metodu se světlými obrázky. Baghy, který navštívil předvádění novinky napsal Andreovi: „*....sedět v pološeru dvě hodiny a dívat se jak sem a tam běhají stojící nezdařené karikatury je nejen nepříjemné, ale hlavně nudné.*“ Andreo žádal právníka, aby alespoň nepoužíval titul Če-kurz, ale ten neuposlechl.

Také Margarete Saxlová intervenovala začátkem roku 1933 v Dánsku, kde pozvali k vyučování doktora Mildwurfa. Ten jen nedávno prošel kurzem, ale ne seminářem pro učitele u Morariu ve Vídni. Andreo ho vůbec neznal. Saxlová žádala dánského organizátora, aby *hned po příchodu požádali Mildwurfa, aby rychle požádal o oprávnění k vyučování Če-metodou haagský Institut*. Tato věc dopadla dobře. Mildwurf se přihlásil do Institutu.

Frísové – obyvatelé v Nizozemsku – také protestovali proti finančním požadavkům IEI a přerušili s ním kontakt. Ignorovali kvalitu i autorská práva, najali své učitele. Anarchistický rys je charakteristický pro esperantisty. Nepřejí si mít na sebou nějakou vedoucí instanci.

8. Boží požehnání bud' tvým štítem 1933 – 1934

Pro velkou nespokojenost v celém Německu při volbách v září 1930 velký počet hlasů dostaly pravicové extremistické strany, tedy národní socialisté, jinými slovy nacisté vedení Hitlerem. V parlamentu získali většinu a jejich hnutí se nezadržitelně rozšiřovalo a blížil se okamžik, kdy získají moc v zemi. 30.ledna 1933 nastal den, kdy toho dosáhli. Hitler byl jmenován říšským kancléřem, prakticky do nejvyšší funkce ve vládě. Pro esperanto – a ne jen pro něj – to mělo katastrofické následky.

Nové vedení státu a jeho podporovatelé černé svastiky měli diametrálně rozdílné názory od esperantistů. Chyběl jim respekt k civilizaci a přímo nenáviděli kulturní hodnoty mezinárodního jazyka. Hlásali teorii vyšší a nižší rasy, ke které patřili především židé – měli být vyhubeni. Proto se někteří esperantisté dostali do vážného nebezpečí. Nacisté nenáviděli internacionalismus, jako byla například Liga národů a proto mělo být smeteno i esperanto.

Když se Hitler stal kancléřem, mnoho lidí, kteří před tím skrývali své sympatie k nacistům, dali průchod svému nadšení pro nacistické ideály. Konsternovaně poznávali upřímní demokraté jak stamiliony lidí se hlásí k národně-socialistické straně. Mezi nimi i esperantisté. Jedním z nich byl Behrend, předseda Německého esperantského svazu, se kterým měl Andreo Cseh nedobré vztahy. Behrend svým vlivem realizoval transformaci svazu na organizaci inklinující k nacismu. Přesvědčoval také skeptiky, aby se světový kongres konal v Kolíně na Rýnem v roce 1933. Behrend zemřel zcela neočekávaně v 57 letech v únoru 1935. Po dvou letech však bylo příliš pozdě, aby to nezanechalo pro esperanto porušení vážnosti a respektu.

V roce 1933 přišla z Drážďan Andreovi bolestivá zpráva od Rudi Wapplera, schopného studenta pedagogiky, který absolvoval v roce 1929 seminář v Budapešti. Opět se oba setkali v roce 1930, když ho Andreo navštívil v Drážďanech. Andreo ho vysoce hodnotil jako přítele, který hned začal i s dalšími esperantisty pořádat kurzy Če-metodou a kromě toho se zabýval tisíci dalšími věcmi: expedicí balíků do Institutu, návštěvami firmy Frölich ohledně dodávek tzv. „kurzových klíčů“, zprostředkovávání objednávek tisíců pohlednic s portréty, balení barevných kříd pro odeslání v krabicích vysypaných pilinami, naléhání na Fröhlicha, aby vydal matici pro zhotovování zelené hvězdy, kterou Fröhlich nechtěl vydat, nakupoval umělé květiny zprvu na zkoušku v menším množství ve dvojici rudé a žluté růže v obchodě Blumenkunst, pak i našel dílnu, kde se květiny vyráběly, aby je získal laciněji atd.

V září 1930 mu projevil Andreo svou plnou důvěru, když mu napsal: „*Máte přání vésti kurzy i v jiných zemích...?*“ Ale nebe se zatahovalo. V roce 1931 si žádali z Paříže učitele a Andreo jim doporučil Rudiho z Drážďan. Současně ale byl upozorněn, že – pravděpodobně ještě nepřišel čas, kdy Němec může s úspěchem pracovat veřejně ve Francii. Rudiho vyučování ve Francii se neuskutečnilo. 1.4.1933 dostává Andreo od něho dopis, který způsobí rozčarování: „*Každý, kdo svou krví miluje svoji vlast, je pyšný na uplynulé dny. Račte vysvětlovat všude, že v Německu vládne pořádek a spravedlnost.*“ Andreo diplomaticky reagoval s nadějí, že do Rudiho země se vrátí síla a štěstí. Potom se již po Wapplerovi ztratily všechny stopy.

Tykadla nacismu počala pronikat přes hranice. Také do Nizozemska. I tam se objevili národní socialisté. Do jejich tábora přešlo i mnoho esperantistů. Také Adalbert Smit, kromě jiných, který vystudoval mezinárodní jazyk ve dvacátých letech a který publikoval dvě sbírky básní: „Fajreroj“ v roce 1927 a „Roseroj“ v roce 1930 a znal se jako občan Haagu s Julií Isbruckerovou, se jednoho dne v roce 1933 objevil ve vysokých černých holínkách a pozdravil zdviženou rukou. Julia, jako

vedoucí Institutu, dokázala mu jen zabránit pokračovat v jeho fašistických projektech ve světě esperanta. To způsobilo jeho hlubokou nenávist k ní.

o - o - o

Andreo dostal 27.6.1933 dopis od Eugenie Morariuové, přítelkyně rodiny, která mu sdělovala, že jeho matka Gabriela je v kritickém stavu. Již v létě 1932 byla převezena do nemocnice v hlavním transylvánském městě Kluž. Přes všechnu snahu, nic nepomáhalo. Po návratu do Puj se její zdraví rychle zhoršovalo. Eugenie napsala: „*Jeden z nejlepších specialistů prohlásil, že naše drahá je nevléčitelně nemocná, má rakovinu jater, žaludku a střev.*“

Její syn neviděl rodiče od roku 1929. Každý rok se chystal jet domů, ale vždy musel cestu odložit. Také vzdálenost ze Švédska a Nizozemska do Transylvánie bránila v realizaci cesty. V té době cestovné výdaje byly drahé. Například učitelům Če-kurzů většinou města, žádající kurzy, neplatila cestovní výdaje. V prosinci 1931 plánoval Andreo cestu domů ze Ženevy, ale kvůli první vánoční schůzi v „Esperanto-Domo“ v Arnhemu, musel zůstat, aby zajistil program. Nyní v roce 1933 se pevně rozhodl odjet.

Matka se vždy velmi potěšila, když dostala od syna dopisy, nebo novinové články o něm. Dokonce ho mohla vidět na filmovém plátně v kině v Kluži, kde Andreo mluvil v červnu 1933 k poštovním úředníkům v „Esperanto-Domo“.

Andreo světil kurzy v posledním červencovém týdnu v Arnhemu svým zástupcům a odjel v polovině měsíce přes Vídeň a Budapešť domů. Dorazil tam 18.července a zůstal asi 10 dní u rodičů. Jakou radost měla Gabriela, když mohla mluvit se svým milovaným synem! Andreo se loučil a věděl, že matka zemře. Gabriela Csehová zesnula v 57 letech, 16.září 1933. Andreo se na pohřeb nedostavil. Otec mu napsal 31.9.1933, že věnoval sumu 300 lei na svíčky v kostele v den dušiček 2.listopadu. Dva týdny potom Otto Cseh, v 71 letech, náhle zemřel 14.listopadu. Andreo spěchal na pohřeb do Puj, nyní zůstal sám na světě, bez příbuzných. Do vesnice se pak už nikdy nevrátil.

o - o - o

Pro práci v „Internacia Esperanto-Instituto“, která se skládala z organizování kurzů a výchovy učitelů, nebylo třeba velkých prostorů. Jedna kancelář s psacím stolem, telefon a psací stroj Andreovi stačily. Velký dům, který vlastnili Isbruckerovi v Oostduinlaan, mohl prostor poskytnout. Ale když v roce 1932 bylo založeno „La Praktiko“, redakční materiál a administrace s předplatným potřebovaly více místa. Současně se zde rozrůstal zájem o časopis a přicházely stále nové knihy k recenzím a k prodeji. Vyvíjela se nová odnož Institutu: obchod, ale chyběl sklad.

Začátkem roku 1933 vznikl nápad na vlastní budovu, která by samostatně fungovala. Ředitel by zde bydlel a staral se o ni. To by mělo ještě další výhodu, protože Andreo před nějakým časem najal místnost v ulici Deli a přál si získat definitivní adresu s více možnostmi. Julia hledala vhodné prostory a našla prostory deset minut pěšky od svého domova v Riouwstraat 172. Budova byla postavena koncem devatenáctého století a byla určena aristokracii. Nejprve zde bydlel nějaký důležitý člověk z vlády a potom advokát. Velikost byla vhodná: tři poschodí s deseti místnostmi, sklep, pod střechou dvě mansardy a nad nimi velký štít.

O historii, jak byl dům získán nejsou žádné doklady. Ani cena není známa, ale určitě nebyla zanedbatelná. Pro vedoucí Institutu byl problém, kde najít finanční zdroje pro takový ambiciózní projekt. Na hypotéku byl zapotřebí alespoň základní kapitál. Pravděpodobně Jan a Julia vložili do toho vlastní peníze, ale to nepokrylo nutnou část. Julia se obrátila na 4-5 privátních přátel. Tito mecenáši darovali určitou sumu a získali tak titul zakládajících členů. Patřili k nim: slečna Chr. Offerhausová, lékárnice, J.Kuijper Boone, paní R.van Wulfften Palte, pan ing. H. Enthoven, manželé André de la Porte. Také Haagský esperantský klub „Fine Ĝi Venkos“ přispěl ze svého konta.

Pravděpodobně byl dům zakoupen v říjnu 1933 a do prosince zde pracovali řemeslníci na adaptaci. Byl zaveden telefon se snadno zapamatovatelným číslem 556677 díky intervenci Jana Isbruckera. Také jeho zásluhou byly později vybaveny telefonní budky tabulkami o použití telefonu také v esperantu. Andreo se přestěhoval již v říjnu, nebo v listopadu do druhého poschodí.

Oficiální otevření domu se konalo 12. prosince. Julia využila slavnost pro účinnou propagaci. Pozvala mnoho významných osobností. Účastnil se reprezentant ministerstva školství, poslankyně, Haagští radní, školní inspektor, hlavní ředitel nizozemské PTT, sekretář maďarského velvyslanectví. Kromě nich tady byli novináři a remonovaní esperantisté jako spisovatel Hindrik Bulthuis, J. Vink, sekretář Haagské esperantské jednoty „Fine Ĝi Venkos“, Juliina dcera Ellen Isbruckerová, reprezentující mládež, a zakládající členové. Fotografie zahájení byly publikovány v „La Praktiko“ v prosinci 1933. Nebyly na titulní stránce, tam bylo místo pro důležité sdělení: úmrtí Felixe Zamenhofa, jednoho z rady IEI.

Pro mezinárodní svět se informace objevovaly v „La Praktiko“ (LP). Na dopisních papírech se hlavička objevovala od 1. ledna 1934. Získání domu byl fakt, který Julia a Andreo zveřejnili velmi skromně „zelenému světu“, pravděpodobně, aby nevyvolali závist. Štěstí a bohatství závist a žárlivost přitahuje. Esperantisté často patří k lidem střídým, neinklinují k luxusu a okázalosti. Ale nové sídlo v Riouwstraat, výsledek gigantické práce, znamenal milník v historii „Internacia Esperanto-Instituto, protože IEI nyní mohlo rozvinout všechny své možnosti a stát se střediskem esperantské kultury.

o - o - o

Nizozemsko před 2. světovou válkou netrpělo segregací, ačkoliv zde žily dosti samostatně čtyři skupiny lidí: protestanti, římskokatolíci, socialisté a zbytek, často označovaný jako liberálové.

K prvním dvou patřily osoby, které praktikovali své náboženství, k třetí patřili dělníci. Ti byli převážně chudí a těžce si vydělávali na chleba a pokud nebyli věřící, kamarádili se se socialismem. Poslední skupina se skládala z lidí v dobré majetkové a profesní situaci.

Každá tato skupina měla určitý potenciál, jehož kořeny vycházely z různého prostředí. Protestantismus, jako státní náboženství, vznikl z historických příčin. Proto vládní funkce a vysoká postavení byla v rukou protestantských adeptů. Také královská rodina vyznávala protestantskou víru. Až ústava z roku 1848, uznala oběma náboženstvím rovnoprávnost, ale situace se měnila pomalu.

Síla katolíků ležela v centralizované autoritářské církvi s pevnou hierarchií a přísnou poslušností. Katolické rodiny s mnoha dětmi trvale dbaly na účast v politických volbách. Socialisté čerpali svou sílu zejména z perspektivy světlé budoucnosti a na dělníky bylo pohlíženo jako na základ budoucího fungujícího prosperujícího pořádku. Tento idealistický koncept byl spojen s vysokým stupněm disciplíny. Čtvrtá skupina, vlastníci kapitálu, statků a prestižních míst, často vysokoškolsky vzdělaní, měli významný vliv.

Nyní se rozdíly začaly v nizozemském národě projevovat nápadněji. V politice vládly strany ve čtyřech barvách. Ve školním vzdělávání existovaly 3 druhy škol: protestantské, katolické a státní. Poslední se určovaly podle charakteru buď na buržoazní nebo dělnické, podle toho, kde byly umístěny. Také na sportovní a kulturní úrovni bylo možno vidět podobné rozdělení. Do každodenního života proniklo dělení pomocí obchodu. Žádný věřící by si nenakoupil v obchodě levicového obchodníka a opačně. Nejvíce pociťovali diferenciaci adolescenti v privátní sféře. Když se například zamiloval protestant do katolické dívky. To nepřicházelo do úvahy a v nutných případech musel nekatolík konvertovat k vatikánským dogmatům. V takových smíšených manželstvích pak klíčily problémy. Zejména křesťanští vedoucí varovali před touto společenskou Achillovou patou. I v jiných směrech tento systém paralyzoval nizozemskou společnost.

Do takto strukturované společnosti rozséval Andreo svá zelená semena. Esperanto byl jazyk pro každého v celém světě. Andreo chtěl ve své nové vlasti nabídnout mezinárodní jazyk všem, bez rozdílu. Původem byl Andreo buržoazní, ale cítil se sociálním demokratem; ale jako vysvěcený kněz a se svou rodinnou tradicí cítil, že patří k vyznavačům Říma. On ale neměl v úmyslu vést svou propagaci jen pro jednu specifickou skupinu. Nelíbil se mu striktní katolický režim. V tom se shodoval s názory Isbruckerových, kteří nechtěli ze svého buržoazního původu vytvářet přehradu mezi těmito čtyřmi bloky. Takové názory byly v rozporu s církevní autoritou při uskutečňování poslání esperantisty: kněz má sloužit výlučně svým souvěrcům podle instrukcí nizozemské synody.

Andreo byl příslušný do diecéze Haarlem, kde vládl biskup J. Aengenent, kterého musela Andreova osoba nezměrně iritovat. Vždyť Rumun působil také na jiném poli a dokonce pro „ten

umělý“ jazyk esperanto. Kromě jeho popularita a moderní myšlení o ekumenitě byly ohrožením pro uzavřené katolické stádo v zemi.

Koncem roku 1933 jeho eminence rozhodla poslat Andreovi epištolu s vážným obviněním: „*Vaše všechna činnost v neutrálních organizacích je zcela v rozporu ke smyslu a práci našich kněží. Račte s tím přestat!*“

V odpovědi Andreo rozvedl svůj názor na věc, ale jeho vysvětlení biskupa nepřesvědčilo, naopak! Nepředstavitelné! Ten cizinec neuposlechl příkaz k výlučné činnosti pro katolíky, ne, on dokonce se snaží o diskusi! Dokonce se ten muž rouhá! Co dělat? Prelát ho nemohl potrestat, protože Balkánek náležel jurisdikci biskupovi v Transylvánii. Jediné řešení: vyhnat ho! Je třeba to udělat co nejtíšeji. Rozhořčená slova katolíků určitě nebudou hlasitá, ale slova protivníků Vatikánu by mohla poškodit římský štít.

Jeho eminence rozvinula následující strategii: nejdříve napsal svému kolegovi a přímému Andreovu nadřízenému, hraběti Majláthovi s žádostí, aby byl Andreo povolán do své vlasti. To arcibiskup z Alba Julia odmítl. Pak Aengenent hledal jinou cestu, přes politiku. Pomocí katolické strany Nizozemska se pokusil, aby se „cizinec“ stal „nežádoucí osobou“. Ale poslanci jeho návrh nepodpořili. Možná nechtěli riskovat veřejný skandál, protože biskupovy argumenty neměly příslušnou sílu. V Nizozemsku bylo ostatně v platnosti oficiální sekularizace mezi církví a státem. Napojení, třeba i tajně, by bylo citlivou záležitostí. Klerikovi zbyl poslední prostředek. Na základě církevního kodexu měl právo ve své diecézi vykázat ignoranta. Aengenent napsal opět Csehovi, aby uposlechl jeho rozkaz a v případě, že neuposlechne a nezanechá své činnosti, aby opustil podle církevního kodexu, podle článku 144 diecézi Haarlem nejpozději do jednoho měsíce.

Andreo si zjednal advokáta. Vybral W.Cremense z Arnhemu, dobrého esperantistu a organizátora kurzů. Pravděpodobně byl také katolík, podle pokorného tónu, jakým jednal s biskupem. 28.března 1934 advokát napsal Andreovi:

„Velevážený pane,

dostal jsem dopis od biskupa z Haarlemu, a současně Vám posílám kopii. Dopis nic nového nepřináší. Jediným argumentem je vaše trvalá činnost v nekatolických kruzích. Možná sice kněží ve Vaší zemi se chovají v tomto směru poněkud jinak. Většina se však věnuje kněžské práci a jen někteří se starají o jiné záležitosti jako například Dr.Nolens o politiku, profesori v Nijmegen o vědu, ale vždy jen v katolických zájmech. Vím, že v několika jiných zemích je kněžím dovoleno pracovat pro nekatolické cíle.

Bezpochyby se Vám nepodaří změnit biskupovo rozhodnutí. Protože pochopitelně stejné zásady platí nejenom pro haarlemskou diecézi, ale i pro další nizozemské diecéze.

Rozhodně Vám radím, abyste uposlechl biskupův rozkaz, ačkoliv toho velmi lituji. Váš odchod bude velká ztráta pro nizozemské esperantské hnutí, zejména katolické. Nepochybují, že slíbíte uposlechnout a mě se podaří získat svolení, abyste mohl zůstat v Nizozemsku ještě několik měsíců. Potřebujete dostatečný čas na přestěhování základny Vaší práce do jiné země. Možná budete hledat kontakty pomocí UEA v Ženevě, v současném centru esperanta. To Vám nizozemští biskupové nemohou zakázat, protože Vaši činnost Vám povolil Váš vlastní biskup.

To bude potřebovat čas. Jeden měsíc naprosto nestačí. Proto Vám navrhuji, abyste napsal biskupovi, že bezpodmínečně uposlechnete, ale že žádáte svolení, abyste mohl zůstat v Nizozemsku ještě nějaký čas – například tři nebo čtyři měsíce – k vybavení svých záležitostí. Jsem si jist, že toto svolení obdržíte.

Se srdečnými pozdravy

W.Cremens“

Andreo 23.dubna 1934 reaguje, a snaží se vyvracet aplikaci článku 44 kodexu, který zvolil Aengenent. Dál upozorňuje na krátkou dobu jednoho měsíce ke skončení své činnosti v Haagu. Přimlouvá se o prodloužení odchodu na 4 měsíce. Pro zajímavost připojuji zmíněný článek v latinském originále:

Qui cum licentia sui Ordinarii in aliam dioecesim transierit, suae dioecesi manens incardinatus, revocari potest, justa de causa et naturali aequitate servata; et etiam Ordinarius alienae dioecesis potest ex justa causa eidem denegare licentiam ulterioris commorationis in proprio territorio, nisi beneficium eidem contulerit.

Andreovi odpovídá biskup prostřednictvím Crememse 3.5.1934:

Velevážený pane

ve zdvořilé odpovědi na Váš dopis ze dne 23.dubna Vám sdělujeme, že není žádný důvod ke změně Našeho rozhodnutí ve vztahu k pobytu pana Cseha v diecézi Haarlem.

Chápeme, že potřebuje nějaký čas, aby urovnal své záležitosti. Proto mu chceme povolit čtyři měsíce. Nejpozději 1.září čekáme, že opustí naši diecézi.

S úctou,

J.Aengenent

Cremens připsal pod text poznámku:

Je jasné, že Jeho Eminencemi nepřeje Vaši činnost ve službě katolické organizace. Jediným řešením je, přenést svou základnu do jiné země. Velice lituji takové rozhodnutí a všichni esperantisté budou litovat Váš odchod, ale ten je bohužel nevyhnutelný.

Se srdečnými pozdravy, W.Cremens

Andreo vymýšlel šikovné uniknutí. Proč nezměnit své bydliště papírově do „Esperanto-Domo“ v Arnhemu, protože toto město leží v diecézi Utrecht? Tam má úřad dokonce vyšší prelát, arcibiskup J.Jansen. Andreo mu poslal žádost o audienci, při které by mu mohl ústně vysvětlit svou situaci. Jeho excelence je právě na kongresu v Bonaero a zastupující vikář odmítá převod do utrechské diecéze jen proto, že byl Andreo odmítnut v Haarlemu. Ale Andreo si přeje zůstat v Nizozemsku trvale a věnovat se svému poslání pro mezinárodní jazyk. Současně s kněžstvím se to zdá nemožné. Zdá se možná jen jedna cesta – skončit s kněžskou službou. Takový radikální krok hluboce zraňuje jeho duši.

Když Aengenent v dopise ze 3.října 1934 přikazuje okamžitě opustit diecézi, vzbouřenec odpovídá poněkud později v nizozemském jazyce:

Velevážený monsinjore, v odpovědi na Váš dopis ze dne 3.října 1934 Vás informuji, že bylo pro mne naprosto nemožné dosud skončit svou práci v diecézi Haarlem a jednou provždy zničit všechno, co jsem v průběhu let zde vytvořil.

Proto jsem se obrátil na jeho excelenci pana arcibiskupa v Utrechtu s žádostí, abych se mohl přestěhovat do jeho diecéze. Ale proto, že jeho excelence je v Jižní Americe, je třeba posečkat několik týdnů, než obdržím jeho rozhodnutí. Pro úplnost dodávám, že vikář v Utrechtu odmítl mou žádost; a to bez jakéhokoliv šetření mého případu, jen na základě Vašeho odmítnutí. Já však chci vysvětlit osobně mou záležitost panu arcibiskupovi.

Za každou cenu se chci vyhnout skandálu, který by byl nevyhnutelný, kdybych veřejně odmítl uposlechnout církevní autoritu. Proto mám v úmyslu, pokud jeho excelence mi také upře dovolení zde zůstat, podle kodexu, článku 211, požádám svého biskupa o svolení vystoupit z kněžského stavu a žít jako obyčejný občan. To samozřejmě s přihlédnutím k povinností, které mi přináležejí.

S největší naléhavostí Vás prosím o prodloužení mého pobytu, než budu mít možnost vysvětlit svou žádost panu arcibiskupovi.

S hlubokou úctou, Váš služebník

Andreo Cseh

Arcibiskup V Utrechtu, J.Jansen, nereagoval a také Aengenent mlčel. Za nějakou dobu, koncem roku 1934 Andreo kontaktoval svého biskupa, hraběte Majlátha a ten svému dlouholetému příteli poskytl oficiální dovolenou od kněžských povinností. Začátkem roku 1935 řeší učitel esperanta problém, přechází Rubikon, a odkládá sutanu. Od té doby se obléká černě, tmavě šedě nebo modře. Vystupuje na veřejnosti jako sekularizovaný občan. Zůstává věřícím, ale v očích katolických institucí více méně ztratil.

Haarlemská diecéze musela pobyt a činnost přivandrovalce tolerovat se skřípajícími zuby. To, že ze své diecéze vyhnal upřímně věřícího kněze, se preláta nijak nedotklo. Ale kdo seje vítr, sklízí bouři. Postupně přicházelo období vlažnosti ke katolické církvi. Tento proces nebyl přímým následkem chování esperantisty, ten jen zasadil jedno zrnko pro katastrofu. V sedmdesátých letech pak začaly odcházet věřící z kostelů.

Od roku 1935 ozvěny na sice nepublikovaný biskupův dekret stále zaznívaly. Katolíci se od Andrea odvrátili. Domnívali se, že sakrální slova se nemohou mýlit. Vyhýbali se mu jako infekci. Tato občanská skupina v Nizozemsku byla ztracena pro výchovu Če-metodou a také pro spolupráci s IEI. Julio Baghy morálně podpořil své zelené bratry v básni:

*La sortfavor' kaj dia beno
Kirasu vin dum la labor'
Ne trafu sago de l' veneno
La kresopiron de la kor'.*

o - o - o

Druhá křesťanská větev – protestanti – měli svůj vlastní terén pro esperanto. Nizozemští protestanté se necítili dobře v neutrálních skupinách a od roku 1930 aspirovali na zvláštní organizaci pro své věřící. V roce 1932 založili „Kristana Unuiĝo de Nederlandaj Esperantistoj“ (KUNE) (Křesťanskou jednotu nizozemských esperantistů. Jejich hlavní sekce se nacházela v Haagu pod vedením De Boera, De Noova, Van Spronsena. Členové nijak nevystupovali proti Institutu, ale Andreovo katolictví a zejména založení a propagace pro protestantskou jednotu brzdilo podporu Andreovým činnostem. Přesto určitý počet protestantů, výše jmenovaných a kromě nich Van Brakel z Rotterdamu a Putto z Arhemu trvale spolupracovali a pomáhali Institutu.

Nepříjemný byl názor esperantistů z dělnického hnutí. Andreo, který se cítil spjatý se sociálními demokraty, si velmi přál posílit radu Institutu členem z tohoto prostředí. Brzy po svém příchodu do Nizozemska odjel do Amsterdamu, aby se setkal s předsedou dělnické „Esperanto-Unuiĝo“ (FLE), s Fritsem Faulhaberem. Schůzka se uskutečnila, a oba se shodli na svých názorech. Oba byli praktici a obětavě pracovali pro myšlenku esperanta. V mezinárodním jazyku oba viděli ne záležitost pro elity, ale demokratický prostředek užitečný pro širokou veřejnost.

Andreo pátral, zda je Faulhaber připraven vstoupit do rady. Faulhaber, jako disciplinovaný socialista, žádal svolení od Lantiho – předsedy SAT („Sennacia Asocio Tutmonda“). Ten mu členství nedoporučil: „*Nejsem přesvědčen, že Če-metoda a Institut budou mít dlouhé trvání... Nehlaste se tam.*“ Lanti ještě dodal: „*Využijte Csehovy zkušenosti i jiných z jeho okolí, ale nijak jim nepomáhejte.*“

Kontakty mezi předsedou FLE a Andreem Csehem, přes jejich vzájemnou úctu a srovnatelně pevný charakter se zredukovaly na minimum. Až v roce 1953, kdy byl Faulhaber vybrán za člena „Akademio de Esperanto“, ve které Andreo formálně působil, se oba celkem pravidelně vídali. Jejich dobré vztahy to nijak nenarušilo.

Jen čtvrtý pilíř nizozemské společnosti vytrval, pomáhal finančně a morálně podporoval Andrea a jeho Institut – neutrální skupina.

o - o - o

Začátkem třicátých let se UEA nenacházela v dobré situaci. Finanční základna se ztenčila. Kapitál, dědictví, které UEA odkázal Hodler v roce 1920, bylo spotřebováno. Placené pozice redaktora „Esperanto“ Privata, Jakoba a Kreuze v ženevské kanceláři již nebyly jisté.

Další nebezpečný faktor ovlivňoval budoucnost. Kvůli ekonomické krizi se v mnoha státech změnilo politické klima. Státy směřovaly svoji pozornost na vlastní zemi a stávaly se nacionalistickými. Mnoho esperantistů začalo myslet podobným způsobem. A lidé s podobným smýšlením pronikli také i do UEA, která se pak se obraceli zády ke světovým organizacím jako byla Liga národů a krůček po krůčku přebírali šovinistická hesla nacistů. Přejít k takovému nazírání pojmenovali „nový duch“ na rozdíl od starého, který dále bránili zastánci internacionálních vztahů, otevřenosti a tolerantnosti. Věrný těmto ideálům zůstal mimo jiných Privat, neformální vůdce esperantského hnutí, Cseh, autorita ve svém vyučování se svým elitním kruhem, Lidja Zamenhofová, morální svědomí hnutí, Stettler, Karsch a Jakob – předseda, místopředseda a ředitel UEA. Ideologická přeměna organizace způsobila ztrátu členů, snížení darů a dotací a podkopání prestiže.

Kreuz, šampión nového ducha, chtěl jasně ukázat „moderní“ hledisko organizace. K tomu potřeboval eliminovat lidi s opačnými názory. Zejména dva vlivné přátele – Privata a Cseha si přál odstranit. Světový kongres ve Stockholmu v roce 1934 představoval vhodnou příležitost pro zákulisní manipulace, protože oba zmínění se nepřihlásili. Andreo proto, že právě v tomto letním období kulminovaly jeho úkoly v Arnhemu. Ostatně on se vždy zúčastňoval, aby přispěl do programu nebo pomohl při organizaci, ale rozhodně ne kvůli turistice. Před Baghym se opakovaně omlouval pro svou neúčast tím, že nechce obtěžovat při práci Kreuze a Merchanta. Ale to byla jen špička ledovce. Andreovi se nelíbil národovecký duch, který bylo již možno tušit při krakovském kongresu, kde převládala polština. Edmond Privat to cítil také. Neobjevil se ani v roce 1933 na kolínském kongresu v Německu, kde znak černé svastiky poněkud zastíňoval zelenou hvězdu. Také nyní nejel do Stockholmu.

Neúčast Privata a Cseha poskytla Kreuzovi volné pole na přípravu puče. Na kongresu bylo třeba zvolit výbor UEA. Do tohoto důležitého orgánu bylo třeba nominovat osm členů z 11 osob. Kreuz hned při zahájení kongresu začal zpracovávat své přátele. Výsledkem bylo, že na první neveřejné schůzi výboru v neděli 5. srpna, 2-3 členové prohlásili, že ani Karsch, Privat a Cseh si nezaslouží být členy výboru. Tato trojice pak k volbám nenašla dostatek kandidátů.

V úterý, při veřejné schůzi UEA, Sttetter musel ohlásit tuto skutečnost a kromě toho projevil solidaritu s odmítnutými a složil svou funkci předsedy organizace. To také učinil Jakob jako ředitel. V sále zavládlo zděšení. Jen málo přítomných chápalo příčinu. Bylo rozhodnuto odložit diskusi a svolat na středu veřejnou schůzi. Na této schůzi pak vystoupil Jan Isbrucker, člen výboru, dříve zvolený největším počtem hlasů. Vysvětlil, že stojí rozhodně na straně Sttettera a chtěl by následovat jeho příklad. Soudí ale, že by bylo užitečné zůstat ve výboru *aby byl prostor pro zjednání nápravy. Jsou různé názory: jedná se o „starý a nový duch“ a nyní vítězí ten nový. Zachovejme si mezi sebou duch Zamenhofa!*

Jeho slova a intervence ale nevedla k řešení. Ti kteří abdikovali zůstali při svém rozhodnutí. Novým předsedou se stal Bastion a místopředsedou nacista Vogt. Srpnové číslo „Esperanto“ již Privat nepřipravil. Palácová revoluce ve švédském hlavním městě velice poškodila hnutí. Odchodem odborníků Privata a Cseha nastala v předválečné UEA degenerace. Švýcar opustil Ženevu, přestěhoval se do kantonu Tičín, kde začal vyučovat angličtinu na vysoké škole. Andreo věnoval událostem ve Stockholmu v „La Praktiko“ pouze jednu větičku: *Dosavadní výbor UEA odešel, a byl zvolen nový v „novém duchu“*, potom se zcela koncentroval na své úkoly v Haagu a Arnhemu.

o - o - o

„Esperanto-Domo“ se stával stále víc a víc centrem „starého ducha“. Výmluvně a emociálně to vyjadřoval. Podle článků v „La Praktiko“ se toto místo stalo ostrovem, kde bylo výlučně používáno esperanto. Každý obyvatel ho užíval, všechny texty jím byly napsány, byly na jídelních lístcích, tabulky a ukazatelé byly v mezinárodním jazyku, i policisté v parcích mluvili esperantem. Každý host se cítil jakoby v nové zemi, v ostrůvku budoucího světa.

Dům přitahoval každoročně esperantisty, kteří věřili na Zamenhofovy ideály. Silně zde vládla „Boulogská“⁸ nálada ve vánočním týdnu, kdy skupina 20-30 přátel slavila u ozdobené jedle. Deklamovalo se, zpívalo, hrála hudba, hrály se veselé scénky. Nepřekvapí ani fakt, že v červenci 1936 dánský esperantista tajně vzal zelený prapor v Kolíně nad Rýnem, kde nikdo neměl odvahu ho uschovat po uzavření městského esperantského klubu. Přinesl ho do „Esperanto-Domo“, protože právě tam bude v nejlepších rukách. Prapor vyvěsila Julia na dům jako symbol utlačované kultury vládnoucími barbarstvími.

Udržování „Domu“ nebylo snadné. Hlavní tři problémy ležely na organizantech: najít vhodného hospodáře, zajistit opravy uvnitř domu a propagace.

V roce 1931, kdy byl statek předán „Internacia Esperanto-Instituto“, našla Julia mezi esperantisty aktivního, kompetentního organizátora: Leo Moreau. Dala mu titul správce, ale on musel obstarat tisíc a jeden praktický úkol: sloužit návštěvníkům, provádět opravy, hlídat budovu.

⁸ V Boulogne-sur-Mer ve Francii se konal první světový esperantský kongres.

Jeho manželka Hetty se starala o kuchyň a úklid. Ve svém idealistickém nadšení Moreau si neuvědomoval rozsah prací, které nelze zastat vedle svého učitelského povolání. Vlastně nedělal správce, ale víceméně plnil Juliiny naléhavé prosby. Takový způsob nemohl fungovat. Již v létě 1932 Moreau se sám prakticky stáhl. Julia našla jinou esperantskou manželskou dvojici. Ukázalo se však, že tento pár pro tuto práci není vhodný. Nevšímali si návštěvníků, nedbali na pořádek v budově a vytvářeli finanční chaos. V září 1933 museli opustit „Dům“ a Institutu zůstal deficit 500 guldenů, přibližný plat řemeslníka za půl roku.

Nikdo se nestaral o „Dům“ v zimě 1933-1934. Co dělat? Zavřít ho, nebo znovu hledat správce? Na jaře 1934 Andreo opět oslovil Moreaua. Podařilo se mu přesvědčit tohoto odpovědného muže o nutnosti, aby se vrátil ke spravování „Esperanto-Domo“. Oba podepsali dohodu s pravidly pro obě strany:

1. Rodina Moreau se přestěhuje do „Esperanto-Domo“, tím ušetří nájemné.
2. Manželka bude dostávat měsíčně 25 guldenů za úklid.
3. Vedení „Domu“ bude v rukou vedoucích Institutu během prázdnin: o velikonocích, svatodušních svátcích, o letních prázdninách a o vánocích. IEI zařídí program, obstará hosty a ostatní úkoly. Z každé platby každého hosta Moreau obdrží 50%.
4. V ostatní době je vedení „Domu“ v rukou Moreau. Ten obstará program, hosty a zájezdy, zejména esperantské, ale ne nutně jen je. Za to ponese vlastní odpovědnost i za finance.

Manželé Moreau svědomitě spravovali „Dům“ v letech 1934-1935, ale jejich spolupráce pak skončila. V roce 1937 Hetty náhle zemřela a v březnu 1940 ji v 51 letech její manžel následoval.

Znovu bylo třeba hledat řešení. Andreo a Julia spravovali „Dům“ sami v letech 1936, 1937, 1938 a 1939. Na zimu ubytovali v domě obyčejnou dělnici s manželem jen proto, aby ohlídal „Dům“. V červenci a v srpnu zde sami bydleli. Administrace ležela plně na Andreovi a správcovství na Julii. Přinutila své tři dcery Juul, Ellen a Noru, aby jí pomáhaly, zejména o prázdninách, kdy nemusely do školy. Tato zátěž způsobila, že Andreo jen výjimečně vedl kurzy v zahraničí. Najal také za stravu a ubytování mladého Němce Willy Falkeho; za symbolickou sumu syna Hindrika Bulthusise, Rica; kromě Ellen a Nory.

Dalším problémem bylo zateplení domu. Podle dohody s arnhemským starostou se o park a okolí staralo město, ale dům byl v péči IEI. Je nepředstavitelné, kolik práce to vyžadovalo! Nejhorší situace byla po zimě 1933-1934, když vandalové vytloukli okna, rozbili nábytek, zkrřivili dveře a zanechali zde neuvěřitelný nepořádek. Celek vyhlížel jako ruiny. Opravy stály neuvěřitelnou sumu!

Nekonečný řetěz výdajů. Stále nové opravy: výměny zámků, údržba topení, zacpané záchody, zacpaný komín v sále, zlomená praporová tyč, malování stropů po prosáknutí vodou děravou střechou, výměna oken, instalace závěsů k rozdělení v pokojích. Pravidelné platby za elektřinu, plyn, vodu, telefon se dvěma aparáty a uhlí. A vždy se našly neočekávané platby. Z korespondence Moreau s Csehem za dva dny vyjímám:

Račte požádat radnici, aby pokud možno co nejdříve naplnili jezírko (před domem), protože invaze hmyzu je hrozná.

Osvětlení u železnice rozbité vandaly je zapláceno a vyměním ho za stejné, jako bylo dříve.

Ve velkém sále byla položena nová podlaha.

Nálety much se opakovaly již potřetí, ale příčinu jsem nezjistil.

Prkna mohu dobře použít na některé věci.

Pokoj 12a prosím jen vyměřit, ale nedávat nové závěsy.

Přikrývky z lůžek neprat.

Je nutno dát na hlavní dveře obyčejné zavírání, aby se nemuselo stále zvonit.

Račte zatelefonovat starostovi, aby se zasázely květiny na záhon před „Dům“.

Zapomněl jsem napsat, že pan Schwarz potřebuje pianistu, račte...

V dopise z 6. listopadu 1934 píše Andreo Moreau:

„Podle letních výsledků všechny příjmy pohltily opravy, nový nábytek a všechna zlepšování, nemluvě o daních, pojištění atd. Situace je opravdu hrozná. Musíme skončit s investicemi a začít využívat dům, aby se peníze začaly vracet.“

Třetí problém se týkal trvalé propagace. Andreo využíval především „La Praktiko“ jako noviny a Julia vhodným způsobem přemlouvala své známé, mezi kterými byli M. Damme, generální ředitel PTT. Z jeho rozhodnutí byli vybízeni poštovní úředníci, aby se zúčastňovali speciálních kurzů. Ty se konaly v létě v letech 1933 (118 osob), 1934 (62 osob), 1936 (41 osob), 1938 (neznámý počet). V květnu 1935 se konal zvláštní kurz pro železničáře.

Andreo působil jako magnet. V červenci a srpnu každý rok bydlel v Arnhemu a od roku 1932 včetně roku 1939 vyučoval v základních, pokračovacích a seminárních kurzech, na kterých se také podíleli George Conner z USA, několikrát s celou výpravou, Alice Frühová ze Švýcarska, Paul Neergaard z Dánska. Také během prázdninových schůzí spolupracoval na vytvoření přátelské pohody. Od roku 1936 známost o „Esperanto-Domo“ pronikla do esperantského světa a to způsobilo, že lidé si předávali reklamu „od úst k ústům“. Předchozího roku C. Sørensen z Dánska inicioval založení kroužku „Amikoj de Esperanto-Domo“ (Přátelé esperantského domu). Členové symbolicky finančně, ale hlavně morálně pomáhali rozšiřovat povědomí o Domě.

Jaký program se zde realizoval v třicátých letech? V roce 1932 na začátku Julia a Andreo pořádali mnoho schůzí. Konalo se mnoho víkendů pro studenty v lednu a únoru s přednáškami Junga, Waniera, Newela, v dubnu o Velikonocích s Privatem, v červnu s Julií Isbruckerovou a Van Goethemen, v červenci pro nizozemské členy UEA. Konaly se dvakrát prázdninové akce, plné zábavných programů o svatodušních svátcích a o vánocích. V červenci a srpnu vedl své kurzy Andreo sám.

V roce 1933 Julia a Andreo uspořádali „velikonoční prázdniny“, v červnu kurs pro poštovní úředníky, který byl zaznamenán na černobílý ozvučený film a v červenci a srpnu vedl Andreo 3 kurzy. V roce 1934 oba organizovali svatodušní víkend s přednáškou Raymonda Schwarze, v červenci a srpnu vedl Andreo 3 kurzy a kurz pro poštovní úředníky, v prosinci proběhly „vánoční prázdniny“. V roce 1935 oba organizovali v únoru víkend s přednáškou Margarete Saxlové, v květnu kurz pro železničáře, v červenci a srpnu vedl Andreo 3 kurzy, a v prosinci „vánoční prázdniny“.

Od roku 1936 do 1940 Julia a Andreo pořádali jen letní akce. V roce 1936 se konal v červenci kurs pro poštovní úředníky, pak 3 Andreovy kurzy a novinka: literární kurz S. Pragana. V roce 1938 se konaly stejné kurzy jako v roce 1937 a kromě toho byly poprvé zařazeny zkoušky po semináři se získáním diplomu „Ĉe-instruisto“ (Učitel Ĉe-metody). To pravděpodobně trochu popudilo staré učitele, a proto se později již takové zkoušky kandidátů nekonaly. V roce 1939, stejně jako v roce 1938, se konaly kurzy stejně. Pragano v kurzu probral život a dílo Ludvíka Zamenhofa. Dokonce zkusili kurz o tělesných cvičeních.

Co se může shrnout po devíti letech snažení těchto dvou lidí? Nepřineslo jim to žádný finanční profit. Jejich úspěch ležel v dynamice, která obsáhla celé esperantské hnutí. Jejich projekt připravil asi 200 nových učitelů schopných vyučovat pomocí Ĉe-metody, vytvořil prostor pro možnost přednášet významným esperantistům, obohatili jazyk a povědomí o „vnitřní myšlence jazyka“ u mnoha začínajících i pokračujících esperantistů. U veřejnosti činnost „Esperanto-Domo“ znamenalo na prvním místě účinnou reklamu. Pěstovala se zde prestiž jazyka, protože Dům byl veden kompetentně v aristokratickém stylu.

Iniciativa z Arnhemu, první svého druhu, byla úspěšným snažením uvést do činnosti odborné kolegium v esperantském světě. Tento jedinečný projekt patří k důležitým kapitolám v historii mezinárodního jazyka.

9. Snaž se a věř 1935 – 1938

Nechápavě a se zděšením sledoval Andreo události v Německu. V jeho milované kulturní kolébce Goetheho a Schillera se rozrůstal nacismus. S ironií sobě vlastní psal o tehdejších událostech v „La Praktiko“. Ve vládním dekretu 8.6.1935 stálo: „*V nacionálněsocialistickém státě neexistuje místo pro umělé jazyky, jako je esperanto, protože jejich používání oslabuje základní hodnoty národního charakteru. Proto musí skončit vyučování takových jazyků.*“ Andreo to komentoval: „*Čeká se vyhoštění, nebo sterilizace esperantistů.*“ Ale sám si nemohl představit skutečnou realitu!

Židovka Margarete Saxlová, byla poněkud v bezpečí, protože střídavě vyučovala v Dánsku a Nizozemsku, ale rozhodla se vrátit se do Berlína, aby se přesvědčila o zvěstech o tamějším režimu. Napsala o tom 22.6.1935 Andreovi:

„Cizinec, který by se procházel po ulicích Berlína, užíval si moderní, živý a elegantní rytmus metropole, by si asi nevšiml vnitřních změn. Viděl byl, že zde vládne více pořádku, a víc disciplíny než dříve. Okolí města je překrásné. K přání současných Berličanů patří, aby každému patřil domeček ve volné přírodě a to se plní. Brzy také bude řečeno: „Pro každého Berličana automobil!“ Protože nyní automobily stojí relativně málo, a protože se v Německu z nich neplatí daně, automobilový průmysl kvete. V květnu se prodalo jen v Berlíně 4.000 automobilů; 400 lidí si udělalo řidičské zkoušky tento měsíc.

Ale běda, když se podíváte z druhé stránky. V ulicích, kde jsou velké obchody pro vývoz a dovoz, jsou tyto obchody prázdné. Obchodníci buď zemi opustili, nebo jen vegetují, nebo spáchali sebevraždu. V mnoha kruzích je velká bída. O skutečném stavu v Německu vědí jen někteří. V určitých oblastech (Berličané jim říkají „koncertní pole“) mnoho schopných a čestných lidí velmi trpí. Slyšela jsem o tolika hrůzách, některé jsou možná přehnané, ale většinou jsou tato fakta dokázána, a mnou to otřásl.

Velice politování hodný je stav naší esperantské věci v celém Německu. Asi jste již slyšeli něco o novém dekretu vlády: bylo zakázáno vyučování esperanta. To je první krok. Druhý bude brzy následovat: kavárny a restaurace, kde se i jen řídce konají schůzky esperantistů, budou pro ně uzavřeny, protože majitelé se budou bát následků, pokud budou „hostit“ lidi, jejichž jazyk „oslabuje základní hodnoty národního charakteru a pro které již není místo v nacionálně socialistickém státě“! Tím víc mě potěšil fakt, že jsem mohla udělat přednášku s diapozitivy v bývalém Če-kroužku o Nizozemsku pro 50 osob. Tento počet je nyní v Berlíně veliký, protože v současné době sotva existuje víc esperantistů ve městě. Večer byl velmi úspěšný a atmosféra by se mohla naivkovi jevit stejně jako starý, hřejivý duch. Přes radost, kterou jsem cítila po třech letech, kdy jsem se opět setkala se svými příbuznými, byla jsem šťastná, že z této země odjíždím.“

Zdánlivě normální život v Německu trval, ale teror pozvolna eskaloval. Němci, kteří projevíli zrnko nedůvěry k nacismu, byli zavíráni. Talentovaný syn O.Bünemanna šel v roce 1935 do vězení z politických důvodů. Stejný osud postihl Paula Tarnowa, Němce, který se odvážně zúčastnil světového kongresu v roce 1934 ve Stockholmu. Jeden nizozemský esperantista, pracující jako vyzvědač, navštívil esperantistu v Düsseldorfu. Chtěl získat fotografie jedné továrny. Tarnow, který ho neznal, mu nemohl pomoci a návštěvu nepřijal. Přesto ho Gestapo odvedlo. Jeho přítel žádal Julii Isbruckerovou o pomoc. Potom dostávala občas motáky od Tarnowa se slovy *Pomozte mi, Paul Tarnow*.

Julii to velmi tížilo a šla na německou ambasádu v Haagu. Když vysvětlovala důvod své návštěvy, úředník jí zlostně řekl, že nemá žádné právo se vměšovat do záležitostí jiného národa. Julia riskovala druhý pokus, tentokrát u haagského policejního ředitele Van 't Santa. Přijal ji zdvořile, ale varoval ji, že vlastně jen ohrozí sebe samu, když bude dělat něco pro toho Němce.⁹ Tak vypadal Tarnowův případ do srpna 1935. Julia Isbruckerová se rozhodla účastnit se světového kongresu v Římě. Hned když přišla do sálu na začátek zahájení, vložil jí jeden kolemjdoucí beze slova do ruky zmačkaný papírek. Bylo tam napsáno: *Proč jste mi nepomohla? Paul Tarnow*. Julia přemýšlela co udělat. Konečně přišla na nápad. Na kongresu se konala také schůze žen, které předsedala. Po vyčerpání programu požádala Julia přítomné, aby se zdrželi ještě několik minut a vysvětlila jim Tarnowovu situaci. V kongresové kanceláři již napřed napsala dopis Hitlerovi v němčině:

Dověděla jsem se, že pan Tarnow (následuje plná adresa) byl zatčen a nachází se ve vězení. Můžeme se Vám zaručit, že pan Tarnow je loajální a dobrý Němec. Je možné, abyste byl tak laskav a zhodnotil jeho záležitost? S díky, s úctou

Julia Isbruckerová, Haag, Nizozemsko.

Přítomným předložila další list a požádala je, aby se podepsali plným jménem, uvedli zemi, ze které pochází. Prohlásila, že je přesvědčená, že věc se asi nezdaří, ale nechce nic zanedbat. Všichni souhlasili a podepsali se. Julia pak oba listy v obálce odeslala.

⁹ Van 't Sant byl konfident a asistent královny Wilheminy v Londýně během 2.světové války. Předpoklad, že ve své funkci zradil plány nizozemského odporu proti nacistům, není doložen. Záznamy o něm jsou v královském archívu dosud uzavřené.

K velkému jejímu překvapení po několika měsících, když seděla v konverzačním saloně v Esperanto-Domo v Arnhemu, uviděla přicházet alejí pana Tarnowa se synem. Pocítila radost, ale také strach, že Tarnow riskoval cestu do Nizozemska a tím vzbudil zdání, že má zde nějaké kontakty. První Juliina otázka byla: „*Proč jste to proboha riskoval?*“

Tarnow odpověděl: „*Mohu zde zůstat jen hodinu; časně ráno jsme se synem nastoupili na loď do Düsseldorfu. Loď se bude vracet za dvě hodiny. Chtěl jsem vám osobně poděkovat za mé osvobození.*“ Vyprávěl potom, že někdo vešel do jeho cely a ukázal mu fotokopii jejího dopisu a zeptal se: „*Znáte tuto ženu?*“ Přirozeně přisvědčil. Po několika dnech byl osvobozen a mohl se vrátit do úřadu.

Na stránkách svých novin Andreo komentoval všechny kroky německé vlády vzhledem k esperantu. V „La Praktiko“ z července 1935 píše: *Německá vláda by musela přestat vyučovat také jiné jazyky, protože ty dokonce ještě více škodí základním německým hodnotám. Německý národ se nepotřebuje vůbec učit cizí jazyky. Těm, kteří nechtějí žádné styky s lidmi z jiných zemí, stačí znalost němčiny. Ti, kteří chtějí navázat nějaké styky s cizinci, ať od nich požadují, aby se učili německy.*

V „La Praktiko“ ze srpna 1935: *Vládní ministerstvo pro vzdělávání vydalo dne 25.6.1935 dekret na podporu dopisování žáků s dětmi ze zahraničí, protože to má „důležitý výchovný význam“.* A Andreo dodává: *Co má na mysli ministerstvo ohledně tohoto dopisování, když jiným dekretem vyloučila ze škol esperanto, které je jediným nástrojem efektivní korespondence. Nepřestávám doufat, že ministerstvo pochopí rozporuplnost mezi oběma dekrety.*

V „La Praktiko“ z června 1936: *Nizozemec J.VanMeegeren, aktivní esperantista z Venlo, byl vězněn čtyři dny v Düsseldorfu za to, že navštívil esperantisty. Po propuštění musel ještě zaplatit 974 marek za pobyt ve vězení.* Andreo k tomu dodal: *Je to výborná myšlenka pro hoteliéry. Jaká by to byla pohoda pochyťat cizince, násilím je držet a potom jim vystavit účet.* To četli esperantisté, ale šakalové Gestapa nespali.

Smyčka se stahovala stále víc a víc. V roce 1936 nacisté vydali další dekryty. 18.února zakázali členům nacionálně socialistické strany se zabývat esperantem. A 20.června všechnu veřejnou práci pro esperanto. Následovala likvidace esperantských institucí bez výjimky. Zmizel Německý esperantský svaz a vydavatelství Teo Junga. Tento redaktor několik týdnů vytrvale vzdoroval, ale po vydání posledního kolínského „Heroldo“, kapituloval a emigroval do Nizozemska. Najal si byt v Haagu na Harstenhoekweg 223, blízko kanceláře IEI v Riouwstrato. Jeho přítomnost neznamena pro Andrea konkurenci. Naopak, posílila pozici obou, jistě také pro oboustranné přátelské vztahy. Němec ihned začal pracovat a pokračoval ve vydávání svých novin.

o – o – o

V té době Andreo jen zřídka jezdil do zahraničí, zčásti to bylo politickou situací, ale hlavně pro náročné úkoly ve své nové vlasti. Péče o „Esperanto-Domo“, redakční práce v „La Praktiko“, vedení kanceláře v Riouwstraat vyplňovaly jeho čas. Také pomáhal stále víc a víc svou iniciativou k prestiži „zelené iniciativě“ v Nizozemsku. 29.července 1933 byl při odhalení prvního esperantského monumentu ve městě Bergen-op-Zoom, kde jeho spolupracovníci, Lidja Zamenhofová a Dik Ponti, pronesli slavnostní řeč.

30.5.1935 se konala obdobná slavnost na ostrově Texel, kde pod vedením J.Duinkera byl postaven „Esperantský sloup“ ve vesnici Den-Burg, z výtěžku sbírky 770 guldenů. Celé vedení IEI – Isbruckerovi a Andreo Cseh – se rozhodli se tam dostavit a přispět k důležitosti oslavy. Vybidli také k účasti učitele Če-metody, Saxlovou z Československa, Duipuisse z Francie a Falkeho z Německa. Tak se stala událost mezinárodní a přilákala více než 400 osob. Julia přednesla úvodní řeč a Jan jménem vlády oficiální projev. Manifestace byla nafilmována profesionálně na černo-bílý film a tím bylo dokumentováno, jak neobyčejně silné je hnutí v malé zemi u Severního moře.

Andreo se vytrvale snažil o rozšiřování jazyka. V roce 1936 k jeho výročí – 25 let činnosti – mu esperantisté věnovali křeslo s nápisem „*faru (ankoraŭ) plu*“ – pracuj (ještě) dál. „La Praktiko“ krátce informovalo o kurzech. V lednu skončil kurz v Rotterdamu pro 195 žáků. Byli pravděpodobně rozděleni do 4-5 skupin, ale na společné fotografii pro noviny jsou společně, jako jedna třída. Následovaly podobné kurzy v Haagu. V Utrechtu při impozantních trzích proběhl propagační den.

Julia mluvila o jazyku, Julius Glück o Praze a promítal obrázky a také předváděl ukázkovou lekci. Mnoho nizozemských novin ohlašovalo tuto událost. Objevilo se asi 100 pozitivních článků. Dokonce hlaní redaktor novin „Utrechts Nieuwsblad“, Dr. Goedhart, který byl přítomen, se nadchl pro esperanto. Udělal s Glückem rozhovor a napsal veliký článek o tomto Rakušanovi. Dokonce zařadil do svých novin rubriku o esperantu.

Velký úspěch sklídila Julia Isbruckerová, když přesvědčila ředitele vlivného týdeníku „Hagsche Post“ o užitečnosti esperanta. O tom napsala Julia Saxlové 4.10.1935: *Léta jsem jim psala a nakonec jsem je navštívila a přinesla balík literatury. Potom se oni sami na mne obrátili s již známým výsledkem.* To se týkalo prosby na Andreo Cseha, aby pravidelně v mezinárodním jazyce pro každé číslo vytvořil sloupek kolem 800 slov o novinkách v esperantském světě. Po prvé se sloupek objevil 7.9.1935. Pro abonenty, kteří neznají esperanto a chtějí znát obsah článku, redakce bezplatně poskytovala „Ĝlosilo de Esperanto“ (Klíč k esperantu). V prvních 14 dnech bylo rozesláno 1.500 těchto knížeček. Andreo o tom poznamenal v „La Praktiko“ v září 1935: *Tento úspěch má velkou důležitost, protože jak doufáme, tak se informace dostanou k mnoha intelektuálům, kteří jsou dosud skeptičtí.* “

Dohromady Andreo napsal 66 článků. Ve většině se jedná o tehdejší esperantské události a zejména se lidé zajímali o ty, které se vztahovaly k Německu, Itálii a Japonsku. Zvláštní šestidílná série, s názvem „Vzpomínky na hrdinná období“, má ještě větší hodnotu. Andreo v nich popisuje svá dobrodružství mezi lety 1914 – 1915, v době kdy poznal esperanto. Unikátní dokumenty, které plasticky popisují jeho život, jsou jediné, které z jeho pera existují. Poslední článek má datum 5.12.1936. Proč skončila tato rubrika po roce a kdo navrhl její konec není známo. Jistě hrála roli přetíženost našeho kronikáře.

Existuje anekdota, kterou Andreo sám vyprávěl v padesátých letech při své přednášce. Ačkoliv tenkrát neudal jméno novin, látka k anekdotě se nalézá ve sloupku v „Haagsche Post“ ze dne 12.10.1935 pod titulkem „Mezinárodní sňatky“. Andreo sám mi několikrát vyprávěl, že takové svazky se stěží vydaří, s výjimkou, pokud se žena přestěhuje za mužem a již dlouho před tím přijala a miluje jeho způsob života.

„Jednoho krásného dne v říjnu 1935 vchází Andreo do mléčné prodejny na luxusní ulici Lange Poten v centru Haagu. Chce si koupit kousek sýra. Příručí mu ho balí do voskovaného papíru a ještě do novin. Když Andreo přijde domů a začne sýr rozbalovat, všimne si krátkého článku o výhodách mezinárodního sňatku. Podle autora takové sňatky slouží k porozumění mezi národy a vytváří mír mezi nepřátelými státy. Autor navrhuje založení organizace na usnadnění takových sňatků. Andreo se zamračí a mručí: „Taková hloupost! Kdo napsal takový nesmysl?“ Dívá se na konec. Tam stojí: Andreo Cseh.“

o - o - o

Pozice esperanta se v Nizozemsku stále upevňovala. Dalo by říci, že v polovině třicátých let zde byl nejzelenější národ na zeměkouli. To se týkalo počtu lidí mluvících esperantem a všeobecný příznivý názor na esperanto od neesperantistů. Ačkoliv římstí katolíci a dělníci získali určitý úspěch, velkou zásluhu na pozitivním výsledku mají neutrálové, Andreo Cseh a Julia Isbruckerová. Jistě vítězství jedné skupiny podpořilo snažení skupiny další. Vzájemná, neplánovaná pomoc v esperantských záležitostech se začala dávat do pohybu.

Na rozdíl od jiných Andreo a Julia pracovali na propagaci profesionálně a s přiměřeným obchodním citem. Právě tyto vlastnosti a následné úspěchy způsobovali u esperantistů, kteří tyto vlastnosti postrádali, nechuť a řevnivost. Žárlivost a nenávisť se infikovala mezi bojovníky míru, i mezi neutrály.

Saxlová napsala Andreovi 1.10.1935: *„V Leeuwarden bude současně s „Frisa Esperanto-Rondo“ probíhat i kurz dělnického klubu. Na to jsem si již zvykla. Ale nyní jeden člen našeho „Rondo“ bojkotuje naši věc. Všude po městě vyvěšuje plakáty o svých nových kurzech, píše do novin, přesvědčuje lidi, že jeho metoda – gramatika – hned vede ke zkouškám, je jasnější, než ta má. To je opravdu hanebné. Vy toho člověka znáte: je to pan Van der Schaff!“*

Pro Andrea byly hořké tyto antagonismy v zemi i v zahraničí. Již nečestné útoky haarlémského arcibiskupa ho zarmoutily, ale to přicházelo zvenčí esperantského světa. Nyní se nepřátelé nacházeli v řadách esperantistů. Andreo je nazval „zelenými hyenami“. Kreuz a Merchant,

vedoucí mezinárodního hnutí hřměli v roce 1930 proti založení IEI. Zejména Kreuz, který aspiroval na svou hegemonii v ICK a od počátku trvale byl v opozici proti Andreově iniciativě. To ostatně překvapivě přestalo, protože Němec i Angličan neočekávaně zemřeli. Andreo poznamenal v nekrologu: „*Přes svou snahu se jim nepodařilo splnit očekávání a naděje esperantistů. Nyní potřebuje hnutí povolání vůdce.*“

Velmi silně Andrea vyčerpávaly finanční záležitosti kurzů. Pravidlo, podle kterého měli platit vedoucí kurzů ze svého zisku 10%, vyvolávalo nekonečné pře ve Švédsku, Frisku a ve Francii. Také autorská práva byla zneužívána nespočetnými esperantisty.

Dokonce i záležitosti, kterými se Andreo přímo nezabýval, mu byly vyčítány. Nizozemsko bylo v těch letech postiženo organizační pohromou. Neutrální „Esperanto-Unuiĝo LEEN“ si zvolilo nevhodné vedoucí. Předseda Baas a tajemník Weeke se nemoudře rozhodovali a to vzbudilo takovou nelibost, že několik místních sekcí se je snažilo nahradit. Když se jim to nepodařilo, vystoupily z LEEN a založily prozatímní novou organizaci „Nederlanda Esperanto-Gruparo“. Jednou z prvních byl haagský klub „Fine Ĝi Venkos“, která se podle zápisu J.Vinka svorně rozhodla o vystoupení v lednu 1935. Na Julii Isbruckerovou, mnohaletou předsedkyni, si Baas a Weeke vylili svou zlost. A protože její jméno bylo samozřejmě spojováno se jménem Andreo Cseha, nevyhnuly se nepřijemnosti ani jemu. Hledali jak uhodit a zaměřili se na vyučovací metodu. Prý nebyla výhodná, protože po kurzech nevznikalo dost esperantských organizací, průměrně se hlásilo jen 10 členů. To bylo podle nich nedostatečné.

Andreo to jen krátce komentoval ve svém hlavním článku v „La Praktiko“ v květnu 1935:

„Během pěti let vedle mnoha projevů sympatií, náš Institut zakusil také nepřízeň. Několik útoků proti „nebezpečí Če-metody“ a rozšiřování pomluv a podezření nás poučilo o holé skutečnosti. Dokázalo to, že ne všichni „esperantisté“ jsou stejné myšlenky. Je to zcela přirozené. Ale i to jsou známky úspěchu, protože jen silné věci dávají privilegium být napadány.“

Julia se snažila znovu sjednotit LEEN s „Nederlanda Esperanto-Gruparo“. Ale bez úspěchu. Problém „Fine Ĝi Venkos“ byl pak vyřešen na mimořádné plenární schůzi 12.7.1940, která byla nutná kvůli okupaci. Ze zápisu:

„Předsedkyně prohlásila, že noviny před několika dny zveřejnily dekret, podle kterého nizozemská vláda má právo pozastavit činnost spolkových organizací. Protože v Německu již byly zakázány všechny esperantské organizace, dá se předpokládat, že se tak stane i v Nizozemsku. Kromě toho válečná situace není příznivá pro fungování spolků, dále uvedla, že vedení „Fine Ĝi Venkos“ se jednoduše dohodlo skončit činnost klubu a sekretář navrhuje předat jeho majetek IEI.“

Tímto způsobem skončila éra haagského klubu. Po válce již jako pták Fénix již z popela nevstal.

Kapitola Baas je dobrým příkladem, jakým způsobem reagoval Andreo Cseh bez výjimky vzhledem k esperantistům, kteří se chovali nezdvořile nebo nevhodně. Pokud se taková osoba po nějaké době opět k němu přiblížila, Andreo se choval k ní bez nejmenší averze a vždy pomohl. Baas v červenci 1950 pořádal v rámci nějaké oficiální konference dvoutýdenní esperantský kurz pro učitele. Přihlásilo se velké množství pedagogů. Baase vedla jediná myšlenka – akce musí mít úspěch! Žádal Andrea 22.2.1950, aby práci převzal. Ten odpověděl 24.2.1950:

„Uvědomuji si důležitost a jedinečnou příležitost k účinné propagaci mezi pedagogy a u jejich autorit. Rozhodl jsem se kurz vést, přesto, že jsem velmi zaměstnán.“

Výsledek byl velice dobrý, a proto na rok 1951 se Baas rozhodl opakovat takovou schůzi se stejnými podmínkami. Později napsal 26.9.1950 Andreovi Csehovi:

„Usedl jsem k psacímu stolu, abych splnil ten nejnejpříjemnější úkol v mém esperantském životě. Na poslední schůzi (esperantského organizačního výboru) několik členů se vyjádřilo, že není žádoucí, abyste znovu vedl (další) kurz.“

Zárodky nepřátelství zde ještě zůstaly.

o - o - o

Chování Margarete Saxlové skutečně pohoršilo a zranilo Andrea. Schopná pedagožka začala aktivně vyučovat v roce 1932 v Dánsku a o rok později v nizozemské provincii ve Frisku. Její písemný kontakt s Institutem byl intensivní a upřímný, na poli Če-metody bylo třeba ještě mnoho vykonat. Andreo během dvacátých let vyvinul základní kurz, se zaměřením na mladé 20-30leté. Ale to nebylo

dostatečné. Nutné bylo vytvořit pokračovací kurz. Andreo na něm pracoval od začátku třicátých let. Úspěšní studenti žádali Andrea o pořádání pokračovacích kurzů tzv. druhých kroků k plnému osvojení jazyka. Andreo ale bohužel svou metodu nezpracoval na papír. Pravděpodobně kvůli svému principu, že každou lekci je třeba upravit podle konkrétních podmínek a v žádném případě výuka nesmí stát na betonových základech. Jistě také si chtěl ponechat svůj vlastní materiál a vytvořit si jakýsi monopol pro pořádání svých kurzů. Uvědomoval si, že autorské právo se v esperantském světě jen stěží dá uplatnit.

Slečna Saxlová si opakovaně stěžovala, že neexistuje taková učebnice a vybízela Andrea, aby učebnici vydal. Po svých marných snahách se rozhodla připravit ji vlastními silami. Vydání těchto jejích textů se nějakou náhodou podařilo. V dubnu 1934 v Dunkirko ve Francii slečna Saxlová realizovala tento svůj pokračovací kurz. O jejím úspěchu se doslechl Warnier a pozval ji do Paříže, aby mu nadiktovala své texty. S tím slečna Saxlová souhlasila. Její kopie putovaly do Dánska, kde esperantisté texty byly zveřejněny v roce 1937 v nakladatelství „Dana Esperanto-Librejo“. Jak dalece se její texty liší od Csehovy metody není známo.

Slečna Saxlová se dosti vzdálila od didaktických principů základního kurzu:

- a) nepoužívala sborové opakování
- b) nepoužívala předměty
- c) používala velké obrazy, plakáty
- d) používala diktáty
- e) jako domácí úkoly zadávala písemná vyprávění
- f) používání slovníku
- g) překlady článků z „La Praktiko“.

Tato neúnavná učitelka zaměřila svou pionýrskou práci na kurzy pro děti. Na tomto poli nebylo dosud nic vytvořeno. První kurz Če-metodou pro děti se uskutečnil v městečku Ridderkerk v roce 1935 pro 80 dětí ve věku 10-12 let. Na každou lekci si slečna Saxlová vytvořila vlastní materiál. Při druhém kurzu v hlavním fríském městě Leeuwardenu pro 42 žáků a žákyň ve věku 8-12 let, již její práce vykristalizovala. Také při tomto kurzu se dá předpokládat, že byl veden v duchu přímé metody, s prvky tradiční školské výchovy. Andreo sám koncem čtyřicátých let bude učit děti ve vesnici Pestalozzi ve Švýcarsku, ale zcela podle svého konceptu a v zásadě jinak než Saxlová.

Slečna Saxlová popsala své čtyři zásady v dopise ze dne 20.10.1936:

„Je naprosto nutné, aby děti dostaly téměř ke každé lekci list s otázkami. Tyto listy jsem vypracovala... Čtyři podobné listy z Vašeho Institutu jsou výborné, ale zcela nedostačují. Také je velmi důležité, podle mého názoru, mít k dispozici nějaké čtení i po kurzu. Předala jsem Vám osm sešitů „Konversacia Literaturo“, ve kterých jsem vyškrtala nevhodné části pro děti. Používám následující obrazy...jednoduché nástěnky, z kterých se děti hodně naučí. Pane Csehu, jaký máte názor na písničky slečny Van Beekové? Máte v úmyslu je rozmnožit?“

Vcelku slečna Saxlová adaptovala Če-metodu na různé společenské skupiny: radisty, nevidomé, mládež 12-18 let. Vlastní vynalézavost uplatnila v odborném kurzu Če-metody pro průvodce cizinců v Kodani.

„...včera byl zahájen kurz pod mým vedením pro průvodce cizinců. Tento odborný kurz je pro mě něco nového ...a víte co bych chtěla udělat? Na závěr chci uspořádat soutěž. Vezmeme si velký autobus, vyzdobíme ho esperantskými vlajkami a kodaňští esperantisté budou sloužit jako publikum a mí kursisté je provedou metropolí pomocí mezinárodního jazyka. K tomu pozvu novináře a několik vlivných lidí...“

Slečna Saxlová kromě toho vedla seminář Če-metody pro pedagogy. Mohla předpokládat, že toto pole bylo výhradně Andreovo. Dokonce realizovala seminář Če-metody pro děti v Arnhemu.

Škoda, že Margarete příliš Andrea zahrnovala svými dopisy. Kvantum dopisů bylo skutečně enormní. Průměrně každých pět dní poslala čtyři stránky. V nich žádala rady pro svou odbornou i osobní činnost, vybízela Andrea k činnosti na poli Če-metody, ptala se na služby např. v místě svého působení, podrobně popisovala esperantský život a konflikty ve městě, kde právě působila, vyprávěla o úspěších svého kurzu, objednávala si knihy a pomůcky, informovala o nových abonentech Andreovy revue. Dá se uvažovat i o motivu lásky, skrývané za touto lavinou dopisů?

Často bylo možno nalézt výčitku kvůli řídkým Andreovým odpovědím. Proto Julia Isbruckerová převzala v listopadu 1932 odpovědi ke korespondenci.

Ačkoliv slečna Saxlová působila velice šarmantně a sympaticky, a pro mnohé se tak skutečně jevila, její osobní kontakt s Andreem i Julií nebyl snadný. Ráda se hádala a hlasitě nesouhlasila. Andreo se jí proto snažil vyhnout, ale v „Esperanto-Domo“ se musili pravidelně setkávat. V létě 1936 slečna Saxlová způsobila scénu, ostrými slovy napadla Andrea a Julii před ostatními hosty. Ti byli nuceni vyvést ji taktně z domu. Jak ale dál postupovat? Koncem roku se rozhodli s těžkým srdcem s ní přerušit vztah. Její prostor v „La Praktiko“ jí byl uzavřen.

Tím ale její provokace neskončily. Objevovala se neočekávaně na shromážděních, kde byl Andreo přítomen, nařikala si u svých esperantských přítelkyň a ty ve svých dopisech Andreovi ho vinily. Andreo nereagoval, ale Julia zdvořile odpovídala desítky jízlivostí. Jedné esperantistce vysvětlovala 8.1.1937: *„Já jsem vždy měla pochopení pro všechny učitele Če-metody, kteří putovali po světě, bez příbuzných a také jsem chápala slečnu Saxlovou a litovala ji. Přesto ale ona sama mnohokrát napsala, že v Leeuwardenu našla sestry v paní Van der Meij a slečně Jasmanové. Měla jsem z toho velkou radost a byla jsem si téměř jistá, že slečna Saxlová má dobré přítelkyně. Je naším přáním, aby mohla klidně pracovat a s námi udržovat jen pracovní vztahy. Poskytli jsme jí možnost pořádat všechny kurzy, i přípravu, vše bylo v pořádku. Ona nám slíbila, že se vše urovná a psát nám už nebude. Zdá se, že to nedokáže, protože stále pokračuje v psaní.“*

Informace, že Margarete Saxlová při snídani na Světovém kongresu v Londýně 4.8.1938 se sesula ze židle a zemřela na srdeční mrtvici, se v „La Praktiko“ neobjevila a Andreo ve svých pamětních rozhovorech nikdy její jméno nezmínil.

o – o – o

V Německu byla zakázána veškerá práce pro esperanto. Instituce a jejich majetek byl zkonfiskován. Z nakladatelství „Ferdinand Hirt a syn“ v Lipsku a „Friedrich Ellersiek“ v Berlíně stát zabavil všechny knihy. Tisíce a tisíce knih putovaly do státních skladů, ale nacisté je netrhali a nepálili, třebaže je pokládali za infekční materiál. Oni potřebovali peníze a rozhodli se prodat knihy do zahraničí za tvrdou valutu.

Nyní zde mohu učinit poznámku, kterou mi Andreo Cseh zcela krátce řekl jak získal sbírku německých knih. O této transakci nikdy nemluvil, ani ji nezapsal do svých pamětí. Asi pokud by nějaké záznamy objevily černé na bílém, určitě by je zničil. Vždy ochotně mi citoval větu francouzského politika Richelieu, který se chtěl občas zbavit svých protivníků: *„Přineste mi jedno jeho napsané slovo a já hop dám pověsit!“* Vedoucí Institutu se snažil vždy co nejlépe uhladit nebezpečné záležitosti a odstranit eventuální dokumenty.

Co se stalo? Někdy začátkem roku 1938 nacistické instance rozšířily záměr prodat celou zásobu knih jedné zahraniční organizaci, pro zjednodušení akce. Andreo jménem IEI a Vilmos Bleier z „Literatura Mondo“ zareagovali. Julia Isbruckerová byla skeptická, ale Andreo viděl příležitost, chytit dvě mouchy jednou ranou. Mohl by zachránit vzácný poklad, zdálo se mu to jako záchrana „Zelené hvězdy“. Také si myslel, že nebude mnoho konkurentů a bude moci poněkud usmlouvat cenu. Reagoval velice rychle a předešel Bleiera, který potřeboval více času. Vypálil mu rybník.

Obchod se uskutečnil. Podrobnosti nejsou známy. Který Němec vedl jednání, kde k němu došlo, za jakých podmínek? První oznámení o všech vydáních obou nakladatelství se objevilo v „La Praktiko“ v únoru 1938, zdá se, že to je datum získání knih. Ale pravděpodobně k tomu došlo nejspíše v březnu 1938. Jednalo se o 200.000 knih, které putovaly do Arnhemu, kde byla dostatečná kapacita pro jejich uložení v „Esperanto-Domo“. Andreo na transakci věnoval 7.000 svých ušetřených guldenů a vypůjčil si dalších potřebných 6.000 guldenů u haagské banky, kde IEI mělo konto. Bylo placeno oficiálně Německé národní bance. Ironie tomu chtěla, že se historie opakovala po třech letech. V roce 1941 vyznačiči černé svastiky přišli do haagského Institutu a knihy zabrali.

Nad celým projektem leží otazník. Obchodování s německými nacisty již v té době zavánělo pochybnostmi. Andreo o svém úspěchu mlčel, aby nenahrál svým protivníkům. Brzy se ukázalo, že investice není v dohledné době návratná. Zájem o esperanto upadal, i esperantisté měli jiné

starosti, hranice byly uzavřené a hrozilo vypuknutí války. Do roku 1941 trh s knihami slábl. A ne jen v haagském Institutu.

Z Budapešti napsal Bleier Waringhienovi 4.10.1938: „...*konec srpna je obvykle slabší, ale letos letní zisk („Literatura Mondo“)* je ještě menší než jindy, a v září jsme zcela bez zisku...“

Po získání knih zůstává pro Andrea nejasný bod – vydavatelské právo. Německá nakladatelství již neexistovala, ale znamená to, že jejich práva automaticky a definitivně přešla na IEI? Tak alespoň Andreo interpretoval tuto bezprecedentní záležitost. Bleier měl však na věc jiný názor. Jaký přesně byl, to nevím. Odjel do Paříže, kde v říjnu 1938 pobýval, aby převzal vedení „Esperantista Centra Librejo“. Chtěl kromě jiného zabezpečit zásobu knih z Budapešti z „Literatura Mondo“ před hrozící válkou. Možná že také hledal místo, kde by se jako žid zachránil před nacisty. Maďar oznámil svou návštěvu u Julie a Andrea o něco později v Riouwstraat, aby uplatnil svůj nárok. Vedoucí IEI si rozhodně nepřáli se s ním setkat a při jeho návštěvě nebyli doma celý týden. Institut zůstal zavřený. Nezvaný host marně zvonil!

Maďarovy nároky se dostaly na světlo, když Bleier začátkem června 1940 onemocněl meningitidou a byl odvezen do pařížské nemocnice, ze které personál prchnul před německou armádou na jih. Bez řádné pomoci zde Bleier zemřel ve svých 37 letech 18.června, čtyři dny po invazi nepřátel do francouzského hlavního města. Po válce Bleierův bratr Béla, který si změnil jméno na Berceli, vedl dál „Literatura Mondo“ mezi lety 1947-1949. Nikdy se již nezmínil o aféře s Andreo Csehem.

10. Ve světě věčných válek 1939-1941

Předzvěst války byla zřejmá. Několik států již bylo zataženo do zájmové sféry Třetí říše a to bylo pocíťováno i esperantském hnutí. V „La Praktiko“ z ledna 1939 se objevila fotografie reklamního sloupu z Liberce.. Část území Československa němečtí nacisté již anexovali. Vedle vyhlásky komandatury nepřátelské armády okupující město, byl vylepen plakát o kurzu esperanta. „La Praktiko“ v únoru 1939 sděluje, že starosta Vídně nařídil odstranit název ulice „Zamenhofova“. V časopise se objevují výzvy esperantistů, převážně židů, kteří chtějí prchnout ze své vlasti: „*Naléhavě prosím přátele z jakékoliv země o pomoc, práci a umožnění emigrace.*“ Julia Isbruckerová nastartovala novou kampaň: „Od esperantisty k esperantistovi“. Ve stejně nazvané rubrice v „La Praktiko“ začala se sbírkou na pomoc uprchlíkům.

V Nizozemsku byla důležitým signálem v srpnu 1939 mobilizace. 1.září německá armáda vstoupila do Polska a dva dny poté i Anglie a Francie vyhlásily agresorovi válku.

Andreova situace se stále zhoršovala. V první řadě po finanční stránce. Spojení s mnoha zeměmi již nebylo možné. Estonsko a Finsko zcela zakázalo mezinárodní korespondenci v esperantu. Objednávky knih ustrnuly. Novinářské zprávy ze zahraničí vázly. Abonmá „La Praktiko“ se zhroutilo. Přesto se ale Andreo snažil ze všech sil, aby Institut fungoval bez přerušení.

Budova v Riouwstraat 172 byla vládou zrekvírována a byl zde zřízen nějaký státní úřad. Isbruckerovi opustili svůj dům v Oostduinlaan 32 a najali si vhodnější v Leuvenchestraat ve čtvrti Scheveningen. Institut zde měl dvě místnosti jako kanceláře a Andreo svůj byt.

Z osobního pohledu byla situace pro Andrea i nebezpečná. Měl rumunskou státní příslušnost, byl cizinec. Možná, že nyní v době války, by mohl být internován, nebo v nejčernějším případě vyhoštěn ze země.

Role Rumunska v mezinárodní politice byla nepřehledná. Král Karel II. byl v roce 1938 svržen fašisty ze svého vrcholného postavení a diktatorský režim byl nestabilní, nezakládal se na konsensu v národě. Zatím Rumunsko stálo stranou, ale jak dlouho?

Jedna věc se musí udělat. Andreo musí změnit svou státní příslušnost. Tiberio Morariu již usiloval o švédské občanství. Je třeba jednat rychle! Najít vlivnou osobu, která by urychlila byrokratický proces. Mezi žáky předchozího kurzu byl i mladý poslanec socialistické strany, Willem Drees. Ten se nejen velmi vážně zajímal o jazyk, ale také se spřátelil s Andreem. Proto ho Andreo požádal v září 1939 o pomoc k získání nového občanství.

To se rychle uskutečnilo. Ve státních novinách 9.11.1939 byl publikován zákon, podle kterého získalo nizozemské občanství 18 osob. Jako třetí byl uveden András Gergely János Cseh, narozený v Luduş v Rumunsku, ředitel „Internacia Esperanto-Instituto“, z ostatních sedmnácti bylo 14 Němců.

Ve stejném měsíci se také Tiberio stal Švédem. Další z Andreových následovníků, Sigismundo Pragano, se o změnu občanství nepokoušel. Všichni židé ze všech evropských zemí měli jiné starosti, potřebovali přehnout před antisemitskou hrozbou.

Přesto, že Andreo získal bezpečnější občanství, jeho pozice vůbec nebyla dobrá. 18.3.1940 zemřel jeho římskokatolický nadřízený, patron a přítel, Gustav Karel, hrabě Majláth ze Székely, arcibiskup, bývalý biskup z Transylvánie. Tento humanista odešel dříve, než fašisté převzali v září politickou moc v Rumunsku. V církvi zůstal Andreovi jen nizozemský biskup, který měl na Andrea nepříznivý názor.

o - o - o

Německá armáda překročila nizozemské hranice 10.května 1940 a Nizozemsko bylo zataženo do války. Po čtyřech dnech Nizozemsko kapitulovalo a uzurpátoři nastolili nacionálně socialistickou vládu pod vedením Seys-Inquarta.

V zemi zavládl strach a panika. Lidé se snažili uniknout do Anglie, množily se sebevraždy. Ačkoliv jsem znal Andrea Cseha jako velkého optimistu – nikdy jsem z jeho úst neslyšel poráženecké řeči – ale v těchto májových dnech jeho rysy ztvrdly. Teo Jung hned po válce napsal v dopise překvapivou větu o tom, že Andreo tenkrát řekl že si nemyslí, že Němci prohrají, protože jsou velmi silní.

Andreo vyslovil všeobecný dojem, který vládl v západní Evropě. V románu „Jako voda v řece“ popisuje Raymond Schwarz rozhovor mezi hrdiny – Francouzem Pierre Touchrdem a jeho německým antifašistickým přítelem Hansem Pauligem v momentu, kdy důstojník vítězné německé armády ve Francii říká: *„Naše armáda je jedinečná. Popravdě já sám nejsem obdivovatelem systému, ale je neuvěřitelné jak Hitler dokázal pozvednout zemi! Ano přihlásil jsem se do strany. Co dělat? Jsem státní úředník. Nedá se popřít, že on je geniální stratég.“*

Teo Jung v Haagu znal dobře metody nacistů a váhal. Vždyť již v roce 1936 v Kolíně nad Rýnem mu nacističtí straníci zničili vývěsní tabuli se zelenou hvězdou a Gestapo zakázalo vydávání „Herolda“. Proto ho v květnu 1940 zachvátily pochybnosti. Ve své autobiografii „Čiu čiu“ (Každý každého) si Jung poznamenal: *„Během prvních dnů okupace jsem od časného rána do večera stál u kamínku své kanceláře a páčil korespondenci, dokumenty, rukopisy i noviny.“* Jung zničil všechny materiál pro připravované číslo „Herolda“. Noviny po prvním květnu již nevyšly. Ale pravděpodobně 86letý redaktor, když diktoval o svých dobrodružstvích do biografie „Čiu čiu“, si již přesně nepamatoval okamžik tohoto činu. Protože 20.března 1941 ještě vydal dvě rozšířená čísla „Herolda“: 1.prosince 1940 a 15. března 1941. Kromě toho také ještě opakovaně přednášel v různých esperantských klubech.

Možná, že si Jung jen spletl datum, protože zákaz esperanta v Nizozemsku vyšel 20.března 1941 a spíše až tenkrát přikročil k tomuto radikálnímu kroku a rozhodl se prozatím úplně uzavřít kapitolu své zelené činnosti a skutečně po dobu války se esperantem nezabýval. Zdá se mi, že toto je správné datum spálení všech dokumentů. Tenkrát také schoval knihy, asi 100 titulů, které vydal někde do zahraničí.

Redaktor Teo Jung nikdy neignoroval nebo nekritizoval hitlerovský režim. Dokonce v jeho novinách lze nalézt diktátora na fotografiích s neutrálním komentářem. Jinak se choval Andro Cseh, ačkoliv jemu reálně, na rozdíl od jeho německého kolegy, hrozila perzekuce pro zesměšňování nacistického systému.

Například v „La Praktiko“ Andreo ironicky psal o incidentu ve Venlo v roce 1936, kdy Van Meegeren z nizozemského města Venlo, sousedícího hranicí s Německem, měl v úmyslu vykonat přátelskou návštěvu u esperantistů v německém Düsseldorfu: *„Podrobnosti z dobrodružství tvoří nehezky obraz o současné situaci v zemi, která byla ve světě respektovaná a měla přízeň pro vysokou úroveň kultury.“* Co se stalo? Andreo nechal událost popsat Van Meegerenovi: *„Seděl jsem v restauraci na obědě, k našemu stolu přišli detektivové a odvedli nás všechny (více než dvacet lidí) do vězení. Rozdělili nás a už jsme pak žádné esperantisty neviděli. Mne dali do cely s jedním Němcem. Byl na pokraji šílenství, protože nevěděl proč ho zavřeli. Během čtyř dnů mě drželi v tom neutěšeném místě a mnohokrát, i během noci, jsem byl vyslýchán, protože mě obvinili, že jsem přišel do Německa, abych zde šířil komunistickou propagandu. Provedli mi přísnou osobní prohlídku, boty i ponožky. Musel jsem spát na matraci na zemi, bez polštáře. Pod hlavu jsem si dával svůj přšiplášť. Skoro nic*

jsem nejedl během těch čtyř dní. Dostával jsem jen chleba a nekomzumovatelnou tekutinu. Až když přišel pan Schnebbelie, komisař z policie ve Venlo, zachránil mě z toho barbarského místa. O osudu dalších esperantistů jsem nic neslyšel.“

Andreo Cseh přidal k tomuto pošmournému článku v „La Praktiko“ a v „Haagsche Post“ svůj humorný komentář s doporučením, aby majitelé hotelů využili tento způsob pohostinství.

Andreo se nacházel skutečně v nebezpečí. Koncem třicátých let důstojníci SS prohlásili, že je třeba pověsit učitele Če-metody pro znevažování německého lidu v jeho kurzu. Zaměřili se na anekdotu o mouše, která spadla do piva. Anekdota pochází z Prahy z roku 1921, z doby, kdy se tam konal Světový kongres: „V restauraci spolu seděli Španěl, Angličan, Francouz, Němec, Rus a Číňan. Do piva jim spadla moucha. Každý z nich na to reagoval jinak. Němec jednal poněkud hrubě - vyndal mouchu rukou, hodil ji na zem a pivo vypil.“

A Andreova korespondence? Jak odpovědět na dopis z 1.4.1933 od Rudiho Wapplera z Drážďan, ve kterém mladý Němec píše pln nadšení: „Každý, kdo má ve své krvi jen trochu lásky k vlasti, je hrdý na události minulých dnů...“ ? ... 30. ledna se Hitler stal německým kancléřem.

„Internacia Esperanto-Instituto“ bylo známo jasným protirijským postojem k nehumánnímu světovému nacistickému názoru. To dokazuje činy vedoucí „Instituto“ Julia Isbruckerová. Přímou podporovala židy, z její iniciativy byla do „La Praktiko“ zařazena rubrika na pomoc židovským utečencům, svůj dům pronajala židovské rodině a poslala balík s jídlem Lidje Zamenhofové do getta ve Varšavě.

Seys Inquart po okupaci Nizozemska prohlásil, že život v zemi bude normálně pokračovat a již existující zákony zůstanou v platnosti. Ale jeho uklidňující slova se nenaplnovala. Pro Andrea a jeho „Institut“, který měl problémy, se činnost omezovala, protože esperantisté potřebovali svůj čas a energii na důležitější věci. Mnoho jich hnutí opustilo. V roce 1940 počet členů FLE klesl z 4.325 na 2.036, v LEEN z 993 na 790. Ve FLE bylo zlikvidováno 37 sekcí, v LEEN 9. Kdo se vodě vyhýbá, nebojí se, že se utopí!

o – o – o

Andreo a Julia se rozhodli, že již nebudou provozovat „Esperanto-Domo“, třebaže v září 1939 radnice v Arnhemu ještě dala opravit a vymalovat dům, aby v novém kabátě mohl očekávat své hosty. Letní sezóna 1939 byla poslední v úspěšné řadě, která začala v roce 1930.

Ale ještě jednou se v centru sešlo asi 200 esperantistů dvaceti národností. Byli tam Angličané, Dánové, Francouzi, Norové, Švédí, Švýcaři, Rumuni, Američané... Mnoho z nich zde trávilo již počtvrté svou dovolenou, mezi nimi Hélène Wolffová, J.v.d.Meer, George Connor, Doris Tappanová.

Náhoda tomu chtěla, že hotely ve městě byly plně obsazeny, cestu do „Esperanto-Domo“ našli také neesperantisté. Ředitel školy ze švýcarského Romanshornu zde přenocoval se svými svěřenci. Podle pravidel „Domo“ každý přicházel jako esperantisto, také tito hosté prodělali s úspěchem tuto metaformozu. Ředitel pochopil užitečnost mezinárodního jazyka a slíbil pomoc esperantistům ve svém městě ve Švýcarsku. A to skutečně udělal.

Podle tradice střídala výuka praktické cvičení v konverzaci. Andreo zajišťoval kurz pro začátečníky, pokročilé a semináře pro budoucí učitele Če-metodou. Sigismundo Pragano, Jan a Julia Isbruckerovi přednášeli o literatuře a historii. Mimo to další volný čas vyplňovaly výlety, například do školy v Montessori, a také zábavné večery. Zdařile připravovala umělecká vystoupení Hélène Wolffová. Pozvala mládež a předvedli slavnostní představení s písněmi a Sarah Grönlohová vystoupila v žertovném programu s „mluvícím deštníkem“.

Poslední vyučování skončilo 12.8.1939. Znamenalo to sbohem pro „Esperanto-Domo“ a také uvolnění jejich majitelů. Ačkoliv ti nemuseli platit za park, o který se staralo město, dům, sice bez povinnosti platit daň, stál dost peněz kvůli pravidelným nutným vylepšením a změnám. Vždyť vlastně jen tři měsíce v roce dům získával peníze od hostů. Skutečným problémem bylo hledání pomocného personálu. Amortizace dlužné částky, vycházela z faktu, že zde v létě bydlelo 50 hostů a stravovalo se 100 osob a... že Julia a její tři dcery: Juul, Ellen, Nora a neteř pilně pracovaly po celou dobu.

Mnoho se neví o tom, že Andreo v Arnhemu se pokoušel vytvořit esperantskou školu. Vytýčil tři principy. Výstavba budovy se zahradou, možná statek, kde by mohli žít lidé různých národností po určitou dobu v čistě esperantském prostředí. Zde by mohli do sebe nasát vnitřní myšlenku a stát se skutečnými „zelenými občany“. Klíčové zde by byly stáže. Vzdělávání by probíhalo zejména

dopoledne a zbytek dne by se trávil neformálními hovory a zdokonalování jazyka. Základní kurzy by probíhaly jako obvykle.

Po válce v padesátých letech byl Arnhem stále v povědomí esperantistů a na stejných základech vznikaly další centra. A podobně, i bez znalosti „Esperanto-Domo“, nová generace zakládala kolegia, např. jako je Gresillon, La Chaux-de-Fonda, Bouresse atd.

Před srpnem 1940 bylo nařízeno předat vilu úřadu nové nacistické vlády. Andreo se dostavil, aby předal budovu. Na zavřených vratech byl připevněn na papíru nápis v esperantu: „*Forlasita estas la domo. Kuraĝon! Baldaŭ alia tempo venos. Vivu Esperanto! 1940-07-16, germana esperantisto.*“ (Dům je opuštěn. Odvahu! Brzy se čas změní. Ať žije esperanto! 16.7.1940, německý esperantista.) O rok později zde bylo umístěno sanatorium Koningheide. V šedesátých letech byl pak dům zbořen.

o – o – o

Vážnou ránu způsobil Andreovi odchod nejbližších podporovatelů IEI – Julia Glücka, Henrika Fischera, Sigismunda Pragana, Salomona de Monchy. Poslední z nich, velmi sympatický esperantista a známý Isbruckerových, byl od roku 1934 starostou Haagu od roku 1934, byl odvolán ze své funkce náhle nacionálními socialisty 29.června 1940, protože povolil veřejné kladení květů na hrob prince Bernarda, manžela královny Juliany.

Nejkrutější osud postihl Julia Glücka. Tento neúnavný učitel se necítil bezpečný ve Francii, kde v roce 1934 obdržel čestnou medaili města Dunkirko. V „La Praktiko“ se o tom píše v dubnu 1934: „*Kurz pana J.Glücka v Tours byl opravdovým triumfem esperanta. Začal se 42 studenty a skončil se 104. Po odchodu pana Glücka se uskutečnil pokračovací kurs se 70 studenty. Náš eminentní učitel přešel do Thouars, kde vedl kurz pro 60 osob. 6.dubna pan Glück předvedl ukázkovou lekci v Rouenu pro 300 osob. Předsedal pan M.Richard, profesor vysokoké školy vědecké. Další ukázková lekce se konala na vysoké škole obchodní .Obě lekce byly velice úspěšné a 200 osob začalo jazyk studovat.*“

Glück byl přesvědčen, že německá armáda brzy porazí Francii. Napadlo ho, jako žida, odjet do Nizozemska. Zda Descartes, kterého v té době studoval, ho inspiroval, nebo ho hnala blížící se nacistická vlna do od dávna neutrální země, to nevíme. V každém případě bez váhání přijal pozvání Julie Isbruckerové do Haagu koncem roku 1935. V Erazimově zemi pokračoval se stejnou energií a úspěchem. Se svým vyučováním se dostal na nejrůznější místa. V roce 1937, kdy ještě neměl manželku, si najal trvalý byt v Amersfoortu, v ulici Jakob Catslaan 48. Aby si zajistil trvalý příjem, uzavřel kontrakt s neesperantským vydavatelstvím Thieme a pak ještě s vydavatelstvím Muusses a začal psát.

Neuvěřitelně náhle před květnem 1940 vstoupily okované boty Němců do země a Glück vážně onemocněl. Uprchnout nebylo možné. Byl odvezen do nemocnice, kde byl 25.června operován. V listopadu napsal Andreovi: „*Můj zdravotní stav je nyní dobrý a mohl bych pracovat. Ale jak? Během 32 let mé práce pro esperanto je to již potřetí, že nepříznivé podmínky mi mou práci přerušily.*“

Andreo dodal v „La Praktiko“: „*Těší nás, že se náš eminentní učitel uzdravil a doufáme, že se podmínky pro práci brzy znormalizují a on bude moci pokračovat ve své tvořivé práci.*“

To se ale nestalo. Nacističtí vrazi v roce 1942 Glücka zatkli a odvezli do vyhlazovacího tábora. Svět je velký, ale nebylo kam se schovat...

Znepokojující zprávy přišly z Rumunska. Tam král Karel musel abdikovat v září 1940. Moc převzali fašisté v čele s Ferou Gvardiem pod vedením Antonescu. Jejich protivníci a židé se dostali do nebezpečí. Jen Beraru – autor rumunské učebnice z roku 1926, knihy „*Spite la vivon*“ (Navzdory životu) z roku 1928, „*Albumo de rumanaj esperantistoj*“ z roku 1928, esperantského slovníku z roku 1932, se nemusil obávat, zemřel totiž v roce 1938. Ale Fischer Galati byl velmi rychle, již v říjnu 1940 uvězněn a jeho majetek byl konfiskován. By mučen a zůstaly mu trvalé škody na zraku. Peklo trvalo tři měsíce. Jeho manželka Eugenia Fischerová se snažila o jeho osvobození prostřednictvím starého přítele, t.č. angažovaného fašistického straníka. Ten se zasadil o náhlé propuštění z vězení, vědom si podpory, které se mu kdysi od Fischera dostalo. Mimo budovu mu předal listiny, vypracované Henrikem Harabagi, který zorganizoval útěk Fischerových a jejich přítelkyně, paní Hartové, do Turecka a pak dál na Kypr. Policie dorazila do přístavu pozdě – kotvy již byly zvednuty.

Eugenia, která byla britského původu, měla ještě svůj původní pas a proto jim vláda na Kypru mohla nabídnout azyl. Henriko, jako archeolog, kdysi prováděl výzkumy na Kypru a zůstal ještě v paměti několika kolegů v hlavním městě, v Nikosii, to jim uložilo prodloužení pobytu. Utečenci ale ztratili celý svůj majetek. I peníze, za které paní Hartová prodala svůj dům, aby bylo možno za ně v exilu žít, protože „důvěrník“, který jim je měl předat, je nepřinesl. Spokojili se tedy chatou ve výšce 3.300 m ve vesnici Pedhoulas, dosti daleko od hlavního města. Trojice cizinců žila jediná u sympatických, pohostinných vesničanů a relativně dobře schovaná před německými válečníky, kteří by mohli eventuelně proniknout na britskou půdu.

V létě 1939 se Sigismundo Pragano nacházel v Anglii a vedl kurzy. Kvůli bezpečnosti chtěl zatím zůstat na briském ostrově, ale Andreo ho prosil, aby se vrátil do Arnhemu. Pod hrozbou blížící se války se počet zájemců o program v „Esperanto-Domo“ drasticky snížil. Sigismundo, výborný učitel, se svým tématem „Osoba Ludvíka Zamenhova“, by měl přilákat esperantisty. Rumun přijel do Nizozemska, ale již se nemohl vrátit. 3.září vyhlásila anglická vláda Německu válku a přestala přijímat cizince.

V Nizozemsku ještě nebyla situace pro židy katastrofická. Mnozí z nich věřili, že neutrálního státu se fašismus nedotkne. Andreo dokonce v „La Praktiko“ v únoru 1940 zveřejnil Praganovu adresu u paní M.Vuijkové v Deventeru. Chtěl vyvrátit fámy, že učitel Če-metody uprchl do ciziny. Víra optimistů pohasla, když v květnu 1940 německé hordy vpadly do malé země a s nimi nebezpečí. Sigismundo byl rozhodnut bránit se do posledního dechu. Našel si tři tajná místa v Amsterdamu, Rotterdamu a v Haagu.

Začátkem roku 1941 nizozemská policie zazvonila u jeho dveří v Deventeru. Sigismundo vždy kontroloval příchozí pohledem z okna. Proto rychle uprchl zadním vchodem do zahrady, která sousedila s lesem. Uniformovaný policista obešel dům a uviděl prchajícího mezi stromy a jakoby zázrakem ho nepronásledoval. Sigismundovi bylo jasné, že se musí okamžitě začít skrývat. Vyhledal svého známého, šachistu, který ho zavedl do Arnhemu k neprovdané učitelce Tini Puttové, která ho bez jakýchkoli výhrad přijala do svého velkého domu. Zde prožil čtyři roky. V době, kdy Tini pracovala, neopouštěl hoření poschodí a jen večer při zatažených oknech scházel do přízemí nebo do uzavřené zadní zahrady. Četl, hrál šachy a studoval nizozemštinu. Tak se do spárů nacistů nedostal.

o - o - o

Zdrcující ránu utřžil „Institut“ a celé esperantské hnutí v Nizozemsku v březnu 1941. 9.února 1941 prožil Amsterdam svou „křišťálovou noc“. Nizozemští nacisté zaútočili na židovské domy. Druhý den, kdy nacisté chtěli v perzekuci pokračovat, našli ke svému překvapení amsterodamské přístavní dělníky a mladé muže, kteří se shromáždili v židovské čtvrti a bojovali společně s napadenými. Ostrá bitka trvala deset dní. Teklo mnoho krve. Německá policie násilím „obnovila pořádek“. Obvinění byli židé a 425 mladých mužů. Ti byli první, kteří byli odvezeni do vyhlazovacího tábora.

Amsterdam odpověděl generální stávkou. Situace byla pro nacisty velmi překvapivá. Chování poraženého národa se stalo vyjímečně útočným. Arijci se postavili na stranu židů. To bylo nepředstavitelné a nebezpečné! Seys Inquart okamžitě vyhlásil vládní výnos proti politickým stranám, svobodě v kultuře, v náboženství a školní výchově. Mezi mnoha dalšími obory, které měly zmizet, bylo i esperantské hnutí.

11. Lupiči přichází

1941 – 1945

Dekrety německých okupantů v Nizozemsku se často objevovaly jen v určitých novinách, někdy jen zkráceně a nejasně. Náhle se v periodickém tisku objevila informace, že s okamžitou platností je zakázána jakákoliv činnost všech malých náboženských skupin, jako spiritistů, teozofů, antropozofů, jehovistů, mírových jednot, zednářů a jiných spolků a také esperantistů. Proto se esperantisté nedověděli včas o zákazu a toho nacisté rychle využili.

Ve čtvrtek 20.března 1941 časně ráno u všech vedoucích esperantských klubů se objevili dva policisté se sdělením zákazu a odnesli majetek klubu: archiv, knihy, pokladnu a psací stroj.

Také navštívili „Institut“, kde v tom čase byli jen Julia a Andreo. Vešli do dvou místností v druhém poschodí, kde byly kanceláře. Protože zde bylo tolik materiálu, rozhodli se dveře zapečetit. Vzali jen pokladnu s 1550 guldeny. Julia a Andreo byli bezmocní. Andreovi se jen podařilo ponechat několik exemplářů z různých vydání pro svou osobní knihovnu. Jeho privátní místnost s knihami a dokumenty v přízemí mu byla po prohlídce ponechána.

V poledne se dcera Nora vrátila domů k jídlu. Na chodbě našla svoji matku rozčilenou. Ta ji hned začala vyprávět, co se před chvílí stalo. Náhodou v ten okamžik vešli dva mladí němečtí vojáci, kteří bydleli v domě, nahoře v mansardě. Julia nasměfovala své rozhořčení na vojáky, prostáčky, kteří přišli odněkud z německého venkova do vojenské služby: „*Jen se podívejte co dělají vaši krajané! Odnegli peníze, jsou to lupiči. Zakázali nám esperanto! Zapečetili nám naše vlastní místnosti. Esperanto je prostředek pro mír a teď ho barbarsky ničí.*“ Vojáci stáli a koukali, ničemu nerozuměli. Nikdy slovo esperanto neslyšeli a dali se úprkem na schody. Naštěstí nenahlásili útok na vyšší rasu Třetí říše. Každý však neměl takové štěstí, jako v tomto případě Julia.

Náhodou ve stejný den tiskárna začala tisknout březnové a dubnové číslo „La Praktiko“. Také tam se dostavili policisté a zastavili práci a zničili již vytisknutá čísla.

Naskytá se otázka, proč nizozemská policie se nepokusila obejít německé příkazy. Během prvních válečných let policejní aparát krok za krokem se transformoval na nástroj do rukou národních socialistů. Již od roku 1942 se policie stala nedůvěryhodná. V našem případě nebylo jasné, zda jeden, nebo oba policisté patří k táboru černé svastiky, ale neprojevovali se alespoň fanaticky. Začátkem května se stejná dvojice vrátila se dvěma nákladními vozy a odvezla vše: nábytek, stroje, archiv a velké množství vydaných knih, insignie, štočky atd.

Andreo se snažil zachránit materiál v hodnotě asi 20.000 guldenů. Podal žádost vládnímu kurátorovi, nizozemskému advokátovi mag. Fredovi C.Stählemu¹⁰, o odkup, aby mohl materiál prodat do zahraničí. Marně. Úředník prohlásil: „*Všechno musí být zničeno, protože esperanto musí zmizet, je to nepřátelská věc proti národu.*“ Také rozhovor Julie a Andrea s německým vedoucím likvidátorem kulturních hnutí, Dr. Schweierem, skončil neúspěchem. Julia, zapálená ochránitelka esperanta naštěstí mlčela, když musela vyslechnout ještě vyhrožování vězením a koncentračním táborem. Zničili doopravdy jen archiv, knihy a dokumenty. Dokonce nechali Andrea, aby přihlížel. Andreo o tom napsal 28.8.1941: „*Krásně vázané knihy, barevné pohledy, roční sbírky „La Praktiko“ najatí dělníci trhali, nandávali do pytlů a odvezli ke skartování. Viděl jsem i jiné archívy a knihovny esperantských organizací, při jejich likvidaci.*“¹¹

Nábytek a stroje „Institutu“ byly z rozhodnutí Stähleho veřejně rozprodány 6. a 7.května 1941 v budově v ulici Ruyterstraat 67 v Haagu. Aukce se však nezdařila. Zájemci sice přišli, mezi nimi i Andreo, ale nikdo nic nekoupil. Loajální Nizozemci bojkotovali činy, kterými byli ožebračováni jejich občané. Kromě toho ale byl již trh nasycen podobným zbožím. Zboží bylo znečištěno, poničeno.

V říjnu Andreo Cseh navrhl Stählemu, že by zakoupil inventář „Institutu“ zpět s tím, že by si zřídil kancelář hektografie, protože nyní nemá zdroj obživy. Nabízel za vše 324 guldenů. Po smlouvání se částka vyšplhala na 750 guldenů.

o – o – o

Dva policisté oznámili Andreovi, že esperanto je zakázáno. Nepředložili žádný písemný doklad. Andreo musel sám zjistit, jaký je rozsah dekretu. Nacisté již netolerovali použití esperanta ve **veřejném** životě. To se dotýkalo čtyř oblastí:

1. Zakázány byly esperantské spolky a instituce. S.Mabesooneová, byla v té době sekretářkou klubu „Dreves Uitterdijk“ v Hilversum. Pamatuje si jak dva policisté odnesli dokumenty. J.Doorneveld v Dordrechtu informoval Andrea, že klub „Tra la mondo“ v Dordrechtu byl oficiálně zrušen současnou vládou. L. Deij, jeden z vedoucích sekcí FLE

¹⁰

¹¹2. Slovo Stähle se podobá výslovnosti esperantskému slovu šteli, štelo, štelisto – krást, krádež, zloděj.

3. Nebyly zlikvidovány všechny archívy. Několik bylo transportováno do Německa, kde je na konci války našli Rusové a odvezli je do Moskvy. V roce 2002 ještě ležely v Rusku a nizozemská vláda jedná o vrácení.

v Rotterdamu byl příkazem předveden na policii. Tam prohlásil, že jeho skupina byla rozpuštěna v květnu 1940.

V pozdější zprávě J.Derkse z Bergen-op-Zoom, odeslané Andreovi Csehovi pro „La Praktiko“, stojí: „V osm hodin ráno 20.března 1941 přišla náhle policie za našim vedoucím, který byl v té době v kostele. Současně policisté přišli i k sekretáři, který ještě spal a k pokladníkovi, který pracoval v továrně. Museli jsme okamžitě předat celý archív, knihovnu, peníze a vše, co náš klub vlastnil. Jeden z policistů řekl tlumeně, že jsme povinni předat jen klubový majetek, nikoliv naše privátní věci. Stejně jako sekretář jsem předal jen to, co jsme mohli postrádat. Když si policie převzala archív, od kterého jsme ostatně měli kopie, dostavil se ještě policejní inspektor s detektivem. Hlasitě nám přečetli dekret Seyse Inquarta, nemeckého velitele okupovaného Nizozemska. V dekretu stálo, že esperantské organizace jsou zrušeny, my se nesmíme scházet, propagovat jazyk, atd.

2. Zakázáno bylo vyučování ve veřejných prostorách a k tomu patřily také vědecké jazykové práce, např. práce Wiela Manderse. Policisté vnikli do studovny a odnesli všechny dokumenty „Vijf kunststalen“, již dokončených kapitol.
3. Zakázán byl prodej knih v obchodech. V Haagu byl jeden knihkupec, který měl ještě šest ekzemplářů Bible, ale nechtěl je za žádnou cenu prodat, protože je to zakázáno a on se děsil trestu.
4. Esperanto bylo zakázáno používat v dopisech do zahraničí. Již 25.7.1940 Andreovi cenzura vrátila pohled, který poslal Henriku Harabagiu do Bukurešti. Støp Bowitz z Osla sdělil Andreovi 25.3.1941, že psát esperantem do zahraničí je zakázáno a proto Norové čile korespondují esperantem mezi sebou. 12.5.1941 haagský poštovní úřad oficiálně sdělil, že je zakázána korespondence se zahraničním esperantem.

V březnu 1943 vyšla v nizozemských novinách nová pravidla pro mezinárodní poštovní styk s upozorněním, že použití esperanta je zakázáno. Přesto ale občas proklouzla zásilka přes cenzuru v mezinárodním jazyce. V neutrálních zemích i v zemích sympatizujících s nacisty byla kontrola méně přísná.

Andreo obdržel 29.3.1941 objednávku od slečny S.Johnové z Budapešti a odpověděl dopisem 19.4.1941. 22.3.1941 a 26.3.1941 obdržel objednávku od O.Nicolaisena ze Stockholmu a odpověděl 5.4.1941. Andreo poslal dopis J.Robertsonovi do Bernu 5.4.1941. Paní L.Riedlová z Curychu poslala pohlednice 4.3.1941, 11.3.1941, 2.4.1941, 14.4.1941. Andreo odpověděl dopisy 1.4.1941 a 30.4.1941. S.de Jong z Fríska poznamenal 24.2.1943: „*Já sám jsem dostal vícekrát ze zahraničí cenzurované dopisy v esperantu.*“

Pro Andrea byla korespondence do zahraničí velmi limitovaná. Kontakt se zachoval zejména v roce 1941 s Balkányi z Budapešti v maďarštině, s Harabagiem z Bukurešti v rumunštině, s Hansem Jakobem ze Ženevy v němčině, s Nicolaisenem ze Stockholmu v esperantu, s Riedle z Curychu v esperantu, s Robertsonem z Bernu v esperantu a němčině, se Støpem Bowitzem z Osla francouzsky a německy, s J.H.S. van der Meerem z německé vesničky Leimen v němčině. Nebezpečná byla pohlednice tohoto nizozemce, odeslaná do nacistického trestného tábora. Na ní děkoval za několik adres esperantistů, na které by se mohl obrátit.

Julia Isbruckerová obstarávala balíčky s jídlem pro Lidju Zamenhofovou do getta ve Varšavě a Helène Wolffové do koncentračního tábora ve Westerborku v Nizozemsku. Helène byla pak transportována do koncentračního tábora v Terezíně, kde se jí podařilo přežít.

Bez cenzury zůstaly zásilky po Nizozemsku. Proto pohlednice od německého vojáka Franze Huba z kasáren z města Zutpen dorazila dobře. Hub chtěl navštívit Andrea v Haagu. Později jel Andreo do Zutpen vlakem 19.8.1942 a schůzku spojil s návštěvou vydavatelství Thieme.

Ale mnoho lidí se přestalo jazykem zabývat. „*Tady, jako ostatně všude, už nikdo nedělá nic pro esperanto*“, napsal jeden esperantista 22.3.1942. Esperantisté opustili hnutí ze strachu před novými vládci, nebo také uvěřili nacistické nadřazenosti. Pro mnohé lidi se život velmi změnil: někteří začali bojovat v partyzánských buňkách, jiní, hlavně židé musili chránit sebe a své rodiny, slušní úředníci byli propuštěni a hledali nové zaměstnání. Mnozí došli k názoru, že esperanto nemůže změnit svět a rezignovali. Listy uschly a opadaly.

Vytrvalci dál používali jazyk, částečně jako protest proti usurpátorům. Vytrvale četli, studovali jazyk, scházeli se v soukromí a psali si esperantem v rámci své země.

Konkrétní formou jak se zabývat esperantem bylo sbírání knih, zejména krásně vázaných, aby je zachránili před zubem času. Ale kde knihy nakoupit? Andreo byl znám a proto se obraceli na něj a to byl důvod, že jeho korespondence za války byla dost rozsáhlá. Měl 83 pravidelných korespondentů, ale velká část z nich po roce 1945 už kontak s ním nepotřebovala. Z těch 83 osob se 17 ptalo jak se vede Andreovi a Institutu, 18 mělo různá přání, 43 si pravidelně objednávalo knihy.

Andreo se snažil vždy vyjít vstříc. To se rozneslo po veřejnosti jako olejová skvrna a Andreo byl přijímán jako známý knihkupec. Zpočátku sice opatrně zdůrazňoval privátní charakter svého podnikání: „*Bohužel není to možné dodat vám vlajky a knihy. Já sám soukromně vlastním něco, ale vám radím, abyste nevystupovali veřejně.* (8.7.1941) *Naštěstí mi zůstalo několik výtisků, takže mohu ještě splnit vaši objednávku v omezeném množství.* (28.3.1942).“

Odkud získal Andreo knihy k prodeji? Již před příchodem policie Julia a Andreo přestěhovali sklad z Leuvenestraat k několika důvěryhodným lidem. Institut, nebaže byl v Haagu vybrakován, vlastnil ještě na tajném místě 20.března 1941 celou zásobu knih z „Esperanto-Domo“ v Arnhemu. Andreo ji prozíravě uložil na půdu základní školy, kde byl ředitelem esperantista. Během války bylo toto místo nepřístupné.

Také se vrátily Andreovi knihy od několika prodejců, kde byly knihy v komisi. Národní socialista Van Suylekom z Rotterdamu se také zachoval podle příkazů své nové strany a odstranil ze svého držení esperantské věci, ale naštěstí vrátil knihy a další věci řediteli „Institutu“. Všechny navrácené věci však nestačily pokrýt objednávky. Proto se Andreo rozhodl kontaktovat další vydavatele knih v mezinárodním jazyce.

Renomované nizozemské nakladatelství Thieme v Zutphen mělo také esperantské oddělení. Vzniklo na popud W.Olree, spolupracovníka firmy, kolem roku 1930. S jeho pomocí se Andreo domluvil s ředitelem dne 19.8.1942 na podmínkách pravidelných dodávek knih a hned nakoupil 63 knih. Krásný, ale nebezpečný balík do vlaku... Asi stejný počet si objednal ještě 17.1.1944 a 1.5.1944.

Zvláštní případ byl A.C.van Ingen z Rotterdamu. Tento podnikavý esperantista těsně před válkou nakoupil v „Literatura Mondo“ v Budapešti celý náklad. Část nechal v obchodě někde v hlavním městě a zbytek přetransportoval do Nizozemska. Tam knihami zaplnil celý svůj dům.

Po zakazu esperanta v roce 1941 Van Ingen až 29.10.1942 začal opatrně Andreovi psát, protože ho nechtěl ohrozit. Andreo mu poradil rozdělit takovou velkou zásobu, protože hrozí zničení knih. Van Ingen začal hned jednat. Pomocí otevřené trojkolky rozvezl knihy na několik míst i mimo město. Stalo se, že policisté zastavili vozidlo a nařídili náklad zavést na policii. Ale po cestě se pomocníkům podařilo zavést vozidlo i s knihami do nějakého sklepa. V jiném případě začalo naštěstí silně pršet. Přes nepříznivé podmínky se podařilo Andreovi objednat v průběhu tří měsíců 100 knih. Další dodávka se přechodně přerušila bombardováním Rotterdamu dne 31.3.1943, kdy dům Van Ingénia a vše co v něm bylo shořelo.

Opět v říjnu 1943 mohl Van Ingen poslat další materiál. Andreo nakoupil asi 200 knih. Začátkem roku 1944 se Van Ingen náhle stáhl do podzemí. Právě včas, protože v době jeho nepřítomnosti navštívili jeho byt dva němečtí policisté. Ptáček uletěl za hory a moře. Majetek byl zkonfiskován a všechny knihy byly odvezeny.

Dalším důležitým vydavatelem byl Teo Jung, který od března 1941 byl „v zinním spánku“, ale Andreo s ním udržoval přátelské kontakty. Písemně ne, to bylo nebezpečné, jen ústně. O tom se v archivu IEI nedochoval žádný lísteček, ani písmenko. Pravděpodobně se procházivali asi po deseti minutách v Harstenhoekweg. Bavili se a při tom Andreo získal potřebné knihy. Platil bez potvrzení, vždy ale vedl účet, v tom ohledu byl velmi přesný.

Kvůli chladnému postoji dělnického esperantského hnutí k IEI se rozhodl Andreo, až později v době války, k prvnímu kroku a obrátil se na C.van Essena v Rotterdamu. S tímto pracovníkem „Libroservo de SAT“¹² byly pravidla jasně daná. Podle výměnného systému Andreo dodával svoje zboží za zboží od SAT. První Andreova objednávka 31.1.1944 obsahovala 60 knih.

¹² SAT – Sennacia Asocio Tutmonde (Nenárodní celosvětová organizace), stále funguje.
Libroservo - knižní služba

Již 17.8.1942 F.Kroonder z Bussum, pracovník libroserva FLE, začal Andreovi dodávat do 31.1.1944, celkem 89 knih. F.Kroonder se vypracoval po válce v profesionálního vydavatele výlučně neesperantských děl. S Andreem ale trvale udržoval přátelské vztahy.

Esperantista Monulfus, církevní bratr řádu v Loonopzand, vlastnil zbytky knihy „Fabiola“. Dne 9.12.1942 je poslal Andreovi v počtu 80 ks za 114,50 guldenů.

Někdo napsal Andreovi, že si přinesl velký esperantský slovník od Van Straatena, přímo z jeho tiskárny. Tak Andreo získal stopu na tiskárnu „Helmond“ ve městě stejného jména a i nového člověka pro svoje knihkupectví. V roce 1943 Andreo nakoupil určité množství série „Ideala Esperanto-Biblioteko“. Dobré vztahy byly také s vedením tiskárny a proto Andreo v padesátých letech začal tisknout „La Praktiko“ v tiskárně Helmond.

o - o - o

Odvážnou formou protestu proti okupantům bylo založení „Universala Ligo“. Andreo a Julia byli iniciátory projektu a stejnou měrou k tomu přispívali svými esperantskými myšlenkami. Ostatně Julia se vždy zabývala ideami míru. Jakými cestami docílit a udržet mír? Inspirovala se knihou Clarence K.Streita: „Union Now“ a tíhla k mondfederalismu. Andreo měl na paměti svou přísahu na sjednocení lidstva. „Universala Ligo“ přispívala k těmto cílům. A také chtěl propagovat mezinárodní jazyk. Stále se mu vracel argument proti esperantu, který byl esperantu vyčítán – malý počet esperantistů. Andreo aspiroval na organizaci tisíců a tisíců členů, kde nebudou pouze esperantisté, ale všichni, kteří věří na federativní systém jako nástroj k eliminaci válek. Každý by platil minimální symbolický poplatek. Takovým způsobem se snažil Andreo zrealizovat potřebný počet členů.

Oba iniciátoři – Andreo a Julia – byli již dlouho přesvědčeni, že je třeba navázat esperanto na velkou světovou instituci, aby mnohojazyčnost nebránila při pracovních jednáních. Vždyť už ve dvacátých letech se Privat s Andreem snažili proniknout do pošty a rádia, do skautského hnutí...

Pro novou organizaci si přál Andreo vytvořit znak – v heraldické formě, který by po válce byl používán nejrůznějším způsobem a při nejrůznějších příležitostech. Vybral středověký erb, který se skládal z třírohého štítu, kde vrchní část je poněkud konkávní a dvě postranní konvexní. Zelená hvězda byla umístěna ve středu pole a od ní střídavě běžely červené a bílé paprsky, které se rozšiřovaly. Znak znázorňoval zelenou barvou naději, lásku a mír červenou a bílou barvou. Štít měl chránit lidstvo proti dalším katastrofám.

Tyto prvky svědčí o hlubokém citění katolíka a Maďara. Středověký tvar štítu vychází ze slavného období katolicismu a barvy můžeme nalézt na maďarské vlajce. Znak můžeme najít již na věcech používaných v kurzech a znovu se objeví pak v roce 1959, kdy opět bude vycházet „La Praktiko“ v tříbarevném provedení.

Julia a Andreo se rozhodli pro datum založení „Universala Ligo“ 14.4.1942, přesně v den úmrtí Ludvíka Zamenhofa. Tajně sezvali blízké přátele do bytu Isbruckerových. Není známo přesně kdo byl pozván. Pozvání byla předávána ústně. Zúčastnilo se okolo deseti esperantistů z Haagu a blízkého okolí. Pravděpodobně mezi nimi byl J.Brakel z Rotterdamu, D.de Boer z Haagu, R.van Spronsen z Haagu, H.de Hoog z Haagu a určité slečna S.Grönlohová z Leidenu a paní D.Kostersová z Haagu. Schůze měla symbolický charakter, činnost byla zhora nemožná. Esperantisté ale mohli využít příležitost vytvořit ideologický obsah „Ligy“ a prodiskutovat stanovy, rozdělení funkcí a naplánovat práci po válce.

o - o - o

Při začátku okupace se objevili v Riouwstrato 172, kde v té době měl Andreo kancelář, dva němečtí policisté. Žádali o rozhovor s esperantistou jménem Andreo Cseh. Ten, kdo otevřel dveře, prohlásil, že dům již dlouho esperantisté neobývají a že jméno Andreo Cseh nikdy neslyšel. Dva honící psi pak zamířili na radnici.

U přepážky registrace obyvatel v tom okamžiku měl náhodou službu A.Laansma, upřímný vlastenec a aktivní esperantista. Již dřív, než přichodí udali adresu hledaného, se mu zdáli podezřelí, ale ovládl se. Požádal o chvíli strpení, že hned podá informaci. Zády k přepážce vytáhl Andreovu složku a zasunul ji vzadu za zásuvku, aby propadla úplně dolů. Pak vyjádřil politování, že tato osoba bohužel v Haagu nebydlí, v systému není její karta.

Andreo Cseh si sám nedovedl vysvětlit proč za války nebyl vyzván k výslechu, uvězněn nebo deportován. Laansma zachránil mnoho lékařů, židů a mladých lidí a věděl, že vyznavači svastiky budou významnou osobu esperanta hledat. Po válce Andreo zasypal toho dobrého člověka svými díky.

Je možno se otázat zda Andreo někdy riskoval svůj život. Na rozdíl od Teo Junga buď prostoduše, možná odvážně, pokračoval v práci pro esperanto a ignoroval zákazy jazyka. Pracoval jako knihkupec, vyučoval pokročilé v různých klubech, korespondoval a proti fašismu založil organizaci – „Universala Ligo“. Při jeho rozsáhlé korespondenci se mohl vyskytnout zrádce. Ale to se nestalo. Možná, že nacionálně socialističtí esperantisté nepatřili k extrémistům nové ideologie. Nebo se mezi haagským policejním aparátem nacházeli lidé, kteří si ho vážili? Vždyť v roce 1939 přednášel 132 policistům ve speciálním kurzu!

Uvnitř vlastních řad ale bylo určité nebezpečí. Mnoho esperantistů vstoupilo do národně socialistické strany. Mezi nimi: Y.v.d.Schaaff z Leeuwardenu, R.Strasser z Leeuwardenu, paní M.Strasserová-Melisová z Leeuwardenu, v.Suylekom z Rotterdamu, A.Smit z Haagu, F. Krüger z Amsterdamu, F.Buening z Haagu a někdo z provincie Severního Holandska.

Po válce několik z nich bylo uvězněno na určitou dobu. Mezi jinými A.Smit a F.Krüger. F.Krüger byl polyglot, ale nepřiznal svůj zájem o mezinárodní jazyk. Za diktatury černé svastiky otevřeně korespondoval volapükem s německým kolegou a v době, kdy pracoval v Německu, nakoupil ve velkém množství esperantské knihy. Vyučoval ve vědeckém institutu a jeho byt v Hamburku a posléze i v Berlíně byl vybombardován. Po válce napsal Andreovi: „*Vcelku čtyřikrát jsem o vše přišel. Nakonec mi zůstalo skoro holé tělo, které mi oblékli do vládních šatů, které mě pálily na mé zelené kůži a pak ještě vězení, možná ani ne zcela zasloužené.*“

A.Smit zakládal v třicátých letech v Haagu zvláštní hitlerovskou stranu. Jako ordner měl proto možnost Andreovi a Julii škodit. Ale to neudělal. Během války se však dopustil omylu a prošel dvěma koncentračními tábory. Jako zázrakem se vrátil. V roce 1994 Adalbert Smit ještě žil v Amsterdamu.

o - o - o

Již v roce 1942 se nacisté rozhodli postavit podél západního břehu Evropy obrannou linii tzv. Atlantický val. Chtěli tak znemožnit vylovení aliančních vojsk. Pro bunkry bylo třeba vytvořit neobydlené prostoty. Začala velká evakuace haagské přímořské čtvrti Scheveningen. Lidé si musili hledat bydlení v jiných částech Haagu, nebo i v jiných provinciích. I domy Isbruckerových a Jungových byly v této oblasti. Nejpozději do 20.ledna 1943 se proto musili vystěhovat. Obě rodiny otálely a prodlužovaly stěhování. Nakonec Isbruckerovi získali několik pokojů u Janovy sestry v domě na Riouwstrato 169.

V poslední minutě se vláda rozhodla jinak. Usoudila, že angloamerická vojska nebudou bombardovat místa, kde jsou civilisté. V obranné linii přestalo bourání domů a ustala evakuace. Ti, kteří tam ještě žili, mohli zůstat. Teo Jung byl stále ještě ve svém bytě v Harstenhoekweg a tak tam zůstal celou válku. Několik dní před lhůtou se Isbruckerovi přemístili na nové místo.

Andreo si najal dvě místnosti ve Wolfhezestraat 40 v úplně jiné čtvrti Haagu u právě ženatého esperantisty H.Merkuse. Byt Andreo využíval k přespávání a jako sklad svých věcí. V prvních týdnech jezdil denně tramvají do Riouwstrato 196, kde měl základní vybavení pro svou práci: psací stroj, telefon, archiv, kancelářský materiál, knihy a kontakt s Isbruckerovými. Protože často s nimi večeřel, ne vždy se mu podařilo dostat se do svého bytu včas. Nacisté zakázali pobyt lidí na ulici po 20té hodině. Takže Andreo zde také často přenocoval v posledním trochu volném koutě kde byli všichni namačkáni jako sardinky. To trvalo víc než dva roky.

o - o - o

Bída nad bídu. Od roku 1944 bylo jídlo vzácností. Vyrcholilo to v zimě 1944-45. Zejména ve velkých městech to způsobovalo katastrofu. Lidé z měst jezdili na kolech a tříkolkách na venkov a sháněli jídlo za peníze a za šatstvo, lůžkoviny, šperky, stříbrné přístroje...

Také Jan a Julia podnikli takové dobrodružství za jídlem. Chtěli v únoru 1945 navštívit svou mladší dceru Noru, která bydlela u rodičů svého manžela v Beemsteru v Severním Holandsku a měla malé dítě. Po dlouhém rozhodování se „dědeček s babičkou“ rozhodli jet na kole 80 km za dcerou. Taková cesta byla riskantní, protože zde bylo nebezpečí, že jim budou potraviny zkonfiskovány,

dokonce i kola. Naštěstí ale vše proběhlo dobře a manželé se vrátili s nákladem cibule, pšenice, hrachu a oleje.

Andreo také pomáhal v zásobování. Prozřetelnost mu postavila do cesty dvacetiletou dívku – Helenu Schonewillovou, která bydlela ve venkovském městečku Hoogeveen. Zajímala se o esperanto a vytrvale hledala kontakty s esperantisty. Někdo jí věnoval adresu Andrea Cseha. Ten jí odpověděl na její psaní a od 23.8.1942 si pravidelně vzájemně dopisovali. Helena si často objednávala knihy také pro Johana Krügera, který tenkrát byl v Německu a také psala o rodinných záležitostech, mimo jiného také o svém bratrovi. Bratr pomáhal skrývat anglického letce a byl proto uvězněn ve Scheveningen. Došlo také k přestřelce mezi SS a partyzány před jejím domem.

Helena poslala poprvé potraviny 17.10.1943 a pak se to stalo tradicí. Každý druhý týden přicházel do Riouwstraat 169 balíček střídavě s pšenicí, boby, máslem, velkým kusem špeku, olejem, masem; později to bylo žito, ječmen, chleba, mouka. Desítky kilogramů potravin umožňovaly Julii naplnit žaludky její rodiny. Andreo to chtěl nějak vynahrudit a dodával kancelářský materiál – provazky, nálepky, lepící pásy, balicí papír, ale také mýdlo, ubrusy, kabát, sladkosti a dokonce šproty ze Severního Moře. V září 1944 začala pošta váznout. Jídlo se na poště ztrácelo. 22.11.1944 Andreo napsal: *Začínáme žít jako robinsoni, chybí elektrické světlo, plyn, a místo tranvaje cinká jen hlad a mráz.*“

Šťastnou náhodou se objevil další anděl, který zavítal do kuchyně v Riouwstrato. Byl to třicetipětiletý Rakušan Johan Bruckenberger z Bad Ischl. V třicátých letech opustil svou vlast, protože se nemohl smířit s politikou národních socialistů a rozhodl se odejít do Nizozemska. Za pomoci esperantistů se tam usadil ve městě Zaandam. Šlechtitý Rakušan si dopisoval s Andreem a chápal jejich bídu. 5.12.1944 přišla od něj oznámení o první zásilce s jídlem poslané lodí, ale dodání trvalo dlouho.

Andreo poznamenal v dopise 4.1.1945: *„Hned po obdržení vašeho dopisu, to bylo 23.12.1944 v poledne, jsem šel do přístavu a informoval jsem se v kanceláři pana Kempenaera a Stigtera. Řekli mi, že všechny lodi, které ten den dorazily do přístavu v Haagu, zůstaly mimo město, protože se bojí strávit sváteční dny ve městě kvůli lupičům a přijedou až 27.prosince. Šel jsem tam tedy v tento den, ale balíček pro mne nenalezli. Řekli mi, že další loď přijede až 30. Již potřetí jsem šel k panu Stigterovi (u pana Kempenaera bylo zavřeno), ale marně. Řekli mi, ať přijdu 3.ledna. Poslechl jsem a přišel jsem tam dnes, ale opět marně. Když mě viděli, byli netrpěliví, protože znovu obtěžuji.“*

Přesto zásilka došla. *„15.ledna jsem dostal zprávu, že zásilka došla. Hned jsem šel do kanceláře v přístavu k panu Kempenaerovi a převzal bednu. Byla velká a těžká na to abych ji nesl víc než 3 kilometry z přístavu, a tramvaje nejezdí, nemám kolo, otevřel jsem ji a část obsahu přendal do velké brašny, kterou jsem měl sebou. Tak jsem přenesl i brašnu a bednu. Bohatý obsah mě skutečně překvapil. Váš dar je knížecí!“*

Johan poslal sýr, rýži, svíčky, čokoládu, oves, jablka. Později ještě přišla nová zásilka s bramborami, cibulí a náhražkou kávy. *„Brambory byly obzvláště vítané, protože již dva měsíce je není možné koupit. Objednáváme si jídlo v ústřední vyvařovně a tam musíme odevzdávat všechny naše kupony na brambory. Bohužel porce v ústřední vyvařovně jsou příliš malé (na osobu půl litru masné polévky každý den v týdnu; dřív byla také několikrát kaše a zelenina, ale nyní je jen polévka a v ní jen málo brambor. Právě jsme se dověděli, že ředitel vyvařovacího centra byl uvězněn, protože zpronevěřil mnoho tun brambor! Již dva týdny není možno nikde koupit žádnou zeleninu, naposledy se nám podařilo koupit dva kilogramy řepy. Máme ale naštěstí několik ušetřených hlávek zelí a mrkev, kterou jsme koupili na černém trhu.“*

Andreovy dopisy Johanu Bruckenbergerovi jsou jedinečné, protože v době když kručí v žaludku, člověk myslí jen na chleba. Jsou to důležité dokumenty o posledním období války. Jinak Andreo téměř s nikým nekomunikoval.

V prvních měsících roku 1945, v té nejčernější době, se přesto objevovaly jiskřičky, předvěst konce. De Hoog vešel v lednu do prodejny knih v Amsterdamu a zapsal: *„Hned jsem si všimnul, když jsem vešel, portrétu Dr. Zamenhova! Na pultě ležela Bulthuisova učebnice. Samozřejmě jsem se obrátil na prodáváče. Ten si byl vědom, že veřejné vystavení je riskantní, zejména proto, že hned vedle je „Institut pro kolonie“, kde má sídlo nechvalně známá SS. Prodáváč našel náhodou množství těchto knih, když uklízel ve skladu. Knihy zůstaly na pultě několik hodin a přitahovaly pozornost. Během dvou dnů se prodalo třináct ekzemplářů a proto se rozhodl přes jisté nebezpečí je nechat v prodeji.“*

Německý velitel na ostrově Tekselo na posílení své moci přiřadil ke svému batalionu několik desítek ruských válečných zajatců. Podivná věc. Ti ubožáci nechtěli vůbec bojovat proti Britům a Američanům. 6.dubna 1945 uprostřed noci vypukla vzpoura. Ráno byla severní část ostrova v ruských rukách. Také podzemní hnutí se přidalo. Při přestřelce byl vyslán partyzány esperantista J.Duinker k protivníkům s požadavkem kapitulace. Němečtí vojáci vyjednávače zastřelili. Neklid trval dál. Večer svou převahou Němci situaci ovládli. Ostatně jen na čtyři týdny. Pak se stali sami zajatci.

Ve svém deníku, jako skoro devatenáctiletý De Hoog si 29.4.1945 zapsal: „*Před večerí jsme běželi na střechnu terasy. Americká letadla létala nízko nad Haagem a shazovala pytle s potravinami. Ani jeden německý výstřel jsme neslyšeli.*“

Náhle němečtí nacisté přestali válčit. 28.6.1945 popsal Andreo v dopise Johanu Bruckenbergerovi své historické zážitky: „*Začali jsme slavit své osvobození večer (4.5.1945). Díval jsem se z okna a uviděl shluk lidí. Na mou otázku odpověděli: Ano, Němci kapitulovali! Hlásili to v rádiu. Za několik minut k nám přišli esperantští přátelé, aby s námi slavili. Na stole se objevilo víno, koláčky a bonbony a zapálili jsme dvě velké svíce, které jsem dostal od přátel na vánoce.*“

o - o - o

Až po válce se postupně dostávaly Andreovi a Isbruckerovým informace o zániku Zamenhofovy rodiny, kterou nacisté vyhubili. Mezi nimi byla Lidja, se kterou vedoucí „Institutu“ pojilo pouto. V roce 1942 byla transportována z Varšavy do vyhlazovacího tábora v Treblince a do plynu. Její poslední korespondenční lístek z getta, psaný německy, Julii 12.1.1942 končil: „*My, Sofia, Wanda, Ludoviko, Lidja jsme rádi, že se máte dobře a přejeme vám a panu Csehovi všechno dobré v roce 1942.*“

Julius Glück, výborný učitel Če-metody a autor děl „La grandaj filozofoj kaj la universala lingvo“, „El la klasika periodo de Esperanto“ a dvou vzorových učebnic esperanta v němčině, se dostal do koncentračního tábora ve Westerborku 1.9.1942. Tento muž v šedesátipěti letech byl pak transportován do Auschwitzu, kde zahynul kolem 7.září.

H.Enthoven, který pomohl finančně při koupi domu v Riouwstrato 172, zahynul v roce 1943 ve Westerborku ve svých 78 letech.

Ekumenický prelát Max Metzger, se kterým se Andreo potkal v roce 1921, byl mučen pro svou činnost pro mír a byl nacisty popraven 17.4.1944.

Hindrik Bulthuis byl deportován na sever Nizozemska a zemřel 28.4.1945 v Noordbroeku.

J.Duinker byl zavražděn 6.4.1945 na ostrově Tekselo.

4.dubna 1944 Gigi Harabagiová, která bydlela v Bukurešti, šla nakupovat. Za její nepřítomnosti americké letadlo bombardovalo její dům. Při svém návratu našla svého manžela, otce a bratra Henrika mrtvé.

Koncem roku 1946 Tiberio Morariu po dlouhém hledání zjistil, že jeho sestra Eugenia v Rumunsku přežila.

Němce Paula Tarnowa pronásledoval zlý osud. Když ho po Juliině intervenci propustili z vězení, již nezískal zpět své postavení na úřadě. V roce 1944 ho postihla mrtvice v práci. Ležel dlouho bez pomoci, jeho spoluzaměstnanci ho neměli rádi pro jeho internacionální názory. Národní socialisté se dokonce radovali, že takový člověk umírá. Zůstal upoutaný na lůžku. Během bombardování rodinní příslušníci chodili do krytu ve sklepě. Několikrát se ho snažili tam také odvést, ale upadl a na betoně si rozbil hlavu. Velký historik esperantského hnutí zemřel 13.12.1944.

Nejen „Institut“ v Riouwstrato postihly rány, také jiné esperantské organizace potkal stejný osud. Jan Isbrucker ve funkci presidenta „Akademie“ musel přeorganizovat práci. Ze 102 členů z roku 1938 odpovědělo na jeho dopis v roce 1946 jen 48 osob. Mnoho jich ve válce zahynulo. Isbrucker využil příležitost k reorganizaci tak, že byla odstraněna dvoukolejnost mezi „Lingva Komitato“ a „Akademio“. Statutární změny se uskutečnily v roce 1948 a od té doby existuje jen „Akademio de Esperanto“.

12. Stavba a přestavba

1945 - 1949

Když v květnu 1945 skončilo válečné násilí, vypadal svět zoufale. Chaos, bída. Přehnal se uragan, ale přeživší zůstali na kolenou. Miliony zavražděných a mrtvých, města v ruinách, nedostatek potravin, materiálu, vázla doprava.

Také Isbruckerovi a Andreo stáli znova na začátku své činnosti. Jako první krok bylo nutno obnovit bydlení v původních domech. V Isbruckerově domě Oostduinlaan 32 bydleli lidé, kteří si museli hledat nové ubytování. To se táhlo. Až koncem roku Jan a Julia získali zpět svůj majetek.

V Riouwstraat 172 byl státní úřad, pro který také chybělo vhodné místo. Julia požádala svého známého, De Monchy, který se stal hned po válce starotou Haagu, aby využil svého vlivu. Měla úspěch. Úřad opustil budovu již v srpnu, ale plné použití domu se posunulo až na polovinu prosince. Byly nutné opravy. V blízkosti totiž vybudovala německá armáda startovací plochy pro rakety V2 proti Anglii. Mnoho z raket spadlo při odpálení, v blízkosti Riouwstraat 172 celkem 8. Byla vytlučena okna, stěny nakloněné, střecha probouraná. Částku na opravy, 4.000 guldenů, si Isbruckerovi půjčili na „Institut“.

Když konečně Andreo zasedl ve své kanceláři, neměl na různých ustláno. Měl jen minimální inventář a chyběly důležité věci jako papír, obálky, pásky do psacího stroje... Nedostatek všeho a všude. V zimě 1945/46 chyběl dostatek uhlí, elektřiny, plynu. Používání plynu na vytápění bylo zakázáno a Andreo ho nějak obešel, přesto překročil svůj příjem. Plynárenský podnik mu proto vyměřil sankci a 3-4 dny plyn mu byl uzavřen. Andreo topil jen v jedné místnosti a přesto již v lednu 1946 obnovil korespondenci s celým světem.

Současně se zpětným získáním „Institutu“ chtěli Julia a Andreo co nejdříve získat zpět věci z „Esperanto-Domo“. Vlaky po válce jezdily málo a nepravidelně, takže trvalo do 18.července, než mohli oba navštívit dům v Arnhemu.

Nejdříve si prohlédli dům zvnějšku. Dosud stál, ačkoliv zde procházela fronta. Byly na něm otvory po kulkách, vysypaná okna, prasklé trámy a všude plno sutí. Inventář skoro žádný, jen jeden – dva poškozené stoly a židle trůnily v saloně. Nebylo co zachraňovat.

Odtud po vystřízlivění zamířili majitelé do obecné školy „Pod lipami“, kam Andreo přemístil tajně, hned po invazi Němců, zásobu knih z „Esperanto-Domo“ po dohodě s jejím ředitelem.

Tenkrát vše složili na půdu a Andreo pořídil plánec jak jsou umístěny očíslované krabice s obsahem. Proto nyní víme, že tam uložil asi 108.000 položek.

S napjetím Julia a Andreo stoupali na půdu. Ke svému velkému překvapení zjistili, že půdu vandalové nenavštívili a uskladněná zásoba knih zůstala nedotčená během pěti let. Jaká úleva! Jaké pohlázení štěstěny! Jen prach a vlhkost poškodily trochu určitou část uložených věcí, jen svorky v tisících „Konversacia Literaturo“ způsobily rezavé skvrny „jizvy po válečném utrpení“.

Po nastěhování do Riouwstraat, v polovině prosince, Andreo kontaktoval ředitele o své další návštěvě a prosil o jeho pomoc. Ten navrhl, aby pomohl s prací neznámý esperantista P.Knipscheer, mladý úředník státního telefonního podniku v Arnhemu. Andreo s Julií se s ním dohodli na 17. a 18.ledna 1946, aby se knihy připravily k transportu. Byl mráz, vše bylo špinavé, chyběly lampy tak potřebné, kdy dny byly tak krátké. Trojice svorně plnila krabice nejnutnějšími svazky jednu po druhé. Krabice získal zdarma Knipscheer z blízkého obchodu. Krabice pak přenášeli na poštu k odeslání do Haagu.

Od té doby Andreo plně důvěřoval novému esperantistovi a písemně ho začal žádat o odesílání určitých knih. Každý týden přicházely objednávky v průměru na 50 knih. Knipscheer plnil žádosti rychle a přesně ve svém volnu odpoledne v sobotu. Brzy také pracoval i večer. Andreo vždy včas zaplatil výdaje za poštovné, provazy, obálky, krabice a často dodal věci, které bylo obtížně sehnat. Tyto věci Andreo dostával od charitativních amerických organizací, většinou cigarety, ponožky, mýdlo. Andreo také svému pomocníkovi dal příležitost vybrat si vždy jeden výtisk od každého titulu, aby si mohl založit vlastní knihovnu. Podle své zásady: „dobré účty – dobří přátelé“ platil Andreo Knipscheerovi 10 guldenů každé dva měsíce.

To trvalo dva a půl roku. V prvních měsících si Andreo přál co nejdříve přestěhovat všechno do Haagu. Problém byl však s místem v „Institutu“. Uspořádání a neustálé hledání vyžadovalo námahu. Proč by zbytek nemohu zůstat tam kde je? Laciný sklad v Arhemu se slušným člověkem byl velkou výhodou. Dokonce narození dcery a Knipscheerovo přestěhování neporušilo pravidelnost

posílání knih. Knipscheer byl prototypem vzorného esperantisty, bez kterých by hnutí nemohlo existovat. Díky mu!

V dubnu 1948 se zdálo, pomocníkovi v Arhemu, že nějaký vandal rozházel a poškodil knihy a navrhl odtransformování knih. Také radnice upozorňovala, že knihy na půdě mohou způsobit požár. Andreo se snažil vyklizení zpomalit, protože potřeboval nejdříve zvětšit sklad v Riouwegstraat. Sklad byl urychleně převezen v srpnu 1948 nákladním vozem za 285 guldenů do Haagu.

V květnu 1945 po vyhlášení míru začali hned Julia a Andreo s propagací pro „Universala Ligo“ (UL), která od svého založení v roce 1942 byla uložena ve stínu. Nejdůležitějšími otázkami byly: 1. Co je UL? 2. Čeho chce dosáhnout? 3. Jak založit organizaci? 4. Jak ji propagovat?

Válka skončila, ale nebe pokrývají mraky. Každý si přeje spravedlivý a trvalý mír. Záruka je možná jen celosvětová federace národů, které jsou demokratické, založené na principech osobní svobody a národní rovnoprávnosti. A proto je třeba vést lidi k federalnosti a na takových základech stojí „Universala Ligo“, která podporuje pořádek a používá esperanto jako svůj oficiální jazyk, který rozšiřuje možnosti pro dosažení svého cíle.

Myšlenka světové federace silně ovlivňovala poválečné období. Mnoho významných politiků usilovalo o národní suverenitu, zřízení celosvětového parlamentu a jednotný policejní aparát. Na různých místech se objevovaly skupiny pro federalizaci, rychle rostly a byly organizovány konference a kongresy ve jménu tohoto politického ideálu.

Čeho chtěli zakladatelé UL dosáhnout? Julia a Andreo s přáteli otevřeně vyjádřili své názory. Julia Isbruckerová měla ambice do světa „věčně bojujícího“ umístit základní kámen pro věčný mír. Podle ní tato utopie je realizovatelná založením světové federace. Inspirovala se plány Clarence Streita, a hlubokými myšlenkami iniciátora esperanta. Tato již existující „Liga“ pracuje zcela podle principů Ludvíka Zamenhofa, jehož cílem bylo sbratření lidstva. Úkolem „Ligy“ je pracovat pro sjednocení národů na zeměkouli a rozšiřovat mezinárodní myšlenku esperanta. V „Lize“ mezinárodní jazyk není cílem, ale jen nástrojem pro uskutečnění myšlenky. Julia napsala Praganovi: „*UL je přesně to, co Zamenhof měl na mysli a proto máme plnou důvěru, že naše věc uspěje.*“

Andreo ale naopak dával přednost mezinárodnímu jazyku. Očekával že nastává nová epocha jeho práce – vzkvétající esperantské hnutí. Znepokojovala ho rozdrobenost a nesvornost esperantistů. Přál si a snažil se o jednotnou organizaci s mnoha tisíci členy. Jen tak budou mít esperantisté šanci uspět ve všeobecném zavedení mezinárodního jazyka. Vadila mu existence dvou neutrálních organizací UEA IEL. Chtěl vše spojit s UL, a také „La Praktiko“ s „Heroldo“.

Jak založit životaschopnou organizaci? Okamžitě po osvobození se schází aktivní esperantisté a zakládají přípravný výbor. 16. března 1946 již přebírá vedení definitivní výbor. Prezidentem se stává Edmont Privat, Julia Isbruckerová jako viceprezidentka a sekretář Andreo Cseh. Mezi členy výboru jsou mimo jiných: George Conner z New Yorku, Percy Wright z Londýna, Ludvík Zamenhof vnuk z Varšavy, Marianne Vermaasová z Rotterdamu.

Členem se může stát každý, kdo uznává principy „Ligy“ a věnuje minimálně jednu symbolickou cihlu – v hodnotě jedné „stelo“ (hvězda). Jedná se o esperantskou minci v hodnotě čtvrtiny nizozemského guldenu. Tímto příspěvkem se stane člověk členem doživotně. Tím chce Andreo získat pro organizaci alespoň 100.000 členů, esperantistů i neesperantistů. Lidé platí také aby si objednali předplatné „La Praktiko“ za 24 stel.

Jak propagovat organizaci? Ve své korespondenci Julia a Andreo v roce 1945 v každém dopise doporučují členství v „Lize“. Společně pořádají schůze, ve kterých Andreo výmluvně vysvětluje cíl „Ligy“. V Haagu a Rotterdamu vede schůzi starosta De Mochy. 3. září 1945 se koná tisková konference v holých zdech v Riouwstraat 172. V číslech „La Praktiko“ v roce 1946 jsou stránky věnované informacím o „Universa Ligo“.

Dvěma základními sloupy nové organizace jsou vlastní orgán a mezinárodní měnový systém. Znovuvydávané „La Praktiko“ však brzdí poválečné obtíže, především nedostatek papíru. Andreo rozeslal provizorně tři bulletiny a konečně v polovině roku 1946 vyšlo plnohodnotné číslo „La Praktiko“. Obsahovalo kompletní informace o UL a také svědecké podrobnosti o válečných prožitcích a obětech. V roce 1947 časopis nevyšel, ale od začátku 1948 bylo vydávání pravidelné.

Přesto, že Julia a Andreo usilovali o specifickou federalistickou revue, nepodařilo se jim to. „La Praktiko“ pokračovalo jako před válkou, jen s články o světovém federalismu. Na příklad popis

první federalistické konference v Luxemburgu 13.-17.října 1946 a pozdějšího kongresu v Montreux 17.-24.srpna 1947 a v Luxemburgu 5.-11.září 1948.

Oba – Julia a Andreo se těchto jednání účastnili a snažili se zařadit esperanto mezi jednacím jazyky. Podmínkou, aby uspěli, byla účast dalších esperantistů. Úspěch zaznamenali v roce 1948, kdy na světovém kongresu pro federalizaci bylo esperanto zařazeno jako oficiální jazyk.

V rámci svých užitých služeb, které zjednodušily mezinárodní vztahy bylo, že UL zavedla svůj vlastní celosvětový peněžní systém. Jednotka se nazývala „stelo“. Aby nebyly porušeny přísné zákony, které státy vyhlásily hned po válce pro finanční přeshraniční toky, UL nenazvala svou měnu penězi, ale kupony. UL tiskla jen malé „bankovky“ – 1 stelo a zdůrazňovala, že je dostávají noví členové UL a výherci soutěží v „La Praktiko“. Bylo snadné je posílat v obálce poštou a esperantisté brzy steloj používali pro drobné platby v kanceláři UL na objednání knih a na příspěvky. Vydání větší hodnoty stelo Andreo zdržel do doby, až se mezinárodní toky peněz uvolní.

Až koncem roku 1951 se Andreovi podařilo vyrobit kovový znak UL, ve tvaru jehlice, brože nebo knoflíku. Byl vyroben ze smaltu ve třech barvách: zelené, červené a bílé, o rozměru 15 mm.

o – o - o

Oživení „Universala Ligo“ vyžadovalo od iniciátorů mnoho sil. Percy Wright napsal Andreovi 29.10.1945: „*Informoval mě Stein (zeť Isbruckových z Londýna), že usilovně pracujete!*“ Sám Andreo napsal Janu Dercksovi 7.2.1946: „*Stojím před horou, kterou chci pohnout a opakuji si slova z Bible, že víra to dokáže. Cíl je ještě daleko, ale začít se musí.*“

Ale bez morální, materiální a fyzické pomoci esperantistů by celý projekt byl odkázán k okamžitému fiasku. Od prvního dne ho podporovali vážení lidé jako Louise Riedle z Curychu, J. Hoogenhout z Amsterdamu, Jan Dercks z Bergen-op-Zoom, Percy Wright z Londýna. O posledním bych chtěl napsat podrobněji, protože v korespondenci se jeví jako model perfektního člena „Ligy“.

První dopis ze zahraničí do Riouwstraato po válce dorazil od P.L.Wrighta. Toho Andreo trochu znal ze svých předválečných kurzů Če-metody v Anglii. Význačný, padesátiosmiletý obchodník, ředitel stavební firmy v britském hlavním městě, předseda BEA, dvakrát kandidátem do britského parlamentu, napsal 22.5.1945 Andreovi: „*Během uplynulých měsíců jsem se snažil opatřit finance na znovuoobnovení „Če-Institutu“. Nepochybuji, že částka dosáhne alespoň 250 liber a slečna Jay, předsedkyně BEA, mě informovala, že američtí esperantisté také pomohou. Chtěl bych, pane, abyste věděl, jak vysoce je hodnocena vaše práce, a že je mnoho, kteří jsou připraveni napnout síly, aby vám pomohli znovu pracovat. Já osobně vám nemohu věnovat víc než 100 liber.*“

Obsah dopisu Andrea hluboce dojal. Takový důkaz solidarity byl pro něj morální podporou. Percy Wright byl vždy upřímný. Po mnoha letech však neměl mezi esperantisty přátele, bepochyby pro své kritické názory proti esperantským organizacím. *Myslím si, že naši nejdůležitější prací není činnost esperantských skupin, ale práce s veřejností, vytvářet příznivé veřejné mínění a začlenění do veřejného života. Proto mě rozčiluje, že britští esperantisté nepořádají série veřejných schůzí, neodvažují se pracovat veřejně. Stejně jako Londýnský esperantský klub. Běžný esperantista omezuje svou aktivitu jen v esperantském kruhu a to mě irituje.*

V první fázi při oživení „Ligy“ stála trojice: Andreo, Julia a Percy. Angličan v pozadí měl mimořádné zásluhy. Všestranně pomáhal. Především jako kvestor. Zapůjčil 200 a daroval alespoň 400 liber „Institutu“. Zakoupil „cihly“ „Universala Ligo“, abonmá „La Praktiko“ a štědře plynuly peníze přes známé k Andreovi, náhodou párkrát i do Londýna, protože některé částky nebylo možno zaslat přímo do Nizozemska, také byly přeposílány Privatovi, nebo Fischerovi na Kypr. Pro Fischera byla ostatně uspořádána i britská sbírka.

Wright při svých přednáškách o „Universala Ligo“ v rotariánských mírových kruzích získal stovky a stovky nových členů. K tomu vytvořil brožuru v angličtině a Andreo vytiskl 5.000 výtisků. Sám vedl semináře pro budoucí učitele Če-metody a k tomu objednával kvanta učebního materiálu. Nespočetné balíky cestovaly loďmi přes Severní moře. Svými prostředky vybavil „Institut“ vším potřebným. Andreo a Percy se spolu pravidelně radili. Například o papíru pro „La Praktiko“ pro rok 1948 redaktor napsal 21.6.1947: „*V Nizozemsku je situace s papírem ještě velmi špatná. Proto jsem nucen shánět papír ze zahraničí. Vláda, na naše žádosti zakoupit papír za hranicemi, nedává souhlas. I kdyby se mi podařilo papír v zahraničí zakoupit, při jeho dodávce by mi ho zkonfiskovali. Existuje jediná cesta, obdržet papír darem.*“

Percy to ihned komentoval: „*Darování to nevyřeší. Povolení k vývozu z Británie mohou získat jen obchodní organizace. Nebylo by možné získat papír ze Švédska, pokud bych ho zaplatil? Mohli bychom eventuelně tisknout noviny sami v Anglii.*“

Samozřejmě Percy Wright dostal křeslo v přípravném výboru a stal se pak také členem výbotu UL. Pronásledovala ho myšlenka založit britskou kancelář „Universala Ligo“. Pro jeho osobní širokou podporu již vlastně neformálně fungovala v jeho domě. Založení samostatného „UL-Domo“ se částečně realizovalo pokusně v Doveru. Koncem roku 1947 Wright načrtl projekt a svolal v srpnu 1948 členy UL na letní pobyt do Surrey Crest, jižně od Londýna. Andreo byl nadšen: „*Váš plán potěšil mé srdce. Postatné v naší věci jsou mezinárodní setkání a já mám radost, že to již začne.*“

Asi dvacet přihlášených z osmi zemí se sešlo na čtyři týdny. Vyměňovali si názory, studovali a užívali si léta. Sigismundo Pragano vedl seminář pro učitele Če-metody. V srpnu 1949 Wright zopakoval setkání se stejným počtem členů ve velkém domě v Doveru. Majitelka, esperantistka, byla dokonce ochotna předat dům „Universální Lize“. Wright by ochotně přijal, ale Julia se ho hned snažila upozornit na trvalé problémy s takovým majetkem a poukázala na vlastní problémy s „Esperanto-Domo“ v Arnhemu. I Andreo byl opatrný a zastřeně poukázal nato, že by to pro Wrighta bylo velkou zátěží. V „La Praktiko“ se sice objevila reklama, ale oba vedoucí „Institutu“ se nehodlali ve věci angažovat.

Přesto, že UL měla příznivce, bylo třeba bojovat s různými nepříznivými vlivy. Na prvním místě to byli antagonisté mezi samotnými esperantisty. Je možno je rozdělit do tří kategorií. Na ty, které posílila vize zakladatelů UL a sami si chtěli hrát na svém esperantském písčku. Vůbec nechápali, že v jejich činnosti chybí nutná dimense – propagace a následkem toho vzniká úbytek esperantistů. A takoví lidé přicházeli i z nejbližšího okolí Andreova. Například De Boer z Haagu způsoboval takové obstrukce již v přípravné komisi.

K protivníkům patřili za druhé vedoucí IEL, zejména v osobě de Goldsmitha, sekretáře londýnské organizace. Báł se konkurence. Třebaže Andreo jasně vysvětlil odborný charakter „Ligy“, která užívá esperanto, aby dosáhla svého cíle, ale oponenta ne přesvědčil. Ani argument, že příspěvek jedné „stelo“ pro celoživotní členství by nebylo na překážku, aby se člověk stal členem jakékoliv jiné esperantské organizace. Vedoucí IEL viděli v Andreovi krysaře z pohádky, který svou sladkou flétnou láká k sobě „jejich“ esperantisty. Nepochopili, že právě jeho prací by přišli noví adepti jazyka a „jejich“ členové by se rozrůstali.

Goldsmith nechtěl sjednocení UEA+IEK+UL ani sjednocení „Heroldo+La Praktiko“, maximálně jen přijetí UEA do lůna IEL, nechtěl zavést mezinárodní měnu „stelo“, vlastně nechtěl spolupracovat s populárním prvním učitelem Če-metody. Stačilo mu jen obchodování, kupovat od něj knihy a prodávat je.

Třetí skupina oponentů byli vedoucí dělníků a esperantisté ze SAT. Domnívali se, že třídní boj trvá. Andreo Cseh jako „kapitalista“ u nich vzbuzoval podezření. Bas Wels, předák mezi nizozemskými dělníky, který s Van Essenem se pokusil přetáhnout vedení SAT do Rotterdamu, veřejně napadl Andrea v „Labourista Esperantisto“ 4.8.1945. Andreo o tom napsal poznámku Hoogenhoutovi 6.9.1945: „*Jeho doměnkou je, že příspěvky pro Ligu a jiné příjmy půjdou do mé kapsy a že celá Liga je jen moje privátní záležitost. Jestliže pisatel toho článku věděl něco o mém privátním životě, jistě by se za svůj článek styděl.*“

Andreo Cseh skutečně nikdy nepřijal ani groš z peněz pro UL a vykonával jen funkci ředitele Institutu za symbolický plat. Dělníci neměli tušení, že idealisté jako Edmond Privat, Julia Isbruckerová a Andreo Cseh vždy volili sociálně demokratickou stranu a podíleli se na rozvoji v socialistických esperantských organizacích.

Jiné akutní nebezpečí se nacházelo mimo esperantské pole. V prvním roce po válce ti, kteří chtěli bojovat za nový pořádek, mír a federalismus, byli ještě zapálení pro věc. Ale plamen brzy začal pohasínat. Situace byla rozdílná proti spiritualním hodnotám po roce 1918. Tenkrát nadšení hořelo po dobu dvacátých let. Nyní se však v roce 1947 elán vypařil. Zavládla skepse a to se odrazilo i na UL. „Ligo“ se jen pozvolna vyvíjela: mezinárodnost byla redukována železnou oponou, zahraniční peněžní transakce byly zakázány. UL se dostala pod přísnou kontrolu; získání nutných materiálů bylo znemožněno přidělovým systémem.

o - o - o

Po osvobození se u esperantistů projevila touha cestovat za hranice. Zejména do bohatších zemích, kterých se nedotkla válka, do Švýcarska a USA. Nizozemce také lákala Anglie, která nezažila okupaci a mohla se pyšnit aureolou získanou v boji s německými usurpátory. Cožpak vláda s královnou Vilemínou během pěti let nepodporovala svůj lid v odporu? Albion symbolizoval světlo ve tmě.

Také Andreo si přál vycestovat a ihned přijal pozvání ze Švýcarska od „Svisa Esperanto-Societo“ na spolupráci na jejich kongresu v St.Gallen. Švýčari dokonce byli ochotni posunout termín z 2.června na 26., aby mu umožnili účast, protože ve stejném datumu se konal britský kongres, již dříve oznámený a kam byl Andreo také pozván.

Andrea kongres ve Švýcarsku velmi dojal. Přišel z vyrabované země do země mléka a medu. Všechno mu tady chutnalo, jídlo, pití, taková nabídka, všeho dost! Přišlo pozvání z Curychu a odtud Andreo odjel do kongresového města. S věrnou Luise Riedleovou – švýcarskou perantkou¹³ IEI strávil 2-3 hodiny při svačině. Andreo pak o tom napsal: „První opravdový oběd po válce“. Kromě s Luise se také setkal s Johnem Robertsonem z Bernu – „lékem na smutné duše“ a pozdravil svoje staré přátele, Edmonda a Yvonne Privatovy a mnoho dalších. Mezi nimi vynikaly Anahide Necessianová z Ženevy a Alice Frühová ze St.Gallen – esperantští andělé, kteří již v roce 1945 začaly Andreovi opatřovat nezbytný materiál.

Anahide byla zaměstnána u mezinárodní organizace křesťanských církví a jejím prostřednictvím mohla v Paříži zakoupit nové kolo pro IEI a ve svém městě 50.000 barevných archů papíru k dalšímu vydání pro kurzy Če-metody. Čtyřicetiletá Alice zjistila v roce 1945, že jedna švýcarská továrna má k dispozici bezplatně několik přístrojů pro postižené válkou. Tak Andreo získal několik počítačích strojů. Alice poslala do Nizozemska i jiné nedostatkové zboží jako oblečení, punčochy, pásky do psacích strojů...

Slečny doprovázely kněze během kongresu i v obchodech. Andreo si nakoupil oblek, plášť do deště a dokonce láhev jemného alkoholu. Ale na letišti nebylo dovoleno alkohol převážet. Anahide proto doporučila nalít obsah do dvou plochých lékařských lahví. Andreo tak úspěšně prošel kontrolou.

Úžasná atmosféra byla na tomto malém kongresu, perfektně organizovaném z velké části mladým Ottou Walderem z Romanshornu. Nadšené proslovy, veselý pokračovací kurz, přítomnost Andrea Cseha, byly hlavními vzpruhami pro prospávající švýcarské esperantské hnutí.

Alice Frühová pocítovala k Andreovi city, přesahující přátelství. Po měsíci po kongresu se vydala do Haagu, aby se s Andreem setkala. Její pobyt v Haagu byl pro ni poněkud rozčilující, protože Andreo zavalený prací se jen málo objevil. Alice se tedy bavila a výletovala s Julií, která ji u sebe ubytovala. Švýčarka svůj omyl důstojně spolkla a nikdy to Andreovi nevyčetla, ani se o tom nikde nezmínila. Nikdy už Andrea nekontaktovala.

Po návratu ze Švýcarska Andreo opět odletěl, tentokrát do Anglie přednášet a učit na britském esperantském kongresu mezi 7.–15.červnem 1946. Na letišti v Londýně ho očekával „peranto“ Percy Wright, který ho i hostil ve svém domě a následujícího dne ho autem odvezl do Bristolu.

Také tento kongres byl pro Andrea nezapomenutelný. V roce 1946 se ještě nekonal pravidelný světový kongres, přijelo mnoho esperantistů ze zahraničí nadýchat se přátelského vzduchu. Bristol byl městem velmi postiženým bombardováním a chyběla místa pro ubytování a proto musili pořadatelé přijmout jen 400 z přihlášených 600. Takový počet! Jaká inspirující čilost a oživení hnutí! Andreovi imponoval kongres svým vytříbeným stylem. Zvláště obdivoval prezentaci mezinárodního jazyka předvedením Shakespearovy Noci svatojánské v překladu Louise Briggse.

o – o – o

Po válce po Evropě bloudily děti, jejichž rodiče zemřeli, nebo se ztratili. Ve Švýcarsku rostlo hnutí na pomoc těmto ubožákům. Z iniciativy Waltera Cortiho z Curychu byla založena u městečka Trogen srubová vesnička, ve které našly místo děti různých národností. Tak vznikl Maďarský dům, Polský dům atd. Děti zde žily jakoby v internátě, měly plné zabezpečení a také vyučování. Komunita byla nazvána „Vesnička Pestalozzi“.

Vál větřík idealismu. Organizátoři si přáli vychovávat děti bez nenávisti a žárlivosti k jiným národům, jinak než tomu bylo v jejich původních zemích. Měla to být jedna velká rodina. Corti byl

¹³ peranto = esperantista pověřený zprostředkováním kontaktů a služeb

přesvědčen, že je k tomu nutný společný jazyk. Sympatizoval s esperantem a chtěl se pokusit o experiment. Za rok by se ukázalo, zda jeho plán je dobrý. Corti se obrátil na „Svisa Esperanto-Societo“ a organizace se prostřednictvím Otto Waldera obrátila na Andrea Cseha.

Andreo s tímto unikátním návrhem ihned souhlasil pod podmínkou, že povede dva týdny kurz a Julia mu bude asistovat. Slíbil, že dodá osobu, která bude po celý rok pokračovat. Elizabeth Burglerová, učitelka Če-metody, původem Maďarka byla připravena splnit tento úkol. Corti souhlasil a Andreo s Julií v Trogen pracovali mezi 2.-16.srpnem.

Vedení Vesničky Pestalozzi vedl výbor. Členové výboru se na Cortiho plán dívali skepticky, dokonce jedna adeptka „Occidentalu“¹⁴ slečna Dr.Meierhoferová příkře nesouhlasila. Výbor se dostatečně rychle ke Cortiho návrhu nevyjadřoval a to způsobilo, že příjezd učitelů z Haagu se již nedal zdržet. Odpůrci projektu docílili jen toho, že naše dvojice nepodá informace o projektu tisku, s odůvodněním, že oficiální švýcarské instituce, které pochybují o hodnotě nebo nutnosti společného jazyka, zakáží vyučování.

Sami okcidentalisti se necítily vázány mlčením pro tisk. Měli silnou finanční podporu, pravděpodobně také od IALA, podnikli kompletní kampaň na podkopání esperanta. Prvním útokem střediska occidentalu ve Winterthuru bylo vydání německy psaných brožur Dr. Fritze Haase „Wieso kann Basic-English nicht Welthilfssprache werden?“, „Wieso ist Occidental die endgültige Welthilfssprache?“, „Wieso ist Occidental die leichteste Welthilfssprache?“¹⁵ A další adepti publikovali nepříznivé články pro esperanto v časopisech. Andreo v dopise Walderovi dne 30.5.1947 poznamenal: „*Doufejme, že Vesnička Pestalozzi neučiní hloupé rozhodnutí a nezavede k výuce neexistující jazyk.*“

Hned po kurzu použili okcidentalisté zákeřnou zbraň. Anonymě ústně rozšířili lež, že se esperantský kurz ve vesničce Pestalozzi nezdařil. Lež pronikla až do USA. Znamý esperantista Solzbacher to slyšel přímo od slečny Meierhoferové a informoval Julii Isbruckerovou. Reprezentantka výboru vesničky se zmínila v Anglii, že kurz byl „a dismal failur“¹⁶. Švýcarské noviny informovaly o neúspěchu. Pomluvy možná nezabraly, ale určitě pošpinily.

SES se rozhodla z taktických důvodů o útoku pomlčet, ale takový názor nesdílela Julia se svým cítem pro spravedlnost a Cortiho o nekalostech informovala. Manžele Cortiovi byli konsternováni. Přišli k nim okcidentalisté a pokusili se zavést svůj projekt (nyní) napořád.

Navzdory pomluvám byl výsledek krátkého kurzu překvapivě dobrý. To konstatovala Anuti Cortiová s manželem, výbor SES s Ottou Walderem a Fritzem Liechti-Reineckem a personálem vesničky. Všichni se chodili na vyučování dívat a už po první lekci byl Walter Corti nadšen a po lekci běžel k Andreovi stisknout ruku a gratuloval: „*Zvítězil jste!*“.

Na rozloženou dostal Andreo album s fotografiemi a obrázky s esperantskými texty od dětí. Vládlo zde opravdové nadšení mezi dětmi. Anuti Cortiová odpověděla Julii na její dopis o pomluvách: „*Všichni si v Trogen pamatují dodnes veselé učení, které pan Cseh tak roztomile a altruisticky vedl. Absolutně se nemůže mluvit po zkušebních lekcích ve 14 dnech o nějakém fiasku.*“

Osobně pro Andrea bylo toto vyučování historickým činem. V třicátých letech měl v úmyslu připravit kurz pro děti, ale pro jiné úkoly vypracoval jen jeden sešit „Konversacia Literaturo“ pojmenovaný „Verda Lakto“ (Zelené mléko) pro malé děti. Sám vlastně nikdy nevyučoval mládež. Na pozvání do vesničky Pestalozzi pohlížel jako na vážnou výzvu. Konečně mohl v praxi aplikovat to, co mu už dlouho v hlavě konkretizovalo.

Základním principem didaktiky je, že vyučování vychází z prostředí vyučovaného. Bylo třeba seznámit se s prostředím válečných siroteků. Hlavní práce spočívala ve společných akcích: zpívání, kreslení a zejména ve hře. Kromě prvků ze základního kurzu spočívala výchovná práce hlavně na těchto společných akcích. Julia překládala písně a upravovala hry. Oba pak s dětmi jedli a cvičili při tom konverzaci.

Ačkoliv se Julia s Andreem střídali, byli po dvou týdnech úplně vyčerpáni. Pracovali od rána do večera a na vlastní kůži poznali, jak taková práce dokáže odčerpát energii. Pravděpodobně si dříve neuvědomovali jak Če-metoda je náročná pro učitele. To je její slabá stránka a tím se dá i vysvětlit proč tuto metodu používají jen mladí lidé a poměrně krátkou dobu.

¹⁴ Occidental – jiný umělý jazyk

¹⁵ „Proč se Basic-English nemůže stát mezinárodním pomocným jazykem?“, „Proč je Occidental definitivním mezinárodním pomocným jazykem?“, „Proč je Occidental nejsnadnějším mezinárodním pomocným jazykem?“

¹⁶ úplné fiasko

Occidentalisté tím, že zaseli nevraživost, získali pseudovítězství. Occidental zůstal jen „znějící mědí nebo cinkajícím cimbálem“. Pro svůj jazyk ničeho nedosáhli, ale podařilo se jim neumožnit činnost Elisebethy Burglerové, která nebyla pozvána vést jednoroční kurz. Andreo suše poznamenal v dopise Walderovi z 15.května 1948: „*Zdá se, že máme silného nepřítele ve výboru v Trogeniu.*“

o - o - o

Po druhé světové válce bylo USA rájem. Relativně bohatý stát se širokou svobodou a nesmírnými možnostmi, kde každý měl nějaké znalosti a schopnosti a chtěl tvořivě pracovat na své kariéře. Západní Evropané si vážili amerického lidu, který osvobodil jejich kontinent od nacistické diktatury. Američané byli hrdinové, téměř řečtí bohové, kteří pomáhali utlačovaným národům. Pro Nizozemce bylo USA dost známé, protože v období ještě před první světovou válkou tisíce Nizozemců migrovalo do této zaslíbené země.

Andreo tam znal několik esperantistů. Známý byl zejména George Alan Connor, který se narodil začátkem dvacátého století. Pracoval ve školství, oženil se a měl dceru. Po rozvodu ve třicátých letech se vážně zajímal o mezinárodní jazyk. Přijel v roce 1936 na světový kongres do Vídně a pak se v Arnhemu seznámil s Julií a Andreem a jejich Če-metodou. Jejich schopnost vyučovat nadchla Američana a on se každým rokem vracel do „Esperanto-Domo“ a zůstával tam několik týdnů. Stal se příkladem člověka na vysoké úrovni na poli esperantské činnosti. Naučil se dobře nejen Če-metodu, ale také převzal ideje esperantského „Institutu“ a přenesl je do Severní Ameriky a do redakce revue. V roce 1936 se Connor seznámil s mladou Doris Tappanovou, která s ním spolupracovala, opustila své učitelské místo, aby mu byla nápomocna v jeho esperantské činnosti. Doprovázela ho v roce 1938 do Evropy a u Andrea se naučila jeho metodu. V roce 1939 při návratu na lodi již vyučovala podle Andreova způsobu cestující. Ve válce se pak konala svatba.

Vše se zdálo v pořádku pro založení nové hodnotné bašty esperantistů v zemi Rooseveltově! Proto po osvobození v roce 1945 Andreo obnovil kontakty s Connorem. Ten rychle naší dvojici odpověděl a sdělil sympatické novinky: poslal balíky s jídlem, napsal o čerstvém vánku v EANA, o redakci „Amerika Esperantisto“, o redukci svého zaměstnání, aby se mohl více věnovat esperantu a také založení esperantského institutu, který funguje také jako knihkupectví.

Andreo ho zásobil knihami a požádal ho, aby se stal členem výboru „Universala Ligo“ a „perantem“ pro „La Praktiko“. Spolupráce se stále rozrůstala. Connor potřeboval pro svou práci reklamu a pozval Julii na propagační cestu. Ta nabídku, jet za hranice, velmi ráda přijala, vidět zázračnou zemi, upevnit tam hnutí a zvýšit tím prestiž esperanta ve vlastní zemi. Nizozemci cítili respekt k zemi za mořem, zejména v poválečné době. Ta cesta měla dokázat velkou hodnotu mezinárodního jazyka.

Celá cesta trvala od 25.11.1947 do 11.2.1948 a vedla z New Yorku, kde Connor bydlel, do New Haven, Washingtonu, Vinelandu a Philadelphie. Julia si sama platila cestu lodí, bydlela a stravovala se u esperantských rodin. Organizace, které ji pozvaly jí platily cestovní náklady v Americe. V každém městě převážně přednášela v neesperantských prostorách: nejčastěji v ženských nebo obchodních klubech, školách a univerzitách, v bahaistických kroužcích, federalistických skupinách a několikrát v esperantských spolcích.

Podle složení publika mluvila buď o esperantu, mondfederalismu, nebo o Nizozemsku v poválečné době. Při neesperantských tematech ale používala mezinárodní jazyk a Doris Tappanová, která ji po celou dobu provázela, tlumočila. Přednášky Julia doplňovala profesionálním filmem o Nizozemsku, namluveným do esperanta. Také vždy předvedla ukázkovou lekci Če-metody.

Desítky přednášek před několika tisíci posluchači střídala Julia se schůzkami známých lidí, jako byla Alice Morrisová, mecenáška projektů IALA, Eda Sayersová, manželka spisovatele knihy „Pozvání do nebe“, Dr. William Solzbacher, bývalý aktivní esperantista v Německu a nyní spolupracovník Connorův, Clarence Streit, autor „Union Now“, který mocně zapůsobil na Julii, Tricetiletá Roan Orloffová, esperantistka od roku 1935, která se stala velice význačnou a pilnou učitelkou za pomoci Če-metody, která si velice přála se sejit s Julií Isbruckerovou, se s ní bohužel nesetkala pro své vážné onemocnění.

Po úspěšném turné v USA se kontakty s Georgem Connorem ještě posílily a podle korespondence do roku 1950 probíhalo vše v přátelské pohodě. Ale dvakrát náhle a neočekávaně zablesklo v dopisech skoro neskutečné Connorovo nepřátelství proti jiným. To je tím podivnější,

protože se jednalo o velmi sympatické esperantisty: „*Bahaisté, ke kterým patří slečna Orloffová, vedli hnutí několik let, než jsem se stal sekretářem EANA. Toto bahaistické vedení napáchalo mnoho zla. Vedli hnutí špatným směrem. Silně se nyní snažím vyhnout se dalším chybám v práci pro esperanto v Americe bez bahaistů, komunistů, jedním slovem bez nenormálních lidí. 6.4.1946, Connor.*“

Roan Orloffová konvertovala od židovství k bahaistické církvi, sblížila se s Lidjou Zamenhofovou a v nejlidštějším slova smyslu pomáhala svým bližním. Connor chtěl pravděpodobně eliminovat Roan také proto, že figurovala jako reprezentantka IEI a tuto roli si chtěl ponechat pro sebe.

Pro příliš mnoho úkolů později Connor odmítl – poněkud překvapivě – svou funkci v UL. Andreo se ho dotazoval na vhodnost náhrady v osobě Glenna Turnera. Connor reagoval: „...*pokud by on zastával funkci reprezentanta pro UL, tak vaše záležitosti opravdu neprospějí záležitostem americkým. Ne náhodou projevil zájem o toto postavení, záměrně chce škodit. (21.9.1948). Vaše záležitosti (Csehovy) budou v očích veřejnosti spojovány s marxismem, s přáteli v Sovětském svazu a se SAT. V USA je třeba dbát na svou reputaci. (28.12.1948).*“

Glenn Turner byl 57letý advokát, upřímně obhajoval esperanto ve Spojených národech a byl oddaným federalistou do momentu, kdy Andreo skončil svou esperantskou kariéru, loajálně a štedře podporoval jeho projekty. Turner se jistě zdál Connorovi nebezpečný. Podle něj se advokát snažil – jistě bez důvodu – získat monopol na transakce Andrea Cseha ve Spojených národech pro Severní Ameriku.

o - o - o

Velmi vhod přišlo pozvání pro naše pedagogy IEI na druhý poválečný kongres „Germana Esperanto-Asocio“ (GEA). Konal se v Göttingenu o svatodušních svátcích v roce 1949. Lákavé to bylo zejména pro Andrea, protože měl Německo a jeho kulturu rád. To pocházelo z jeho mládí. V Transylvánii vládl velký respekt k německému obyvatelstvu, které přineslo do jeho rodného kraje prosperitu a politickou stabilitu. Andreo se doma naučil němčinu a pak ještě na gymnáziu, mluvil plynule. Vývoj hitlerovského režimu sledoval s nedůvěrou a odporem. Od prvního momentu patřil jasně k nacistickým odpůrcům. Toto období už pominulo. Nyní chtěl přispívat k posílení nového Německa. Proto přijal pozvání.

Andreo a Julia jeli vlakem na impozantní kongres. Na zahájení promluvil výborným esperantem ministr vzdělávání před několika tisícovým publikem. Andreovi se vrátily vzpomínky na rok 1931, kdy v Berlíně v těch pohnutých dobách na propagační schůzi, v době kdy Andreo tam vedl kurzy, Margarete Laserová při tlumočené Behrendovi – předsedovi zemské E-organizace řekla: „*Pane Csehu, zdravím vás ve jménu německé vlády místo správně jménem Německé Esperanto-Asocio*“. Jak prorocky se tenkrát vyjádřila!

Nejemociálnější částí zahájení v roce 1949 byla scéna, když Julia Isbrucerová slavnostně předala delegátům z Kolína nad Rýnem prapor jejich městského esperantského spolku. Po likvidaci tohoto spolku nacisty v roce 1936, byl tento prapor přenesen jedním esperantistou do „Esperanto-Domo“ v Arnhemu s prosbou o úschovu a navrácení po znovunabytí svobody. Julia tento úkol splnila a opatrovala prapor i v době nacistické okupace v Nizozemsku. Nyní v Göttingenu ho předala za potleskového uragánu.

13. Čtyři katastrofy 1949 - 1954

Ve čtyřicátých letech se stahovala mračna. Stalin provozoval agresivní politiku. V letech 1948-1949 uzavřel cesty do Berlína, aby ho vyhladověl. Vyzbrojil své následovníky v Řecku, aby bojovali proti zákonné vládě a v roce 1949 podporoval únosy řeckých dětí za hranice. Tisíce dětí se ztratilo. V roce 1950 komunisté v Severní Koreji začali dobývat jižní část poloostrova. Mír se zdál pro svobodné, nekomunistické národy velice křehký. Hrozilo, že vypukne opět válka.

Julia a Andreo se chtěli vyhnout hořkým zážitkům, které prodělali v letech 1940-1945. Rozhodli se, že v případě nového zplanutí války přemístí svou práci do Jižní Ameriky, která se jim zdála dostatečně bezpečná. Dotazovali se u reprezentanta UL De Souzy v Brazílii: „*Pořád se mluví o*

možné nové válce. Bydlíme blízko možného bojiště. Možnost nové okupace není nějaká chiméra a to nás nutí se postarat o udržení fungování Institutu i Ligy.“

Strach z války pominul, ale objevily se jiné problémy: finanční netečnost „perantů“ jako byli Lennart Äbert ze Švédska, Nelson de Souza z Brazílie, Gabriel Katzianka z Rakouska, George Connor z USA, Tone Logar z Jugoslávie.

Andreo Cseh organizoval práci IEI a UL klasickou metodou. V haagské kanceláři oba vedoucí Institutu společně s různými dobrovolníky plnili úkoly generálního vedení. Pro každý stát Andreo vyhledal jednoho esperantistu, který měl plnit všechny úkoly v zemi. Označil je jako reprezentanty UL, ale také měli plnit úkoly z Haagu. Nejdůležitější bylo účetnictví: členské příspěvky pro UL, objednávky „La Praktiko“, faktury za prodej knih a dary. Pokud tito lidé dobrovolně přebírali i jiné úkoly, Andreo byl velice rád. To bylo například psaní článků, získávání drahých polygrafických štočků – Andreo měl rád ilustrace ve svých novinách – objednávání pobytu v hotelech, a průvodcovství cestujícím esperantistům. Andreo odměňoval tyto práce pomocí prémiových kupónů – „steloj“.

Výměnu valut v Haagu mnoho vlád zakázalo. Proto musel Andreo najít jinou cestu, většinou přes Nizozemce, kteří navštěvovali soukromě, nebo obchodně zahraničí. Zahraniční střediska IEI „bohatla“ a náhle „bohatý“ reprezentant dostal chuť částky spravovat po svém. Tento fenomén se začal lavinovitě zvětšovat a ohrožovat jak IEI, tak UL.

Hořkou zkušenost udělal Andreo se svým milovaným Švédskem, s Lennartem Äbergem, dlouholetým známým. Andreo mu velmi věřil a přemlouval ho v roce 1949, aby přešel do Nizozemska a pracoval s ním v Riouwstraat. Äberg ale z rodinných důvodů se raději věnoval UL ve své vlastní zemi. Peníze se mu nahromadily a třebaže finanční toky mezi oběma státy byly volné, Švéd přestal platit a také odpovídat.

V září 1950 již dlužil pro IEI 10.800 „steloj“. Tak vznikly Andreovi dluhy u tiskaře za „La Praktiko“. Ten pak zpozdil tisk, dokud dluh nebyl amortizován. Andreo napsal Äbergovi, že v případě, že nezaplatí, bude informovat abonenty „La Praktiko“ o jeho chování a důvodu proč noviny nevyšly. Ale Andreo si nepřál, aby musel veřejně o tom napsat. V „La Praktiko“ v prosinci 1950 se o problému zmínil: *„Během existence naší Ligy vznikly různé potíže. Postupně jsme je překonávali, ale letos, když se nám podařilo, aby „La Praktiko“ pravidelně vycházelo, postihla nás nová rána. Několik „perantů“ neodevzdalo vybrané příspěvky a peníze na objednaná čísla. Jedná se o velké sumy a tisknout Almanach ani noviny není možné. Získávání těchto peněz paralyzuje aktivitu kanceláře a vedlo k vážnému onemocnění sekretáře (=Andreo Cseh)“.*

Andreo požádal o pomoc tři švédské přátele: Jana Strönneho, Teodora Julina a Oskara Svantessona. Ti se obrátili na Äberga, který byl v tu dobu nemocen, a půjčkou zaplatili Švédské esperantské federaci. Dluh byl amortizován v březnu 1951.

Také v Brazílii se finanční vztahy uklidnily. De Souza, pravidelný objednavatel knih, byl požádán v roce 1947, aby se stal reprezentantem. Ten také náhle přestal reagovat a převádět peníze do Haagu. Dluh se vyšplhal v listopadu 1950 na 11.000 „steloj“. Litování a rozčilování dluhy nepokrylo. Vyrovnaní se dostavilo až po několika letech.

Hugo Steiner, reprezentant Rakouska, navrhl v roce 1949 Andreovi jako náhradníka Gabriela Katzianka. Tento esperantista vydával a redigoval nezávislý kulturní časopis „Monda Tribuno“. Andreo ho přijal a přál si spojit „La Praktiko“ s jeho periodikem. 29.10.1949 mu napsal: *„V esperantu je trvalým problémem množství novin, a tím rozplývá energie a nemůže se vytvořit něco velkého a silného.“* S tím Rakušan souhlasil a začal se výlučně věnovat UL. Kvůli profesním potížím „jen“ nepředal příspěvky a v září 1950 již dlužil 2.700 „steloj“, ale Andreo sumu nezesl. Po prosbách a vymáhání během let Katzianka přece jen něco zaplatil.

Connorův motiv neplacení byl zcela jiný. Americký reprezentant obdivoval pedagoga z Haagu a snažil se ho napodobovat: všechen čas věnoval esperantu, otevřel si kancelář, vydával prestižní časopis a prodával knihy. Jedno však zanedbal. Živit rodinu: Doris a dítě a ještě částečně bývalou manželku. Andreo, který byl svobodný, se nemusel starat o své živobytí. V třicátých letech dostával Andreo za svou práci v UL 240 „steloj“ měsíčně. Jistě symbolický zisk v porovnání s tehdejšími nizozemskými platy, jaké měli například krejčí a učitelé v základních školách, kteří dostávali 1.000 a 1.200 „steloj“.

Connorovi chyběly peníze stále víc. Přál si stát se zaměstnancem Ligy a Institutu a žádal za své služby finanční odměnu. S jeho argumenty by se dalo diskutovat, ale Andreo mu nemohl dávat

honorář, protože příjmy UL sotva dokázaly pokrýt platby. V jednom okamžiku Connor odložil platbu a napsal, že už se jeho problém musí vyřešit. Postupně začal šikanovat: žádal aby faktury obsahovaly více podrobností, aby sekretář Ligy počítal v dolarech nikoliv ve „steloj“, jindy žádal vše v guldenech atd. atd. V září 1950 debet dosáhl okolo 8.000 „steloj“.

Jugoslávie patřila ke komunistickému bloku, kde nebyla možná výměna valut, ani nebylo možno cestovat do svobodného světa. Mnoho schopných esperantistů zde žilo izolovaně. Rádi by získali časopisy a knihy. Jak jim pomoci? Prozřetelnost zasáhla.

Erik Salberg, jugoslávský občan, získal dědictvím kapitál v Nizozemsku, ze kterého nemohl čerpat. Domluvil se s Andreem v březnu 1948, že jugoslávský reprezentant UL, Tone Logar, bude pravidelně posílat vybrané peníze Salbergovi a ten bude informovat o příjmu peněz Andrea a svého příbuzného J.Kakebeeka v Nizozemsku. Ten pak odešle Institutu sumu ve stejné hodnotě. Touto cestou plynuly peníze tiše každý měsíc v hodnotě 400 „steloj“. Byl to perfektní systém. Ale Logar jednoho dne už Salbergovi nic nevyplatil. U reprezentanta leželo v listopadu 1951 14.600 „steloj“. Dlužník vysvětloval věc tak, že pro daňové nejasnosti příslušná instance zablokovala jeho konto, na kterém také jsou příspěvky pro UL. Ještě v dubnu 1953 čekal dluh na svou amortizaci. Andreo Cseh ve všech případech opatrně a zdvořile naléhal na zaplacení, tak aby neztížil eventuální kontakt v budoucnosti. „Nikdy neplivl do studně, ze které bylo nutno pít“.

Naproti těmto neplatičům byli také obětaví, altruističtí reprezentanti UL. Například Luise Riedleová ze Švýcarska, André Labit z Francie, Elise Jakobsová z Německa. Jednou se někdo přihlásil a pravidelně přeposílal sumičku do Institutu. Vzorem takového esperantisty byl Nizozemec Henk Hendriksen, učitel angličtiny. Mezinárodní jazyk se naučil v roce 1948 jako třicetiosmi letý a hned se začal věnovat ideálům UL. Za jeho šlechtnost a skromnost byl vybrán v roce 1954 do vedení Ligy.

o - o - o

Jiná katastrofa se dostavila následkem „studené války“, když Persey Wright jako reprezentant UL podal demisi. Význačný aktivista měl již po určitý čas pocit, že roční schůze UL jsou jen schůzemi loutek. Členové hezky poslouchají, zaznamenávají si průběh jednání, ale doma si hrají na svém písečku. Angličan došel k názoru, že: *rezoluce předložená na schůzi v programovém řádu, následně schválená členy, se stala částí naší práce.* Ale zapomněl, že přítomní mohou snadno hlasovat pro komplikovaný návrh, který ale v praxi bude moci být vedením jen nesnadno realizovatelný.

Wright se rozhodl zúčastnit se výroční roční schůze v říjnu 1949 v Rotterdamu. Přinesl sebou rezoluci téměř jednohlasně schválenou britskými členy UL. Jednalo se v ní o zrušení armád se dvěma požadavky: zničení všech atomových bomb a uzavření všech továren na výrobu těchto zbraní.

Angličan přesvědčivě argumentoval a text byl přijat. Andreo ho z Haagu písemně varoval, že taková forma rezoluce je v komunistickém duchu a že mnoho členů odradí. Pacifista, kterého však nebylo možno zastavit, napsal pro „La Praktiko“ dlouhý článek se svým stanoviskem k UL.

Andreo a Julia byli stejného názoru že: *zrušení armád nezajistí mír. V době, kdy země jsou suverenními státy, se nemohou jednoduše zbavit armády, protože kdekoliv by se mohl vyskytnout nový „hitler“ a hra by se opakovala.* V diskuzi, která následovala, Wright prohlásil: *Cožpak nepanuje velká radost, že jedna z velmocí (Sovětský svaz) podporuje návrhy podobné našim?* Na ta slova reagovala Julia písemně 18.11.1950 a zmínila násilnosti komunistů na Balkáně, ke kterým právě došlo:

Nejvíce se mě dotklo odebrání 28.000 dětí z Řecka. Nemohu spát, když si pomyslim na ty nevinné. Některé matky své děti poranily v naději, že je komunisté nevezmou, jiné je schovávaly do studní. Když se válčí pomocí dětí jsou to nejhanebnější činy v historii lidstva. Mezi těmito názorovými hledisky se rozevěřela propast. Wright odpověděl 27.11.1950: Lituji, že paní Isbruckerová se vyhnula diskuzi v případě rozhodnutí výroční schůze a o činnosti vedení. Proto svou funkci reprezentanta skládám.

Ekzistoval ale ještě jiný, možná hlubší důvod Wrightovy rezignace. Přes svou snahu ve své práci pro UL neměl výsledky. Jen jeden příklad: jeho experiment „Dover“ zkrachoval. Do britského esperantského domu se hlásilo málo lidí a jen vyššího věku. Chyběli i vhodní učitelé. Vcelku se UL nedařilo. Wright ztratil inspiraci, opustil Londýn a přestěhoval se na venkov. Jako přátelské gesto ještě věnoval pro UL 100 liber, pak už nic.

o - o - o

Třetí katastrofa ohrozila samotnou Andreovu reputaci. Souvisela s napjatou atmosférou studené války v USA. Politik McCarthy vystupoval proti, podle něj, silnému vlivu komunismu ve společnosti. Vyvolával kampaně pomluv a podezření ve funkci senátního komisaře pro výzkum neamerické činnosti a začal v roce 1950 obviňovat občany. V celé zemi se rozrostl donášecký aparát a bezúhonní občané byli obviňováni jako např. Owen Lattimore, Georgie Marshall, Charles Chaplin, Arthur Miller. Zdálo se, že před McCarthy není nikdo v bezpečí. Nad USA se rozprostřely mraky. Prezident Eisenhower dlouho otálel, než zaintervenoval. Až když v roce 1954 začal fanatik útočit na vedení armády, vznikl proti němu odpor. Nakonec v tomto roce byl on sám obviněn a po soudu se stav uklidnil.

Jedním z horlivých následovníků McCarthyho byl i George Connor. Tento esperantista podle svých slov byl „příšerně konzervativní“, tleskal systému pomlouvání a podezřívání a začal ho uplatňovat v esperantském světě. Ti, kteří mu chtěli zabránit ve vysoké pozici v esperantském hnutí v USA našli jako kryptokomunisty. Mezi jeho oběťmi se nacházel Ivo Lapena, který proto dlouho nedostával britské státní občanství, Tibor Sekelj, který nemohl vycestovat do Řecka a v neposlední řadě to bylo mnoho Američanů. Dokonce i organizace UEA a ELNA neunikly. I Andreo zde dostal své místo.

Pro Connora byl Andreo obtížný jako věřitel, protože se domáhal oprávněných finančních částek. Dokonce varoval, že se zmíní v „La Praktiko“ o důvodu nepravdělného vydávání – o dlužnících jako je Connor. Američan na oplátku ohrožoval Andrea udáním o jeho komunistických názorech a manipulacích s dolary: *Ještě jsem neřekl nic o početných dolarových platbách. Ještě ne! Ale vím, že členové vaší vlády by to velmi rádi věděli.*

Ačkoliv obvinění byla zkresená, měla v sobě zárodky pravdy. Cožpak Andreo nepropagoval v roce 1921 SAT a cožpak nyní nevede korespondenci s východními zeměmi? A opravdu se do Haagu posílaly čas od času jeden – dva dolary v obálce, což bylo zakázáno. Několik známých, kteří navštívili Ameriku, přinesli odtud peníze náležící Institutu. Vyděrač požadoval od Andrea, aby přerušil spolupráci s jeho americkými protivníky Turnerem, Sayersem, Parrishem a začal mu znovu posílat knihy. Andreo informoval svého přítele Sayerse 6.6.1952: *Connor shromáždil o mně kompromitující materiál a chce ho zveřejnit a udat mě u nizozemské vlády pro nedovolené používání dolarového majetku UL v USA. Jak napsal, již navštívil nizozemského konzula, nizozemskou obchodní komoru, aby shromáždil informace na eventuální udání... Jestliže podá udání proti UL kvůli financím, znamenalo by to pro naši kancelář dlouhodobé vyšetřování, které by na měsíce zastavilo naši práci a fungování kanceláře a mohlo by vést k zastavení naší činnosti vůbec, i kdyby výsledek dopadl dobře a my bychom ušli trestu.*

Andreo se snažil napravit škody v USA a nejdříve žádal o intervenci dva objektivní zprostředkovatele: Haralda Sloana a Wilhelma Solzbachera. Zejména si hodně sliboval od druhého, kterého znal ještě před druhou válkou a který účinně propagoval jazyk v neesperantském prostředí. Solzbacher se narodil v roce 1907 v Německu, získal doktorát na univerzitě v Kolíně z politických věd a emigroval v roce 1933 do Lucemburska, Pravděpodobně byl žid. V roce 1941 musel znovu utíkat, tentokrát přes Belgii a Francii, kde přeplaval hraniční řeku na jižní „svobodnou“ část. Dostal se do Španělska a odtud na lodi do USA. Zde se znovu věnoval esperantu a stal se blízkým Connorovým spolupracovníkem.

Andreo nevěděl, že Sloan i Solzbacher patří k sympatizantům diktátorského Američana. Oba nijak nepřispěli k nějakému zlepšení vztahů, ale věc se nedostala na veřejnost. Andreo měl štěstí. Podařilo se mu zmobilizovat opravdové esperantisty v zemi Roosevelta a každý dle svých možností pomohl. Stanley Klukowski nastínil Andreovi Connorův obraz. Během Juliina turné v USA v letech 1947-48 pozval Klukowski Julii Isbruckerovou přednášet ve svém bydlišti. Mělo to být domluveno přes Connora, ale ten jednoduše Julii neinformoval. Zadruhé Connor získal pro sebe u BEA exkluzivní právo prodávat esperantské knihy. Zatřetí Connor zastavil vyučování jazyka na univerzitě v Milwaukee, přesto, že nebyl organizátorem výuky. Krátce pro sebe diktátorsky monopolizoval hnutí v USA.

Bylo nutno najít co nejdříve nového reprezentanta pro UL. Donald Parrish z Los Angeles chápal do jaké pasti se dostal sekretář UL a byl ochoten hned v roce 1952 převzít funkci reprezentanta. Andreo měl z toho radost, protože ho měl v paměti od roku 1911, když se Maďar začal věnovat

esperantu. Ukázalo se, že 63letý Parrish pracoval perfektně až do roku 1966, nabízel „La Praktiko“ a pravidelně zasílal finanční částky. S Connorem neztrácel čas, jen jednou se zmínil v dopise Andreovi o jednom bulletinu EANA, ve kterém jeho předseda upozorňuje, že Američan Carlson má své místo v komunistickém táboře. *To nepříznivě působilo na celé americké hnutí. Connor nám všem opravdu způsobil škodu.* Bohužel, plevel se mrazu nebojí.

Věrným zůstal Ralf Bonesper, který hned po válce navázal s Andreem kontakt, pomáhal mu s abonmá a v prodeji knih a v mračném americkém období stál plně na Parrishově a Sayersově straně s novou organizací ELNA. Výrobu ozdnaků, kterou navrhl speciálně pro Ameriku, Bonesper odložil s omluvou v dopise z 15.3.1953: „*Nyní máme hodně důležitějších starostí.*“

Vztahy mezi Andreem a Jamesem Sayersem z New Yorku se utužovaly. Podle Sayersovy informace ze dne 8.8.1951 rozšířil Connor fámu, že UL zbankrotovala. Sayers, když se to doslechl s rozhořčením nabídl Lize svou podporu. Potom Newyorčan uvedl, že *Connor je trestuhodně nečestný*, protože změnil stanovy EANA tak, že jen on může jmenovat vedení. Následně se Sayers zmínil o založení nové americké organizace ELNA. Vytvořil plán jak využít „La Praktiko“ jako orgánový časopis. To se bohužel neuskutečnilo, i přes plný souhlas vedení Institutu, kvůli Connorově vydírání.

Přesto se Sayers snažil podpořit Institut trvalým objednávkám knih. Andreo se zase snažil rozšířit informace o románu „Invito al cielo“ (Pozvání do nebe), který Sayers vydal v roce 1949 a který se přes Institut dobře prodával. Andreo byl ochoten najít v roce 1956 nakladatelství v Rotterdamu, které by vydalo jeho anglický román „Calamity at Devil's Crossing“ v nizozemském překladu „Onschuldig veroordeeld“ a za několik měsíců další překlad z angličtiny „Rancho Bonita“ Ale autor náhle zemřel v roce 1957. Ještě se dožil Connorova odsouzení u UEA, která ho v roce 1956 vyloučila z organizace. Connorův vliv se rozplynul s mcarthismem. Connor byl zapomenut a zemřel v roce 1975, získal hanbu, kterou si vysloužil svou činností v nejčernějších stránkách historie „Internacia Esperanto-Instituto“. U neesperantistické veřejnosti způsobil více škody, než svého času propagátor Ida, De Beaufront.

o - o - o

Poslední katastrofa se nepřímo dotkla Andreova díla, ale poškodila celé esperantské hnutí. Stalin, který v třicátých letech se snažil vyhubit esperantisty v Sovětském svazu, se nyní snažil ohrožovat esperantisty v satelitních státech východní Evropy. Čím byla organizace silnější, tím bylo nesnadnější ji ohrozit. Uskutečňovalo se to ve třech stupních. Mezi lety 1945-1949 byl možný mezinárodní esperantský styk, ale stát pomlouval jazyk. V letech 1949-1952 tlak sílil ve východním Německu, Maďarsku, Rumunsku, Bulharsku, Československu a Polsku až do takového stupně, že se kontakty do zahraničí zcela vytratily. Následovala léta, kdy esperantské hnutí zdánlivě neexistovalo. Období získalo název „Velké mlčení“. Trvalo od roku 1952 až do roku 1955.

Po válce v roce 1945 napsal Andreo svým přátelům do východní Evropy a žádal je o spolupráci v UL. Z východního Německa, zony plně ovládané Sovětským svazem nedostal vůbec žádnou odpověď. Předválečný spolupracovník Institutu Willy Falke z Neumarku ho až v roce 1958 informoval s odvážnou upřímností o situaci v zemi: *Esperanto u nás ještě spí. Mne osobně to nemrzí, protože nechci, aby můj drahý jazyk se používal pro hanebné cíle. My se zde nacházíme ve velkém koncentračním táboře.*

Z Maďarska se nikdo nepřihlásil, aby se stal reprezentantem UL. Andreo začal psát svému blízkému příteli Paulovi Balkányi do Budapešti v roce 1945, ale už v roce 1947 dopisování skončilo pro obtíže s poštou. Až v roce 1957 přišel dopis z Maďarska do Haagu. Julio Baghy z Budapešti napsal svůj poslední dopis 31.3.1952 ve formě básně: *La vivo, ĉi forĝisto blinda senindulga*

Nin marteladas sur abos 'de l' histori'

Sub ĉiu sortobat 'forfalas la skori':

La rev'kaj cel' ...kaj dronas vol'en denso fulga.¹⁷

Jeho epištoly byly však cenzurou vráceny zpět v roce 1957.

Také bylo nesnadné najít reprezentanta pro Rumunsko. V roce 1947 žádal Andreo svého žáka z roku 1922, advokáta Dr. Karoly Mocsi z Kluže, ale ten před tím uprchl do Maďarska. Další Andreův

¹⁷ Život, ten slepý kovář ková nás na kovadlině dějin, ušedruje osudové rány, z kovadliny odpadají naše sny a cíle do škváry... a topí se vůle v zašpiněné hustotě.

přítel, Julio Csapó ze Satu Mare, který vždy věrně spolupracoval a patřil ke schopným učitelům Institutu ve třicátých letech, zůstal zapáleným pro esperanto. Ten začal po válce korespondenci 22.5.1947: *Díky bohu, že ještě žijete a náš Institut může znovu pracovat.* Ochotně přijal postavení reprezentanta, ale dopis z Haagu ze dne 25.3.1950 nebyl v Rumunsku přijat a Andreo již nic o této zemi neslyšel.

Čilá korespondence se rozběhla s Dimitrem Ivanovem z Ruse v Bulharsku, Andreovým starým známým. Ivanov shromáždil členy a objednávky časopisu, platil pravidelně posílanými cigaretami. Tato výměna náhle a definitivně skončila 19.4.1949, když přišel poslední dopis z Bulharska.

Klasický příklad jak teror krůček po krůčku utlumoval esperantskou činnost se děl v Československu a v Polsku. Od roku 1946 z Československa plynulá čilá korespondence. Dolfá Bartošik z Prahy, bývalý seminarista a velký pedagog poslal 2,5 liber na vybavení Institutu, přijmul reprezentanství a shromáždil desítky aktivních členů UL. Škoda, že nebylo možné posílat peníze, protože *organizace není povolena a manipulace s penězi je protizákonná* (9.4.1947). Peníze uvízly u Bartošika. V červenci 1948 již měl 3.025 steloj. Ani návštěvníci země nemohli využít částku výměnou pro Institut, protože museli mít vlastní valuty. V dubnu 1949 Bartošik oznámil, že dovoz esperantských předmětů je zakázán, protože nejsou zahrnuty do pětiletého plánu. Poslední pohlednici Andreo poslal 31.8.1950. Bartošik již neodpověděl.

Poláci nejdéle vzdorovali proti tlaku na esperanto. Blízký Andreův přítel, Mieczyslaw Sygnarski, lektor esperanta na Jagellonské univerzitě v Krakově, byl hned na konci války aktivní a stal se reprezentantem UL. Odvážně sděloval Andreovi jaké obtíže má mezinárodní jazyk: *Přístup k židům ve společnosti je velice nepřátelský a to propagaci esperanta velmi ztěžuje.* Ještě v únoru 1949 Sygnarski zahájil kurz v městském kulturním domě a oficiální cestou mohl poslat vybrané peníze. Andreo mu blahopřál: *Děláte skutečně záslužnou práci, dá se říci apoštolskou.*

V srpnu 1949 Krakovan sděloval: *Měl jsem hodně nepřijemností kvůli podpoře UL, protože se proti ní vystupuje jako proti reakční organizaci. Nemohu vše podrobně popsat, ale moje práce na „zeleném poli“ se stává postupně nemožná. Myslím, že v novém školním roce už se nebude moci vést esperantský kurz, protože názory na jazyk jsou nepříznivé ze strany vlády.* Andreo reagoval 12.9.1949: *Radím vám neprotivít se vládnoucímu mínění, ale tak jak to bude možné udržet se v souladu s polským esperantským hnutím. O UL veřejně nemluvte, ale přijímete přihlášky soukromě. V prosincovém „La Praktiko“ jsme uveřejnili článek o Chopinovi, aby jste měl něco pro propagaci ve vaší zemi. Text jsme získali od polského ministerstva ve Varšavě přes polskou delegaci ve Stockholmu přímo v esperantu.* Krakovan píše 15.2.1950: *Článek o Chopinovi se našim členům velmi líbil, ale musím se chovat velmi rozumně a nenápadně, abych neztratil místo.* 16.12.1951 píše: *Mlčím z politických důvodů.* Následovalo jen dva-tři korespondenční lístky do dubna 1952.

o – o -o

Tyto katastrofy zadusily síly Julie a Andrea. Zejména v Andreovi vzrůstal pocit, že esperantské hnutí stagnuje, že je v regresi. Řeči o federalismu, sbratření, Varšava, Budapešť, boj za mír, celosvětový neutrální jazyk, všechno tohle v těch letech bylo podezřelé, na cestě ke komunismu. Existovaly dva světy, ne jeden jak si přáli esperantisté. Mezinárodní jazyk neměl nárok na popularitu, alespoň ne v západních zemích.

Přesto ale d'ábel se svými katastrofami některé dveře mine. V depresivních náladách se objevila i positiva, světlé body, které sem tam zazářily na horizontu UL: cesta do Jugoslávie, Praganova práce na univerzitě, záchrana Fischerových, do Riouwstraat přišli mladí, kongresy, Čemetody na kongresech.

V roce 1948 Jugoslávie přerušila své spojení s moskevským blokem. Tito si vytvořil vlastní politický program, opatrně se snažil přiblížit k USA a v roce 1951 podepsal smlouvu s touto velmocí o materiální pomoci. Zdálo se, že vláda v Bělehradě pootevřela hranice a hledí na západ a k zelenému jazyku má určitou toleranci. Esperantisté mohli zorganizovat ve dnech 7.-10.července 1951 kongres se státní podporou. Troufli si pozvat šest západních esperantistů. Mezi nimi byli na prvním místě Andreo a Julia Isbruckerová.

Tone Logar poslal pozvání 2.4.1951 a vedoucí Institutu ho hned přijali. Andreo jen poznamenal, aby ho neoslovovali jako kněze a nebude mít schůzi UL a Julia přednášku a federalismu.

Rozhodli se jet automobilem. To bylo riskantní, když se uváží délka cesty, nepohodlí, věk řidičky a nezkušenost řízení auta v horách. Bylo to velké dobrodružství, opravdový risk. V té době oni dva byli sami vedoucími Institutu. Proto v případě nějaké nehody by Institut neměl zástupce, proto se Andreo s Julií rozhodli jmenovat do vedení tři Juliiny dcery: Juul, Ellen kaj Noru. Po dvaceti letech se pak ukázalo, že „tri 'stas tro“!¹⁸

Ale cesta pokračovala dobře, jeli nejdříve přes Miláno, pak do Valencie, Terstu do Ljublany. Zde byli očekáváni esperantisty, dobře znalými jazyka, mladými, nadšenými a to dojalo. Jugoslávie se projevila jako esperantská pevnost. *Na tomto kongresu jsme mohli pozorovat sílu sbratření inspirované Zamenhofem. Lidé patřící do nejrůznějších táborů a s různými názory, různých národností, politických příslušností a náboženství ve svornosti pracovali a slavili. Příslušníci různých národů, islámci z Bosny, pravoslavný kněz ze Srbska, katolický kněz ze Slovinska a Dalmácie a nevěřící vládnoucí komunistické strany našli společnou řeč v přání na lepší svět.*

Po skončení kongresu uspořádal ještě několik seminářů o Če-metodě víc než pro stovku učitelů. Zpráva v „La Praktiko“ z červenco-srpnového čísla z roku 1951 končí otázkou: *Bylo světo, které zazářilo v Lublaně červánkami nové jugoslávské éry (v esperantské historii)?*

Když Sigismundo úspěšně prchl z drápů nacistů, nepodařilo se mu najít bezpečné místo mezi lety 1946-1947. Jako vzdělaný Rumun se pokusil získat v Anglii a v Nizozemsku místo v diplomacii, ale nová komunistická vláda v Bukurešti mu nedůvěřovala a nepřijala ho ani jako kandidáta. Naproti tomu také nizozemské úřady spojovaly jeho rumunství s komunismem a odmítli ho pro veřejnou funkci. Živil se jen kurzy esperanta a přednáškami o mezinárodním jazyce a o své vlasti, které mu zprostředkovávala Julia Isbruckerová.

Neočekávaně se přesto dostavil úspěch. V roce 1950 po vytrvalé námaze se mu podařilo získat místo asistenta u latináře, profesora amsterodamské univerzity Valkhoffa, s úkolem vyučovat rumunštinu. S touto skulinou se mu podařilo propašovat na univerzitu i esperanto jako studijní obor a také získat postavení soukromého docenta rumunštiny.

V dopise Julií z 19.2.1952 poznamenal: „...profesoři rozhodli o pokračování ve vyučování rumunštiny na univerzitě, budu tedy vyučovat, ačkoliv nikdo zde rumunštinu nezná. Pokud najdu několik studentů, pravděpodobně si udržím „status quo“ a postupně se dopracuji k esperantu. Setkal jsem se s příznivým přijetím mé osoby, ale také se skepsí k esperantu! Divná situace, ale fakta jsou fakta a my musíme veslovat s pádly, které máme k dispozici. Ale že rumunština dokáže být takovým pádlem pro esperantskou bárku, na to jsem nikdy nepomyslel. Profesor Valkhoff prohlásil, že budu jeho asistentem pro rumunštinu, ale že budu vyučovat i esperanto, protože ten jazyk zná a má ho rád. Možná se stanu soukromým docentem, takový titul je impozantní, ale neplacený“.

Sigismundo každý semestr vyučoval dvě skupiny studentů, kolem deseti rumunštinu a kolem dvaceti esperanto. Získal si velkou prestiž svými inspirativními lekcemi esperanta.

o - o - o

Po osvobození Rumunska v roce 1945 se Fischerovým otevřela cesta z Kypru k návratu do vlasti, ale nový komunistický režim je odrazoval. Určitě by nezískali zpět svůj zkonfiskovaný majetek. Kde teď najít domov? V Rumunsku i přes politickou situaci, nebo možná v pravlasti v Izraeli? Henriko ale především potřeboval finanční prostředky. Během války přežíval v Pedhoulas vyučováním čtení a psaní venkovanům, kteří platili svými skromnými zemědělskými výrobky. Jeho oči, poničené ve vězení postupně ztrácely zrak a to ho přimělo na cestu do Švýcarska. V Ženevě pracoval známý oftalmolog, specialista na jeho chorobu. Ale kde najít potřebné peníze?

Andreo začal v „La Praktiko“ sbírku na Fischerovu cestu, na kterou bylo potřeba 9.000 hvězd, na polovinu sám Andreo přispěl. Henriko si obstaral přes svou známou na Kypru byt v Ženevě a Edmond Privat přemluvil profesorova kolegu, aby provedl operaci zdarma.

Koncem prosince 1949 přijeli Fischerovi do alpské republiky a začátkem roku 1950 byla provedena úspěšná operace. Andreovo snažení pro svého bývalého mecenáše bylo korunováno

¹⁸ Slovní hříčka – Tri 'stas tro: tristis = je smutný – tro = příliš

úspěchem. Eugenia a Henriko se ubytovali ve švýcarské vesnici La Tour de Feilz, kde ještě prožili deset let na sklonku svého života. Henriko zemřel 13.2.1960.

o – o - o

Do Riouwstraat přicházeli nadšení mladí esperantisté – nová generace. Patřil k nim také spisovatel této biografie. Píše: V červnu 1952 jsem poprvé zazvonil v Institutu, abych si koupil esperantský materiál. Dveře mi otevřel muž střední postavy s upraveným šedivým účesem. Měl tmavý oblek a vypadal pěstěně. Stál přede mnou mistr sám. Dívaly se na mne zářivě jiskřivé oči.

Vyšli jsme do prvního poschodí, kde byla recepce. V té době pronajal Institut polovinu budovy nějakému státnímu úřadu. Ten obýval přízemí a velký a malý sál v prvním patře. Zbytek prvního a druhého patra používal Institut. Vešli jsme do místnosti s okny na ulici. Tři stěny byly pokryty policemi plnými knih. Uprostřed stály dva dlouhé stoly s psacím strojem a počítačí pokladnou a s 4-5 dřevěnými židlemi. Vše dýchalo klidem a soukromím knihovny vědce. Atmosféra se mě příjemně dotkla. Půl hodiny jsme se bavili. Tímto prvním kontaktem vznikla naše spolupráce a silné přátelství v radosti i v žalu. V následujícím roce jsem dvakrát-třikrát něco nakoupil a v roce 1954 jsem tam pomáhal šest týdnů o letních prázdninách v recepci. Andreo měl svou kancelář ve druhém poschodí.

Vyhledával jsem knihy podle objednávek, opisoval texty, pořádal archív, tisíckrát jsem šel na poštu se zásilkami, obstarával jsem telefon, přijímal hosty, z domovní poštovní schránky jsem denně přinášel kolem dvaceti zásilek, které otevíral a zpracovával Andreo. Často zásilky rychle prolistoval, jako by naléhavě na něco čekal. Ale často to očekávané nepřišlo. Zcela úplně mlčel o vnitřních záležitostech na rozdíl od Julie Isbruckerové, která měla svou kancelář ve druhém patře a téměř denně tam pracovala. Vyprávěla mi o důležitých věcech, jako například o formálním rozšíření vedení v době jugoslávské cesty, kdy úkoly převzaly její dcery. Stal jsem se tak částí Institutu.

o – o - o

Když v roce 1948 Ivo Lapenna pracoval při jednom procesu jako obhájce u mezinárodního soudního dvora, rozhodl se zůstat na západě. To mělo pro esperantské hnutí mimořádný význam, protože tím význačný Jugoslávec začal svou rozsáhlou činnost v hnutí. Snažil se hnutí dostat na vysokou úroveň, aby získala respekt u mezinárodních instancí. K tomu bylo zapotřebí vybudovat odbornou prestižní mezinárodní organizaci. Z toho hlediska je třeba nahlížet na jeho tlak na odstoupení dosavadního předsedy Malmgrena ve prospěch univerzitního profesora Giorgio Canuta. Podle Lapennova názoru bylo třeba pro UEA najít na důležitou hlavní pozici esperantistu, který ve své vlasti má autoritu a najít esperantisty ve vysokém postavení, kteří pro různé důvody nejsou v hnutí aktivní.

Z toho důvodu navštívil Ivo Lapenna mimo jiné i renomované esperantisty: Edmunda Privata, Andreo Cseha a Jana a Julii Isbruckerovy. Navrhl jim učinit definitivní tlustou čáru za hanebnou událostí v roce 1934, kdy Privat a téměř i Andreo Cseh byli vyloučeni z UEA a požádal je o laskavou spolupráci. Přemlouval Privata, aby se zúčastnil světového kongresu. Ten se uskutečnil v Mnichově v roce 1951, kde byl Privat prohlášen čestným členem. Lapennova strategie byla plně v souladu s myšlenkami vedoucích Institutu. Slíbil vyřešit problém obstrukcí UEA ve vztahu k organizování seminářů pro učitele v době světových kongresů, upustit od absurdního bojkotu proti základnímu sloupu „zelené republiky“ – výchově vedoucích esperantských kurzů.

Když se Lapennova pozice v UEA upevnila, slib splnil. V roce 1954 UEA svolila k opakování kurzu pod vedením Andreo Cseha v rámci kongresu v Haarlemu. Učitel Če-metody pak po mnoho let vedl kurzy s chutí a radostí a okouzloval své posluchače. Při jedné hodině byl Andreo odvolán. Tiberio Morariu, jeden z jeho nejschopnějších následovníků, spontánně převzal představení. Ačkoliv velice krásně, perfektně promlouval, byla jeho lekce v kontrastu s mistrem slabší. Chybělo mu ono unikátní mistrovo charisma. Při tomto třídenním kurzu bylo nápadné, že účastníci byli vyššího věku a již delší dobu vyučovali, byli mezi nimi jen 2-3 mladí.

8.11.1952 byl Andreo požádán, aby přijel na závěr esperantského kurzu do města Bussum. Přednesl tam svou lekci své metody. Ale vedoucí kurzu vyučoval výslovnost podle systému, kdy každá samohláska je krátká.¹⁹ Žáci se podívovali při výslovnosti pozvaného učitele. Na konci Andreo vysvětlil svá pravidla vyslovování v malém kroužku organizátorů, ale oni jednoduše tvrdili, že jeho výslovnost je chybná a že správně je to na Privatově desce z roku 1927.

To se nepříjemně dotklo Andrea a vypravoval to Julii. Ta napsala Privatovi a připomněla, že deska byla zhotovena ke korekci anglické výslovnosti příliš dlouhých samhlásek. V té době říkali Angličané v esperantu „jées“ místo „jès“. Švýcar odpověděl, že on sám vyslovuje „éblè“, a že si pamatuje Zamenhofovu výslovnost, který používal „è“. *V Boulogne-sur-Mer jsem si hned všiml, že Zamenhof a všichni Poláci jednoznačně používají „è“.*

Pro Andrea byla jednotná výslovnost velmi důležitá, protože se zabýval výlučně výukou mluvené řeči. Pravděpodobně již koncem dvacátých let vyvinul normy pro vzorovou výslovnost, která musela být přirozená, t.zn. blízká k všeobecnému způsobu mluvy, ne afektovaná nebo pokřivená, ale také hezky znějící. Podle latiny zformuloval vhodná pravidla. Zejména citlivým problémem byly esperantské samohlásky a z nich hlavně „é“-„è“ a „ó“-„ò“.

Andreův systém je možno shrnout takto: Dlouhé samohlásky s přízvukem jsou pokud po nich následuje jedna souhláska: „báki“, „béla“, „brógi“. Samohlásky krátké jsou, pokud následují dvě souhlásky: „šrànko“, „bènko“, „lònga“, s výjimkou, kdy druhá souhláska je „l“ nebo „r“, např. „tálpo“, „táblo“, „kòrbo“, „kófro“. Samohlásky „i“ a „u“ v tomto problému nehrají žádnou roli. Jinou cestou Kalocsay a Waringhien navrhl přibližně stejná pravidla v „Plena Gramatiko de Esperanto“, která vyšla v roce 1935. Autoři tenkrát neznali Andreovu teorii, protože Andreo ji nepublikoval. Není známo, jestli Andreo četl jejich pravidla. Alespoň se mi o tom nezmínil.

Ačkoliv učitel pokládal své téze o výslovnosti za své hlavní dílo, stále váhal o nich přednášet. Dobře věděl, že velmi demokratický názor esperantistů, kteří neradi přijímají autoritu, vede k nekonečným diskuzím. Tomu se chtěl vyhnout. Hodlal aplikovat svůj systém jen v praxi, poskytnutím příkladu při lekcích a přednáškách. Jenom toho večera v Bussum jeho opatrnost nezmítla.

14. Uvědomělé plnění drobných úkolů 1954-1959

Přestěhování centrální kanceláře UEA z Anglie do Rotterdamu v roce 1956 znamenalo pro Institut velkou výhodu. Nové vedení rozproudilo v Nizozemsku „zelený“ život a převzalo některé úkoly Institutu krůček po krůčku, zejména ty, které byly již skutečně náročné: služba „libroserva“ během schůzí, reakce na zkreslené informace o jazyku, reprezentace pro neesperantisty. Nejpozitivnější stránkou byla výměna ředitele „Centra Officejo“²⁰. Z této vlivné funkce odešel Goldsmith, nepřátelsky vystupující proti IEI. V Rotterdamu se objevila nová tvář: Marianne Vermaasová. Měla mnoholeté srdečné vztahy s Julií a Andreem. V roce 1945 mladé ženě bylo nabídnuto místo v UL, nejdříve jako člen, později jako druhá sekretářka. Svou přímostí se jí podařilo zpříjemnit vztahy mezi UEA a Institutem, které se značně zlepšily když nastoupil Lapenna od roku 1954.

Odvaha Vermaasové byla obdivuhodná, protože vyměnila své zaměstnání za práci v esperantském hnutí. Narodila se v roce 1911 v Rotterdamu a učila se u svého otce jazyk

¹⁹ Dlouhé samohlásky, nazývané široké, jsou označovány á, é, ó, í, ú; krátké či uzavřené à, è, i, ò, ù. Nejedná se o délku samohlásek, ale o jejich kvalitu.

²⁰ CO, kancelář Světové esperantské organizace (UEA)

v roce 1934. Brzy začala horlivě pracovat. Za druhé světové války poskytovala svůj byt na tajné esperantské schůze a spřátelila se s Julií Isbruckerovou. Od té doby přátelství trvalo.

Jmenování do funkce hospodářky „UEA-domo“ pravděpodobně bylo ovlivněno Ivou Lapennou, ke kterému chovala velkou důvěru. Esperantská kancelář v přístavním městě a také sympatické chování esperantistů přilákalo význačné lidi do organizace. Nizozemec Evert Woessink, ředitel prestižní revizní firmy, začal pracovat jako člen výboru a pokladník a Luuk Wensing, ředitel medicínského sektoru při koncernu Philips, v roce 1963 pracoval jako místopředseda organizace.

o – o – o

Andreo Cseh měl za to, že jeho aktuální úkol v hnutí je pravidelné vydávání novin. „La Praktiko“ se stalo jeho prvořadou starostí. Pokládal pravidelné vydávání také za stimul pro rozšiřování jazyka. Z toho hlediska se vydávání periodika jevila tím hodnotnější čím více odběratelů by měla. Před druhou světovou válkou LP mělo v nejméně prosperujícím čase kolem 5.000 odběratelů. Začátkem padesátých let byl počet kolem 3.000, ale koncem tohoto desetiletí LP ztrácelo ročně kolem 100 čtenářů.

Redaktor se hned od roku 1945 snažil kombinovat LP s některou jinou esperantskou revue, například s „Heroldo“, ale vydavatel Jung odmítl, protože jeho noviny mu zajišťovaly nutný příjem. V roce 1949 přemlouval Andreo Rakušana Katzianka k zastavení jeho revue a převedení čtenářů k „La Praktiko“. To se podařilo, ale výsledek byl hubený. 4.3.1949 napsal Andreo Engholmovi: *Již dlouho jsem vám chtěl nabídnout spojení vaší „Malgranda Revue“ s „La Praktiko“, protože jsem pochopil, že vydávání pro vás je těžkým úkolem a je ztrátové. Ale v té době pozice „La Praktiko“ nebyla dosti pevná. Nyní se již „Malgranda Revue“ nevydává, ale vy osobně jste vždy vítán jako spolupracovník pro „La Praktiko“.* To se nerealizovalo, protože Švéd byl tělesně vyčerpaný a jen zřídka něco tvořil. Andreo navrhl několika zemským esperantským organizacím zastřešit jejich národní revue v „La Praktiko“. To se také nepodařilo. V USA mělo jeho snažení celkem úspěch, ale Connorova intervence zabránila uskutečnění fúze.

Pro oslovení veřejnosti bylo nutné, aby LP mělo vysokou úroveň. Podle redaktora k tomu byly zapotřebí čtyři podmínky: vzhled, dobrá technika, hodnotný obsah a dobrá úroveň jazyka. Po druhé světové válce nebyl spokojen s titulní stránkou. Vzhled titulní stránky z třicátých let se mu zdál nemoderní, ale podle ankety, kterou uspořádal, bylo evidentní, že většina čtenářů (těch starších) si nepřeje změnu. Titulní stránku tedy ponechal, ale usiloval alespoň o barevné zpracování. Ale až v prosinci 1953 LP opustilo černobílé provedení a stalo se zelené. K tomu přispěla firma Philips, která použila zadní stranu pro svou reklamu. To bylo plně v souladu s redaktorovým míněním, že to je dobrá propagace. Dobře vypadající revue, jejíž zadní stranu používá známý podnik jistě zaujme veřejnost.

Aby Andreo získal další reklamy, hledal kontakty s jedním z ředitelů Philips, Luukem Wensingem. Ten se naučil esperanto v roce 1930, ale jeho aktivity pro zelenou hvězdu od roku 1937 ustoupily do pozadí, když začal pracovat ve Philipsu. Ale Andreo vždy sledoval zpovzdálí své bývalé studenty. Zjistil, že v padesátých letech Wensing stále stoupal ve firemní hierarchii. Andreo a Julia se rozhodli k obnovení kontaktu a navštívili ředitele v jeho hlavní kanceláři v Eindhovenu. Podařilo se jim probudit u něho opět zájem o jazyk a Wensing slíbil dodat reklamy pro LP. Ty se pak objevovaly od prosince 1953 do února 1957, později nepravidelně do konce roku 1962. Lepší finanční situace Institutu od roku 1959 umožnila také zavést barvy i do vnitřku revue, nejdříve úsporně, ale postupně přibývalo víc radostných barev červené a zelené.

Andreo přísně dohlížel na technické práce při výrobě LP. Od začátku roku 1932 byla revue tištěna u f. Westerbaan v Haagu, ale faktury za tisk se stále zvyšovaly. Jen s velkou

námahou se vedoucím Institutu, kvůli ochrannému kodu v tomto odvětví, se podařilo přejít k jinému podniku. Konečně výtisk červen-červenec 1953 byl vyroben v jihonizozemském městečku Helmond v tiskárně stejného jména a odtud LP vycházelo až do konce redaktorství Andreo Cseha. Andreo musel každý měsíc jezdit do vzdáleného místa a během 3-4 dnů kontroloval tisk. Požadoval perfektní práci na pokud možno na nejlepším papíře. Rád zařazoval fotografie a vyžadoval kvalitu. Výroba štočků – nutných v této době – byla drahá, a proto Andreo žádal u jiných revue nebo instancí zapůjčení materiálu.

Podle obsahu splňovalo LP předpoklady řadového esperantisty, nechtělo se obracet na literární specialisty ani na esperantology, ale splňovalo potřeby středního proudu velké většiny nenáročných uživatelů jazyka. V prvním období LP věnovalo pozornost začátečníkům, ale po roce 1945 těchto rubrik ubylo. Přesto začátečníci zůstali vítáni a vždy nacházeli obsah i pro ně stravitelný.

Julia poskytla známým neesperantským časopisům svoje články a štočky. Pro ně tyto texty pilně překládala. V dalším období v letech 1945-1964 se objevovaly články o světovém federalismu, světových událostech, zejména mezinárodních, všeobecných tématech, světově známých lidech a o činnosti esperantistů v dějinách. Občas je možno nalézt redaktorův zájem o věštby. V červnovém čísle 1954 se objevil přeložený článek o atentátu v Sarajevu, který nastartoval první světovou válku. Na konci článku Andreo přičinil následující odstavec:

V den atentátu, časně ráno v pět hodin, tedy šest hodin před útokem, maďarský biskup Dr.Lányi, vychovatel dětí v rodině korunního prince, se probudil z hrozného snu. Hned vstal, ustrojil se a šel do domácí kaple. Tam strávil čas na modlitbách až do osmé hodiny, kdy přišla jeho sekretářka, aby probrala denní program. Biskup jí vyprávěl, že ve snu viděl veliké město plné lidí a řeku, kde jeden člověk vystřelil na auto, ve kterém seděl korunní princ s chotí.

Určitě biskup ve snu viděl scénu atentátu. S úzkostí telefonoval na císařský dvůr, ale dostal uklidňující odpověď, že návštěva korunního prince v Bosně pokračuje podle plánu bez incidentu. Ale po jedenácté hodině dostal biskup telegrafickou zprávu o dramatu v Sarajevě.

Vědci se zabývali tímto mimořádným fenoménem a usoudili, že se jedná o důkaz možnosti vidět do budoucnosti.

Andreo úzkostlivě věnoval pozornost čistotě jazyka. Dával přednost jednoduchým větám s vysvětlivkami a systematicky se vyhýbal gramatickým experimentům. Ostatně i on se ne vždy mohl vyhnout písemným polemikám o používání jazyka. Jednou použil slovo „stevardino“ a vyvolalo to silný protest u mnoholetého nizozemského předplatitele. Andreo odpověděl a vysvětlil že je na výběr: místo jednoho slova vypsát popis činnosti stevardky. Slovo „stevarado“ bylo zařazeno v roce 1953 do dodatku „Plena Vortaro“²¹ Waringhienem.

Jeden z hlavních sloupů kvality LP byla síť schopných spolupracovníků. Přes všeobecný charakter esperanta a UL tito spolupracovníci pocházeli z kapitalistického světa. I potom, když „velké ticho“ v komunistickém bloku odplynulo, bývalí Andreovi přátelé na jeho naléhání sotva něco přispěli. Zajímavé byly pokusy přilákat na stránky LP spolupráci s Japonci. Ti tvořili samotný, relativně komplexní skupinu esperantistů na asijském kontinentu.

Andreova snaha neměla úspěch, Japonci skoro ani neodepsali na jeho zdvořilé žádosti. To se také týkalo prodeje japonských esperantských knih. Japonci skoro nic do Riouwstraato neposílali. Andreo napsal do Mijake Šihej – japonského esperantského institutu 31.7.1952:

S politováním konstatujeme, že jsme dosud nedostali odpověď na náš dopis z 21.12.1949. V tomto dopise jsme vám nabízeli spolupráci, prosili vás o katalog vašich vydávaných děl a objednali si 20 exemplářů vašeho výtisku „Leteroj el mia muelejo“²² ... V

²¹ Plena Vortaro – výkladový slovník

²² Dopisy z mého mlýna

„La Praktiko“ bych rád publikoval články a obrázky o zajímavých událostech v esperantském hnutí v Japonsku, pokud byste nám dodávali materiál, zejména zapůjčili hotové štočky.

Reakce se dostavila 22.12.1954 a až 1955 posílání knih poněkud pravidelně začalo. Ještě 23.1.1958 napsal Andreo do Mijake Šihej: *Mám v úmyslu ve velkém prodávat esperantské knihy vydávané v Japonsku. Navrhuji vám výměny knih. Prosíme o brzkou odpověď, abychom věděli, co se dá dělat.*

o –o –o

Mezi esperantisty, kteří pomáhali Andreovi informacemi nebo příspěvky pro „La Praktiko“ byli mimo jiných Pragano, Morariu, Saldanha Carreira, Ribillard, Boulton a východoevropané Baghy a Sygnarski.

V padesátých letech se ukázalo, že Sigismundo Pragano byl velmi hodnotný následovník Andreo Cseha a účinně věnoval svůj život k rozvoji jazyka. Své vyučování prováděl odborně, vtipně a na vysoké úrovni. Sigismundovy iniciativy se jen zdánlivě nedotýkaly esperanta. Když usiloval o dosažení místa docenta pro rumunštinu na univerzitě v Amsterdamu, hned se snažil tam otevřít dveře i pro esperanto. A ne jen tam, i mnoha jiných místech se snažil ho protlačit. I Julia často sondovala na různých místech a připravovala terén. Když věc uzrála, objevil se Sigismundo se svým názorem a radami a věc byla hotova za určitý, většinou skromný honorář. Rumun odmítal pracovat zcela zdarma.

Speciální pozornost v tomto desetiletí měly lidové univerzity s různými tématy pro dělníky. V tomto období zařazení esperanta vyžadovalo neustálé snažení. Sigismundo například zařadil po své přednášce o Rumunsku informační hodinu o esperantském kurzu. Toto téma zaujalo v době „studené války“ stovky zvědavců, ale ve druhé části přednášky zůstalo jen několik lidí. Tímto způsobem se snažil v Haagu, Amsterdamu, Arnhemu a krátké kurzy se uskutečnily.

Mnoho esperantistů pohlíželo na takové konání se závistí a nepochopením a často i tuto práci podkopávali. Ačkoliv Sigismundo psal optimistické dopisy na vedení „Institutu“ a nestěžoval si na amaterismus mnohých esperantistů, přesto ho tito brzdili v práci. 27.4.1956 výjimečně poznamenal v dopise Julii: *„Neutrální esperantská skupina v Amsterdamu rozhodla, že nebude spolupracovat v případné propagaci kurzů na lidové univerzitě kvůli možnému neúspěchu. Celé snažení vyšlo vniveč. Pokud by se někteří chtěli učit esperanto, oni je nasměrují do kurzů neplacených učitelů ve své skupině k Bakkerovi, Mastovi a Degenkampovi. Akker nechce propagovat Če-metodu, protože je podle něho neúčinná, dokonce škodlivá!*

Je to urážlivé, že mi stále vyčítá mou odbornou práci. Nikdy od té doby, kdy jsem přišel do Nizozemska, ani nyní, jsem neměl ze své práce pro esperanto zisk. Opak je pravdou. Tenkrát i teď věnuji víc esperantu než z něj získávám. Jestli bych hledal obživu jinde, možnost udržet esperanto na katedře by nebyla možná a to já bych nedopustil. A zatím co z finančního hlediska je pro mne esperanto obět, některé mozky mají za to, že pracuji pro esperanto ze zistných důvodů, ne jako oni.

Sigismundo plnil tisíc a jeden úkol uvnitř i mimo esperantské hnutí. V roce 1952 vyučoval jazyk ve výměnném didaktickém experimentu na lidové univerzitě v Curychu a Haagu, pro který se stali s Julií autoritami. Byl lektorem na studentské konferenci ve Schluchsee v Německu. Na jeden záprah podnikl propagační turné v Dánsku, 6.8.1952 byl překladatelem rumunského a esperantského jazyka u soudního tribunálu v Zutphenu, žádal Andrea o kandidaturu v Akademii, aby tak upevnil své místo na univerzitě v Amsterdamu. Při šestitýdenním turné, které organizovala Švédská esperantská federace od 1.9.1952 do

11.10.1952 přednášel na téma „Vzpomínky z mého esperantského života“ nebo „O zemi tulipánů“ s filmem. Zařízení pro projekci vozil sebou.

Ten neúnavný člověk pravidelně navštěvoval semináře ve Fröstavallen ve Švédsku, spolupracoval s „Víkendy zelené hvězdy“, které měly státní subvenci, zaskakoval do oficiálních schůzí, aby vyslechl esperantské názory, například jako v roce 1956 na jazykové konferenci v Arnhemu pod záštitou města a provincie, nebo v roce 1957 při světovém federalistickém kongresu v Haagu, pro který Julia marně hledala druhého delegáta. Sigismundo byl okanzitě ochoten jí pomoci. Mluvil do nizozemského rádia o homaramismu a Zamenhofovi, trvale se snažil přiblížit k sobě dělnické a neutrální hnutí v Nizozemsku a současně aktivovat a získávat jednotlivce pro mezinárodní jazyk a abonmá „La Praktiko“.

Při cestování si dělal poznámky k článkům pro revue, a často pro časopis Andreo Cseha, mimo jiné napsal nejlepší zprávu, podle kongresového sekretáře Fightera, o světovém kongresu v Kodani v roce 1956.

Jako jazykový učitel měl velkou prestiž, založenou na jeho vzdělanosti, osobním kouzlu a serioznosti. Jako akademik byl nerozhodný v použití přičestí a prosil o názor Andrea 7.10.1958: *...pošlete mi prosím dva výtisky „Scienca Revuo“, které jsem vám poskytl (v roce 1953?), abych si přečetl svou recenzi „Aktualaj problemoj“ a odpověď Ivo Lapenny. Jedná se o správné použití trpných přičestí. Tenkrát jsem chtěl vás upozornit na Lapennův názor a doufal jsem, že budete reagovat. Chápal jsem, že by bylo moudřejší nevyprovokovávat diskusi na toto téma, ačkoliv se jedná o vážný problém. Tedy jako každý důležitý problém, i tento bude jednou řešen a i pak vyřešen.*

Také ve funkci univerzitního docenta nelenil. V letech 1956-1957 na své náklady se zapsal na pařížskou Sorbonnu ke studiu rumunštiny a později složil zkoušky. V březnu 1958 sděloval Andreovi: *Odcházím do Heidelbergu, abych si zdokonalil němčinu a připravil se na zkoušku z německé literatury, kterou budu skládat na Sorboně v červnu. Tak mi ubíhají dny mého mládí.*

o - o - o

S Tiberiem Morariu, dalším Andreovým následovníkem, „drahým bratrem“, jak ho oslovoval v dopisech, měl Andreo ještě bližší vztah než s Praganem. Vzájemně si vylévali svá srdce a vzpomínali na krásné dny před válkou. Tiberio se plně věnoval esperantu, ale jeho manželka v tom neviděla pro něho kariéru, ani tenkrát, když v roce 1941 ho přijaly do zaměstnání Švédské esperantské odbory. V této funkci pracoval do roku 1944. V roce 1943 se rozvedl. V roce 1952 se seznámil s esperantistkou a oženil se. Oba se zúčastnili semináře Čemetody v Haarlemu.

Bylo nutno zajistit si pravidelnou práci. Tiberio již dříve kombinoval esperantskou práci s prací mimoesperantskou. Nejdříve po válce pracoval jako rumunský zmocněnec ve Stockholmu, pak v komerčních firmách, kde vykonával „kancelářskou otročinu“. V roce 1950 ho přemluvil Stóp-Bowitz, předseda Norské esperantské ligy, aby vedl jednoměsíční kurz. Vyučování se protáhlo na celý rok a Tiberio ztratil své hlavní zaměstnání. To se už nesmělo opakovat! Proto v roce 1957 nepřijal pozvání Julie Isbruckerové na několikaměsíční kurzy v Polsku, kde po pádu stalinismu vylézali ze svých domovů esperantisté. Napsal: *Pro lidi starší padesáti let je obtížné najít práci. A také diktátorský režim ovlivnil jeho odmítnutí: ... nejedná se svobodnou zemi a já se poněkud bojím, abych nenásledoval Seppikův osud, který se alespoň šťastně vrátil ze sibiřského „sanatoria“ ...!*

Tiberio se rozhodl využít čas, kdy nebyl v práci, pro esperanto. V roce 1953 převzal redakci revue „La Espero“, noviny Švédské esperantské federace, které vedl jako vzorný milovník literatury s pevnou disciplínou a plnou kompetencí do roku 1970. V jeho období

periodikum patřilo k jednomu nejpěknějšímu v Esperantii. S Andreem z Haagu si pravidelně vyměňovali aktuální novinky.

Jeden z inspirativních Andreových spolupracovníků byl Jorge de Saldanha Carreira, narozený 12.1.1887, kterého znal Andreo již před válkou. Myšlenky tohoto bankovního ředitele z Lisabonu byly v plném souladu s myšlenkou UL. Portugalec hned v roce 1946 poslal 1.000 steloj jako první dar a stal se reprezentantem UL. Andreovu misi pokládal za svatou a potřebnou podpory. Jeho nadšení a ochotná pomoc byly velké. Saldanha Carreira během roku získal stovky členů pro UL, přeložil deklaraci UL do portugalského, vytiskl ji, vydal portugalskou brožuru o Lize, prodával knihy pro Institut a pravidelně zasílal články pro LP. To bylo důležité, protože byl zveřejňován hlas z relativně tiché země.

Jeho propagace jazyka byla jen částečně tolerovaná v jeho vlasti. Fašistická vláda pod Salazarovou diktaturou zakazovala spolky a veřejné kurzy esperanta. Široká Carreirova aktivita iritovala zejména konzervativní složky ve státním aparátu. Tajná policie dne 16.5.1948 neočekávaně pronikla za jeho nepřítomnosti do jeho domu a odnesla celou esperantskou administrativu.

Od toho okamžiku vypukly mezi Portugalcem a různými politickými institucemi přestřelky. Čím víc byl na něj vytvářen tlak, tím víc pracoval pro mezinárodní jazyk. Pravičáci ne útočili na jeho osobu, jednak kvůli jeho vysoké pozici ve společnosti, či pro jeho vlivné přátele, jednak pro jeho otevřený odpor. Dokonce při audienci u ministra zahraničí tento odvážlivec získal podporu. Na druhou stranu to tajnou policii neodradilo a znovu pronikla do jeho domu a spálila knihovnu. Dne 2.11.1949 vyšel dekret ministra pro vnitřní věci o zákazu jakékoliv práce pro esperanto. Následovala šikana za šikanou.

Andreo navrhl svému spolupracovníkovi, že budou intervenovat v Haagu na portugalské ambasádě. Musí se něco udělat, aby hnutí nebylo ohrožováno. Návštěvu uskutečnila Julia Isbruckerová 1.12.1949. Velvyslanec neshledal důvod, proč by se měl záležitostí zabývat. Z Institutu Andreo odesílal dopisy řediteli úřadu cenzury v Lisabonu. Také děkoval šefredaktorovi novin „República“, který riskoval zveřejnit příznivé články o mezinárodním jazyce.

Saldanha Carreira ze své strany zintenzivnil svůj tlak. Lstivě vytvořil z dekretu propagaci, protože rozeslal všem portugalským známým lidem oběžník, ve kterém informoval o odsouzení esperanta a končil: *Prosím všechny esperantisty, aby před takovým rozhodnutím portugalské vlády, splnili všichni svou povinnost a rozšířili ve známost zákaz všem sympatizantům a přátelům našeho dobrého hnutí...*

Perzekuce neviditelných protivníků narůstala a 13.2.1950 bankovní ředitel u notáře založil spis, že v případě jeho zmizení nebo smrti mohou za to „zákeřní vrazi“. Zápis byl poslán i do Riouwstraato. Carreira pokračoval dál ve své mírotvorné práci. Myslel si, že esperantské organizace mohou být zakázané, ale netýká se to příbuzných organizací, například mondfederalistů nebo bahaistů. V tomto prostředí se angažoval a mluvil ve vhodném okamžiku o esperantu.

Odvážný Portugalec ovlivňoval zahraniční esperantisty, aby také psali vlivným osobám ve své vlasti. Informoval o tom Andrea v dopise ze dne 22.11.1950: *„Na moji prosbu u předsedy Brazilské esperantské ligy, poslal její výbor z 12.mezinárodního kongresu katolických esperantistů dopis kardinálovi Cerejeirovi (v Lisabonu) s žádostí o svobodu našemu drahému jazyku.*

Saldanha Carreira začal systematicky posílat lidem ve vysokém postavení ve státě telegramy, ve kterých jim blahopřál k jejich drobným úspěchům a přidával prosbu o svobodu pro esperanto. Mělo to úspěch. *V odpovědi na váš dopis, který jste poslal, týkající se „svobody pro esperanto“ v naší zemi, mám tu čest napsat vám jménem jeho ctihodnosti pana ministra pro vnitřní věci ze dne 12.4.1955: „...nemůže být zakazováno zveřejňovat písemnosti*

v jiných jazycích, mezi nimi i v esperantu, pokud tyto neurážejí morálku a základní principy ústavy...“ Hurá! Mezinárodní jazyk se stal znovu svobodný, přesněji: poněkud, protože statut Esperantské organizace z června 1951 nebyl schválen zákonnou instancí. Tento nejasný stav trval až do konce diktatury v roce 1975. Ale Saldanha Carreira se toho nedožil. Plamenný demokrat a spolubojovník Andreo Cseha zemřel v roce 1970 při automobilové nehodě.

o – o – o

Srdečné vztahy mezi vedoucími Institutu a Jeanem Ribillardem trvaly od 8.11.1954. Julia prosila tohoto reprezentanta UL, aby navštívil jejího přítele Dik Pontiho, který dlel na krátkém pobytu v Nice a náhle onemocněl a ležel bez známých v hotelu. Francouz mnohokrát splnil její prosbu.

Později Julia mu poslala nějaké propagační materiály, protože Ribillard chtěl v Nice instalovat stánek během mezinárodního veletrhu a výstavy v městském kasínu. V Monaku chtěl zřídit esperantský koutek u nakladatelství Hachette. Aktivista se zajímal o buddhismus a poslal v roce 1956 zajímavý článek pro květnové číslo LP o esperantistech na Cejlonu. Žádal (jako kuriozní detail), aby autor nebyl označen. To Andreo s jistým váháním splnil, ale v textu z 12.10.1958 o tom, že cejlonský velvyslanec v Moskvě se zabývá mezinárodním jazykem, přidal signaturu J.R. UL 10199. Pravděpodobně v té době zemřeli Ribillardovi rodiče a esperantista předsídlil do Papeete v Polynésii. Od té doby se již neozval.

o – o – o

Chruščov, nový představitel Sovětského svazu, překvapil svět v roce 1956 dvěma činy. V březnu svolal do Moskvy 20.kongres Komunistické strany. Přítomné konsternoval veřejným diskursem, ve kterém vykreslil kolosální zločiny svého předchůdce Stalina. Z toho vyplynula poněkud uvolněnější atmosféra v rudé zemi. To způsobilo oživení v esperantském hnutí, které se skromně začalo vzpamatovávat v roce 1955.

V říjnu Chruščov vyhlásil pochod sovětské armády do Maďarska, kde velká většina národa protestovala proti Rusům a proletářské diktatuře. Následoval několikadenní boj a okupanté zvítězili. Byla nalezena jen jedna Andreova zmínka o události v jeho bývalé vlasti. Jedná se o reakci na poznámku v Praganově dopisu ze dne 5.11.1956 : *Jaké dny prožíváme! Jak je zoufalý okolní svět! Člověk se musí přinutit k plnění drobných úkolů.* Andreo odpověděl 6.11.1956: *Ano, žijeme v hrozně době. Nejlépe bude se soustředit na každodenní povinnosti a neupadnout do zoufalosti. Nakonec se všechno urovná a já pevně věřím, že svět přese všechno půjde kupředu!*

Během dvou-tří týdnů mnoho maďarských vlastenců uprchlo ze země, také esperantisté. Mezi posledními do Německa Jozef Kondor a do Nizozemska Istvan kaj Magda Kunéry. Všichni se brzy spřátelili s Andreem a účinně ho podporovali během 15 let a později v jeho životě mimo Institut.

Ostatně drobné osvobození v komunistickém bloku, když „velké mlčení“ skončilo, neznamenalo, že blízcí přátelé znovu plně začali spolupracovat na LP. V roce 1957 se konečně objevila písemná zpráva od Julia Bagy, kterému Andreo odpověděl: *Doufám, že máte stále ve svém srdci svatý plamen našich ideálů.* Po obnovení kontaktu Julio rychle poslal pro LP v roce 1957 divadelní jednoaktovku a ještě šestkrát své literární výtvořky. Zejména pohádky ve veršované formě: maďarskou v roce 1959, japonskou 1960, barskou 1962, indickou 1963 a své původní básně v roce 1958 a 1963.

Ve stejném roce 1957 přišlo do Haagu první psaní – několik se na cestě během roku 1956 ztratilo – od Paula Balkányi. Odvážný Budapešťan byl první, který v roce 1954 začal pracovat pro esperanto veřejně. Byl to riskantní podnik! Informoval o tom Andrea: *Ostatní*

esperantisté mi nepíší, nesetkávají se se mnou, nechtějí se ukazovat. Ale vydržel. Také se odvažoval si psát s Eugenem Bokarevem z Moskvy, který se Maďarem inspiroval a otevřeně obhajoval esperanto. Jeho věhlas filologa ho činila nedotknutelným a podařilo se mu dostat mezinárodní jazyk na forum dovolených diskusí. Je třeba smeknout před Balkányiovými aktivitami!

Kontakty přes železnou oponu zůstávaly komplikované. Andreo materiálně pomáhal svému bývalému spolupracovníkovi a posílal masové a rybí konzervy, tuk, kávu, sýr i ponožky. Balkányi děkoval a dodal: *Škoda, polovinu ceny jsem platil jako clo. Krabičky sardinek nebyly povoleny pro „nejasný obsah“. Navrhl jsem, aby je přede mnou otevřeli, ale na to není předpis.*

Balkányiovo pense nestačila a proto musel pracovat, aby uživil rodinu. V takové bídě mohl sotva přispívat do LP. Poslední dopis má datum z roku 1974, kdy byl již osmdesátiletým veteránem. Tenkrát sděloval: *Dlouho očekávaný vnouček se narodil v únoru a dostal jméno Andreo. Ten klouček mě nutí s láskou myslet na vás.*

o - o - o

Výjimkou ve vztahu ke spolupráci s východními esperantisty s Andreem byl Mieczyslaw Sygnarski z Polska. Krakovan, okamžitě, když komunistický režim dovolil přeshraniční kontakt pro esperanto, napsal Andreovi 13.6.1955. Tento dokument měl charakter povznášející zprávy a vytvořil první článek hustého řetězu kontaktů.

Po několikerém odmlčení se mohu konečně ozvat. Poslední zásilku jsem dostal v únoru 1952. Od té doby jsem byl zcela odtržen od esperantských záležitostí. Avšak plamen pro Zamenhofův jazyk v 66letém Polákovi neuhasl. Dále píše: Všechn svůj volný čas jsem věnoval výlučně práci pro esperanto. 22.května 1954 se mi podařilo dokončit překlad románu od Sienkiewiczze „En la dezerto kaj praarbaro“.²³ Také jsem vypracoval „Elementa kurso de Esperanto“. Již dva roky leží u mne ve skříni a čeká na příznivější čas. Letos v únoru jsem si dal za úkol spolupráci na velkém polsko-esperantském slovníku, ke kterému mě vyzvalo vedení esperantské organizace ve Varšavě.

V dopise ze dne 24.10.1955 se píše: *...díky mému snažení a trvalému kontaktu s Jagellonskou univerzitou, kdy v přerušení v délce 3 a půl roku se zde esperanto nevyučovalo, se nyní opět začalo. Mé přednášky 14.10.1955 se zúčastnilo 52 studentů z různých fakult. V minulém týdnu, když jsem začal přednášet první lekci bez učebnice podle světové metody, počet přihlášených se zvýšil na 82. Rekordní číslo! Neobyčejný zájem o esperanto!*

Sygnarski poznamenal 28.5.1956: *Několik esperantistů nelibě nese moji práci a já se se jich bojím, protože mi mohou uškodit. Jeden mě obvinil, že v mém „Elementa Kurso“ z roku 1947 je veselá povídka o šesti účastnících esperantského světového kongresu, kterým spadla do piva moucha. On mě obvinil, že záměrně zesměšňuji Rusy a Číňany. Z mého „Plena Kurso“ jsem již dříve tuto povídku odstranil. Přesto ale vedení esperantské organizace ho pozvalo do Varšavy, aby projednalo vydání jeho nové doplněné učebnice. Během jednání kritizovali jeho „Plena Kurso“ z hlediska k režimu. Požadovali, abych odstranil celý jazykový materiál vašeho výborného kurzu. Navrhl jsem, aby požadované změny vypracoval někdo ze zkušených esperantistů a aby učebnice měla dva autory. S radostí to přijali.*

Již dříve v roce 1955, podle návrhu výboru esperantské organizace v jubilejním roce A. Mickiewiczze, se rozhodlo znovu vydat polské klasické dílo „Pan Tadeáš“ v překladu do esperanta od Grabowského. V květnu 1956 bibliofilské vydání knihy došlo do Riouwstraato. Jaký poklad v době bída! Byla to první známka oficiálního obnovení esperanta v rodné Zamenhofově zemi. Sygnarski ostatně nemohl jednoduše splatit svůj dluh u Andrea posláním

²³ Na poušti a v pralese.

knih, protože bylo dovoleno posílat jen jednu knihu na jednu adresu. Proto Andreo vypracoval seznam svých známých v Nizozemsku, kterým Polák posílal své knihy. Během následujících měsíců se pak sešly knihy v Institutu.

o – o - o

Nová a mladá hvězda v okruhu LP spolupracovníků se představila 20.3.1953. Marjorie Boultonová z Británie uvedla v dopise: *Posílám vám tři vážné básně, které si možná bude přát uveřejnit v „La Praktiko“.* Pokud se vám básně nebudou líbit, ale myslil byste si, že možná později by bylo možno napsat jiné vhodné básně, prosím, sdělte mi to. Velmi jsem si oblíbila váš užitečný časopis, který je velmi dobře uspořádán.

Julia Isbruckerová bez odkladu odpověděla 23.3.1953: *Dnes jsem obdržela váš dopis z 20 března. Vaše básně jsou skutečně výborné; obdivuji je. Rádi vytiskneme v „La Praktiko“ báseň o Beethovenovi. Ale jistě chápete, že další dvě, jakkoliv jsou hodnotné, přesahují rámec našeho časopisu. LP není literární revue, ale vzdělávací.* Následovala mezi ženami korespondence intimního charakteru.

V roce 1955 Marjorie publikovala svůj první rozsáhlý článek v LP o inscenaci Zimní pohádky od Shakespeara, kterou v esperantu nacvičila jako docentka na střední škole. Kurz Če-metody v Maizu v roce 1958 ji inspiroval k veršům „Omaĝo“²⁴, ve kterých vyjádřila vztah k myšlence Andreovy přímé metody:

...
*Jen verda kor'sur lia Brust'! Diru al ni, amiko,
ĉu estas ĝi miraklo aŭ nur trompo de optiko?
Nigran objekton havas li; ĝi estas tre profunda.
Surprizoj el ĝi spruĉas en elfluo plej abunda.*

*Bastonon ne necesas tie ĉi, nek ajn pun';
li klarigas la nuancojn de per kaj de kaj kun;
kaj montras, kolorkretas, aktoras, diagramas,
kaj ni ŝatas ĉokoladon, sed sinjoron Cseh ni amas.*

Když Marjorie sepisovala Zamenhofovu biografii, žádala 24.9.1958 o pomoc v Institutu ohledně nepísenných zdrojů. Julia odpověděla 27.9.1958: *Já sama mnoho nevím o doktorovi Zamenhofovi. Viděla jsem ho dvakrát (pravděpodobně v letech 1912 – 1913), ale stiskli jsme si jen ruku. Ale mohu vám dát dobré rady.* Julia napsala čtyři jména možných pamětníků z Anglie, Polska, USA a Izraele. Protože IEI vlastnil práva na „Originala Verkaro“, poskytl plný souhlas k citaci. Písenný kontakt mezi ženami trval do roku 1959, pak ho převzal Andreo a trval do roku 1965.

15. La nuksoj venas 1959-1964

Rok 1959 byl věnován iniciativě UEA vzpomínce iniciátora esperanta. Konala se řada slavností k oslavě stoletého výročí narození Ludvíka Zamenhofa. Vše vyvrcholilo na Světovém kongresu ve Varšavě.

Shromáždění předčilo všechny ostatní kongresy svou skvělostí, štědrá státní podporou, bohatstvím programu a zvláštností charakteru jubilea. Tento poslední prvek byl

²⁴ Oslava

vyjádřen kongresovou středou s názvem „Zamenhofův den“, kdy byl oslaven šlechtitý syn Polska.

Ráno tisíce esperantistů směřovalo na Zamenhofovu ulici na odhalení pamětní desky. Potom se pokračovalo na židovský hřbitov, k uctění památky mistra. V němém tichu zelený národ a mnoho oficiálních osob a Varšavanů přicházelo k hrobu. Den vyvrcholil důstojným slavnostním večerem. Při něm, střídavě s hudbou, Zamenhofova vnučka Hanja dojemně přednášela báseň „Ho mia kor' ne batu maltrankvile“.²⁵ Moskevský velvyslanec ze severního Vietnamu přednášel o hodnotě esperanta pro Asii. Julio Baghy přednesl báseň, kterou Kalocsay složil pro tuto příležitost a nakonec vystoupil na podium Andreo Cseh a přednesl slavnostní řeč.

Vzpomněl na členy Zamenhofovy rodiny, - Adama, Sofii, Lidju – kteří byli milovanými, talentovanými spolupracovníky, ale ve druhé světové válce se stali obětí židovské perzekuce. Mluvil o zázračném fenoménu zamenhofské inspirace o „vnitřní myšlence esperanta“.

Andreo mluvil tak naléhavě, dojemně, výmluvně, až vytvořil téměř hypnotický etos. V takové atmosféře navrhl přítomným jako nejvhodnější způsob vyjádření díky: přidat se k mistrovi v přísaze, které Zamenhof a staří průkopníci, složili podle mistrovy básně „Preĝo sub la verda standardo“²⁶. Přítomní povstali a zvednutýma rukama společně řekli: *Ni ĵuris labori, ni ĵuris batali por reunuigi homaron!*²⁷

Tato epizoda byla vysílána polským rádiem a získala pozoruhodný ohlas. Z Rigy napsali Andreovi: *Poslouchali jsme v naší klubovně rádiové vysílání. Když jsme slyšeli vaši výzvu, vyvolalo to v nás emoce a stejně jako vy ve Varšavě, i my jsme složili přísahu. Z Moskvy obdržel Julio Baghy podobnou zprávu: ...stáli jsme u rádiového aparátu, poslouchali jsme a se vztaženou rukou jsme přísahali stejně jako vy...*

Extaze, která panovala v sále, nepůsobila všeobecně. Mnozí se cítili později, když kouzlo vyprchalo, poněkud nepohodlně. Nezvyklý, poněkud nábožně znějící akt, působil nepříjemně. Později byly slyšet i výhrady k řečníkovi. Incident, nebo jen případ? Julia pak konzultovala událost se svým přítelem Privatem, který pro špatný stav ve Varšavě nebyl.

Švýcar odpověděl 30.8.1959: *Nemám rád jakékoliv přísahy, obzvláště ne kolektivní, kdy přítomní pro překvapení a emoce zvedají ruce, nebo se zvedají ze židli. Také já bych byl dotčen. Podle mého názoru bych toto gesto našemu výmluvnému a šlechtnému pionýru neradil. Zapomeňme na to. Lidé jako Andreo, kteří obětovali svůj život naší věci si zasluhují velký dík. On je geniální učitel a inspirace učitelů. Není třeba ho pokořovat veřejnou kritikou. Stačí mu jen přátelsky ukázat dvě stránky věci, protože on je moudrý.*

Naproti tomu Baghy komentoval věc v dopise Andreovi ze dne 31.10.1959: *Je rozdíl mezi východem a západem, jejichž citové ideály a chování také v minulosti dávaly odvahu veřejně demonstrovat to, co spojuje vytrvalé bojovníky za jazyk; nedefinovatelná vnitřní myšlenka, lidská láska a vytváření míru. Mě velmi dojaly věty z Moskvy, protože jsem si představil ty, kteří se nemohli zúčastnit slavnosti a přesto v duši, celým srdcem tam byli přítomni, víc než ti, kterým byl osud příznivější.*

Ostatně, ne jen esperantisté z východu stáli na Andreově straně. Marjorie Boultonová napsala 31.12.1959: *Chci vám konečně poděkovat za to, že jste byl tak laskav a obhajoval jste mě v diskusi ve Fröstavallen o veřejné přísaze ve Varšavě. Myslím si, že ten akt byl nejvhodnější ve chvíli, kdy adepti vzpomínali na mistra.*

Andreo se bránil v dopise ze dne 13.7.1960 Tiberiovi Morariu: *Po kongresu pan Lapenna mě vyhledal a vyčítal mi to, ale já jsem odpověděl, že jsem pokládal tu věc za velmi*

²⁵ Uklidni se mé srdce.

²⁶ Modlitba pod zeleným praporem.

²⁷ Přísaháme pracovat, slibujeme bojovat za sjednocení lidstva!

správnou právě na vzpomínkovém večeru na osobu Zamenhofovu. Je podivné, že Zamenhofovi adepti vždy bránili mistrovi mluvit o jeho ideálech, jako tomu bylo i Boulogne-sur-mer a nyní ve Varšavě. Chtějí, abychom mluvili jen o jazyku, ale ne o sjednocení lidstva v Zamenhofově duchu. Ostatně ta „přísaha“ byl jen slavnostní slib, žádný reálný čin. Vždyť se nepoužila bible ani jméno Boha. Jestliže měl Zamenhof právo použít tato slova ve své básni „Preĝo sub la verda standardo“, tak také my, esperantisté mezi sebou, máme právo to opakovat.

Různost názorů skutečně způsobila kolizi mezi rozumovými západními kruhy a citově laděnými východními. „Kion Parizo mallaŭdas, Sofio aplaŭdas“²⁸ Přisahající, který pocházel z podunajské monarchie se cítil více svázán s východními kruhy a vyjádřil jejich duševní souznění.

Ale skutečný, jedinečný charakter hromadného shromáždění v polském hlavním městě, nikdy před tím neprojevený při kongresu, způsobil znovuobjevení východních esperantistů na scéně. Lidé ze západu, kteří prošli železnou oponou do komunistického tábora po mnohaletém uzavření, setkali se s východními Němci, Maďary, Čechy, Slováky, Bulhary, Rumuny a stovkami Poláků. Bolestivě chyběla jen delegace ze Sovětského svazu. Kolik bylo dojemných scén a všeobecného vzrušení při setkání s dávnými přáteli, příbuznými, kteří nezemřeli v žalářích a byli i po „dlouhém mlčení“ plní Zamenhofova idealismu. Andreo a Julia čerpali z toho velikou inspiraci pro svou další práci.

o – o – o

Varšava znamenala pro Andrea ještě něco jiného: vyvrcholení jeho celoživotní práce. Seminář pro učitele Če-metody se stal ještě ucelenější a důstojnější z poválečných sérií. Ostatně neočekávaně a překvapivě, protože v Haagu se přihlásilo jen 100 zájemců. Přesto na místo se zájemců dostavilo o mnoho více, počet se zvýšil na 280 osob z 23 států, zejména z Polska, Bulharska, Československa a z Maďarska. Východoevropané pocítovali výjimečnost, že se objevil pedagog a chtěli využít tento okamžik, a pravděpodobně ho naposledy uvidět. Kurz se konal 4 dny před kongresem od 9,30 do 13 hodin, od 15,30 do 18 hodin a od 20 hodin do 22 s jednou pauzou v každé části.

Velký počet těch, kteří se přihlásili na poslední chvíli, způsobil dalekosáhlé změny na bedrech tří lidí. Jednalo se o Julii Isbruckerovou, která zapisovala u vchodu všechny přihlášené; o Andreo Cseha, který předváděl a vysvětloval denně během sedmi hodin svou metodu; a „LKK-ano“²⁹ Bolewslaw Nowinsky, který odpovídal za všeobecné zajištění semináře a stále asistoval dvojici z Haagu.

Platby za kurz, které byly vybrány, měly hodnotu kolem 600 zlotých, ale učitelé si je nemohli z Polska odvézt. Sumu převzal Edmund Fethke a suma byla potom použita na kompenzaci bezplatné esperantské činnosti Sygnarského, který se zúčastňoval přednášek velkého pedagoga.

Po válce vedl Andreo sedmkrát kurz své metody v rámci světových kongresů. Kurz se konal 1954 tři dny před kongresem v Haarlemu s 65 účastníky ze 12 států. Na kurz přijeli hlavně staří známí, ale důležité bylo, že se po válce znovu tradice obnovila. V roce 1955, 1956, 1957 Andreo nevyučoval, protože UEA odmítla nebo LKK odmítlo zaplatit cestovné, což byla jen pedagogova minimální podmínka.

Seminář se konal v roce 1958 tři dny před kongresem v Mainz s 140 účastníky z 19 států. Pro Andrea to bylo inspirativní pro velký počet mladých a výborným vybavením a

²⁸ Přísloví: Co v Paříži odsuzují, tomu se v Sofii tleská.

²⁹ LKK-ano – zkratka: loka kongresa komitatano, pracovník odpovědný za kongres, pocházející ze země, kde se kongres koná.

sálem, který dal k dispozici LKK pod vedením starosty a esperantisty Franze Steina. Vilho Setälä z vlastní iniciativy natočil kurz na zvukový film.

Dojemné bylo setkání s Edmondem Privatem. Lapenna ho vyzval, aby přispěl do kongresového programu. Švýcar přispěl lekcí k mezinárodní letní univerzitě a skvělou přednáškou o historii UEA. To bylo pravděpodobně zlatým hřebem programu, protože stovky nových Zamenhofových adeptů poprvé uslyšely jeho sladce znějící hlas s „měkkým šarmem a grácií“. Privat před řečí kvůli pokračující nemoci kyčlí napůl ležel a k řeči se s námahou postavil. Všichni v naprostém tichu obdivovali jeho majestátní výmluvnost. Byl to historický okamžik, protože spoluzakladatel UEA, aniž si to sám uvědomil, už se pak neobjevil na žádném veřejném esperantském shromáždění.

Třetí seminář se konal v roce 1959 ve Varšavě, čtvrtý 1960 čtyři dny před kongresem v Bruselu s 62 účastníky z 19 států. Rutinní kurz jako obvykle denně od 9 hodin do 12 hodin. Další seminář se uskutečnil v roce 1961 v délce 5 dní v době kongresu v Harrogate s 76 účastníky ze 17 států. Krok vpřed učinila UEA, když přijala opětovnou žádost Andreo Cseha na vyučování během kongresu. Strach z konkurence jiných programů se ukázal jako bezpředmětný.

Během pěti dnů se konal seminář v roce 1963 v kongresovém týdnu v Sofii s účastníky 250-400 z neurčeného počtu států. Sekretář kongresu Pompilio trval na kurzu. Andreo souhlasil, pokud LKK si ho samo vyžádá. To se uskutečnilo a organizace vše zařídila a Andreo byl pozván jako spolupracovník programu. Určitě to bylo výhodou, protože Andreovým úkolem bylo výlučně jen vyučování během pěti dnů po třech hodinách. UEA mu poskytla cestovné, pobyt i honorář.

Ale organizace pokulhávala. Přihlášení nebyli registrováni a dveře sálu byly otevřené. To způsobovalo přirozeně neustálé přicházení a odcházení zvědavců. Pedagog nebránil těmto lidem ze základního pedagogického zákona, protože vzdělání se nemá nikomu odpírat.

Závěrečný seminář se konal v roce 1964 po dobu pět dní na celkem běžném kongresu v Haagu. Zapsalo se 125 kurzistů, kteří zaplatili po 12 guldenech UEA, která byla pořadatelem kurzu. Dala k dispozici jen sál; chyběly doplňky jako tabule, podium; okna se nedala zavřít. Nezájem UEA přidělal práci pedagogovi. Kruh se uzavřel - ze sklepa v Sibiu v roce 1920 až do zneuznání v Haagu. Tento seminář byl mistrův poslední. UEA mu zaplatila 150 guldenů.

o - o - o

Sofie lákala. Lidová Bulharská republika ještě byla uzavřená pro lidi z nekomunistických států. Neznámé vyvolávalo zvědavost. Hromadně se esperantisté přihlašovali na 48.Světový kongres. Jen z Nizozemska se přihlásilo 158 lidí. Mezi nimi jsem byl i já. O naše politické názory se zajímala i nizozemská tajná policie. Bez ohlášení se objevil u mne doma inspektor. Mluvil o mém loajálním vlasteneckém přesvědčení, o kterém se dověděl při návštěvě u Insbruckerových. Žádal mou spolupráci ve smyslu, že mám sledovat mé krajany v bulharském hlavním městě a sdělit mu informace o jejich příležitostném komunistickém chování. Na mou překvapenou otázku, zdali se skutečně mezi esperantisty v Nizozemsku nacházejí podezřelí, mi jmenoval přítele, a k mému zděšení, uvedl podrobnosti z jeho rodinného života. Řekl jsem zdrženlivě, že ho znám jen povrchně, protože jsem si všiml, že jím uvedená fakta jsou pokřivená. S předstíranou ochotou jsem slíbil svou pomoc v Sofii. Když jsem se vrátil z kongresu, informoval jsem špióna o mém „bohužel neúspěšném“ sledování, že všichni účastníci z mé země se chovali bez poskvrny. V dalších dvou třech letech jsem toho krtek vídával na velkých esperantských shromážděních. Pokradmu se mísil mezi lidi, mluvil esperantem jako většina, byl nenápadně oblečen, neurčitého stáří a střední postavy a mluvil o bezvýznamných věcech. Nepohyboval se pomalu,

ani rychle, jakoby si prohlížel brožury v libroservu, nebo popíjel sklenici vody u bufetu. Setkávali jsme se a on se mi tiše vyhýbal. Má osoba společnost neobohatila o slídila. Pak jednoho roku jsem ho již neviděl.

Všichni přihlášení na kongres získali víza výhradně ve své zemi na bulharské ambasádě, po předložení kongresové karty. Andreo Cseh a Isbruckerovi musili žádat o dokumenty v Bruselu, protože v Nizozemsku nebyl oficiální úřad pro Bulharsko. Vše bylo hladce vyřízeno a oni letěli do Sofie.

Přesvědčení, že hnutí potřebuje trvale nové učitele Če-metody, pobízelo Andrea jet do Bulharska. Ale ještě něco jiného – přál si, v neposlední řadě, navštívit tuto část Balkánu, kde se vyklubal ze svého zeleného povijanu a obejmout své následovníky a pomocníky, kteří se na mnoho let ztratili z jeho horizontu. V LP vyjádřil svou nostalgii: *Byly to emociální okamžiky, když jsem znovu uviděl (ale i nepoznal) osoby, které se před 40-50 lety učily v různých zemích jako školní děti esperanto a nyní ve zlatém oparu minulosti se objevili jako důstojní dědové a babičky.*

Kongres nabídl víc, než vedoucí Institutu předpokládali. Stal se kulminačním bodem jejich celoživotní práce pro esperanto. Zejména zahajovací slavnost je dojala oba. Byli hluboce citově ovládnuti. Z mnoha důvodů. Sešlo se skoro 4.000 esperantistů v právě dokončené sportovní hale hlavního města. Přednášky se konaly na univerzitě, která sloužila jako středisko kongresu, nebylo ani dostatek židlí. Množství bylo imponující s vysokým procentem mladých lidí. Jaké nadšení, když státní pěvecký sbor za pochodu zpíval „En la mondon venis nova sento“.³⁰ Nápadná byla dobrá spolupráce ze strany vlády. Ta nejen delegovala své ministry, ale také dala příkaz pionýrům z komunistické mládežnické organizace, aby přispěli programem na slavnosti. Nespočetné dívky s rudými šátky kolem krku lemovaly zdi a hlavní vchody v hale a mávaly zelenými praporky.

Ale nezapomenutelně se vryl do paměti příchod delegace třiceti Rusů. Po mnohaleté pauze přišli synové tak milovaní. Mezi nimi známý Jevgenij Bokarev, člen sovětské akademie věd, Nikolaj Rytjov, přední moskevský herec, vědec Sergjej Michajlov. Po neutuchajícím potlesku Bokarev konečně mohl na podiu předat pozdrav jménem sovětských esperantistů. Andreo popsal tu událost v „LaPraktiko“: *Do roku 1963 chyběli právě ti, na jejichž návrat jsme dlouho čekali, naši krajané a soudruzi z veliké Rusi. Dá se pochopit, že esperantisté z těch zemí léta s touhou vyhlíželi den, ve kterém se budou moci shledat a obejmout své ruské přátele a obnovit osobní kontakty a tak potřebnou spolupráci. Ten den konečně přišel. Velká skupina se objevila v Sofii. Když jsme je viděli a mluvili s nimi, cítili jsme, že sofijský kongres byl jarem nové epochy. A skutečně. Sofie byla jednou z nejvýznamnějších světových kongresů pro esperantisty a ostatní svět.*

Také Andreo chtěl přispět něčím pro jubilejní rok 1959. Vzpomněl si na původní slovo v Esperantii: „la speso“. V roce 1907 René de Saussure navrhl tuto peněžní jednotku zcela teoreticky. Představovala drobnou sumu, ale desítkovou soustavou „spesdeko, spescento, spesmilo“³¹ se získaly vhodné početní jednotky: „spesdeko“ se rovnalo v roce 1907 2,5 švýcarským frankům, nebo 0,5 dolaru. Herbert Höveler, podle Andrea jeden z nejplamenějších duchů esperantského hnutí, zasluhuje tu čest za praktickou aplikaci tohoto systému. Inicioval ve stejném roce v Londýně esperantskou šekovou banku. Obstarávala platby také mezinárodně na základě této nové valuty. Laciný způsob, rychlý a efektivní. První světová válka práci stagnovala, ale banka měla v roce 1917 ve 43 státech ještě 1.027 klientů, mezi nimi i neesperantské podniky jako byla anglická cestovní agentura Cook a obchodní komora ve Washingtonu. Po smrti Hövelera v roce 1918 byla instituce zlikvidována.

Saussure samotný také konkretizoval svůj vynález. Nechal vyrazit u příležitosti 9.Světového kongresu v Bernu v roce 1913 dvě série stříbrných „spesmiloj“ u švýcarské

³⁰ Esperantská hymna: „Do světa přichází nový citový smysl...“

³¹ spesi – účtovat, deko – desítka, cento – stovka, milo - tisícovka

firmy Huguenin. „Spesmilo“ mělo průměr 28mm a vážilo 11gramů. Dvoutisícovka – duobla spesmilo – měřila 36 mm a vážila 22gramů. Na obou mincích byla Zamenhofova hlava a nápis v kruhu „D-ro L.L.Zamenhof – autoro de Esperanto“. Na zadní straně byla pěticipá hvězda a hodnota 1sm, nebo 2sm a kruhový text „Jubileo de Esperanto – 1887-1912“. Uspokojivě se prodávaly během kongresu, mimo jiných si ji zakoupil i Jan Isbrucker.

Současně v roce 1913 UEA vyrobila stejný model „kvinspesmilo“³² ve zlatě jako čestné ocenění. Tuto medajli dostal švýcarský letec Bieder, který letěl nad horou Gurten, aby pozdravil kongres.

Inspirován oběma předchozími, převzal Andreo myšlenku platidla pro potřeby esperanta a začal věc realizovat po druhé světové válce. V rámci „Universala Ligo“ založil peněžní jednotku pod názvem „stelo“³³. UL dostala od nizozemské státní banky povolení tisknout bankovky od jedné „stelo“ v hodnotě 0,25 guldenů. Podle instrukcí z banky nemohly fungovat jako skutečné bankovky, ale jakopremiové kupony, určené například velmi aktivním členům.

UL a IEI prováděly všechny své kalkulace „hvězdami“ a „La Praktiko“ mělo všechny ceny označené touto valutou. Pravidelně zveřejňovaná valutová tabulka ukazovala vztah mezi „steloy“ a národními měnami. Pro zjednodušení kalkulace a k vyhnutí se každodenní změně kurzu hodnot v bankách, hodnota „steloy“ vzhledem k národním měnám byla zaokrouhlená a stabilní. Pro esperantisty stačilo znát hodnotu „stelo“ ve své vlastní měně. Ale hlavní význam esperantského platidla byl stejný jako společný jazyk, konkretizoval myšlenku jednoty ve světě a veřejnosti sloužilo i jako propagace.

V roce 1959 se konečně uvolnil mezinárodní valutový trh a Andreo viděl příležitost uskutečnit svůj dávný sen: vytvoření „steloy“ ve formě kovových mincí. Andreo a Julia sondovali u státní výroby mincí „Munt“ v Utrechtu a odezva byla pozitivní. Vedoucí UL si přáli pokračovat v tradici a na jedné straně mince použít obrázek Zamenhofa ze „spesa“. K tomu v „Munt“ si žádali mít k dispozici dva exempláře. Jednu poskytla Julia a druhá byla nalezena u esperantisty Willema Baatena v Utrechtu.

Andreo se rozhodl k zavedení tří druhů mincí. „Jednostelovka“ z bronzu s emblémem Universální Ligy s kruhovým textem „unu mondo – unu lingvo – unu mono“ o průměru 20mm a hmotnosti 2 gr. „Pětistelovka“ z mosazi s obrazem zeměkoule a kruhovitým textem „la mondo estas unu lando – la homaro unu popolo“ o průměru 23,5mm a hmotnosti 4gr. „Desetistelovka“ z kuproniklu s hlavou Zamenhofa a textem „D-ro Zamenhof – kreinto de Esperanto 1859-1917“ o průměru 28mm a hmotnosti 8,5gr. Všechny měly na rubové straně pěticipou hvězdu, la jaron 1959 a číselnou hodnotu.

Velikou výhodou bylo profesionální vypracování. Hlavní rytec ze státní instituce vytvořil obraz a vyryl matrici. Na „steloy“ umístil také oficiální znaky. Vpravo se nacházel znak mincovny: Merkurova hůl a vlevo znak autora – rybička. Od každého druhu mincovna „Munt“ vyrobila 10.000 kusů. Cena za sérii jednostelovak činila 425 guldenů, za pětistelovky 500 guldenů a za desetistelovky 1.100 guldenů. Celkem 1.800 guldenů.

28.června 1960 navštívili vedoucí UL a reprezentanti UEA Utrecht, aby se podívali na ražbu. Obdrželi první sérii vyrobené trojice. 30.června došlo k transportu mincí lodí do Haagu. Třebaže bylo platidlo vyrobeno ve státní mincovně, neznamenalo to, že se jedná o oficiální peníze. Z hlediska zákona byly „steloy“ jen soukromým platidlem mezi esperantisty a těmi, kteří byli ochotni je přijmout. Papírové a kovové „steloy“, které byly v oběhu, měly svůj kredit u nizozemských bank v celkové hodnotě 5.000 guldenů a majitel „steloy“ je mohl kdykoliv směnít v plné hodnotě za oficiální valutu v ústřední kanceláři UL nebo v IEI.

Objevení mincí vzbudilo koupěchtivost „zeleného lidu“, ale zcela překvapivě a nepředvídatelně veliký zájem sběratelů. Brzy musel Andreo každý den plnit objednávky i

³² pětitisícovka

³³ stelo=hvězda

z nejbvzdálenějších koutů světa. Balil a balil, neměl skoro ani čas na svou vlastní práci. Více peněz, více starostí.

Ta práce způsobila, že v roce 1965 se Andreo Cseh rozhodl ke dvou věcem. Nejprve předal popptávku serií po třech mincích neesperantistům numismatikovi a obchodníkovi J.Loonovi na haagském předměstí Rijswijk, kterému poskytl provizi za každou prodanou sérii. Andreo se mohl tak věnovat vnitřnímu esperantskému trhu.

Zadruhé Andreo rozšířil sérii mincí o „dvacetipětistelovku“. Skládala se z 75% mědi a 25% niklu o průměru 38mm a hmotnosti 19gr s datem 1965. Přední i zadní strana byly stejné jako na „desetistelovce“. Bylo vyraženo 1.000 exemplářů. Současně s touto mincí Andreo zařídil emisi stříbrné mince „dvacetipětistelovky“, určené zejména pro Loona a zahraniční klienty. Mince měla 900/1000 stříbra o průměru 38mm a hmotnosti 25gr. Byla vyrobena v srpnu 1965 v počtu 5.000 kusů v ceně 25.000 guldenů, z čehož 17.000 padlo na ušlechtilý kov.

Nejvíce stříbrných mincí prodal Loon a proto se ještě v roce 1965 domluvil s Andreem na emisi zlatých mincí v hodnotě 25 „steloj“. Zlatá mince byla stejná jako stříbrná s rozdílem, že na okraji bylo číslo od jedné do 10 a pod Zamenhofovým portrétem rytec umístil slovo „proef“. Mince měla 983/1000 zlata, průměr 38mm a hmotnost 50gr. To, že stříbro a zlato obsahovalo tak vysoké množství karátů, dokládá Andreovu solidnost. Vždy vybíral prvotřídní materiál pro svoje zboží: jak u fotografií v „La Praktiko“, papír na knižní výrobu, tak kov na esperantské platidlo. Cena za zlaté mince byla 50 guldenů za kus. Vyrobené kusy rychle získaly své určení: několik jich bylo prodáno, jednu zlatou minci poslal Andreo do muzea ve Vatikánu, jednu do muzea v USA. Alespoň tři si ponechal, pravděpodobně, aby je použil jako medajli pro zasloužilé esperantisty.

Nabízí se otázka, proč UEA a jiné světové esperantské organizace nepřijaly a nezavedly takový měnový systém. V roce 1945 existovaly dvě neutrální mezinárodní organizace: jedna malá vegetovala v Ženevě pod jménem UEA, druhá, aktivnější IEL měla své sídlo v Anglii. Její vedoucí, skutečný vládce, Goldsmith, se cítil opravdovým reprezentantem esperantského hnutí a nepřál si jakékoliv vměšování do své moci. Popularita IEI z Haagu, který pracoval efektivně a samostatně, byla nebezpečím pro hegemonii IEL a Goldsmith se bál o ztrátu svého vlivu.

Angličan se snažil brzdít iniciativu z Haagu k rovnoprávné spolupráci. Zavedení „steloj“ nebylo bráno na zřetel. Sandanha Carreira napsal 12.3.1954 Andreovi: *Elisa Caetano na Madeiře si stěžovala, že LKK v Haarlemu nepřijalo naše kupony. Prý nemají právo to dělat bez alespoň nějaké dohody s vámi.* Ta situace se změnila, když Marianne Vermaasová se stala ředitelkou ústřední kanceláře UEA v Rotterdamu. Vztahy s Institutem urovnala hned při svém nástupu a nastartovala zavedení „steloj“, které pokládala za mimořádně hodnotné a jejich užívání chránila proti útoku malověrných.

Ne jen IEL, ale také UEA, SAT, KELI, IKUE zůstaly u svých starých kalkulací v národních měnách. I člověk se širokým rozhledem, jaký byl Lapenna, generální sekretář znovusjednoceného neutrálního hnutí v padesátých letech, „stelsystému“ nevěnoval pozornost. Až po představení mincí v roce 1960 poslal korespondenční lístek Andreovi, aby mu pogrataloval. Proto „steloj“ nezískaly křídla, která by si zasloužily.

o - o - o

Obchod se „steloj“ posílil finanční stav UL. Kromě toho posílil základy IEI, kdy 22.7.1960 získal do vlastnictví sousední dům v Riouwstraato 170. Pro Andrea byl také v tomto roce vítán státní starobní důchod. V Nizozemsku dostával každý důchod od svého 65.roku. Překračoval Andreův symbolický plat, který dostával od UL a IEI. Současně s tím se

udála ještě další věc se kterou zmizel ze světa trvalý finanční boj. Vyvolal ji Erik Salberg, hotelový úředník ze Selce v Jugoslávii. O tom existuje jen hrstka faktů.

Tento zajímavý člověk se narodil 25.10.1899 v Drážďanech Luise Kakebeekeové, Holanďance v dobrém postavení z provincie Zéland a Dr. Gustavu Salbergovi, který byl pravděpodobně německý žid. Po roce 1911 bydlel Erik v Nizozemsku. Těsně před tím, než nacisté ovládli moc v Německu, Luise nadiktovala 20.12.1932 svou závěť. Podle ní je její syn dědic celého jejího majetku, který je svěřen do péče dvou úředníků. Když matka zemřela v roce 1941, Erik již pravděpodobně pracoval v Jugoslávii a nemohl manipulovat s kapitálem v okupovaném Nizozemsku. Situace se neměnila do roku 1945, protože nový komunistický Titův režim nedovoloval svým obyvatelům migraci. Jediný kontakt s Holandskem byl písemný, ale dopisy se ztrácely, nebo se pozdily – teprve od roku 1946 se podařila plynulá „plum-amika“³⁴ korespondence se slečnou E. Kloevekovou.

Od roku 1948 Erik korespondoval ve vytříbeném esperantu – skoro jistě se učil esperanto již před druhou světovou válkou – i s Andreo Csehem. Od toho roku také začal fungovat systém, kterým Erik mohl využívat svůj majetek v Nizozemsku, aby mohl platit v Rouwstraato objednávky jugoslávských esperantistů. To trvalo až do roku 1960, když Erik se rozhodl přes notáře darovat Institutu své akcie. Hodnota dosahovala 75.000 guldenů; poklad za který by bylo možno v té době koupit dva domy v Haagu. Ačkoliv takové královské gesto zaručovalo stabilní základ pro práce v Institutu, vlastně to byl oříšek v době, kdy už chyběly zuby.

o – o – o

V těchto úspěšných letech se přihnal mrak v podobě boje mezi „atisty“ a „itisty“. V padesátých letech Jan Isbrucker, prezident „Akademio de Esperanto“, si povšiml, že ne všichni esperantisté používají pasivní přičestí –ata a –ita ve stejném významu. Například při vyjádření situace, že v deset hodin dveře byly zavřeny dveře, jeden řekl: *La pordo estis fermata je la deka horo*. A jiný řekl: *La pordo estis fermata je la deka horo*. Isbrucker o tom mluvil s několika akademiky, zejména s Teo Jungem, který pak na stránkách „Heroldo“ již dlouho používal přičestí –ata (viz předcházející věta).

Po dlouhém uvažování se prezident „Akademio“ rozhodl v roce 1960 na Světovém kongresu v Bruselu vyvolat veřejnou debatu s akademiky o aplikaci obou forem. Ačkoliv Isbrucker byl vždy upřímný a měl v úmyslu jen vědecky upozornit na zajímavý fenomén, schůzka o přičestí byla prvním krokem k ostrému konfliktu. Brzy se ukázalo, že existují dvě školy: „atista a itista“. V táboře „atistů“ se ve velké většině nalézali mluvčí germánských jazyků. „Idisté“ pocházeli z jiných jazykových rodin, poněkud z románských.

Různost v používání přičestí byla pouze lingvistickým problémem, který by se mohl vyřešit pokojně na akademické půdě. Ale to se nestalo. Diskutěři stále víc jednali ostřeji a vzájemně se napadali. Proč?

Podstata sporu pravděpodobně vyvěrala ze společenského podhoubí. Itisté – z jihu – se cítili jaksi stranou dění v „Akademio“. Podle nich atisté – ze severu – chtěli diktovat pravidla. Svoje šípy nejprve vystřelovali proti prezidentovi. Ale ten nebyl lingvista, byl inženýr; kromě toho také příliš samostatně vystupoval a kombinoval své funkce sekretáře a pokladníka a opíral se o své zástupce Cseha a Privata, své blízké přátele. Vcelku vládla nevraživost u některých esperantistů z jihu kvůli „nekulturnímu“ Nizozemsku, které zastupuje tolik vlivných členů „Akademio“.

Lapenna se stranil, přesto, že měl s Isbruckerovými a Csehem dobré vztahy k „itistům“. Podporoval jmenování nového prezidenta Gastona Waringhiena, aby mohl být zvolen, bylo třeba Isbruckera odstranit. To ale nebylo snadné, ačkoliv mu bylo již 70 let,

³⁴ plumo=pero, amiko=přítel. Častý zvyk esperantistů, jak si zdokonalovat jazyk.

nehodlal podat demisi. Začal dělat chybičky: zapomněl odpovídat na dopisy, chybně zařadil jméno Cseha do kolonky na hlasovacím lístku. Začali na něj útočit a debata v Bruselu způsobila, že se vytvořila fronta ke svržení jeho pozice.

Andreo a Julia se nikdy nezabývali lingvistickými otázkami. Waringhien se někdy i posmíval Andreovu postavení „ředitele gramatiky“ v „Akademio“: *Na gramatiku Cseh přísahal... a ted' – běda!* Andreo, průkopník moderní výuky, potřeboval pro mezinárodní lekce jasný logický systém a proto už dlouho i přes své maďarství, vyučoval model „ata“.

Vedoucí Institutu nehodlali marnit čas teoretizováním. Pro ně bylo důležité rozšiřování jazyka. Informování a propagace, zaměření na neesperantisty. To vyžadovalo všechny jejich síly. Byli to pragmatičtí lidé, trvale používali esperanto mezi sebou, v každodenním životě. Když Akademio rozhodlo o novém doporučení, disciplinovaně se podřídili. Například když svého času vznikly nejasnosti s –ujo a -io³⁵, používali zásadně příponu podle Zamenhofa. Kromě toho Andrea praxe naučila vyhýbat se sémantickým a gramatickým podrobnostem, protože esperantisté, většinou zcela nekompetentní, se velmi rádi nekonečně pitvají v zanedbatelných věcech.

Ale nyní i přes svůj obvyklý postoj – zůstat mimo hádku, Julia a Andreo byli proti své vůli vtaženi do boje na straně „atistů“. Nemohli, než obhajovat svého přítele Teo Junga, který podle nich bohužel měl nerozumnou myšlenku – zveřejnit „svůj“ systém přičestí. Nizozemští akademici, kteří se skládali kromě Isbruckera a Cseha ještě z Faulhabera, De Hooga, Junga, Manderse a Pragana, měli mezi sebou dobré přátelské vztahy, které vytvářel hlavně Andreo. Tato plejáda loajálně následovala vedoucí Institutu s výjimkou De Hooga, který se vždy poněkud stranil a později se přidal k „itistům“.

Edmond Privat se dověděl od Julie o zášti proti jejímu manželovi a přemlouval ho, aby na své místo prezidenta abdikoval, aby přenechal své místo někomu mladšímu. Ale on stále víc a víc se držel atistického názoru. Julia napsala 22.2.1962 Privatovi: *Je to velice politováníhodné, ale Jan, ačkoliv si to neuvědomuje, nese na věci vinu. Jestliže všichni, kteří na něho nyní útočí, by ho lépe znali, museli by přiznat, že on neučinil nic, co by bylo nečestné. Dostal dopisy z Neergaardu, ale úplně zapomněl, že neodpověděl, dokonce ho již nemá. V poslední době je velmi zapomětlivý. To, co píše Régulo Pérez je ostudné, použil o něm ta nejhorší slova, jakoby právě on vše pokazil.*

V roce 1963 Jan Isbrucker opustil prezidentské místo v AdE. Vystřídal ho Gaston Waringhien, který brzy vyřešil gramatický konflikt příznivě pro itisty. Mnoho členů jako Andreo Cseh, Teo Jung, Wiel Manders se cítili nespokojeně. Jednání v AdE, které mělo rozhodnout mezi –ata a –ita mělo přidech puče. Setälä napsal Andreovi 9.5.1963: *Lituji, co se stalo při volbách v Akademio. Jsou to podivné, diktátorské zvyky, které by se rády zavedly do našich kruhů.* Výsledkem bylo, že někteří opustili jazykovou Akademii, anebo přestali pracovat. K těm posledním patřil Andreo Cseh od roku 1963 jako viceprezident. V roce 1969 byl proto vyškrtnut z AdE.

Vztahy obou táborů zůstaly na bodu mrazu. 1962 v Fröstavallen se Lapenna vyhnul rozhovoru s Praganem. Také se cosi pokazilo mezi vedoucími Institutu a mnohými jejich dobrými známými, kteří náhle přešli do tábora itistů, mezi nimi Juan Régulo Pérez, Paul Neergaard a Ivo Lapenna.

Velmi záslužným reprezentantem UL na Kanárských ostrovech byl Régulo Pérez. Ten si velmi vážil Andrea, spolupracoval s Institutem, napsal pro „La Praktiko“ 1950 článek „Vybuchla nová sopka“, který měl veliký ohlas mezi vulkanology po světě až do Japonska. Tento vědec začátkem roku 1961 přestal s korespondencí. V roce 1965 Regulo, dodavatel knih z edice „Stafeto“, se pokusil písemně obnovit alespoň obchodování: *Navrhují začít od nuly.*

³⁵ Koncovky pro názvy států: lze Ĉeĥio i Ĉeĥujo, Francujo i Francio, Anglujo i Anflio atd.

Hned po válce, v roce 1946, Paul Neergaard, kdy byl vedoucím dánského humanitárního výboru, poslal Andreovi balík s potravinami. Znali se již od roku 1927, kdy Neergaard přijel na kole na Světový kongres v Gdaňsku. Po založení UL ji Dán propagoval, v roce 1953 při světovém federalistickém kongresu v Kodani hostil Julii Isbruckerovou ve svém domě. Andreo zprostředkoval a distribuoval revue „Esperantologio“ z Neergaardovy redakce. Od šedesátých let se kontakt přerušil.

V dubnu 1951 navštívil Isbruckerovy a Andrea Ivo Lapenna. Host poděkoval dopisem: *Vždy budu vzpomínat na příjemný pocit během našich rozhovorů.* Mezi Lapennou a hlavně Julií vznikla pravidelná korespondence k rozvíjení zapojování významných lidí – neesperantistů – do zeleného hnutí. Julia v dopise 21.5.1954 poznamenala: *Mám velkou radost, že je konečně v našem hnutí vedoucí jako vy. Již mnoho let jsme takového člověka neměli.* Lapena v prosinci 1954 triumfoval v Montevideu, kde s úspěchem uvedl esperanto na konferenci UNESCO. Právem byl jeho čin vyzvednut na stránkách „La Praktiko“.

Vztahy se tak dobře vyvíjely, že nepřátelství se zdálo nepředstavitelné. Ale přesto! Lapenna se dotkl gramatického boláku 25.5.1961: *Antony Brooks je skutečným ziskem pro hnutí a to je opět vaše zásluha a pana Cseha. Včera jsem s ním mluvil esperantem a byl jsem nadšen jeho znalostí jazyka.* (Hieraŭ mi parolis kun li, kaj mi estis ravita – ne ravata).³⁶ To bolestivě zasáhlo.

Koncem stejného roku Lapenna vážně zaútočil v dopise na Julii kvůli atistům. Aby se vyběrdlo z močálu, krátce odpověděla. Ale to nepomohlo. Následovala masivní polemika a to ukončilo korespondenci. Vztahy zanikly. Julia uložila část této korespondence mimo archiv Institutu, ale pozvala mě do Wassenaarseweg, aby mi ji ukázala a abychom se zasmáli.

Až po dlouhé odmlce Andreo napsal Lapennovi 5.10.1967, aby vyhledal kontakt na diplomata v New Yorku: *Několik dnů má Nizozemsko nového trvalého reprezentanta u OSN v New Yorku v osobě pana D.G.E.Middelburga, mnohaletého nizozemského velvyslance v Chile a dříve v Polsku. Protože je dlouholetý esperantista a již od mládí byl aktivní a známý manželů Isbruckerových...* Ale v roce 1967 Jan Isbrucker zemřel a Julia rychle ztrácela paměť.

16. Du saĝoj estas pli bonaj

1964-1971

Náhlá smrt Edmonda Privata 28.8.1962 byla pro Julii a Andrea neuvěřitelnou ránou. Zcela to tráslo jejich světem. Andreo ztratil v první řadě blízkého přítele, se kterým mohl prohodit problémy své existence. A také UL zůstala náhle bez hlavního článku. Smrt skosila z trojice vedoucích toho nejdůležitějšího – prezidenta. Kdo ho nahradí? Tato okolnost vyvolala uvědomění si, že Julia a Andreo patří ke stejné generaci a že nyní stojí na konci své životní dráhy.

Do tohoto momentu disciplinovaně plnili své úkoly, jakoby jejich cesta byla ještě dlouhá. Nyní vystřízlivěli. Uvědomili si ještě své možnosti tělesné a duševní, pochopili, že je nutno odložit, dokonce i skončit práci. „Jam temp' está!“³⁷

Tři okruhy esperantské práce vyplňovaly jejich čas: redakce „La Praktiko“, vedení UL, knihkupectví, pokud nepřihlédneme k propagaci esperanta. Nejnaléhavější byl první úkol. Redakce revue byla velkou trvalou zátěží na jejich bedrech. Každý měsíc opět a opět tlačil čas na přípravu a kolik usilí museli věnovat žurnalistické kvalitě. Do zářijového čísla 1962 vložil Andreo vzpomínkový článek o Privatovi a výzvu pro obsazení místa nového redaktora a vydavatele. Poznamenal, že ještě během roku 1963, zůstane ve funkci.

Andreo se poptával u Marianne Vermaasové, ředitelky „Centra Officejo UEA“, o eventuálním převzetí LP touto světovou organizací. Vedení přijalo návrh, jmenovitě

³⁶ (estis ravita – ne ravata) velmi ironické vyjádření.

³⁷ Legendární Zamenhofův výrok: Nastal čas.

Woessink, pokladník, se velmi o návrh zajímal a ochotně by rád získal noviny pro organizaci. Návrh se zdál, že by mohl být ziskový a pokladník chtěl spojit LP s periodiky UEA. Vermaasová poslala 8.7.1963 Andreovi návrh na převzetí. V něm přijala kompensaci pro Andrea, kterou žádal za každé abonmá 0,5 guldenů. Při kalkulaci 3.000 abonentů by dostával 1.500 guldenů ročně. Vermaasová zaokrouhlila sumu štedře na 150 guldenů měsíčně do konce Andreova života. Tuto šlechtnou nabídku, ostatně ještě neschválenou vedením UEA, z nějakého důvodu nepřijal.

V tomto období dohodl Andreo rezignaci na redakci s Elizabeth Burglerovou, padesátiletou Maďarskou z Amsterdamu, která se provdala za Nizozemce. Byla ochotná stát se vlastnící a redaktorkou LP. Pravděpodobně kvůli jejímu dobyvačnému nadšení, znalosti esperanta a zejména pro její původ, v ní Andreo viděl vhodnou kandidátku. 1.1.1964 Andreo a Julia předali vše co se týkalo novin: redakci, vydávání, vedení, paní Burglerové. Ve smlouvě 4.12.1963 se nachází podivný bod: *Paní Burglerová bude mít právo, po podepsání této smlouvy, jednat i s jinými osobami o předání „La Praktiko“*. Pravděpodobně kvůli věku a únavě obou vedoucí Institutu se oba podepsali pod text v důvěře upřímnosti Maďarky.

Později se ukázalo, že Woessink se tajně dohodl s Burglerovou o předání revue UEA. Byl to on, který připravil smlouvu s uvedenou klauzulí. Tato Woessinkova manipulace, přinese UEA ještě obtíže a nežádanou úrodu. Když běhen roku 1964 Burglerová skutečně předala noviny do UEA, velmi nepříjemně to překvapilo Andrea. Po tomto faktu už Andreo nedůvěřoval organizaci a už vůbec ne pokladníkovi Woessinkovi. Od toho okamžiku už žádný příspěvek do UEA neposlal: ani peníze, ani administrativu. S cílem vyřídit tyto problémy vedení UEA jmenovalo komisi o třech členech: Evert Woessink, Marianne Vermaasová, Luuk Wensing.

Iniciátor převzetí „La Praktiko“, Woessink, zůstal v pozadí, ačkoliv právě on drama zrežíroval. Woessingovým záměrem bylo: vést organizaci k profesionalitě, k respektované instituci. A měl k tomu vhodné vlastnosti: obratnost, lstivost, vytrvalost, pracovitost, obětavost esperantu bez sentimentality, tvrdost, účinnost. Hlavně poslední vlastnosti ho odlišovaly od většiny esperantistů.

Hned po nástupu Woessink v UEA začal jednat v případě Hanse Jakoba. Tento bývalý ředitel ženevské ústřední kanceláře UEA po své demisi v roce 1947 nepředal všechny majetek. Zůstaly u něho knihy, nábytek a peníze. Pro trvalé obstrukce na Woessinkovy žádosti se pokladník rozhodl právně vymáhat majetek od esperantského průkopníka. Konfiskace majetku byla poněkud pochybná i dohadovaná cena a v „zelené republice“ se stěžela se souhlasem. Škody pro esperanto kvůli veřejným hádkám se pokladníka nijak nedotkly. V případě Andrea Cseha zaujal stejný, nekompromisní postoj: spolupracovat nebo jít do sporu.

Druhý člen komise, Marianne Vermaasová, ředitelka centrální kanceláře, pověřila Woessinka a Wensinga praktickým uskutečněním převzetí majetku. Marianne dlouhá léta v souladu spolupracovala s Andreem a Julií v UL. Pedagogka respektovala a paní Isbruckerovou považovala za svou esperantskou matku. Mariannin návrh na převzetí majetku s jasnými finančními body, které dokumentovala 8.7.1963, byly pro redaktora příznivé, tak že by je měl přijat. V takovém případě by předání bylo úspěšné. Ale běda, nestalo se tak.

Po epizodě s Burglerovou Andreo obtěžoval ředitelku kvůli jejím pokusům na řešení, což vedlo k nepříjemnostem ve vztahu. *Nyní (Andreo a Julia) ostře a nespravedlivě na mne útočí kvůli jednomu, nebo druhému členu výboru, bez mé přítomnosti.* – ze zprávy Vermaasové 30.1.1965. Navíc Woessing a Wensing se příliš neradovali z výsledku, že Vermaasová neuskutečnila transakci hladce. Ta se nacházela mezi Skyllou a Charybdou, ačkoliv se snažila vyřídit problém upřímně a lidsky.

Třetí z komise, Wensing, pak převzal od ředitelky jednání s redaktorem. Nová osoba se ukázala pro obě strany akceptovatelná. Andreo ho znal jako hodnotného přispěvatele do

„La Praktiko“, UEA mu již dříve nabídla funkci viceprezidenta. Tento mimořádně schopný vedoucí, charakteristický pro svou objektivnost, pracovitost a obětavost pro esperanto, zpočátku předpokládal, že konflikt se nachází ve vlastních řadách ústřední kanceláře. Ale brzy vytrvalá nespolupráce Andreo Cseha, který nepředával částky předplatného ani úřad, ho rozčilovaly. Tón v jeho dopisech se zvyšoval stále ostřeji a v roce 1966 se objevila slova „právní kroky“. Věc se táhla želvím krokem, bledla, odumírala a UEA rezignovala na své požadavky. K procesu nedošlo. LP zůstalo pod žezlem UEA a putovalo od jednoho redaktora k jinému a postupně ztrácelo čtenáře až konečně v roce 1971 se organizace rozhodla ho zlikvidovat.

Proč Andreo tak neracionálně bránil předání LP? Proč takové dlouhé vyjednávání? Hrál roli jeho nedůvěra k UEA po Woessinkově záludnosti? Existují však hlubší faktory. Rozhodnutí v Institutu v Riouwsraato činili vždy oba vedoucí, Julia a Andreo společně. Oba vše zvažovali, v mimořádném případě žádali o radu Jana Isbruckera nebo Edmunda Privata a pak v souladu formulovali společné stanovisko. V letech 1964-1965 Julia přestala být činná a Andreo stál sám před komplikovanými otázkami. Jeden názor je dobrý, dva jsou lepší. Kromě toho Andreo dosáhl 70 let. Začal scházet nadhled a správný pohled na novinky. Následovaly pochybné iniciativy. Postihlo ho poznání člověka, který byl v životě obdivován, a nyní se cítil odstrčený a neznámý.

Ale opravdovou příčinu celého chování v té věci pravděpodobně přesně vyjádřila Marianne Vermaasová v dopise 30.1.1965: *Chápu lidskou stránku. Pan Cseh a paní Isbruckerová předali „La Praktiko“, ale oni se během tolika let s ním identifikovali, že potom když došlo k předání, nemohli to přijmout a přáli si znovu zpět noviny získat.* Byla to velmi nepříjemná epizoda, způsobená Andreem samotným.

o – o -o

Jiná věc, se kterou se musel Andreo zabývat, byla další existence Universální ligy. Byla založena na účasti jejích členů na světově federalistických činnostech a na stránkách „La Praktiko“. Koncem padesátých let se Julia vytrvale zúčastňovala federalistických kongresů, ale již v roce 1957 musela hledat druhého účastníka, aby byl využit mandát. Tenkrát naštěstí pomohl Pragano, aby jí doprovázel. V roce 1961 Julia jako na rozloučenou s kongresy cestovala do Vídně, kde se sešlo 300 osob, z nichž bylo 19 esperantistů. Překládáno bylo do tří jazyků pomocí sluchátek. V „La Praktiko“ pak kritizovala tento systém a zdůraznila, že opravdové řešení navrhl již v minulém století Zamenhof. Do svého posledního momentu života se však držela myšlenky světového federalismu. Andreo však již řadu let neztrácel čas s organizacemi, kde esperanto neproráželo.

Druhý pilíř Universální ligy představovalo „La Praktiko“, bez této revue by nic nezůstalo. Se slovy Saldanha Carreira *La vivo de UL leží především na vycházení „La Praktiko“; jestliže zmizí, zmizí vše.* Tak se stalo, protože ačkoliv nová redaktorka Burglerová podle smlouvy měla poskytovat místo pro federalistické záležitosti, brzy s tím skončila. I další symbol Ligy – platidlo „stelo“ odbourala a zavedla národní měny v platbách za LP. Andreo rozčileně reagoval, ale marně.

Andreo už nechtěl nést břímě Ligy a 21.10.1964 informoval Vermaasovou o rozhovoru s prezidentkou Ligy, Julií Isbruckerovou, že podává demisi z funkce sekretáře a předává jí, druhé sekretářce, kompletní úřad. Vermaasová okamžitě reagovala, že úřad nemůže přijmout a doporučuje svůj odchod z vedení organizace, nebo i zrušení Ligy. Andreo se dál věcí nezabýval a Universála Ligo se uložila k zimnímu spánku.

Jenom na jedné věci Andreo nepřestal pracovat, v obchodování. Stále posílal knihy, mince a další esperantské předměty. Praganovi, pravidelnému odběrateli, napsal 23.12.1964: *Mám ještě mnoho vzácných knih, hodnotných, například vydání „Literatura Mondo“, ale jsou*

někde na půdě mezi jinými věcmi, nesnadně přístupné. Ale já to chci dát do pořádku a udělat seznam pro prodej. A 8.3.1965 píše: Našel jsem ještě 18 exemplářů knihy „Niĉjo Mensogulo“. Potřebujete je? Jestliže ne, pošlu je klientům, kteří si je objednali. Cena je 2 „steloj“.

o – o – o

Osvobození od redaktorské práce od roku 1964 umožnilo Andreovi zabývat se jinými důležitými věcmi. Začátkem toho roku Sigismundo Pragano již předpověděl: *Jsem zvědav, zdali máte nyní více času na naše rozhovory. Myslím, že ne. Dvacet čtyři hodin denně je ještě krátkých na vaše úkoly.* Měl pravdu. Andreo plánoval již léta přeložit z latiny Erasmův „Laudo de l’Malsageco“³⁸, ale také tento záměr nemohl pro nedostatek času uskutečnit.

Během prvních měsíců konflikt s UEA spotřebovával jeho energii. V té době překvapivě přišlo pozvání od Vilho Setälä z Finska. Univerzita Lappanreenta hodlala ve svém prázdninovém programu zorganizovat kurz esperanta. Během dvou týdnů by měl někdo vést čtyři lekce v pracovní dny. Městská radnice poskytla finanční dotaci na vyučování. Jednalo se o cestovné, ubytování, stravování a 1.130 guldenů jako honorář.

Setälä, který byl pověřen programem, nechtěl riskovat a pozval legendárního pedagoga Andreo Cseha. Tomu se návrh líbil a přijal. 29.6.1964 letěl do Helsinek, přespal u Setälä a následujícího rána ve čtyři hodiny oba jeli vlakem do Lappanreenta. Práce byla nesnadná, ale také povznášející pro všeobecné ocenění a také byl hezký výlet lodí na jezeře Saimaa na konci týdne. Skutečně hezký čas v zemi dosud nenavštívené.

V Nizozemsku Andreo znovu zahájil kurz v době Světového kongresu v Haagu mezi 1.-8.srpnem. Cítil to jako svou povinnost, protože jako téměř 69letý se začínal bát, že jeho didaktická metoda postupně zanikne a možná je i nebezpečí, že se zapomene na základní prvky Zamenhofových myšlenek. Jen Morariu, redaktor „La Espero“ oznamoval o lekcích starého učitele: *Seminář Če-metody byl nejspíš nejnavštěvovanější během kongresu a možná také nejdůležitější, protože tam se vyučují učitelé z celého světa, kteří vychovávají nové generace esperantistů stejnou, nejúčinnější metodou. V kurzu jsem se setkal s panem Tamburou z Mali, s panem Kumarem z Indie, s panem Isaacem z Kuvajtu a dalšími pedagogy z různých kontinentů...*

Střídavě s vyřizováním korespondence, kurzy a prací v knihkupectví, nezapomněl Andreo povzbuzovat esperantisty mladé generace jako je Claude Gacond a Reinhard Hauptenthal. Stříbrné záblesky na horizontu! 22.4.1965 předpovídá Andreo Reinhardovi: *S radostí jsem četl a slyšel o vaší výborné činnosti a ze srdce vám blahopřeji. Jaké štěstí pro naše hnutí, že se objevují noví apoštolové zelené hvězdy. Jejich obětavost je zárukou našeho vítězství, které určitě jednou přijde.*

o – o – o

Umírněný Titův názor na kapitalistický svět dovoľoval Jugoslávčům vyjíždět za hranice. Erik Salberg hned využil příležitost navštívit svou vlast. Andreo očekával svého mecenáše v přístavu Schiphol 18.9.1965 a během čtyř týdnů se mu plně věnoval, provázal ho v Nizozemsku.

Andreův odchod z funkce redaktora LP a sekretáře UL proběhl nenápadně. Ale jeho blízcí přátelé si toho povšimli a nechtěli jeho odchod ponechat bez rozloučení. V roce 1965 se nabízely dva vhodné momenty. V květnu 1930 byl založen Institut a nyní po 35 letech jeden z mladých přátel uspořádal hostinu pro 19 osob v haagské restauraci, označené „jednou michelinskou hvězdou“. Přišel Andreo Cseh, Isbruckerovi a jejich dcery – Nora a Ellen s

³⁸ Chvála bláznovství.

manželi, Jan Vink s manželkou, Teo a Agnes Jungovi, Dik Ponti, Istvan a Magda De Kunéry a také já.

V září měl Andreo sedmdesátiny a De Kunéry zorganizoval impozantní oslavu v aristokratickém klubu „De Witte“. Odpoledne se dostavilo asi 300 pozvaných, mezi kterými byl Willem Drees, bývalý premiér Nizozemska. „Proze kaj verse, kante kaj florare, trinke kaj toste“³⁹ byla jedinečná atmosféra. Tiberio Morariu, který přiletěl ze Stockholmu, pronesl slavnostní řeč a přednesl pozdravy od Baghyho a Kalocsaye.

Ke konci oslavenec vstal a vyjádřil přání krátce poděkovat. Řekl, že se přiučil od východních filozofů věřit jen polovině chvály a jen polovině pomlouvačných slov. A pokračoval a mluvil a mluvil, nebralo to konce. Mluvil o historii, žertoval, věštil, rozebíral svůj život, skoro spadl do pastí sebechvály, když zmínil lidi, kteří se dotknou předmětu a ty věci zkamení a lidé, kteří dotekem vytváří zlato. Bylo to ve formě anekdoty, jeho krásně znějícím hlasem, vzornou výslovností, v perfektním ne příliš rychlém esperantu, stále v ležérním tónu, tak charakteristickém u něho, a proto nikdy nenudil. Pro desítky posluchačů chyběly židle. Lidé stáli u zdí bez pohnutí, neodvážili si improvizovat sezení, ani zakašlat. Až po hodině a 54 minutách Andeo Cseh přestal a pozval k přípitku.

Večer se konal banket pro několik známých esperantistů. Z nich ho „aŭreolis“⁴⁰ mimo jiných Ašvinikumar, talentovaný indický student, Praganův žák, Frans Makkink, Ada Fighierová, Evert Woessink, Elizabeth Burglerová.

Jiného druhu bylo ocenění, které se konalo v roce 1970 udělením mírové ceny ze Švédska, skládající se z diplomu a finanční částky. Josefina Larssonová odkázala kapitál nadaci, která měla za úkol oslavit zasloužilého průkopníka mezinárodního jazyka. Každý třetí rok od roku 1961 se volí „laureát“. Prvním byl Edmond Privat. A nyní to byl Andreo Cseh.

o – o - o

V letech 1960-1965 jsem víceméně každý druhý měsíc jel na kole do Riouwstraato abych strávil večer s pedagogem. Tyto večery byly důvěrné a radostné. Sedávali jsme u dlouhého stolu v recepci a rozmlouvali jsme.

Jednoho rána zastavil před Institutem nablýskaný mercedes. Vyšel z něj reprezentant lihovarnického podniku Bols z Kanady. Byl vyslán ke kontrole pobočky v Nizozemsku a využil příležitost, jako esperantista, k návštěvě Haagu a pozdravit Andreo Cseha. Věnoval mu několik lahví vaječného likéru. Návštěva udělala dojem.

Okomentovali jsme také politickou situaci, nijak ostře, ale s ironií a zlehčeně. Andreo se klonil k sociálním demokratům a chválil jejich Willema Dreese, a také humoristického novináře Simona Carmiggelta. Jeho články jsme často citovali a bavili se. Andreo dobře rozuměl nizozemštině, ale my jsme vždy mluvili esperantem. Jiná část konverzace pojednávala o esperantských análech, téma zejména hostitelovo. Vypravěč zmínil i můj plán – biografii. Zatím co jsme proplachovali svá hrdla jemným alkoholem, náhodou jsme dali přednost poněkud koncentrovanějším sladkostem: likéru Abdictine, imitaci benediktinky; extrémě jemnému, neznámému vermutu Isolabella, který Julia ochutnala při jednom přijetí v rotariánském klubu; Apenzelan Amaražon, nezapomenutelný nektar, který Andreo propašoval ze Švýcarska v roce 1946; také maďarská vína Tokaj a Egri Bikaver, dost vzácná, protože v té době se kvůli železné oponě nedovážela. Po blahopřání k jeho narozeninám v září 1961, jsem četl v mých poznámkách: *Vyprázdnili jsme láhev Lacrima Christi a chválili jeho jméno.* Ostatně Andreo pil jen ve společnosti, kromě toho několikrát pro podpoření mysli před napsáním článku. Kolem dvaadvacáté hodiny Julia vždy telefonovala, aby mu popřála dobrou noc. Zdá se mi nyní, že ho to trochu uvádělo do rozpaků.

³⁹ V proze i ve verších, se zpěvy i květy, se zvukem číší...

⁴⁰ Vytvářet někomu svatozář.

Po roce 1966 jsme schůzky změnili. Buď jsem ho vyvezl autem do města, nebo jsme se ve městě přímo sešli na nějaké terase. V obou případech mě nechal čekat půl hodiny i celou hodinu. Podle Morariu to patřilo k Andreově zvyku, to dělal všem přátelům. Trošku nepříjemné! Každý druhý měsíc jsme se scházeli v centru Haagu nebo ve Scheveningen, kde jsme mlsali v různých vybraných restauracích, v indonéské, italské, švýcarské, nebo klasicky francouzské. Příjemná změna pro Andrea, kterému denně dodával teplou stravu vyvařovací podnik ve 3-4 kastrůlkách. My jsme měli v oblíbené ryby a vždy jsme opakovaně vzpomínali na Carlo Bourleta, který zemřel v roce 1913 pro zapíchnutou rybí kost v jícnu.

Tyto návštěvy ve městě vytvářely nový prvek, proti pobytu v Institutu: dobrodružství. V restauracích jsme mohli diskrétně pozorovat hosty. Ti čas od času vytvořili choulostivé scény jako podnět pro naše filozofování o životě. Zlaté období!

o – o -o

Nepozorovaně se přiblížil osud. Nejprve se dotkl Pragana.

Rumun se začal poněkud distancovat direktivám z Moskvy. Již v roce 1958 se mu podařilo odejít z armády. V následujícím roce vláda v Bukurešti zveřejnila deklaraci, kde žádala zónu bez nukleárních zbraní na Balkáně. Tato snaha kulminovala v roce 1968, kdy k zlosti moskevských vůdců, došlo k rezignaci vojenské invaze do Československa. Na západě ocenili zdánlivou trhlinu v komunistickém bloku. Kontaktovat Rumuny se však pokládalo za nebezpečný hřích pro stát.

Pragano, antikomunista, zaregistroval měnící se poměry a v roce 1958 navštívil rumunskou ambasádu v Haagu. Byl zde víceméně znám, protože se tam hlásil jako učitel jazyka na univerzitě v Amsterdamu. Docent vysvětlil, že potřebuje vízum do Rumunska na exkurzi se studenty. Podařilo se mu hladce získat dokumenty a rozjel se do vlasti. V hlavním městě byl přijat „Iniciata komitato por Esperanto en Rumanio“, kde dokonce pracoval emigrant z USA Gigi Harabagiu. Když Pragano před 70 účastníky zdravil také jménem Andreo Cseha, ozvaly se nadšené ovace. Pedagog nebyl zapomenut. Naopak!

Dobré vztahy s haagskou ambasádou trvaly a Pragano žádal Andrea o pomoc s novým plánem: upevnit pozici esperanta v Rumunsku. Andreo návrh schválil a dohodli se zaměřit pozornost na tuto zemi pravidelnými texty v „La Praktiko“. Ambasador slíbil spolupracovat na tomto projektu, dodat materiál a drahé štočky. V LP se v prosinci 1961 objevil třístránkový článek v barvách Ligy – červenou a zelenou o lidových zvycích v Rumunsku. Pragano napsal Andreovi: *Nechtěl bych tlačit na urychlení tisku, ale protože příští pátek budu na ambasádě, chtěl bych tam ukázat LP.* V LP se objevil třístránkový článek v roce 1962 v čísle červen-červenec o „Caragiale“, rumunském spisovateli. Pragano opět píše: *Šikovný článek a líbivý, určitě zapůsobí na ignoranty v Bukurešti.*

Pragano se snažil ovlivnit komunistickou vládu nejrůznějšími způsoby. Koncem roku 1962 plánoval vydat rumunské novely v esperantu částečně v dohodě s ministerstvem v Bukurešti, *aby kniha byla uspokojivá pro všechny.* Pomocí ambasády navrhl, aby v Rumunsku koupili 300 ekzemplářů. Všechno mělo být hotovo před UK v Sofii. *Kongres v Sofii je jedinečná příležitost jak získat povolení pro hnutí v Rumunsku a jeho podporu. Věřím, že když bude učiněn první krok, zbytek již půjde snadněji.*

Současně se svou nadějnou činností sklízel úspěch i na univerzitě. Na jazykové fakultě mají studenti jeden hlavní předmět a dva vedlejší. Hlavní je hodnocen v závěrečné zkoušce. Winky Vetterová si vybrala k závěrečné zkoušce esperanto. 26.10.1962 uspěla a poprvé na latinsky psaném diplomu se skvělo „Lingua Esperanto“. Další dvě studentky si také vybraly esperanto jako vedlejší předmět. Sigismundo přešel mezník!

A další věci se udály v tomto období. Docent ohlásil kurz v mezinárodním jazyce o „Rumunské literatuře v esperantu“ a očekával, že se přihlásí 3-4 studenti. Zapsalo se jich

jedenáct, mezi nimi i ti, které neznal a také Karin Steinová, vnučka Isbruckerových. Babičce Julii vzkázal: *Esperantisté se nadějně rozmnožují*. Vrcholem byl student matematiky Ašvinikumar, který se krátký čas učil u Sigismunda a svou doktorskou práci napsal v esperantu. Ale Sigismundo byl nečekaně převezen do nemocnice na operaci pro vertebrální hernii. Něco se nezdařilo. Pacient v pojezdovém křesle se ještě zúčastnil impozantní promoce svého skvělého studenta Ašvinikumara. Ale náhle Sigismundo Pragano zemřel 26.11.1966.

Esperantský svět ztratil eminentního syna „mezi zelenými kartami eso“. Byl brilantním docentem, expert na beletrii, historii a hnutí; právem vlastnil postavení akademika. Byl také schopným umělcem, jak je patrné v jeho epištolách; ty patří k nejkrásnějším prózám v dopisovém archívu v IEI. Cestoval po Evropě a neměl trvalé bydliště. V Amsterdamu posledních patnáct let se stěhoval z bytu do bytu. Andreovi napsal 20.10.1952: *Prosím, promiňte mi chybu. Sám sebe se ptám, zda neudělám další, poněvadž ve vedlejší místnosti je učitelka zpěvu, která nacvičuje stupnice*. Nebo: *Nyní nemohu napsat článek na stroji, protože v noci musí být v domě ticho*.

Sigismundo udržoval dobré vztahy s lidmi, vždy se přátelil se ženami, které ho obdivovaly, ale on nikdy nenavázal vztah. Splodil dva syny: Erika Weijera a Guido Verhoevena. Na své příznivce nikdy nezapomněl. 21.12.1962: *Půjdu do (vesnice) Ede k slečnám Puttovým, každoročně (o Vánocích) jsem byl po válce s nimi*. Do posledních chvil trvaly vřelé kontakty mezi ním a Andreem písemně i návštěvami. *Nikdy nemohu nezapomenout, když vzpomenu na hlavní události v mém životě, na vás a pocítím emoce vždy, když vzpomínky probudí minulé prožitky. Vždy vám budou patřit díky pro váš vliv na mne*. 8.8.1952.

Odchod svého následovníka hluboce Andreem otřásl. Cítil se otcem ztraceného syna. Byl jako paralyzovaný, nečetl dopisy, neplnil objednávky, neodpovídal na pozvání, jen apaticky ležel na lůžku. Všechno zůstalo rozloženo na stole v Institutu. Zavládl chaos. Chyběla vzpruha a Juliina disciplína udělat pořádek, vyřídit dokumenty, sama začala být zapomnětlivá. Často se neobjevila řadu dní ve své pracovně v Riouwstraat. A osud se přibližoval.

Náhle 20.1.1967 vyhasl život Jan Isbruckera, příjemného člověka, který pracoval tiše, nenápadně, vytrvale celý svůj život pro mezinárodní jazyk. V posledních letech dával přednost studovně v pohodlném bytě ve Wassenaarseweg 11c, blízko Riouwstraat, kam se manželé přestěhovali v prosinci 1956.

Tam se zabýval svým posledním rozsáhlým úkolem: kompilaci komplexního velkého slovníku nizozemsko-esperantského. V té době si musel pomáhat hubeným Meulenhoffovým slovníkem z roku 1952. Tento potřebný slovník skoro dokončil, ale rukopis se nestačil publikovat, protože po jeho smrti jedna z jeho dcer při vyklízení bytu část kartotéky zničila.

Kremace v Haagu ukázala, jak byl Jan Isbrucker respektovaný a milovaný. Ne jen stovky esperantistů, ale také desítky reprezentantů z jeho profesního prostředí se zúčastnili jeho pohřbu. Mezi přítomnými nebyla Julia. Její tři dcery nechtěly riskovat, její demence byla pokročilá.

o – o – o

Julia Isbruckerová se už nedokázala o sebe starat. V únoru 1967 odešla do ústavu. Určitým rozptýlením pro ni v letech 1967-1969 byl Andreo. Docházel za ní každý druhý den a chodil s ní do kavárny Dodona na krásnou terasu na ústředním haagském náměstí Buitenhof. Tam pili čaj a trochu jedli. Jejich konverzace se týkala jen vzpomínek na mladá léta. Jednou si Julia broukala dětskou písničku, jejíž slova si dobře pamatovala. Bolestný pohled pro ty, kteří si v duši uchovali vzpomínku na minulou skvělou ženu. Pak už se schůzky neopakovaly. 14.1.1971 Julia Isbruckerová zemřela.

Na pohřební obřad přišli jen esperantisté, asi 60 osob. Mluvil Andreo Cseh, Evert Woessink, J. Doorneveld, bývalý delegát UL z Dordrechtu. Andreo ve svém 40minutovém proslovu vystihl její charakterové vlastnosti v rámci jejich společné historie.

Když Andreo na počátku svého pobytu v Nizozemsku viděl obálku v domě Isbruckerových s označením „weledelgestrenghe heer J. Isbrucker“, ptal se na význam slov. Julia vysvětlila slova: „šlechtný a přísný“. Právě taková byla. Šlechtná k ostatním, přísná k sobě.

Ve stejné době Andreo řekl o Julii: *Hodně pracuje, pracuje jako muž*. To mu vyčítala, protože v Nizozemsku je emancipace, která pravděpodobně v jeho zemi neexistuje.

V roce 1930 navštívil Isbruckerovy Odo Bujwid, světově známý polský biolog. Diskutovalo se o životě po smrti. Profesor přiznal: *Jako vědec musím říci, že smrt u lidí je stejná jako u rostlin: neexistuje život po smrti*. Julia s tím nesouhlasila. Ačkoliv nepatřila k žádné církvi, byla silně věřící.

Jednou při veřejné diskusi v obchodní komoře, když jeden pán obhajoval francouzštinu jako druhý jazyk, Julia povstala a obhajovala esperanto. Podle toho pána takový jazyk se vůbec nehodí a chtěl se vsadit, že ona nebude schopna hned přeložit některé slovo do esperanta. Julia se hned vsadila. Po druhém slově Julia požadovala, aby nejdříve pán slovo přeložil do francouzštiny. Pán koktal a Julia řekla esperantský i francouzský výraz.

Ano, Julia Isbruckerová se vždy chovala noblesně a přísně, taktně vycházela z feministického hlediska, neúnavně pracovala pro zelený svět, zajímala se o náboženství, nebála se protivníků a v diskusích nalézala vždy trefnou odpověď.

Když Andreo končil svůj proslov zakončil ne slovem sbohem, ale: „ĝis revido“ (nashledanou) způsobem, který použil svého času v „Esperanto-Domo“ v Arnhemu. Dvě ruce nad hlavou jako stříška znázornily „ĉapelo“ nad písmenem „ĝ“.

17. Matureco estas ĉio 1971-1979

Po smrti Julie Isbruckerové v roce 1971 vznikla nová situace pro IEI. Ve stanovách nebyla žádná speciální klauzule ani doporučení a ani v Juliině testamentu nestála jakákoliv zmínka k osudu Institutu. Tak zůstal jen jeden z výboru: Andreo Cseh. Podle statusu při založení Institutu byly členy výboru také tři dcery Isbruckerových: Juul, Ellen, Nora. První se stala manželkou francouzského esperantského předáka, Jeana Guillaumeho a bydlela v Paříži; Ellen a Nora žily v Nizozemsku.

V roce 1951 Julia a Andreo se s trojicí dohodli, že dcery zůstanou prozatím stranou bez povinností a úkolů, ale také bez jakýchkoliv práv. Jejich práce nastane ve vedení IEI po odchodu obou vedoucích. Dcery věděly, že to je jen formální a nikdy se neúčastnily nějaké práce pro Institut a také nikdy nenavštívily její kanceláře. Jen Juul, která přijela v roce 1970 za chátající matkou do Haagu, navrhla, po souhlasu se svým manželem, Andreovi svou rezignaci. Podepsala v tomto smyslu prohlášení vypracované Guilaumem a slíbila získat podpis také od sester. Tento dokument nikdy Andreo nedostal.

Andreo se tak dostal nechtěně do role krále Leara ze Shakespearovy tragedie, jehož tři dcery získaly moc. Drama je známo také esperantistům z překladu Galomana Kalocsaye. Vydalo ho UEA v sérii „Oriento-Okcidento“ (Východ-Západ) v roce 1966, dva roky před Andreovou pensí. V dramatu autor ve své fantasmii vytváří neuvěřitelné obrazy a poetickým jazykem dodává váhu významu. Drama vypráví o starém králi Learovi, který si přeje rezignovat na starosti s vládnutím, ale přeje si zachovat pořádek v zemi, proto rozdělí svoje království třem dcerám.

Dcery přebírají postupně od monarchy jeho moc a nakonec ho bezbranného pošlou do bouřlivé noci. Na jeho straně zůstane jen šlechtný hrabě z Kentu, který ho včas varoval před předáním země a také upřímný hrabě Gloster. Dcery jsou podporovány Edmundem,

ambiciósním karieristou a vychytralým Oswaldem. Následuje boj o moc. Nakonec hrozný osud postihne všechny.

Nesrovnatelně výborný Kalocsayův překlad v Auldově recenzi interpretuje drama majestátními verši, podobně jako v originálu. Maďar úzkostlivě sleduje text a jen několikrát přidává volnější esperanto. Tak například se může číst v pátem obraze: *Esti ĉiam preta, jen ĉio* v překladu v základním Shakespearově rčení *Matureco estas ĉio*.

V roce 1971 chování zejména Ellen a Nory v roli vedoucích Institutu prodělalo metamorfozu. Cítily se odpovědné, ačkoliv sotva věděly jak Institut funguje. Jejich prvním činem bylo obsadit uvolněné vedoucí místo. Hledaly aktivního a kompetentního esperantistu. 1972 našly Erica Haverschmidta, který byl od roku 1965 notářem v Haagu a jmenovaly ho prezidentem. Brzy se ukázalo, že tento relativně nový esperantista mnoho nevykonal, ale držel se názorů dcer: Cseh – tento starý člověk, jehož život zasluhuje shovívavost a soucit kvůli jeho šedinám, je vlastně obtížný.

Podivná situace. Na jedné straně vedoucí, kteří nevěděli vůbec nic o pravém významu Institutu, ale ve většině zvracely rozhodnutí ve svůj prospěch proti zkušenému, který Institut založil a desítky let s vynaložením sil pečlivě vedl a rozvíjel. V období, kdy byla Julia nemocná, nechala vše ležet. Dámy – jak je Andreo ironicky nazval – konstatovaly, že v Institutu vládne chaos a koncem roku 1972 žádaly Jana Vinka, finančního radu svých rodičů, o pomoc. Ten byl bývalým revizorem, typickým precizním úředníkem, imunní k vřelým citům nebo sentimentalitě. Udělal drasticky pořádek.

Dámy hleděly na Andrea s nelibostí. Proč? Pravděpodobně pro nezvyklý vztah mezi ním a jejich matkou v třicátých letech. Julia a Andreo pracovali v trvalém souladu a dalo se soudit, že platonicky milují jeden druhého. Tento silný duševní vztah byl v očích dětí, asi právem, považován jako rozbitý vztah rodičů. Bylo pro ně nepříjemné vidět otce, jak hraje druhé housle. Jan Isbrucker roli přijímal, ale ne dcery. Podle nich tuto situaci vytvářel Andreo, byla to jeho vina. Latentně se vyvinula k němu nechuť.

Také manžel Juul – Guilaumeho – měl podobný názor. V roce 1946, kdy ho Julia zkoušela získat pro UL, nevstoupil do Ligy. Vymluvil se rozsáhlou kritikou Ligy od svých krajanů: je mlhavá, idealistická, komerční, oslabuje hnutí. V padesátých letech, kdy byl ředitelem továrny Aspro, se také vyhýbal vložení reklamy svých výrobků do LP.

Vink si povšiml této atmosféry a sdílel pocity dcer. Také měl k Andreovi nechuť. Je mu možno věřit? Obchodní dokumentace, finanční bilance se nenachází v kanceláři. Cseh nejspíš je defraudant. A já, jako pověřenec to dokážu fakty. „Vytrvale budu postupovat, ať jakkoliv bolestný konflikt to vyvolá.“ Revizor zmrazil všechna konta Institutu. Ředitel blízké banky, kam Andreo desítky let přinášel a odnášel peníze, nemohl uvěřit svým očím a ušima, banka už nesměla vydat dlouholetému klientovi ani nejmenší obnos.

S vyloučením Andrea z vedení Institutu se váhalo. Na veřejnost by to špatně působilo. Buďme opatrní! Kromě toho to nebylo důležité, protože zakladatel již neměl žádnou moc proti čtyřem. Andreo pochyboval, kolísal, neviděl cestu. Jednat s ním bylo složité. Dámy to znepokojovalo. „Jeho věk provází vrtkavost, dají se od něj očekávat svéhlavost a vrtochy, které přináší stáří. S bláhovými starci se musí jednat s pochlebováním, také s výčtkami, jestliže se špatně chovají.“

V kanceláři revizor vše obrátil, prohlédl všechny dokumenty. Mezi tím Andreo se okolo něj trvale točil a kladl mu do cesty překážky. To Vinka rozčílilo. Bylo jen jedno řešení: podezřelého je třeba vyhodit! Andreo měl svůj byt ve třetím poschodí. Pro starého člověka chodit po příkrých vysokých schodech bylo namáhavé. Budova také potřebovala vnitřní opravy a vymalovat. Po takových argumentech odešel Andreo „na přechodnou“ dobu od dubna 1973 do přízemní místnosti ve vedlejší ulici Atjehstraat 34. Rozloučení navždy. Andreo již nikdy nevešel do svého milovaného Institutu. „I nejubožejší žebráci mají ve svých

bídných věcech nadbytek. Hle, vidím vás, ubohého starého člověka, plného smutku a zklamání. Větre duj a rozdírej tváře, foukej, běsni, a záplavy, smršti plivejte vysoko až na věže.“

O čtyři měsíce později 6.8.1973 se musel Andreo přestěhovat do penzionu Scholtens, Groot Hertoginnelaan 162, kde dostal skromnou místnost, pokud neřekneme chudou, ve třetím poschodí. Schody tam byly příkré a úzké víc než Riouwstraat a na chodbě bylo tma. Zde Andreo žil do 14.4.1977.

Konflikty se vršily. Nové vedení chtělo získat řízení finančních záležitostí, které bylo v Andreových rukou. Ten žádal od vedení pensi. To bylo ochotno vyjednávat, ale až potom, až bude předána bilanční administrace. Našli se lidé, kteří intervenovali, jako Fighierová a Wensing. To nepomohlo. Vmísili se advokáti, ale případ se dostal do patu.

Záchrana pro Andrea přišla od esperantistů. Ti pomalu si během roku 1973 uvědomili, že jednání s legendárním průkopníkem je nanejvýš nebezpečné. 4.5.1973 napsal Tiberio De Kunérymu: *Nevěděl jsem dříve, že bratr Cseh už nebydlí v Institutu a posílal jsem mu dopisy do Riouwstraat. Dopisy by se mohly použít proti Csehovi, kdyby se dostaly do rukou jeho nepřátel.*

Nepřeháněli noví vedoucí IEI, když útočili na 78letého průkopníka? Co sledovali svým konáním? nějaký zlomyslný cíl? Neměli v úmyslu získat v nějaké formě pro sebe nějaký profit? Ozvaly se protesty ze strany T.Morariu, C.Op't Roleta, H.Hendriksena, I.de Kunéry, W.Roelofsa, P.Desmedta, J.Kondora.

Několik z těchto esperantistů našlo částečné řešení Andreovy bídy. Universala Ligo byla nezávislá na Institutu. Vlastně spala, ale proč ji neaktivovat? Liga by mohla ochránit nešťastníka. Měla své vedení a vlastní finanční základnu s účtem v Nizozemsku, Belgii, Německu, Dánsku, Itálii, Švédsku a Švýcarsku. Kromě toho vlastnila zvláštní poklad: mince - „steloy“, které Andreo včas přenesl z kanceláře a uložil u přátel. Ostatně v roce 1971 ještě cirkulovalo 22.292 papírových „steloy“ ve světě.

Věrní se shromáždili u erbu a vlili do Ligy život, zejména aktivní byli Henk Hendriksen z Bussum a Chritiaan Op't Roodt z Rijswijk. První byl od roku 1954 členem výboru, v roce 1962 z pocitu povinnosti viceprezidentem, a bylo mu 63 let, když se stal v roce 1973 prezidentem. Obstarával vnější vztahy organizace a bránil Andrea proti Vinkovi a Haverschmidtovi. Od roku 1948 Hendriksen vykonával práci „dobrého vedoucího“ a získal si hluboký respekt. Nyní upřímně varoval IEI: *Když takhle jednáte, je to proti pravidlům svobody.*

Chritiaan Op't Roodt se zabýval vnitřními vztahy Ligy a staral se o Andrea. Do Ligy přinesl život. Napsal stovky dopisů členům a známým, aby obnovil registr členů, bohužel již starých, vybíral příspěvky, z jeho iniciativy vycházel od roku 1974 měsíčník „UL-bulteno“, pro který zmobilizoval přispěvatele, mimo jiných i zakladatele samotného. Andreo pro první číslo s námahou napsal text začínající: *V začínajícím novém jaru, symbolu vzkříšení, vám všem posílám zprávu, že žiji a srdečně zdravím. V duchu slyším vaše volání: Konečně, konečně! Vaše volání je oprávněné. Zimní spánek naší Ligy byl opravdu hodně dlouhý. O událostech, které Liga vyprovokovala, vydají historikové esperantského světa posléze oprávněně očekávané autentické zprávy. Již nyní mnoho členů z různých zemí naléhalo na obnovení práce Ligy a někteří poslali nejen roční příspěvky. Op't Roodt redigoval, namnožil a rozeslal bulletin.*

V té době několikrát týdně Andrea navštěvoval, pomáhal mu s administrativou, pravidelně ho doprovázel do vzdálené vesnice Terwolde k cévnímu lékaři, protože dlouhé sezení mu způsobilo záněty žil. V roce 1975 u příležitosti Andreových osmdesátin zorganizoval oslavu. V roce 1977 mu zajistil místo v nemocnici, protože Andreo již byl tělesně vyčerpán. Snažil se jak mohl. Je neuvěřitelné kolik Andreových sympatizantů se o něj zajímalo, či z esperantského, římsko-katolického či humanistického přesvědčení.

Vedoucí IEI si přáli uzurpovat i Ligu, ale to se nepodařilo. Vzdali se boje. Horší pro ně bylo, že UL převzala roli útočníka. Projevil se bumerangový efekt.

Vink, který si byl jistý snadným vítězstvím, zuřil a rozhodl se střetnout se s bývalým vedoucím Institutu. Chtěl ho pokořit a odstranit ho zcela z Institutu. Myslel si sám o sobě, že by si mohli o něm myslet, že jeho povinnost couvla před loajálností. Proto poslal Andreovi 21.1.1975 následující dopis:

*Vážený pane Csehu,
je to již tři roky. kdy s námi nechcete spolupracovat. Přesto jste ale neodešel z vedení Institutu, jste tedy oficiálně zde veden.*

Určitě se vám ten stav také nelíbí, protože v „Universala Ligo“ postupujete proti nám. Tedy ve jménu vedení Institutu vás žádám, abyste členství zrušil. Určitě je pro vás příjemnější, když bychom mohli oznámit, že jste odešel z vlastní vůle. Račte tedy podepsat a odeslat nám přiložený dopis, ke kterému přikládáme ofrankovanou obálku. Po obdržení vás budeme jmenovat čestným členem za vaše zásluhy před mnoha desetiletími (pokud dovolíte!)

Pokud neobdržíme vaši odpověď do čtrnácti dnů, zákonnou cestou vyškrtáme z vedení vaše jméno.

S úctou a pozdravy.

Andreo dostával takové dopisy na které obyčejně reagoval mlčením. Nyní váhal, co dělat. Znal jen jednu osobu, které se opravdu bál: tou byl Vink. Ale přišel blesk z čistého nebe! Nikdo z Andreova okruhu to nečekal. 23.2.1975, měsíc po dopise pověřenec IEI – Vink – náhle zemřel.

Mezi tím Op't Roodt neúnavně hledal pro Andrea umístění v penzionu. To se mu podařilo v dubnu 1977 v novém domově pro staré ve čtvrti Scheveningen, kde to Andreo dobře znal. Dům s názvem Huize Royal stál v ulici Rusthoekstraat 38. Aby se toto místo získalo, vybíralo se podle sociální potřeby. Andreo se tam přestěhoval v dubnu. Starosti mu odpadly. Čekal ho pohodlný život ve velmi hezké přízemní místnosti s kuchyňkou. V domově se vařilo, uklízelo a v případě potřeby byl volán lékař.

o - o - o

25.září 1976 bylo pro Nizozemsko důležitým dnem. Zástupce katolické a obou protestantských politických stran se rozhodli k fúzi do jedné všeobecné křesťanské strany. To způsobily změny ve společnosti. V sedmdesátých letech pomalu, ale nezadržitelně se rozvíjela sekularizace.

Zejména katolická církev ztrácela své věřící. Kostely se postupně vyprazdňovaly, do řádu nevstupovali novicové a novicky, nehlásili se kandidáti do seminářů, začali chybět kněží, katolíci přestali volit své reprezentanty, a začali podporovat liberály nebo socialisty. Během desetiletí náboženské politické strany prorostly do nizozemské vlády. Nyní hrozilo nebezpečí, že jejich ministři budou odstraněni a ani jejich poslanci neprojdou volbami. Bylo nanejvýš naléhavé, aby se tři náboženské strany spojily a zachovaly si alespoň kousek politické moci.

V takovém světle, každý dosavadní adept římsko-katolické církve, získával vyšší hodnotu. I pokud by se jednalo o posvěceného, kterému haarlemský prelát před druhou světovou válkou odebral právo vykonávat kněžský úřad pro jeho příliš prorocké myšlenky týkající se ekumenismu.

Probošt Genemans, který byl ve farnosti Huize Royal, navštěvoval všechny farníky a byl fascinován Andreem Csehem. Pravidelně přicházel si popovídat s mimořádným kolegou. Názor předchozího biskupa z Haarlemu mu byl natolik cizí a nepředstavitelný, že se snažil zrušit jeho tehdejší rozhodnutí. Genemans napsal svému nadřízenému mimo jiného: *Zcela zbytečně tento člověk (Cseh) trpěl během svého celého života kvůli nemoudré nechápavosti*

ekumenismu tehdejšího biskupa. Andreo Cseh dostal následující dopis od haarlemského monsignora T.Zwartkruise ze dne 4.1.1978:

Vážený kněže, před určitým časem mě upozornil P.Genemans z farnosti Sankta Antonio, opat ve Schveningen, na vaši osobu a váš osud.

Informace od opata Genemans a podle faktů nalezených v archívech jsem pochopil konflikt mezi vámi a tehdeším biskupem z Haarlemu monsignorem J.Aengenentem. Následkem byl zákaz vašeho pobytu v diecezi Haarlem. To pro vás znamenalo, že jste musel rezignovat na svůj kněžský úřad.

Ačkoliv v průběhu času bylo teritorium dřívější diecéze Haarlem rozděleno a vy nyní žijete v diecezi Rotterdam, cítím se, jako třetí nástupce monsignora Aengenenta odpovědný za vás, a rád bych vám napsal následující.

Je nezbytné, abych zrušil opatření monsignora Aengenenta ve vztahu k vaší osobě. V pozitivním smyslu to znamená, že já z celého srdce vás přijímám do dřívější diecéze Haarlem, nyní patřící k diecezi Rotterdam; kromě toho bych byl rád, abyste vzal v úvahu, že jste registrován ve kněžském úřadě. Pokud byste měl přání sloužit svátost oltářní, chtěl bych vás potvrdit ve vašem přání. Bezpochyby opat Genemans je připraven ve všem vám podat pomocnou ruku.

Nakonec bych chtěl vyjádřit, že já jako biskup v Haarlemu, lituji toho, co se stalo před třiceti lety. Mohlo by být nalezeno jakékoliv vysvětlení, ale já chci vám tímto dopisem vyjádřit úctu a čest.

Doufám, že vy na stejném základě, na kterém jste přes všechno co se stalo, zůstal trvale věren římsko-katolické církvi, rače přijmout mé gesto: buďte vítán v naší kněžské společnosti.

Písemně jsem informoval biskupa v Rotterdamu, jeho excelenci A.Simonise, v jehož diecezi nyní žijete. Posílám také kopii tohoto dopisu v překladu do francouzského jazyka vašemu biskupovi v Rumunsku, aby také on byl informován o věci.

Přeji vám, bratře v Kristu v kněžském úřadu klidné poslední roky života.

Zwartkruis.

Farnost Sv. Antonio slavila 15.2.1978 zlaté jubileum. Při té příležitosti jeho excelence Simonis, pozdější kardinál, sloužil pontifikační mši, při které mu asistovalo šest kněží. Mezi nimi i Andreo Cseh. Po 43 letech znovu stál oficiálně před oltářem. A cítil satisfakci. Tento obřad byl pro něj církevním rozloučením.

o - o - o

Dny v penzionu byly dosti naplněné. Andrea pravidelně navštěvovali přátelé, jako byl Kondor, De Kunéryovi, ale také lidi z prostředí „Universala Ligo“, jako Henriksen, Op't Rolet, De Smedt. Ti mírnili útoky ze strany IEI a pokračovali v iniciativě. Po několika letech později organizace začala jen vegetovat. V roce 1996 v prosinci, Roelofs, poslední vedoucí, organizaci likvidoval posledním bulletinem. Majetek, který pečlivě spravoval, obsahoval v tom okamžiku 44.000 guldenů. Tento čestný člověk rozdělil sumu mezi UEA, IEI, KCE a Gresillon. První dva dostali ještě zbývající „steloj“ k prodeji.

Zcela jiná událost se stala v roce 1978. Od dvou mladých Japonek přišla prosba vidět legendárního učitele. Ten je přijal a došlo k příjemnému setkání. Dvojice žen ve vytříbeném esperantu vedla rozhovor formou interview a Andreo ležérním tónem vyprávěl příběhy ze své minulosti. Povídání zabralo celé odpoledne.

Ale největší čas zabrala korespondence. Jen zřídka ještě Andreo psal J.Tinbergenovi, nositeli Nobelovy ceny za ekonomii, se kterým diskutoval o světovém finančním systému, nebo s bývalým premiérem W.Dreesem, kterého žádal o podporu k vydání velké beletristické

série v mezinárodní řeči. Nejdůležitější částí korespondence byla došlá pošta. Často se špatnými zprávami, třeba 2.1.1978 o smrti Eugenie Morariuové. Jeho přítelkyně o nějaký čas dříve mu napsala: *Vy jste vedl moje první kroky na kouzelném zeleném koberci.* Eugenia vytrvale vedla esperantské záležitosti v Transylvánii do svých posledních roků. Průměrně každý den docházel Andreovi dopis z některé země od esperantisty, který se nacházel ve špatné sociální situaci nebo duševní nepohodě a žádal radu, nebo si prostě vylil srdce. Například Willy Falke z Německa, který pracoval kolem roku 1935 v Institutu, si nařikal na rodinné neshody: *Nacházím se v bídné situaci. 23 let naše manželství dobře fungovalo až do Štědrého večera, kdy dostalo trhlinu. Chtěl jsem pozvat svoji sestru, která bydlí v našem domě, je jí 78 let, ale moje manželka si to nepřála. Pak chtěl přijít na druhý svátek vánoční bratr mé ženy se svou novou přítelkyní. A já jsem řekl, že když moje sestra nemohla být s námi, tak tvůj bratr s cizí ženou také nemusí chodit. Vznikla hádka.*

Po svátcích šla manželka k soudu a chtěla se rozvést. Já jsem vždycky pracoval pro dobro rodiny, nikdy jsem nepil alkohol, žádné hýření, čtyři roky jsem již v penzi, ale ještě stále pracuji a dávám jí celou penzi. Říká se: Když se osel má příliš dobře, jde tancovat na led. Ted' jsem sám.

Co odpovědět? Rádce už nebyl skoro schopen vůbec něco napsat. Jeho síly ubývaly. Když jsme mluvili o takových smutných věcech, zeptal jsem se: „Myslíte že jsou lidé dobří, nebo špatní?“ „Ani takoví, ani onací, ale jsou nebezpeční!“ „Nebezpeční?“ „Ano, protože se mohou měnit a člověk si toho hned nevšimne.“ Potom jsem si myslel, že měl na mysli Connora.

Postupně stařec tělesně chátral, ačkoliv duševně zůstal čilý. V únoru 1979 už neopouštěl lůžko. Několik dní před svým skolem se modlil z bible text 2 Timoteo 4-7: „Dobroval jsem dobrý boj, můj běh skočil, zůstal jsem věren.“ V pátek 9.března řekl ošetřovatelce: „Všeho bylo dost,“ a usnul. V 14,35 přestal dýchat. Andreo Cseh zemřel. Povědomí o něm bude trvat tak dlouho, dokud se esperanto bude vyučovat.

Pohřební obřad se konal v římsko-katolickém chrámu ve Scheveningseweg 235, ve středu 14.března v 11 hodin. „Universala Ligo“ požádala o mši tři kněží, kteří ve slavnostním černém oblečení přidali váhu obřadu. Přišlo asi 100 účastníků.

Svůj poslední odpočinek našel Andreo na římsko-katolickém hřbitově v Haagu, Kerkhoflaan 10, blízko Riouwstraat, v hrobce kaple pro služebníky boží.

Dříve, než byla rakev uložena, malý kroužek asi 25 známých, mezi nimi také Evert Woessink a Nora Isbruckerová, se rozloučili s učitelem. Mluvil nejdříve opat Genemans, který zdůraznil Andreovo katolictví. Druhý řečník, Maďar plynou nizozemštinou podtrhl, že Andreo byl duší Maďar. Nakonec zazněla slova v jazyce, které zesnulý nade vše miloval. Henk Hendriksen, prezident „Universala Ligo“, jako poslední popsal jedinečnost Andreo Cseha: jeho celoživotní práci pro Zamenhofův jazyk.

Mramorová deska nese nápis „Andreo G.J.Cseh 83, prof.Lingue Esperanto 1979“.

Chronologie

1895 narození v Luduș v Transylvánii
1900 nástup do základní školy
1905 na gymnázium v Alba Julia
1911 rodiče se přestěhovali do Puj; začátek studia esperanta
1914 účast na maďarském esp.kongresu v Szegedu; počátek studia práv v Budapešti
1916-1919 studium v římsko-katolickém semináři v Alba Julia
1919 kněžské zkoušky
1919-1920 nižší kněz v Sibiu
1920 vedl poprvé kurz Če-metodou
1921-1922 nižším knězem v Tirgu Mureș a v Kluži
1923-1924 práce v „Esperanto-Centro“ v Bukurešti
1925-1926 práce v „Internacia Centra Komitato“ v Ženevě, cesty po Evropě
1927-1929 kurzy ve Švédsku, zavedení kurzů Če-metody v Norsku a na Baltu
1929 První Če-seminář při Světovém kongresu v Budapešti.
1929 do Nizozemska
1930 definitivní bydliště v Haagu, založení „Internacia Esperanto-Instituto“
1930-1933 vyučování v evropských zemích
1931-1939 vyučování v „Esperanto-Domo“ v Arnhemu
1932-1964 redakce „La Praktiko“
1934 konflikt s římsko-katolickou církví, přestává být aktivním knězem
1935-1936 články pro „Haagsche Post“
1941-1945 knihkupecké práce
1945 založení „Universala Ligo“
1945-1949 přednášky po Evropě
1947 vyučování ve vesnici Pestalozzi ve Švýcarsku
1947-1955 zápas s vydáváním „La Praktiko“
1954-1964 vedení Če-seminářů
1960 vydány mince „steloj“
1978 obnovení kněžského úřadu
1979 smrt v Haagu v Nizozemsku

Zkratky

BE – The British Esperantist (revue)
CO Centra Oficejo
BEA Brita Esperanto-Asocio
EANA Esperanto-Asocio de Norda Ameriko
ECR Esperanto-Centro Rumana
ELNA Esperanto-Ligo por Norda Ameriko
FLE Federaci de Laboristoj-Esperantistoj
GEA Germana Esperanto-Asocio
IALA International Auxiliary Language Association
ICK Internacia Centra Komitato
IEI Internacia Esperanto-Instituto
IEL Internacia Esperanto-Ligo
KUNE Kristana Unuiĝo de Nederlandaj Esperantistoj
LP La Praktiko
LEEN La Estonto Estas Nia (nizozemská esperantská organizace)
RES Rumana Esperanto-Societo
SAT Sennacieca Asocio Tutmonda
SES Svisa Esperanto-Societo
UEA Universala Esperanto-Asocio
UK universala kongreso (Světový kongres)
UL Universala Ligo

Pár slov nakonec

Dočetli jste příběh průkopníka tzv. přímé výuky jazyka. S autorem knihy jsme se shodli, při našem dopisování na tom, že je zde určitý vztah Andreo Cseha k Janu Amosu Komenskému. Komenský, fenomenální učitel, ve svých dílech univerzální jazyk pro budoucí svět předpověděl. Uvažovali jsme dokonce o tom, že bychom knihu nazvali: Andreo Cseh – Komenský 20.století.

Popisovaná fakta v knize vám přiblíží nedávnou minulost, která je důležitá pro naši přítomnost. Pokračovat v idealistických myšlenkách esperantistů minulého století je důležité, pokud se má svět vyvíjet ke světu lepšímu a spravedlivějšímu.

Jindřiška Drahotová
drahotova@esperanto.cz